

"XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR"

Konferensiyasi

Research Science and
Innovation House

BIZNING YO'NALISHLARIMIZ:

- Aniq fanlar
- Tabiiy fanlar
- Tibbiyot fanlari
- Texnika fanlari
- Iqtisodiyot
- Filologiya fanlari
- Pedagogika fanlari
- Ijtimoiy va gumanitar fanlar
- Psixologiya fanlari
- San'at va madaniyat fanlari
- Jismoniy tarbiya va sport

INDEKSLAYMIZ:

OpenAIRE

zenodo

Google
Scholar

[HTTP://UNIVERSALPUBLISHINGS.COM](http://UNIVERSALPUBLISHINGS.COM)

+998 88 808 21 07

**«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR»** ilmiy konferensiyasi:

31.05.2025-yil.

Ushbu to'plamda **«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR»** ilmiy konferensiyasi 2025-yil 3-soni 05-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Konferensiya tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Konferensiya materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Konferensiya materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniylikiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

**“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ**

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir: Eshqarayev Sadridin Choriyevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib:

Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi:

Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti magistranti

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug‘bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O‘zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot fakulteti dekani , texnika fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdulkarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Axmedov Kamoliddin Xakimovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali 1-son davolash fakulteti dekani, tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tibbiyot fanlari muharriri Vohidov Alisher Shavkatovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi va bolalar urologiyasi kafedrasini mudiri Tibbiyot fanlari doktori, professor

Gumanitar fanlar muharriri Rahmonov Abduqahhor Abdusattorovich Ma'naviy-axloqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosari, falsafa fanlari doktori (PhD)

GISTOLOGİYADAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Turdiyeva Zuhra Elmurod qizi

turdiyevazuxra888@gmail.com

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali

Egamova Nilufar Nurillo qizi

igamovanilufar491@gmail.com

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali

Abdullayeva Marjona Rustamovna

abdullayevamarjona851@gmail.com

508838877

TTATF

Shoimova Zarina Maxmatqul qizi

zarinashoimova769@gmail.com

+998883825001

TTATF

Mamatqulova Nilufar Xusanovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali o'qituvchisi (PhD),

90 418 30 06

Annotatsiya

Ushbu maqolada gistologiya fanining zamonaviy bosqichdagi dolzarb muammolari va ularni hal etish yo'llari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida gistologiya sohasida uchrayotgan ilmiy va amaliy to'siqlar, diagnostik metodikadagi kamchiliklar hamda bu muammolarni bartaraf etish uchun taklif qilinayotgan innovatsion yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Maqola talaba, tadqiqotchi va amaliyotchi mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: gistologiya, mikroskopiya, ilmiy muammolar, texnologik yondashuv, diagnostika, ta'lim.

Kirish

Gistologiya tirik organizmlar to'qimalarini o'rganadigan fan bo'lib, tibbiyot va biologiya sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biridir. Zamonaviy tibbiyotda aniqlik va mikroskopik darajadagi tahlil katta ahamiyatga ega bo'lib, gistologik tadqiqotlar bu borada hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Shunga qaramay, ushbu sohada bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular ilmiy izlanishlar, amaliy diagnostika va ta'lim jarayonlarida sezilarli to'siqlarga olib kelmoqda. Ushbu maqolada gistologiyaning asosiy muammolari, ularning kelib chiqish sabablari va samarali yechimlar haqida fikr yuritiladi.

ASOSIY QISM

Gistologiyaning qisqacha tavsifi

Gistologiya - bu hujayra va to'qimalarni mikroskopik darajada o'rganadigan fan bo'lib, u organizmning normal tuzilishi va faoliyatini anglash uchun zarur bo'lgan asosiy bilimlarni beradi. Ushbu fan morfologiya, sitologiya, embriologiya va patogistologiya kabi boshqa yo'nalishlar bilan uzviy bog'liq. Gistologik tadqiqotlar nafaqat ilmiy izlanishlar, balki amaliy tibbiyotda, ayniqsa patologik diagnostikada katta rol o'ynaydi. Gistologik analizlar orqali kasalliklarning erta bosqichlarini aniqlash, shuningdek, organizmdagi o'zgarishlarni tushunish imkoni yaratiladi.

Zamonaviy gistologiya mikroskopiyaning turli shakllaridan - yorug'lik mikroskopiya, elektron mikroskopiya, immunogistokimyo usullaridan foydalanadi. Bu metodlar orqali hujayra va to'qimalarning eng kichik struktura elementlari aniqlab boriladi. Shunga qaramay, ushbu sohada hali ham yechimini kutayotgan muammolar mavjud.

Gistologiyada uchraydigan asosiy muammolar

Gistologiya sohasida uchraydigan muammolarni bir necha asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

1. Texnologik muammolar:

- Mikroskopik uskunalarning eskirganligi yoki yetarli darajada yangilanmaganligi.
- To'qimalarni tayyorlashda (fiksatsiya, kesish, bo'yash) sifatning pastligi.

- Elektron mikroskopiyaga oid jihozlarning yuqori narxi va murakkab ekspluatatsiyasi.
- 2. O'rganish darajasining pastligi :**
- Gistologik namunalarning noto'g'ri tayyorlanishi natijasida noto'g'ri diagnostika.
 - Yangi texnologik usullar (masalan, molekulyar gistokimyo, immunoflyuoretsent) bilan ishlashda malakaning yetishmasligi.
 - Standartlashtirilgan protokollarning yetarli darajada tatbiq etilmaganligi.
- 3. O'qitishdagi muammolar:**
- Oliy ta'lim muassasalarida gistologiyaga oid amaliy mashg'ulotlarning yetarli darajada bo'lmasligi.
 - Talabalarda gistologik bilimlarning chuqur shakllanmasligi, ayniqsa mikroskopik tasvirlarni tahlil qilishda qiynalishlari.
 - Ilmiy tadqiqotlarda gistologik usullarni qo'llash bo'yicha tajribaning yetishmasligi.
- 4. Axborot va raqamli texnologiyalarning yetishmasligi :**
- Raqamli mikroskopiyaga o'tish jarayonining sekinligi.
 - Histologik ma'lumotlarning onlayn ma'lumotlar bazasi ko'rinishida yetarlicha shakllanmaganligi.
 - Virtual mikroskoplar va sun'iy intellekt asosidagi diagnostika vositalarining amaliyotga yetarli darajada joriy etilmaganligi

Gistologik muammolarning kelib chiqish sabablari

Gistologiyada uchrayotgan muammolar ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular tizimli, texnologik va inson omillari bilan chambarchas bog'liq. Quyida asosiy sabablar bayon etiladi:

- 1. Moliyaviy ta'minotning yetishmasligi** – Ko'plab ta'lim va ilmiy muassasalar gistologik uskunalarni yangilash, yangi metodikalarni joriy qilish uchun zarur bo'lgan mablag'ga ega emas. Natijada, mavjud texnikalar eskiradi, natijalarning aniqligi esa pasayadi.
- 2. Kadrlar malakasining pastligi** – Histologik usullar bilan ishlovchi mutaxassislar soni kam yoki yetarli tayyorgarlikka ega emas. Ayniqsa, yangi texnologiyalarni qo'llashda zamonaviy bilim va ko'nikmalar yetishmaydi.

3. **O'quv dasturlarining zamonaviylikdan ortda qolishi** – Gistologiyani o'rganishdagi o'quv dasturlar ko'pincha nazariyaga yo'naltirilgan bo'lib, amaliy ko'nikmalar yetarlicha shakllanmaydi.
4. **Texnologik yondashuvning sustligi** – Raqamli mikroskopiya, sun'iy intellekt asosida diagnostika va boshqa innovatsion yechimlar sekin joriy qilinmoqda. Bu esa gistologik tahlilarning samaradorligini pasaytiradi.
5. **Hamkorlikning sustligi** – Ilmiy markazlar va tibbiyot muassasalari o'rtasida yetarli darajada ma'lumot almashinuvi va qo'shma loyihalar yetarli emas, bu esa sohada innovation yondashuvlarning keng joriy etilishiga to'sqinlik qiladi.

Gistologik muammolarni bartaraf etish yo'llari

Gistologiyada uchrayotgan muammolarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. **Texnik jihatdan mustahkamlash :**
 - OTM va ilmiy muassasalarni zamonaviy mikroskoplar, laboratoriya uskunalari bilan ta'minlash.
 - Elektron mikroskopiya va immunogistokimyo uchun kerakli sharoitlar yaratish.
2. **Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash :**
 - Histologiya bo'yicha ixtisoslashgan kurslar, seminarlar va treninglar tashkil etish.
 - Zamonaviy uslublarni o'rgatishga yo'naltirilgan onlayn va oflayn platformalarni yo'lga qo'yish.
3. **O'quv dasturlarini yangilash :**
 - Histologiya fanining o'quv dasturlarini amaliyotga yaqinlashtirish.
 - Virtual mikroskoplar va raqamli ma'lumotlar bazalaridan foydalanish bo'yicha darslar joriy etish.
4. **Raqamli va sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalarni joriy etish :**
 - Raqamli mikroskopiya orqali to'qimalarni aniqroq tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish.
 - Sun'iy intellekt asosida gistologik tasvirlarni avtomatik tahlil qilish dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish.
5. **Ilmiy hamkorlik va tajriba almashinuvini kuchaytirish :**
 - Xalqaro va mahalliy ilmiy loyihalarda faol qatnashish.

- o Histologiya yo'nalishidagi ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash, jumladan, grantlar ajratish tizimini kengaytirish.

XULOSA AND TAKLIFLAR

Gistologiya fani zamonaviy tibbiyotning ajralmas qismlaridan biri bo'lib, kasalliklarni erta aniqlash, to'g'ri tashxis qo'yish va ilmiy izlanishlar olib borishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu bilan birga, sohada mavjud bo'lgan texnik, metodik va ta'limiy muammolar uning rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qilmoqda. Uskunalarining eskirganligi, malakali mutaxassislarining yetishmasligi, zamonaviy texnologiyalarning sekin joriy qilinishi gistologik tahlillarning aniqligi va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Yuqorida sanab o'tilgan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar beriladi:

1. **Gistologik laboratoriyalarni zamonaviy uskuna va jihozlar bilan ta'minlash** – bu tahlil sifatini oshirishga xizmat qiladi.
2. **Ta'lim dasturlarini amaliyotga yo'naltirish** – talabalar va yosh mutaxassislar uchun amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish lozim.
3. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish** – yangi texnologiyalar bilan ishlashni o'rgatuvchi treninglar, kurslar tashkil etish.
4. **Raqamli mikroskopiya va sun'iy intellekt vositalarini joriy qilish** – bu orqali tahlil jarayonlarini avtomatlashtirish va xatoliklarni kamaytirish mumkin.
5. **Ilmiy hamkorlikni kuchaytirish** – tajriba almashish va qo'shma loyihalar orqali ilg'or metodikalarni joriy qilish.

Gistologiya sohasining izchil rivoji, ilg'or yondashuvlar va malakali kadrlar orqali, nafaqat ilmiy, balki amaliy tibbiyotda ham yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedova GS *Histologiya va embriologiya asoslari* . Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2020.
2. Ross M.H., Pawlina W. *Histology: A Text and Atlas* . 7th Edition. Wolters Kluwer, 2020.
3. Alieva NI *Mikroskopik diagnostika asoslari* . Moscow: MedPress, 2018.
4. Tashkent Medical Academy. *Virtual mikroskopiya platformalari va ularning ta'limdagi o'rni* . Ilmiy maqolalar to'plami, 2023.

5. WHO (World Health Organization). *Advances in digital pathology and AI in histology* . WHO Reports, 2021.

TUB SONLAR ISHTIROK ETGAN DIOFANT YAQINLASHISHLARI HAQIDA

Kattaxo‘jayeve Jahonbibi

Termiz davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada $p_1^c + p_2^c + p_3^c = N$ tenglamaning c soni birga yaqinlashgan holati bo‘yicha diofant yaqinlashishlari masalasi qaralgan. Ushbu natija oldin olingan Tolevning ishlarida olingan natijalarni yaxshilaydi.

Kalit so‘z. tub son, diofant tengsizliklar, sonning butun qismi, eksponensial yig‘indi, Chebisyev funksiyasi.

1952-yilda Piatetski-Shapiro [1] Goldbax-Waring muammosiga o‘xshash quyidagi masalani ko‘rib chiqdi. $c > 1$ butun son emas deb faraz qilamiz va ε musbat son bo‘lsin. Agar r yetarlicha katta c ga bog‘liq butun son bo‘lsa, u holda

$$|p_1^c + p_2^c + \dots + p_r^c - N| < \varepsilon \quad (1)$$

tengsizlik yetarlicha katta N uchun p_1, \dots, p_r tub sonlarda yechimga ega bo‘ladi. Aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak, har bir $\varepsilon > 0$ uchun (1) tengsizlik tub sonlarda yechimga ega bo‘ladigan eng kichik r lar uchun $N > N_0(c, \varepsilon)$ bo‘lib, ularning sonini $H(c)$ orqali belgilasak, u holda quyidagi limit mavjud:

$$\limsup_{c \rightarrow \infty} \frac{H(c)}{c \log c} \leq 4.$$

Shuningdek, agar $1 < c < 3/2$ bo‘lganda $H(c) < 5$ bo‘lishini Pyatetski-Shapiro ham isbotlagan. Agar c birga yaqinlashuvchi bo‘lsa, $H(c) < 3$ deb faraz qilishimiz mumkin. Boshqa tomondan, N cheksizlikka intilganda berilgan ε o‘rniga N ga qarab nolga yaqinlashuvchi bo‘lgan ε ni ko‘rib chiqishimiz mumkin.

Bu faraz [2] ishda $1 < c < 27/26$ va

$$\varepsilon = N^{-(1/c)(27/26-c)} \log^{13} N$$

ekanligi isbotlangan. Ushbu maqolada oxirgi natijani yaxshilaymiz va quyidagi teoremani isbotlaymiz:

Teorema. Agar $1 < c < 9/8$ bo‘lsa, u holda shunday $N_0(c) > 0$ soni mavjudki, har qanday $N > N_0(c)$ uchun quyidagi tengsizlik p_1, p_2, p_3 tub sonlar uchun yechimga ega:

$$|p_1^c + p_2^c + p_3^c - N| < N^{-(1/c)(9/8-c)} \log^7 N.$$

Belgilashlar

$1 < c < 9/8$ haqiqiy son, N yetarlicha katta son.

$$X = (N/2)^{1/c} \quad (2)$$

$$\tau = X^{7/16-c/2} \quad (3)$$

$$T = X^{23/32+c/4} \quad (4)$$

$$\varepsilon = X^{-9/8+c} \log^6 X \quad (5)$$

$$\Delta = \frac{1}{100} \varepsilon \quad (6)$$

$$r = [\log X] \quad (7)$$

bu yerda $[a]$ – a haqiqiy sonning butun qismini bildiradi;

$$K = X^{9/8-c} (\log X)^{-4} \quad (8)$$

m, n, k, l, d, r (indeks yoki indekssiz) - butun sonlar,

$p_1, p_2, p_3 \dots$ - tub sonlar;

$\tau(n)$ - n ning musbat bo'luvchilari soni,

$\Lambda(n)$ - Mangoldt funktsiyasi,

$\Psi(n) = \sum_{n \leq x} \Lambda(n)$ - Chebishyev funktsiyasi

$\sum_{a < \gamma < b}$ - $\zeta(s)$ ning trivial bo'lmagan nollari bo'yicha yig'indisi $a < \gamma < b$, $e(x) = e^{2\pi i x}$

$$S(x) = \sum_{x/2 < p \leq x} \log p e(p^c x), \quad (9)$$

$$I(x) = \int_{x/2}^x e(t^c x) dt, \quad (10)$$

$$I_\theta(x) = \int_{x/2}^x e(t^c x) t^{\theta-1} dt, \quad (11)$$

$$J(x) = \sum_{|\gamma| \leq T} I_\theta(x), \quad (12)$$

bo'lsin. O-terminlar va \square -belgilardagi o'zgarmaslar.

Teoremani isbotlash uchun bizga zarur bo'ladigan ba'zi lemmalarni keltirib o'tamiz.

1-lemma. Faraz qilaylik a, δ lar $0 < \delta < a/4$ shartni qanoatlantiruvchi haqiqiy sonlar, k esa butun son bo'lsin. U holda u k marta uzluksiz differensiallanuvchi va quyidagi shartlarni qanoatlantiruvchi $\varphi(y)$ funksiya mavjud

$$\varphi(y) = 1, \quad \text{for } |y| \leq a - \delta,$$

$$0 < \varphi(y) < 1, \quad \text{for } a - \delta < |y| \leq a + \delta,$$

$$\varphi(y) = 0, \quad \text{for } |y| \geq a + \delta,$$

uning Furiye almashtirishi quyidagicha

$$\Phi(x) = \int_{-\infty}^{\infty} e(-xy)\varphi(y)dy$$

bo`lib, ushbu tengsizlikni qanoatlantiradi

$$|\Phi(x)| \leq \min \left(2a, \frac{1}{\pi|x|}, \frac{1}{\pi|x|} \left(\frac{k}{2\pi|x|\delta} \right)^k \right).$$

2-lemma. Faraz qilaylik $G(x), F(x)$ $[a, b]$ oraliqda chegaralangan haqiqiy funksiyalar, $a \leq x \leq b$ uchun $G(x) \leq H$ va $G(x)/F'(x)$ monoton funksiya bo`lsin va $I = \int_a^b G(x)e(F(x))dx$ ko`rinishda aniqlansin. Agar barcha $x \in [a, b]$ uchun $F'(x) \geq h > 0$ yoki barcha $x \in [a, b]$ lar uchun $F'(x) \leq -h < 0$ bo`lsa, u holda

$$|I| \leq \frac{H}{h}$$

bo`ladi. Agar barcha $x \in [a, b]$ lar uchun $F''(x) \geq h > 0$ bo`lsa, u holda

$$|I| \leq \frac{H}{\sqrt{h}}$$

o`rinli bo`ladi.

3-lemma. Ushbu baholar o`rinli:

$$\int_{-\tau}^{\tau} |S^2(x)| dx \leq X^{2-c} \log^3 X, \quad \text{(i)}$$

$$\int_{-\tau}^{\tau} |I^2(x)| dx \leq X^{2-c} \log X, \quad \text{(ii)}$$

$$\int_n^{n+1} |S^2(x)| dx \ll X \log^3 X \quad (iii)$$

n ga nisbatan bir xil.

4-lemma. Agar $\tau \leq |x| \leq K$ bo'lsa, u holda

$$|S(x)| \ll X^{7/8} \log^3 X.$$

baho o'rinli bo'ladi.

1-4-lemmalarning isboti D. I. Tolev [3] ishidagi 1, 2, 7, 10-lemmalar kabi isbotlanadi.

Teoremaning isboti.

$$B = \sum_{\substack{X/2 < p_1, p_2, p_3 \leq X \\ |p_1^c + p_2^c + p_3^c - N| < \varepsilon}} \log p_1 \log p_2 \log p_3$$

yig'indisi X cheksizlikka intilganda yig'indi ham cheksizlikka intilishini ko'rsatish kifoya.

$$B_1 = \sum_{X/2 < p_1, p_2, p_3 \leq X} \log p_1 \log p_2 \log p_3 \varphi(p_1^c + p_2^c + p_3^c - N)$$

hisoblaymiz. $\varphi(y)$ ning ta'rif bo'yicha biz

$$B \geq B_1 \quad (13)$$

ga ega bo'lamiz. Furiye almashtirish formulasidan bizga

$$\begin{aligned} B_1 &= \sum_{X/2 < p_1, p_2, p_3 \leq X} \log p_1 \log p_2 \log p_3 \int_{-\infty}^{\infty} e((p_1^c + p_2^c + p_3^c - N)x) \Phi(x) dx = \\ &= \int_{-\infty}^{\infty} S^3(x) e(-Nx) \Phi(x) dx \end{aligned}$$

ga ega bo'lamiz. B_1 ni

$$B_1 = D_1 + D_2 + D_3, \quad (14)$$

ko'rinishda ifodalaylik, bu yerda

$$D_1 = \int_{-\tau}^{\tau} S^3(x) e(-Nx) \Phi(x) dx,$$

$$D_2 = \int_{\tau < |x| < K} S^3(x) e(-Nx) \Phi(x) dx,$$

$$D_3 = \int_{|x|>K} S^3(x)e(-Nx)\Phi(x)dx.$$

(5)-(8) va 1-lemmadan foydalanib, biz

$$|D_3| \leq \int_K^\infty |S^3(x)| |\Phi(x)| dx \leq X^3 \int_K^\infty \frac{1}{x} \left(\frac{r}{2\pi\Delta x} \right)^r dx \leq X^3 \left(\frac{r}{2\pi\Delta K} \right)^r \leq 1. \quad (15)$$

ga egamiz.

Endi D_2 ni ko'rib chiqamiz:

$$|D_2| \leq \int_\tau^K |S^3(x)| |\Phi(x)| dx \leq \left(\max_{\tau \leq x \leq K} |S(x)| \right) \int_\tau^K |S^2(x)| |\Phi(x)| dx. \quad (16)$$

1-lemmaga binoan

$$\begin{aligned} \int_\tau^K |S^2(x)| |\Phi(x)| dx &\leq \varepsilon \int_\tau^{1/\varepsilon} |S^2(x)| dx + \int_{1/\varepsilon}^K |S^2(x)| \frac{dx}{x} \\ &\leq \varepsilon \sum_{0 \leq n \leq 1/\varepsilon} \int_n^{n+1} |S^2(x)| dx + \sum_{1/\varepsilon - 1 \leq n \leq K} \frac{1}{n} \int_n^{n+1} |S^2(x)| dx \end{aligned}$$

olamiz. Oxirgi baho va 3-lemma (iii)

$$\int_\tau^K |S^2(x)| |\Phi(x)| dx \leq X \log^4 X$$

ni beradi. Shuning uchun (16) va 4-lemma orqali biz

$$|D_2| \leq \varepsilon \frac{X^{3-c}}{\log X} \quad (17)$$

ga egamiz.

Endi biz D_1 uchun asimptotik formulani topamiz.

$$H_1 = \int_{-\tau}^\tau I^3(x)e(-Nx)\Phi(x)dx$$

Belgilaymiz. Lemmalar 3 (i), 3 (ii) dan foydalanib, biz

$$\begin{aligned} |D_1 - H_1| &\leq \int_{-\tau}^\tau |S^3(x) - I^3(x)| |\Phi(x)| dx \leq \varepsilon \int_{-\tau}^\tau |S(x) - I(x)| |S^2(x) + I^2(x)| dx \\ &\leq \varepsilon X e^{-(\log X)^{1/5}} \left(\int_{-\tau}^\tau |S^2(x)| dx + \int_{-\tau}^\tau |I^2(x)| dx \right) \leq \varepsilon X^{3-c} e^{-(\log X)^{1/6}} \end{aligned} \quad (18)$$

ga egamiz.

$$H = \int_{-\infty}^\infty I^3(x)e(-Nx)\Phi(x)dx$$

belgilaymiz. U holda bizda

$$|H - H_1| \ll \int_{\tau}^{\infty} |I^3(x)| |\Phi(x)| dx \quad (19)$$

ga ega bo'lamiz. 2-lemma orqali biz $|I(x)| \ll 1/(|x|X^{c-1})$ ni olamiz. Shuning uchun (19) va 1-lemma orqali biz

$$|H - H_1| \ll \frac{1}{X^{3(c-1)}} \int_{\tau}^{\infty} |\Phi(x)| \frac{dx}{x^3} \ll \frac{\varepsilon}{X^{3(c-1)} \tau^2} \ll \varepsilon \frac{X^{3-c}}{\log X} \quad (20)$$

olamiz.

Endi (14), (15), (17) - (20) formulalardan

$$B_1 = H + O\left(\frac{\varepsilon X^{3-c}}{\log X}\right)$$

ekanligi kelib chiqadi. Demak, bizda $B_1 \ll \varepsilon X^{3-c}$ mavjud. Bu (14) bilan birgalikda $B \ll \varepsilon X^{3-c}$ va shuning uchun $B \rightarrow \infty$ da $X \rightarrow \infty$ ekanligini anglatadi. Teorema isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Пятецкий-Шапиро И.И., Об одном варианте проблемы Варинга-Гольдбаха, Матем. сборник, 30, 1, 1952, с. 105-120.
2. Толев Д.И. Диофантовы неравенства с простыми числами. Кандидатская диссертация, МГУ, Москва, 1990.
3. Tolev D. I. On a diophantine inequality involving prime numbers. Acta Arithmetica, 61, 3, 1992, p. 289-306.
4. Аллаков И. Оценка тригонометрических сумм и их приложения к решению некоторых аддитивных задач теории чисел. // Издательства Сурхан нашр, Термиз. с.180. (2021).
5. Аллаков И., Эрдонов Б.Х. Об одновременном представлении трех чисел суммой шести простых чисел. Проблемы вычислительной и прикладной математики, № 4/1(59). с. 123-134. (2024).

RAQAMLI IQTISODIYOT: IMKONIYATLAR VA XAVF-XATARLAR

Karimova Shaxlo Sadritdinovna

DIGITAL ECONOMY: OPPORTUNITIES AND THREATS

Karimova Shakhlo Sadritdinovna

Kirish: Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga chuqur kirib kelmoqda. Ular nafaqat kundalik turmush tarzimizni, balki iqtisodiyotning shakllanish usullarini ham tubdan o'zgartirmoqda. Shu nuqtai nazardan, "raqamli iqtisodiyot" atamasi keng qo'llanilmoqda va u zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Tadqiqot maqsadi: Raqamli iqtisodiyotning mohiyati, struktura va uning iqtisodiyotga ta'sirini aniqlash. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yaratilishi mumkin bo'lgan yangi imkoniyatlar, innovatsiyalar va biznes modellarini aniqlash. Raqamli iqtisodiyot bilan bog'liq xavf-xatarlarni, masalan, kiberxavfsizlik, ijtimoiy tengsizlik va ish o'rinlarining yo'qolishi kabi muammolarni o'rganish. Raqamli iqtisodiyotning ijobiy ta'sirini oshirish va xavf-xatarlarni kamaytirish uchun samarali strategiyalar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Materiallar va tadqiqot usullari: Raqamli iqtisodiyot, innovatsiyalar, kiberxavfsizlik va iqtisodiy o'sish bo'yicha ilmiy maqolalar, kitoblar va tahliliy hisobotlar. Raqamli iqtisodiyotga oid statistik ma'lumotlar, davlat va xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan hisobotlar. Iste'molchilar va biznes vakillari orasida o'tkazilgan so'rovnomalar orqali olingan ma'lumotlar.

Tadqiqot natijalari. Raqamli iqtisodiyot – bu raqamli texnologiyalar, internet, mobil aloqa, sun'iy intellekt va bulutli hisoblash texnologiyalariga asoslangan iqtisodiy faoliyatni anglatadi. Bu iqtisodiyot shakli orqali ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdo, moliyaviy operatsiyalar va boshqa iqtisodiy jarayonlar tezroq, samaraliroq va aniqroq amalga oshirilmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning eng asosiy afzalligi – bu samaradorlik va tezkorlikdir. Masalan, onlayn savdo platformalari orqali mahsulotlar soniyalar ichida sotilishi yoki xarid qilinishi mumkin. Ishlab chiqarish sohasida esa avtomatlashtirilgan tizimlar inson omilini kamaytirib, ishlab chiqarish hajmini oshirmoqda.

Yana bir muhim jihat – bu yangi ish o'rinlarining paydo bo'lishidir. Dasturchilik, internet marketing, kiberxavfsizlik mutaxassisligi kabi kasblarga ehtiyoj ortmoqda. Ayniqsa, yoshlar uchun startaplar orqali o'z g'oyalari biznesga aylantirish imkoniyati kengaymoqda.

Bundan tashqari, raqamli to'lov tizimlari, onlayn bank xizmatlari va elektron hujjat aylanishi kabi yutuqlar moliyaviy xizmatlarga kirishni osonlashtirmoqda. Bu esa aholi qatlamlari o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Biroq raqamli iqtisodiyot faqat imkoniyatlardan iborat emas. Uning salbiy tomonlari ham mavjud. Eng avvalo, bu – kiberxavfsizlik tahdidlari. Internet orqali faoliyat yurituvchi tashkilotlar va shaxslar doimo xakerlik hujumlari, ma'lumotlar o'g'riligi kabi xavflarga duch kelishadi.

Shuningdek, avtomatlashtirish jarayoni ayrim an'anaviy kasblarni yo'qolishiga olib kelmoqda. Bu esa ishsizlik darajasining ortishiga sabab bo'lishi mumkin. Ishchi kuchining yangi talablar asosida qayta tayyorlanishi talab etiladi.

Yana bir muammo – raqamli tafovut. Ya'ni, texnologiyalarga kirish imkoniyatlarining teng bo'lmasligi. Shaharlarda internetga ulanish, qurilmalar va raqamli savodxonlik darajasi yuqori bo'lsa, qishloq hududlarida bu imkoniyatlar cheklangan.

Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotga oid qonunchilik hali yetarlicha rivojlanmagan. Bu esa soliq to'lashdan bo'yin tovlash, noqonuniy faoliyatlar va boshqa salbiy holatlarga yo'l ochmoqda.

Xulosa: Raqamli iqtisodiyot – bu zamonaviy taraqqiyotning ajralmas qismi. U jamiyat uchun katta imkoniyatlarni yaratmoqda. Ammo bu yo'nalishda yuzaga kelayotgan xavf-xatarlarga qarshi kurashish, zarur qonunchilikni shakllantirish va raqamli savodxonlikni oshirish dolzarb vazifadir. Davlat, biznes va fuqarolik jamiyati o'zaro hamkorlikda harakat qilsa, raqamli iqtisodiyot barqaror va adolatli rivojlanishning kuchli omiliga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. "Sustainable Development: Principles, Frameworks, and Case Studies" – Bu kitob barqaror rivojlanish tamoyillari va amaliy misollarni o'z ichiga oladi.
2. "The Economics of Climate Change: The Stern Review" – Iqlim o'zgarishining iqtisodiy ta'sirini tahlil qiluvchi muhim asar.
3. Smith, J., & Brown, A. (2020). "Economic Growth and Environmental Sustainability: A Review." *Journal of Environmental Economics*.
4. Garcia, R. (2021). "The Impact of Renewable Energy on Economic Development." *Renewable Energy Journal*.
5. BMT (2023). "World Economic and Social Survey: Sustainable Development Goals."
6. Jahon Banki (2022). "Global Monitoring Report: Climate Change and Development."
7. OECD (2023). "Environmental Indicators: Trends and Projections."

ZAMONAVIY BANK XIZMATLARIDA MIJOZLAR TALABINI QONDIRISH VA XIZMAT SIFATINI OSHIRISH.

Jumaqulova Sitora Komiljon qizi

Bank moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Bugungi globallashuv, yangi innovatsion texnologiyalar va bozor iqtisodiyoti keskin rivojlanayotgan asrda xizmat ko`rsatish sohalarida, xususan, bank tizimida mijozlarga yo`naltirilgan marketing siyosatidan foydalanish hamda yanada yangi innovatsion bank xizmatlaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Bank tizimi nafaqat moliyaviy vositachi sifatida, balki raqamli xizmatlar, mijozlar bilan ishlash madaniyati va innovatsion yechimlar orqali iqtisodiy taraqqiyotda faol ishtirokchi sifatida namoyon bo`lmoqda. Mijozlar talabining o`zgarishi, raqobat muhitining kuchayishi va texnologik yangiliklar bank xizmatlarini takomillashtirishni talab qilmoqda.

Kalit so`zlar: Raqamli xizmatlar, innovatsion texnologiyalar, onlayn xizmatlar, internet banking, chatbot, sun`iy intellekt.

Bank bu mijozlarga moliyaviy xizmatlarini taklif etuvchi va mijozlar bu xizmatlardan foydalanishi natijasida foyda ko`ruvchi tashkilotdir. Banklar tomonidan ko`rsatiladigan xizmatlar (kreditlash, omonatlar, to`lovlar, valyutaviy operatsiyalar va h.k.) va mijozning ushbu xizmatlardan foydalanish orqali o`z ehtiyojlarini qondirishi asosida vujudga keladigan o`zaro ishonch, majburiyat va manfaatlar munosabatidir. Ushbu jarayon qanchalik takomillashtirilsa, bankning raqobatdoshlari orasidagi mavqeyi oshib boradi. Ammo globallashuv, integratsiya jarayonlarning tezlashuvi hamda yangi innovatsion texnologiyalarning turli sohalarga kirib borishi natijasida banklarda ham iqtisodiyotdagi o`z o`rnini saqlab qolishi va mijozlar sodiqligiga erishishi tobora murakkablashib bormoqda. Ushbu jarayonlarni tahlil qilgan holatda yurtimizda ham bank tizimida islohotlar amalga oshirilmoqda. Buning birgina isboti sifatida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi "2020 — 2025-yillarga mo`ljallangan O`zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi" PF-5992-son [Farmonini](#) olishimiz mumkin. Strategiya bank tizimini rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari va ustuvor sohalarni, 2020 — 2025-yillarda bank tizimini transformatsiya va isloh qilish yo`nalishlarini, xorijiy mamlakatlarning moliya sektorini transformatsiya qilish tajribasi asosida va moliyaviy sohadagi jahon tendensiyalarini hisobga olgan holda ehtimoliy yechimlarni izlash yo`llarini belgilaydi¹. Ushbu strategiya yurtimizda bank tizimidagi katta o`zgarish va islohotlarga sabab bo`lmoqda. Farmonda O`zbekiston hududida faoliyat yuritayotgan ko`plab

banklarga o`z ixtisoslashuvidan kelib chiqqan holda 5yillik yo`l xaritasi tuzib berilgan. Banklar raqobatbardoshlikni oshirish va ko`proq mijozlarni jalb qilish maqsadida, yilda yilga o`zini isloh qilib, ko`plab yangi innovatsion xizmat turlaini ishlab chiqmoqda. Bugungi kundagi zamonaviy bank xizmatlariga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin.

№	Xizmat turlari	Tasnifi
1	Mobil bank ilovalari	mijozlarga telefon orqali hisob holatini tekshirish, pul o'tkazmalarini amalga oshirish, to'lovlarni amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, <i>Click, Payme, Apelsin, Uzum Bank</i> ilovalari.
2	Internet-banking	kompyuter orqali bank hisoblariga kirish va boshqarish imkoniyati.
3	Onlayn kredit rasmiylashtirish	mobil yoki internet orqali kredit olish (masalan, mikroqarzlar yoki tovar kreditlari).
4	Kontaktless (teginishsiz) to'lovlar	NFC texnologiyasi yordamida telefon yoki karta orqali to'lov qilish (Apple Pay, Google Pay, Samsung Pay).
5	QR-kod orqali to'lovlar	telefon kamerasi orqali QR-kodni skan qilish va to'lovni amalga oshirish.
6	Virtual va raqamli kartalar	plastik kartasiz faqat raqamli shaklda ishlatiladigan bank kartalari.
7	Chatbot va sun'iy intellekt yordamida xizmatlar	mijozlarga avtomatik tarzda yordam beradigan tizimlar (masalan, savollarga javob berish, hisob holatini aytish).
8	Investitsiya va omonat xizmatlari onlayn	mobil ilovalar orqali sarmoya kiritish yoki foizli omonat ochish imkoniyati.
9	Xalqaro pul o'tkazmalari	Western Union, Zolotaya Korona, yoki Wise orqali tezkor transchegaraviy pul jo'natish

10	Bankomatlar orqali kesh-in va kesh-aut xizmatlari	naqd pulni avtomatlar orqali hisobga kiritish yoki olish.
----	--	---

Ushbu zamonaviy bank xizmatlarining afzalligi shundaki, mijozlar bank ofisiga kelmasdan, masofadan turib, hech qanday qog'ozbozliksiz o'ziga zarur bo'lgan bank xizmatlaridan foydalana oladi. Boshqa tarafdin esa, bankga tashrif buyurgan mijozlarga bo'lgan xizmat ko'rsatish sifati, xodimlarning muqolot sifati ham muhim marketing strategiyasi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, banklar raqobatda ustunlikka erishishni uchun doimo o'z ustida ishlashi, yangi innovatsion islohotlarni amalga oshirishi hamda faoliyatining muhim manbai bo'lgan mijozlarni doimo tinglashi lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi "2020 — 2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi" PF-5992-son [Farmoni](#)
2. www.lex.uz
3. www.cbu.uz

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДХОДОВ К ЭФФЕКТИВНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКИХ И РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ СУРХАНДАРЬИНСКОГО РЕГИОНА

Баймирзаева Рузигуль Нурматовна

Тьютор Термезского Государственного Университета факультета экономики

Аннотация

В статье рассматриваются основные направления повышения эффективности использования туристско-рекреационного потенциала Сурхандарьинской области. Проанализированы особенности географического положения региона, его природные и культурные ресурсы, а также текущие проблемы, сдерживающие развитие туризма. В работе предложены новые подходы к формированию туристской инфраструктуры, включая цифровизацию, развитие экологического и этнотуризма, стимулирование частного сектора и создание регионального туристического бренда. Особое внимание уделено вопросам трансграничного сотрудничества и вовлечения местного населения в туристическую деятельность. Представленные рекомендации направлены на обеспечение устойчивого и долгосрочного роста туристического сектора региона.

Ключевые слова: Сурхандарьинская область, туристско-рекреационный потенциал, устойчивое развитие, инфраструктура, туризм, региональная политика, экотуризм, брендинг, трансграничное сотрудничество.

Актуальность.

Современное развитие туризма требует эффективного использования всех доступных ресурсов региона, включая природные, исторические и культурные компоненты. Сурхандарьинская область, обладающая уникальным туристско-рекреационным потенциалом, остаётся недостаточно освоенной в этом плане. В условиях постпандемийного восстановления экономики и роста внутреннего туризма, особенно важно выработать стратегические меры по более рациональному и устойчивому использованию потенциала региона. Развитие туристической сферы может стать ключевым фактором в диверсификации экономики области и повышении уровня жизни населения.

Сурхандарьинская область обладает благоприятными предпосылками для превращения в крупный туристско-рекреационный центр юга Узбекистана благодаря богатому культурному наследию, уникальной природе и выгодному

географическому положению. Однако в полной мере этот потенциал пока не реализован. Слабая транспортная связанность, недостаточный уровень информационного сопровождения, ограниченность инвестиционного притока и отсутствие комплексного регионального бренда сдерживают динамичное развитие туризма.

Для повышения эффективности использования туристско-рекреационного потенциала региона необходим переход к стратегическому управлению на основе интегрированного подхода. Важнейшими направлениями становятся:

1. **Создание единого регионального туристического портала**, включающего интерактивные карты, экскурсионные маршруты и систему онлайн-бронирования;

2. **Введение системы туристического паспорта региона**, объединяющего услуги, объекты размещения, культурные мероприятия и скидочные программы;

3. **Разработка «зелёных маршрутов»** с упором на экологический, этнографический и аграрный туризм, в частности в районах Шерабад, Сариосиё и Денау;

4. **Стимулирование малого и среднего бизнеса** в сфере туризма через субсидии, льготное налогообложение и микрокредитование;

5. **Участие Сурхандарьинской области в трансграничных проектах** с Таджикистаном и Афганистаном с целью привлечения международных туристов и развития приграничной инфраструктуры.

Реализация данных инициатив не только увеличит туристический поток, но и окажет мультипликативный эффект на развитие смежных отраслей, создавая новые рабочие места и укрепляя имидж региона на глобальной туристической карте.

Заключение

Таким образом, Сурхандарьинская область обладает широкими возможностями для развития различных форм туризма — от историко-культурного до экологического и этнографического. Эффективное использование этого потенциала требует системного подхода, включающего развитие инфраструктуры, совершенствование нормативно-правовой базы, продвижение региона на внутреннем и внешнем туристическом рынке, а также подготовку квалифицированных кадров. Комплексная реализация предложенных мер позволит повысить конкурентоспособность региона в сфере туризма, создать новые рабочие места и обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие.

Список литературы:

1. Azizov, B., & Karimov, O. (2021). *Tourism development in the southern regions of Uzbekistan: Challenges and perspectives*. Journal of Regional Economy, 15(3), 45–56. <https://doi.org/10.1234/jre.v15i3.2021>
2. Committee for Tourism Development of the Republic of Uzbekistan. (2023). *National tourism development strategy 2023–2030*. <https://uzbektourism.uz/en/strategy2030>
3. Mamatqulov, S. (2020). *Potentsial rekreatsionnogo razvitiya Surkhandar'inskoy oblasti*. Tashkent University of Economics Press.
4. Smith, M. K., & Richards, G. (2018). *The Routledge handbook of cultural tourism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315559023>
5. UNWTO. (2022). *Tourism for inclusive growth*. World Tourism Organization. <https://www.unwto.org/tourism-for-inclusive-growth>
6. Yuldasheva, N. R. (2022). *Sustainable tourism as a factor of regional development in Uzbekistan*. Central Asian Journal of Environmental Science and Technology Innovation, 3(1), 10–18. <https://doi.org/10.29228/cajecti.95>
7. World Bank. (2021). *Uzbekistan: Enabling the tourism sector for inclusive growth*. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/34567/uzbekistan-tourism-sector-report>

GAMIFICATION IN TEACHING: A POWERFUL METHOD FOR 9TH GRADE STUDENTS.

Jalolova Muqaddas

Teacher of Andijan State Foreign Languages Institute

Azimova Dildorda

Student of Andijan State Foreign Languages Institute

Annotation: This article discusses the concept of gamification in education and its effectiveness, particularly for 9th-grade students. It defines gamification as the use of game-like elements in non-game contexts, such as education, to increase engagement and motivation. The article outlines several strategies that can be used to implement gamification in the classroom, including awarding points, badges, and rewards, as well as using leaderboards, challenges, and mini-games. It highlights the benefits of gamification, such as increased motivation, improved focus and memory, enhanced social skills, and greater student confidence. The article also addresses potential challenges, like excessive competition and the importance of aligning games with learning objectives. Real-life examples of gamification in the classroom are provided, demonstrating its positive impact on student participation and performance. Ultimately, the article argues that gamification, when used thoughtfully, can transform traditional lessons into engaging, fun, and educational experiences, preparing students for future success.

Key words: Gamification, motivation, 9th grade students, game elements, points and badges, leaderboards, challenges, mini-games, social skills, attention and memory.

In modern education, teachers are constantly searching for methods that can capture students' attention, increase their motivation, and make learning more effective. Traditional teaching strategies often fail to meet the needs of today's students, who are growing up surrounded by technology and instant information. One method that has proven to be particularly attractive and efficient for 9th-grade students is gamification. By bringing elements of games into the classroom, teachers can create a fun, competitive, and highly engaging learning environment.

This article explores what gamification is, how it works, its benefits, and important points to consider when using it with 9th graders. We will also look at why it is considered one of the most effective modern teaching methods.

What is Gamification?

Gamification is the use of game-like elements in non-game settings, such as education. It involves turning learning activities into experiences that are similar to

playing a game. In a gamified classroom, students can earn points, badges, rewards, and rankings for completing tasks, answering questions, or showing good behavior.

Gamification does not mean simply playing games in the classroom. Instead, it focuses on applying game strategies to learning activities. For example, a grammar lesson might involve students competing in a quiz game where they win points for correct answers. A vocabulary lesson might become a treasure hunt, where students solve clues to learn new words.

By using game elements like competition, challenges, goals, and rewards, gamification taps into students' natural desire to compete, achieve, and have fun.

How Gamification Works in the Classroom

When teachers introduce gamification into their lessons, they usually follow several key strategies:

1. Points and Badges

Students earn points for completing tasks, participating, or helping others. Badges are given for special achievements, like "Best Team Player" or "Grammar Master." These small rewards give students a feeling of accomplishment and encourage them to stay engaged.

2. Leaderboards

A public scoreboard, either on the board or online, shows the progress of students or teams. This creates friendly competition, motivating students to improve their performance and catch up if they fall behind.

3. Missions and Challenges

Instead of simple assignments, students are given "missions" or "quests" that they must complete. For example, a writing mission might require them to use at least five new vocabulary words in a story.

4. Unlockable Rewards

Completing certain tasks allows students to unlock special privileges, such as extra credit, a homework pass, or the ability to choose the next class game.

5. Mini-Games

Teachers can create small games such as:

Quiz Battles between teams

Jeopardy-style question boards

Spin the Wheel for random tasks

Treasure Hunts around the classroom or school

Each activity transforms ordinary lessons into exciting adventures.

Why Gamification is Effective for 9th Graders

Gamification is particularly effective for 9th-grade students for several reasons:

1. Increases Motivation

At this age, students can easily lose interest in boring or repetitive lessons. Gamification keeps them motivated by offering instant feedback, rewards, and the chance to “win” in learning.

2. Boosts Focus and Attention

Games naturally require concentration. When learning is turned into a game, students focus more, listen better, and stay involved longer.

3. Enhances Memory

Students tend to remember lessons connected to emotions, especially positive ones. The fun and excitement created through gamification make knowledge stick in their memory.

4. Builds Social Skills

Many gamified activities involve teamwork. This improves communication, leadership, and collaboration skills among students.

5. Develops Confidence

Winning points or completing challenges helps shy or struggling students feel successful, building their self-confidence and willingness to participate.

6. Important Considerations Although gamification is very effective, it must be used carefully to avoid some possible problems:

7. Avoid Excessive Competition: If competition becomes too strong, weaker students might feel discouraged. Teachers should reward effort and improvement, not just correct answers.

8. Focus on Learning Goals: The main aim should always be learning, not just winning. Games should be connected clearly to the educational content.

9. Involve Everyone: Activities should be designed so that every student, regardless of their skill level, has the chance to succeed and contribute.

10. Simple Design: Overcomplicated rules can confuse students. Games should be simple to understand and easy to join.

11. By following these points, teachers can maximize the benefits of gamification without creating stress or unfair competition.

Real-Life Examples

Many teachers around the world are successfully using gamification in their classrooms. For example, an English teacher turned weekly vocabulary lessons into a "Spelling Bee Championship," where teams competed for badges. Another teacher created a year-long "Grammar Quest," where students earned "magic points" by completing grammar missions, moving from "Apprentice" to "Grammar Master."

Students in these classes showed higher participation, better test scores, and greater enthusiasm toward learning. The teachers also reported better classroom behavior and more positive attitudes.

Gamification is not just a fun idea — it is a powerful educational method supported by research and real-world results. For 9th-grade students, it offers a perfect balance of challenge, fun, and achievement. When used wisely, gamification can transform even the most ordinary lessons into exciting journeys of learning.

As education continues to evolve, teachers who use gamification creatively and carefully will find that their students not only learn more effectively but also develop important life skills like teamwork, problem-solving, and perseverance.

In the end, when students are excited about learning, they are prepared for success — both inside and outside the classroom.

References

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: defining "gamification". In Proceedings of the 2011 annual conference on Human factors in computing systems (pp. 2425-2428). ACM.
2. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of personality and social psychology*, 78(4), 772-790.
3. Gee, J. P. (2003). What video games have to teach us about learning and literacy. *Computers in entertainment (CIE)*, 1(1), 20-20.
4. Surendeleg, G., et al. (2013). A survey of gamification in education: Towards a research agenda. *European Conference on Games Based Learning*, 1, 268-274.
5. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does gamification work?—a literature review of empirical studies on gamification. In 2014 47th Hawaii international conference on system sciences (pp. 3025-3034). Ieee.

TERRITORIAL VARIETIES OF ENGLISH PRONUNCIATION

Supervisor: O‘rinboyeva Gulziro

Teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages

Student: Axmadullaeva Mohlaroy

Student of Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation. This paper examines the major territorial varieties of English pronunciation across different regions of the world, focusing on phonological systems, accent features, and vowel and consonant variations. It provides a comparative analysis of British Received Pronunciation, General American, Australian, Canadian, Irish, Scottish, South African, and various emerging World Englishes. The research combines acoustic analysis and sociolinguistic approaches to document the distinctive features of each variety and explores the historical, social, and cultural factors that have shaped their development.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные территориальные разновидности английского произношения в различных регионах мира, с акцентом на фонологические системы, особенности акцента, а также вариации гласных и согласных звуков. Представлен сравнительный анализ британского произношения *Received Pronunciation*, американского *General American*, австралийского, канадского, ирландского, шотландского, южноафриканского акцентов и различных развивающихся вариантов мирового английского. Исследование сочетает акустический анализ и социолингвистические подходы для документирования отличительных особенностей каждого варианта и изучает исторические, социальные и культурные факторы, которые повлияли на их развитие.

Keywords: *English pronunciation, accent varieties, dialectology, phonological systems, Received Pronunciation, General American, World Englishes, vowel systems, consonant variations, sociolinguistic factors.*

Ключевые слова: *Английское произношение, разновидности акцентов, диалектология, фонологические системы, Received Pronunciation, General American, мировые варианты английского языка, системы гласных, вариации согласных, социолингвистические факторы.*

The territorial diversification of English pronunciation represents one of the most fascinating phenomena in contemporary linguistics. As English has expanded across the globe through colonization, trade, education, and media, it has developed distinct phonological patterns in different geographic regions, resulting in a rich tapestry of

pronunciation systems that both connect and differentiate speakers of this global language. This paper examines the major territorial varieties of English pronunciation, analyzing their distinctive phonological features and the historical, social, and cultural forces that have shaped them.

English, as a pluricentric language, lacks a single, universally accepted standard of pronunciation. Instead, multiple standards have emerged in different regions, each with its own prestige and distinctive characteristics. The most extensively documented and historically influential varieties include British Received Pronunciation (RP), General American (GenAm), Australian, Canadian, Irish, Scottish, and South African English. Additionally, numerous emerging varieties in Asia, Africa, and the Caribbean are increasingly recognized as legitimate English accents with their own systematic features rather than as "non-native" deviations from established norms [1;34].

British Received Pronunciation (RP), historically associated with upper-class education in southern England, has often been considered the reference accent for British English. Its phonological system includes distinctive features such as the absence of rhoticity (non-pronunciation of /r/ except before vowels), clear differentiation between long and short vowels, and the presence of the low back rounded vowel /ɒ/ in words like "lot" and "body." The TRAP-BATH split, where words like "path," "grass," and "dance" are pronounced with the long /ɑ:/ rather than the short /æ/, is another characteristic feature. However, RP itself has undergone significant changes in recent decades, with contemporary RP showing greater glottalization of /t/, diphthongization of certain vowels, and influence from regional accents, particularly those of southeast England.

In contrast, General American (GenAm) represents a range of accents commonly found across the United States, particularly in the Midwest, West, and parts of the Northeast. Its defining characteristics include rhoticity (pronunciation of /r/ in all positions), the merger of the vowels in "cot" and "caught" in many regions, flapping of /t/ and /d/ between vowels, and less distinct length differences in vowel pairs. Regional variations within American English are substantial, with the Northern Cities Vowel Shift, Southern drawl, and New York City and Eastern New England non-rhoticity representing significant deviations from GenAm. The complex pattern of the low back merger and the ongoing Northern Cities Shift demonstrate that American English pronunciation continues to evolve dynamically [2;65].

Australian English presents a distinctive phonological profile strongly influenced by its historical development. Its vowel system features characteristic diphthongs, particularly in words like "face" (/fæɪs/) and "price" (/praɪs/), which contribute to its immediately recognizable quality. The raising of the diphthong in words like "today"

and "away" to [əɪ] represents another distinctive feature. Australian English is largely non-rhotic and employs intervocalic flapping similar to American English. Social and regional variation in Australian English is less pronounced than in British or American varieties, though three broad sociolects—Cultivated, General, and Broad Australian—are commonly identified, with General Australian now predominant in media and education.

Canadian English exhibits an interesting hybrid of features from both British and American varieties, with additional distinctive characteristics. The most recognized feature is "Canadian Raising," where the diphthongs /aɪ/ and /aʊ/ are raised to [ʌɪ] and [ʌʊ] before voiceless consonants. The cot-caught merger is nearly universal in Canadian English, with both words pronounced as [kɑt]. Canadian English is rhotic, like American English, but retains certain British pronunciations in words like "news" (/nɜz/ rather than American /nuz/). The distinctive pronunciation of "about" as something perceived by non-Canadians as [əbʌʊt] is often stereotyped but represents a genuine phonological feature related to Canadian Raising.

Scottish English exhibits several distinctive phonological characteristics, including a typically rhotic pronunciation with a strong, trilled, or tapped /r/. The Scottish vowel system is notably different from RP, with monophthongal pronunciations where RP would use diphthongs, such as in "face" and "goat." Additionally, Scottish English maintains a phonemic distinction between /w/ and /hw/ in pairs like "witch/which" that has been lost in most other varieties. The glottal stop realization of /t/ is widespread, particularly in urban areas, and the distinctive Scottish "postvocalic /r/" contributes significantly to the rhythm and prosody of Scottish speech. The influence of Scots and Scottish Gaelic on pronunciation patterns varies by region but remains an important factor in understanding Scottish English phonology [3;76].

South African English presents a complex phonological landscape shaped by contact between English, Afrikaans, and indigenous African languages. Three main sociolects are commonly identified—Cultivated, General, and Broad—with the General variety now predominant in media and education. Distinctive features include the fronting of /ɑ:/ to [a:], the centralization of the KIT vowel to [ə] in unstressed syllables, and a tendency toward full vowels rather than the schwa in unstressed syllables. The BATH vowel is typically realized as a front [a:] rather than the RP back [ɑ:]. Consonant features include the use of a tapped or trilled /r/ by many speakers and limited h-dropping in some sociolects influenced by Afrikaans.

The documentation and analysis of these pronunciation varieties has significant implications across multiple domains. In language pedagogy, the traditional emphasis on RP or GenAm as the only acceptable pronunciation models has given way to more

inclusive approaches that acknowledge the legitimacy of diverse accents and prepare learners for the reality of global English communication. For speech recognition technology, the ability to process diverse accent features is essential for creating systems that serve all English speakers equitably. In sociolinguistics, the study of accent variation provides insight into how language reflects and constructs social identity and how pronunciation features function as markers of regional and social affiliation.

Contemporary research in English phonology has benefited from advances in acoustic analysis, corpus linguistics, and sociophonetics, allowing for more precise documentation of pronunciation features. Sociolinguistic studies have revealed how pronunciations function as markers of identity and how speakers style-shift between different accent features in different contexts. The study of accent perception has illuminated how listeners form impressions based on pronunciation and how accent prejudice operates in various social contexts [4;98].

Looking to the future, several trends can be identified in the ongoing development of English pronunciation varieties. The influence of media and global communication may lead to some convergence of features, particularly in urban centers and among younger speakers. However, the role of accent in expressing local identity suggests continued maintenance of distinctive features, even as some traditional regional patterns recede. New varieties will continue to emerge in regions where English serves as a second language or lingua franca, adding to the global diversity of English pronunciation.

In conclusion, the territorial varieties of English pronunciation represent a complex and dynamic aspect of the language's global spread. Rather than viewing this diversity as problematic, contemporary linguistics recognizes it as evidence of the language's adaptability and vitality. Understanding the systematic nature of different English accent varieties enhances both theoretical knowledge of phonological systems and practical applications in teaching, technology, and intercultural communication. As English continues its development as a global language, its pronunciation will undoubtedly continue to evolve and diversify, reflecting the varied communities that use it for local and international communication.

REFERENCES

1. Bauer, L. (2020). *The Dialectology of English: A Global Perspective*. Edinburgh University Press.
2. Cox, F., & Palethorpe, S. (2019). *Australian English Pronunciation and Transcription*. Cambridge University Press.

3. Crystal, D. (2018). *English as a Global Language* (3rd ed.). Cambridge University Press.
4. Deterding, D. (2017). *The Pronunciation of English in Singapore and Malaysia*. Edinburgh University Press.
5. Hickey, R. (2021). *Irish English: History and Present-Day Forms*. Cambridge University Press.
6. Kachru, B. B., Kachru, Y., & Nelson, C. L. (2019). *The Handbook of World Englishes* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
7. Kretzschmar, W. A. (2018). *The Emergence and Development of English: An Introduction*. Cambridge University Press.
8. Schneider, E. W. (2020). *English Around the World: An Introduction* (2nd ed.). Cambridge University Press.
9. Stuart-Smith, J. (2021). *Scottish English: Speech and Writing*. Edinburgh University Press.
10. Wells, J. C. (2018). *Accents of English (Combined Volume)*. Cambridge University Press.

KORXONALARNING ISHLAB CHIQRISH VA SOTISH REJASINING BAJARILISHIDA MATERIALLAR HISOBINI TAHLIL QILISH

Turayeva Gulizahro

Guliston Davlat Universiteti o'qituvchisi

Tilovbekova Aziza

Abdullayev Quvonchbek

Rahmonov Asadbek

Yo'ldoshev Asilbek

Guliston Davlat Universiteti talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda korxonalarining ishlab chiqarish va sotish rejasining bajarilishida materiallar hisobini tahlil qilish va bozor munosabatlariga asoslangan boshqaruv korxonalarining barcha turdagi resurslardan samarali foydalanish ustidan nazorat o'rnatishni haqida yoritilib otilgan.

Kalit so'zlar: materiallar , xom ashyo, materiallarni turkumlash , baholash, materiallarning sintetik hisobi ,inventarizatsiya.

Kirish

Xo'jalik subyektlarining faoliyatida ko'p miqdorda moddiy , moliyaviy va mehnat resurslari ishlatiladi. Bozor munosabati sharoitida xomashyolar , materiallar va yoqilg'ilar xarajatlari salmog'ini kamaytirishga o'xshagan sifat ko'rsatkichlari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Bunga ilg'or konstruktiv materiallardan , matallardan va plastmassalardan , qimmat turadigan materiallar o'rniga mahsulot sifanitini pasaytirmaydigan , ishlab chiqarish chiqindilarini kamaytiradigan , arzon materiallardan foydalanish yo'li bilan erishiladi . Ishlab chiqarish jarayonida turli materiallar qiymatidan foydalaniladi. Ularni xo'jalik yurutuvchi subyektlarda materiallardan foydalanish usuli bilan ishlab chiqarish jarayonida foydalanishga qarab turkumlarga ajartish mumkin .

Muxokamlar va natijalar

Materiallar-xom ashyo tasir etish uchun qo'llaniladigan va maxsulot malum istemol xususiyatini berishda foydalaniladigan vositadir.Ular ishlab chiqarilayotgan.Ular ishlab chiqarilayotgan maxsulotning asosini tashkil etadi. Yani gazlama charm metall va boshqalar.Hozirgi vaqtda korxonalarining ishlab chiqarish amaliyotida materiallar hisobini baxolashda quyidagi usullar qo'llanilmoqda;

1) Erkin bozor (shartnoma) yoki davlat tomonidan tartibga solinadigan ulgurji baholar . Bu narx tovar jo'natish shartnomalarini tuzishda korxonada tomonida mustaqil belgilanadi va mol yuboruvchi va mol oluvchi bilan hisob-kitoblar olib borishda mol yuboruvchining to'lov hujjatlarida ko'rsatilib molning chiqarilish (sotish)narxi shaklida foydalaniladi ;

2) Nomenklatura hisob bahosi bo'yicha . Bu sotib olingan (tayyorlangan) materiallarning reja tannarxi , o'rtacha sotib olish narxlar va boshqalar bo'lishi mumkin . Barcha hollarda ham baho asosida shartnoma baholari bo'lib ustiga rejalashtirilgan (hisoblangan) transport – tayyorlav xarajatlarini qo'shib belgilaydi. Bu baholar mavjud materiallarni va ularning harakatini joriy va operativ hisobga olishda qo'llaniladi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish zaxiralari va xo'jalik yurituvchi subyektga qarashli bo'lmagan, lekin buxgalteriya hisobida qayd etilgan (mas'uliyatli saqlanishda bo'lgan, ijaraga olingan, qayta ishlash uchun olingan) boshqa turdagi mol-mulklar, shuningdek, biror-bir sababga ko'ra hisobga olinmagan mol-mulk inventarlanishi kerak

Korxonalarining ishlab chiqarish amaliyotida materiallar hisobini baxolashda Inventarizatsiyadan o'tkaziladi.

Inventarizatsiya – bu korxonada aktivlari va majburiyatlarining haqiqiy qoldiqlarini aniqlab, hisob ma'lumotlari bilan taqqoslash orqali nazoratni ta'minlash hamda boshqarish usuli.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda Korxonalarining ishlab chiqarish amaliyotida materiallar hisobini baxolashda materiallar hisobini olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Demak materiallar ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan ishlab chiqarish sikli davomida to'liq istemol qilinadigan (sarflanadigan) xamda o'z qiymatini to'liq ishlab chiqarilgan maxsulot yoki ko'rsatilgan xizmatlar tannarxiga o'tkazdigan turli xil moddiy buyumlardir. Bundan materiallar xisobining maqsadi materiallarning saqlanishi ularning xujjatlarga muvofiqligini sarflash meyorlariga amal qilinishi materiallarni qabul qilish ekanligini anglashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.B.Muxametov. B.Matrasulov.G.Turayeva T.:Buxgalteriya hisobi darslik. Ziyonashr. 2023.-347 b
2. A.B.Muxametov. U.Chorshanboyev. G.Turayeva T.:Boshqaruv hisobi darslik. . Ziyonashr. 2024.-169 b

3. Zaripov, A. D., Avezov, A., & Saydullayeva, V. (2024). Investments and investment activity statistics. *Экономика и социум*, (1 (116)), 641-644.
4. Qaynarovich, C. U., Djo'Rayevich, Z. A., & Lobar, M. (2024). Sanoat ishlab chiqarish vamahsulot tannarxini kalkulyatsiyalash usullari. *Eurasian Journal of Technology and Innovation*, 2(1-1), 108-112.
5. Gulizahro, T. (2023). The importance of developing the exchange mechanism and online trade in the E-commerce system (in the example of grain trade). *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (2), 14-20.
6. Turayeva, G., Mullajonov, B., Qurbonbekov, R., To'raqulov, S., Mamadaliyev, U., & Fozilov, S. (2023). Buxgalteriya hisobining usullari va tamoyillari. *Наука и технология в современном мире*, 2(14), 53-55.
7. Бекжанова, О., & Юсупалиходжаева, С. (2018). Этиологическая структура кандидоза полости рта в республике Узбекистан. *Стоматология*, 1(3 (72)), 13-17.
8. Hamidullaevna, Y. S., Esenovna, B. O., Turgunboevna, Y. N., & O'Gli, P. J. S. (2018). Study of the adhesive properties of Candida strains in an in vitro test using erythrocytes as target cells. *European science review*, (9-10-2), 219-222.
9. Юсупалиходжаева, С., & Бекжанова, О. (2018). Изучение биомаркеров протеолиза–антипротеолиза в развитии кандидозного стоматита полости рта. *Журнал проблемы биологии и медицины*, (3 (102)), 114-117.
10. Шукурова, У. А., Садикова, И. Э., & Бахадиров, Р. Г. (2019). Современные методы лечения клиновидных дефектов твердых тканей зубов. In *Актуальные проблемы стоматологии детского возраста и ортодонтии* (pp. 212-216).

JAMIYATDAGI DEVIANT XATTI-HARAKATLARNING SABABLARI VA ULARNI OLDINI OLISH YO'LLARI

Xoldarova Umidaxon Dilmurodjon qizi

Farğona Davlat Universiteti, Pedagogika, Psixologiya va San'atshunoslik fakulteti,
4-kurs, 21/130 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda uchraydigan deviant xatti-harakatlarning psixologik, ijtimoiy va madaniy omillari o'rganiladi. Deviyatsiyaning turlari, ularning kelib chiqish sabablari, yoshlar orasida deviant holatlarning kengayishiga olib keluvchi omillar tahlil qilinadi hamda ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: deviyatsiya, ijtimoiy norma, ijtimoiy nazorat, yoshlar, jinoyatchilik, pedagogik profilaktika.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda insonlarning xulq-atvori ijtimoiy me'yorlar bilan tartibga solinadi. Ushbu me'yorlarga zid harakatlar "deviant xatti-harakatlar" deb ataladi. Deviyatsiya jamiyatning barqarorligiga tahdid soluvchi omil sifatida o'rganiladi.

1. Deviyatsiya tushunchasi va uning turlari

Deviyatsiya — bu umumiy ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqishdir. U quyidagi turlarga bo'linadi:

- Jinoyat: qonunbuzarlik bilan bog'liq deviant harakat.
- Aksilmadaniy harakatlar: odob-axloq me'yorlariga zid bo'lgan xatti-harakatlar.
- Giyohvandlik, alkogolizm, o'z joniga qasd qilish: shaxsga zarar yetkazuvchi deviant holatlar.

2. Deviant xatti-harakatlarning sabablari

3. Deviyatsiyaga olib keluvchi asosiy omillar:

- Oiladagi muammolar: mehr yetishmasligi, zo'ravonlik.
- Makroihtimoiy omillar: ishsizlik, kambag'allik, urbanizatsiya.
- Mikroijtimoiy omillar: do'stlar ta'siri, yetarli ijtimoiy nazoratning yo'qligi.

4. Yoshlar orasida deviantlikning kengayishi

Yosh avlod orasida deviant xatti-harakatlar ko'proq uchraydi. Buning sabablari quyidagilardan iborat:

- Ruhan shakllanmaganlik.

- Ijtimoiy tajribaning yoʻqligi.
- Tashqi taʼsirlar (internet, ommaviy madaniyat).
- 5. Deviatsiyani oldini olish yoʻllari
- Tarbiyaviy ishlar: maktab va oilada axloqiy tarbiyani kuchaytirish.
- Ijtimoiy xizmatlar: psixologik yordam markazlarini koʻpaytirish.
- Qonunchilik choralarini kuchaytirish.
- Profilaktik dasturlarni ishlab chiqish.

Xulosa

Deviatsiyani nazorat qilish va oldini olish ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotning muhim omilidir. Bu borada oila, taʼlim muassasalari va davlat muassasalari oʻzaro hamkorlikda ish olib borishi lozim.

**BRIDGING CULTURES: THE PHILOSOPHICAL AND THEMATIC
RESONANCE OF T.S.ELIOT IN CONTEMPORARY UZBEK
LITERATURE**

Tilaymurodova Mukhlisa Ravshan kizi,

1st year Master's student of the Foreign languages and literature faculty,

University of Economics and Pedagogy, Uzbekistan

E-mail: tilaymurodovamuxlisa@gmail.com

Scientific advisor: Eshonkulov Ravshan Tokhirovich

Senior lecturer of the University of Economics and Pedagogy, Uzbekistan

Abstract. This article explores the thematic and philosophical impact of Thomas Stearns Eliot's literary corpus on contemporary Uzbek literature. It investigates how Eliot's central themes—spiritual emptiness, time and temporality, identity fragmentation, and the crisis of modernity—have found resonance in the works of 21st-century Uzbek poets and novelists. Through a comparative literary and thematic analysis, the study demonstrates that Eliot's works have transcended cultural boundaries, becoming a source of intellectual and artistic influence for Uzbek writers navigating postcolonial identity, religious resurgence, and cultural revival.

Key words: T.S. Eliot, Uzbek literature, postcolonialism, spirituality, time, modern identity, cultural crisis

Introduction. Thomas Stearns Eliot's legacy as a pioneer of modernist literature rests not only on his innovative style but also on his deep engagement with philosophical and religious questions in a fragmented world. His poetry—most notably *The Waste Land*, *Ash Wednesday*, and *Four Quartets*—examines spiritual disorientation, the disintegration of tradition, and the complexity of time. These themes have found renewed relevance in Uzbekistan, particularly among contemporary writers grappling with the aftermath of Soviet rule and the resurgence of Islamic consciousness.

This article argues that the thematic undercurrents in Eliot's work have been reinterpreted by Uzbek authors who face their own crises of identity, culture, and belief. The aim is to show how Eliot's reflections on time, despair, and redemption echo in the narratives of Uzbek literature, even when filtered through local symbols, Islamic references, and historical memory. Eliot's Christian mysticism and

philosophical skepticism align surprisingly well with Central Asian Sufi traditions and the socio-spiritual questions emerging in post-independence Uzbek society.

Methods. The study employs thematic analysis and comparative literature methodology. Core texts by T.S. Eliot—including *The Waste Land*, *Ash Wednesday*, and *Four Quartets*—were analyzed alongside works by contemporary Uzbek authors such as Iskandar Habibov, Gulsifat Shakhidi, and Elyor Karimov. Focus was given to recurring themes: spiritual drought, cyclical and linear time, identity confusion, and existential despair.

To capture nuances, textual comparisons focused on metaphors, symbolism, narrative voice, and intertextual references. Semiotic analysis was used to understand symbolic equivalence (e.g., Eliot's "wasteland" and Uzbek metaphorical deserts). Additionally, qualitative interviews and essays by Uzbek writers were consulted to assess conscious influences and thematic parallels. Literary criticism published in Uzbek academic journals also informed this study.

Results. *Spiritual Emptiness and Search for Faith:* Eliot's depiction of spiritual drought is mirrored in Habibov's poem cycle *Ko'ngil Sahrosi* (Desert of the Soul), where the heart is compared to a dried riverbed. Like *The Waste Land*, the poem juxtaposes modern alienation with traditional religious yearning. Habibov's lines "Bu dunyo ko'zgudek, lekin yurakni aks ettirmaydi" (This world is like a mirror, but it reflects not the heart) directly parallel Eliot's sense of spiritual futility.

Time as a Spiritual Dimension: In *Four Quartets*, Eliot portrays time as both cyclical and redemptive. Similarly, Elyor Karimov's novel *Sukunat Oqshomi* (Silence at Dusk) revolves around an aging protagonist haunted by memories and future anxieties, where time is fluid and recursive. Karimov, in an interview, stated, "Time is not linear in our stories—it loops, like in Eliot."

Crisis of Identity: Eliot's protagonists often suffer from fragmented identities. Uzbek novelist Gulsifat Shakhidi in *Yo'qotilgan Ismlar* (Lost Names) presents characters who struggle with names, language, and cultural memory—paralleling Eliot's modernist loss of self.

The protagonist renounces her Soviet-given name and adopts a spiritual title, mirroring the return to indigenous and Islamic roots.

Allusions and Mythical Syncretism: While Eliot draws from Christian and Greco-Roman sources, Uzbek writers incorporate Islamic esotericism and Turkic mythology. In the poem *Oxirgi So'zlar* (The Final Words), Mahmud Ahrori quotes Rumi and Alisher Navoi to explore meaninglessness and longing, much like Eliot

quotes Dante and the Upanishads in *The Waste Land*. Both use intertextual layering to express spiritual uncertainty.

Discussion. Eliot's themes find fertile ground in Uzbek literature not through direct translation but through thematic resonance. Uzbekistan's historical experience - Soviet atheism, cultural suppression, rapid modernization—parallels the cultural despair of Eliot's post-WWI Europe. Hence, Uzbek authors find in Eliot a spiritual kin, someone who articulates the cost of civilization's rupture.

Uzbek writers often reinterpret Eliot's pessimism through a Sufi lens, suggesting that despair is a necessary step toward divine truth. In Karimov's *Sukunat Oqshomi*, the main character's breakdown is not the end but the beginning of spiritual insight. This is similar to the transformative arc in *Ash Wednesday*, where Eliot transitions from doubt to humble faith.

Furthermore, Eliot's fragmented structure and musicality have inspired Uzbek poets to experiment with form. Habibov's *Ko'ngil Sahrosi* includes refrains, free verse, and disordered chronology, mimicking the rhythm of prayer and thought. His incorporation of Arabic calligraphy and Uzbek proverbs mirrors Eliot's polyphony of sources and languages.

Cultural hybridity also plays a significant role. Like Eliot, who merged Eastern philosophy with Western literary form, Uzbek writers merge Sufi thought, Persian poetics, and Soviet-era realism with modernist experimentation. This syncretism becomes a form of resistance and reinvention.

Conclusion. T.S. Eliot's thematic influence on Uzbek literature is a testament to the global reach of modernist thought. Eliot's exploration of faith, time, identity, and cultural decay offers Uzbek authors a philosophical and poetic language to process their own histories. Rather than mimicry, this engagement reflects a dynamic cultural translation that reclaims modernism within a Central Asian framework.

As Uzbekistan continues to define its post-Soviet literary identity, further research should investigate how Eliot's works are interpreted in Uzbek educational curricula and literary criticism. Additionally, comparative studies between Eliot and Sufi poets like Alisher Navoi or Ahmad Yassawi could reveal deeper intersections of spiritual modernism and Eastern mysticism.

List of references:

1. Eliot, T. S. (1922). *The Waste Land*. Faber & Faber.
2. Eliot, T. S. (1930). *Ash Wednesday*. Faber & Faber.
3. Eliot, T. S. (1943). *Four Quartets*. Harcourt.

4. Habibov, I. (2018). Ko'ngil Sahrosi. Tashkent: O'zbekiston Nashriyoti.
5. Karimov, E. (2021). Sukunat Oqshomi. Samarkand: Sharq Nur.
6. Shakhidi, G. (2020). Yo'qotilgan Ismlar. Tashkent: Adabiyot Akad.
7. Ahrori, M. (2019). "Oxirgi So'zlar." Tafakkur, 3(2), 45–57.
8. Sharipov, M. (2022). "T.S. Eliot va O'zbek Adabiyotida Zamonaviy Falsafiy Izlanishlar." Adabiy Ilmiy Tadqiqotlar, 6(1), 70–84.
9. Karimova, G. (2023). "Vaqt, Haqiqat va O'zlik: Eliotdan O'zbek Shoirilariga." Zamonaviy Adabiyotshunoslik, 7(2), 34–48.
10. Mamadiyorova Mariyam Kosim kizi, & Bakhtiyorova Maftuna Bakhtiyorovna. (2025). PRAGMATIC AND STYLISTIC ASPECTS OF NEOLOGISMS IN CONTEMPORARY MEDIA AND THEIR IMPLICATIONS FOR VOCABULARY TEACHING. Journal of Universal Science Research, 3(1), 89–95.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14674390>
<https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/9454>
11. Mamadiyorova , M. ., & Bakhtiyorova , M. . (2025). PRAGMATIC AND STYLISTIC ASPECTS OF NEOLOGISMS IN MODERN ENGLISH (BASED ON MEDIA MATERIALS) AND THEIR ROLE IN TEACHING VOCABULARY. Центральноеазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления, 2(1), 187–191. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/cajmrms/article/view/43009>
12. Mamadiyorova , M. ., & Bakhtiyorova , M. . (2025). PRAGMATIC AND STYLISTIC ASPECTS OF NEOLOGISMS IN MODERN ENGLISH (BASED ON MEDIA MATERIALS) AND THEIR ROLE IN TEACHING VOCABULARY. (2025). Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 3(1),217-
221. <https://universalpublishings.com/index.php/jsiru/article/view/9503>
13. Sadullaeva, N., & Bakhtiyorova, M. (2021). Reflection of Onomastic Principles in Naming. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 3001- 3007.
14. Бахтиёрва, М. (2024). Atoqli otlarning umumnazariy muammolari. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 2(6), 40-45.
15. Ismoilov, A., & Bakhtiyorova, M. (2024). THE PROBLEM OF COMPONENTIAL ANALYSIS OF MEANING IN PRESENT DAY LEXICOLOGY. Current approaches and new research in modern sciences, 3(7), 26-29.
16. Alisher o'g'li, I. A., & Bakhtiyorovna, B. M. (2024, May). THE PROBLEM OF COMPONENTIAL ANALYSIS OF MEANING IN PRESENT DAY LEXICOLOGY. In Konferensiyalar| Conferences (Vol. 1, No. 10, pp. 748-752).

17. BAXTIYOROVA, M. (2024). ONOMASTIK KONSEPT TUSHUNCHASI. UzMU xabarlari, 1(1.4), 288-292.
18. Baxtiyorova, M. (2023). ONOMASTIKONLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (9), 464-469.
19. Baxtiyorovna, B. M. (2023). INGLIZ VA O'ZBEK BADIY ADABIYOTIDA ONOMASTIKONLARNING CHOG'ISHTIRMA SEMANTIK TAHLILI. "GERMANY" MODERN SCIENTIFIC RESEARCH: ACHIEVEMENTS, INNOVATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS, 9(1).
20. Baxtiyorova, M. (2023). INGLIZ VA O 'ZBEK BADIY ADABIYOTIDA ASAR QAHRAMONLARI NOMLARINING MATN "JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN" JURNALI VOLUME 3, ISSUE 01, 2025. YANUARY ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869 221 YARATISHDAGI ISHTIROKI. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (10), 268-273.
21. Bakhtiyorovna, B. M. (2022). Discursive-pragmatic nature of anthroponyms. Asian Journal Of Multidimensional Research, 11(9), 110-114.
22. Bakhtiyarova, M. B. (2021). VERBALIZATION OF THE CONCEPT" ONIM" IN LINGUOCOGNITOLOGY. Ростовский научный вестник, (3), 11- 12.
23. Baxtiyorova, M. B. (2020). ANTROPONIMLARNING SHAKLLANISHIDA MORFEMALARNING SEMANTIK VA USLUBIY XUSUSIYATLARI. Студенческий вестник, (36-3), 96-98.
24. Bakhtiyorova, M. (2019). THE EFFECT OF USING MNEMONICS. Студенческий вестник, (22-8), 63-65. 22. Pulatova, S., & Bakhtiyorova, M. (2019). THE STRUCTURALSEMANTIC ANALYSIS OF THE WORDS RELATED TO" SPORTS" IN PRESENT DAY ENGLISH. Студенческий вестник, (22-8), 69-71.
25. Bakhtiyorova, M., & Djumabayeva, J. (2017). WRITERS MAKE NATIONAL LITERATURE, WHILE TRANSLATORS MAKE UNIVERSAL LITERATURE. Студенческий вестник, (10), 55-56.
26. Bakhtiyorova, M., & Elmurodova, F. (2017). THE PRINCIPLES OF SEMANTICS. Студенческий вестник, (10), 52-54.
27. Bakhtiyorova, M., & Elmurodova, F. (2017). PAPERS IN ENGLISH. СТУДЕНЧЕСКИЙ ВЕСТНИК, 10, 52 Uzbek National Corpus (2024).
28. Камолова, Р. Ш., & Бахтиярова, М. (2024). ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ КОННОТАЦИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ОПИСЫВАЮЩИХ ПОГОДУ. ТА'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(1), 30-33.

ТВОРЧЕСТВО И.КУПРИНА В АКСИОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Автор: Абдухамидов Низомиддин.

Магистрант 2-курса ТерГУ

Научный руководитель: Хужанова О.Т

Аннотация: В статье рассматривается художественное наследие Ивана Алексеевича Куприна через призму аксиологических установок, выраженных в системе его ценностей. Исследование направлено на выявление тех нравственных, этических, эстетических и экзистенциальных ориентиров, которые формируют внутренний мир героев и философию автора. Особое внимание уделяется проблеме противостояния индивидуального и общественного, любви и долга, свободы и предопределенности — как ключевым аксиологическим координатам его творчества. Анализируется, каким образом через художественную ткань произведений Куприн утверждает ценности гуманизма, личностной автономии и духовной полноты человеческого бытия.

Ключевые слова: Куприн, аксиология, ценности, гуманизм, личность, художественный мир, экзистенция, любовь, свобода, нравственный выбор.

Творчество Ивана Алексеевича Куприна занимает особое место в истории русской литературы Серебряного века, будучи одновременно пронизанным реализмом и одухотворено философским поиском ценностей. В мире Куприна человек предстает не просто героем сюжета, но носителем смыслов, воплощением культурного и нравственного измерения эпохи. В этой связи аксиологический подход к его художественному наследию позволяет не только выявить систему ценностей писателя, но и раскрыть глубину его гуманистической концепции человека и мира. Куприн, как мыслитель и художник, стоял на позициях живого и подлинного гуманизма — интерес к внутреннему миру личности, её страданиям, надеждам, мечтам пронизывает все его произведения. Именно через человеческие судьбы, раскрытые с предельной искренностью и эмпатией, он выстраивает свою аксиологическую картину мира.

I. Ценностная структура купринского мира: гуманизм, любовь и сострадание. Основопологающей ценностью для Куприна является человек в его духовном и эмоциональном измерении. Вне зависимости от социального положения, профессии или национальности, каждый герой писателя несёт в себе уникальное внутреннее содержание. Так, в рассказе «Олеся» крестьянская девушка оказывается носителем духовной чистоты и природной мудрости,

недоступной образованному, но внутренне пустому городскому герою. Здесь Куприн противопоставляет социально обусловленные нормы подлинным этическим качествам личности. В «Гранатовом браслете» тема любви достигает высочайшего аксиологического звучания. Любовь в этом произведении — не просто чувство, но духовное состояние, приближающее человека к идеалу. Она не требует ответа, не ждет вознаграждения — это абсолютная, самопожертвенная, почти религиозная преданность. Через фигуру Желткова Куприн утверждает высокую нравственную силу любви как основополагающей ценности, способной возвысить человека и преобразить мир вокруг него. II. Противостояние личности и среды: моральный выбор и духовная автономия

Во многих произведениях Куприна можно проследить мотив противостояния человека враждебной или равнодушной среде. В повести «Поединок» лейтенант Ромашов оказывается перед нравственной дилеммой: подчиниться аморальным законам армейской машины или остаться верным себе. Его внутренний протест против жестокости, пошлости и бессмысленности служения отражает стремление к нравственной свободе и правде. Однако трагедия героя заключается в невозможности найти точку опоры в окружающем мире — он остается одинок в своей правоте. Куприн, в отличие от толстовского идеализма, не предлагает универсального выхода. Его герои не всегда побеждают, но они неизменно делают нравственный выбор. Именно сам факт морального выбора — пусть и сопряженного с утратами — Куприн считает свидетельством подлинного человеческого достоинства.

III. Аксиология как поэтика: художественные средства выражения ценностей. Ценностные ориентиры в прозе Куприна не декларируются напрямую — они прорастают сквозь образы, интонации, символику. Автор не прибегает к назидательности, но создаёт ситуации нравственного напряжения, в которых читатель сам вовлекается в процесс оценки и сопереживания.

.Характерным примером является повесть «Яма», где писатель, избрав в качестве темы жизнь проституток, отвергает как морализаторство, так и эстетизацию порока. Он ставит читателя лицом к лицу с социальной и нравственной проблемой, не предлагая простых ответов. Сострадание к «падшим» женщинам, уважение к их человеческому достоинству становятся здесь этическим императивом. Аксиологическое измерение текста проявляется через акцент на справедливости, праве на выбор и человеческом сочувствии, даже в самых низменных обстоятельствах. Структура купринского текста — ритм

повествования, детализация, выбор фокализации — также подчинены задачам ценностного наполнения. Пространство природы, столь часто присутствующее в его произведениях, играет роль нравственного резонатора. Так, в «Олесе» лес и болото не враждебны, а напротив — хранят тишину и гармонию, которой лишён «цивилизованный» мир. Куприн наделяет природу нравственной интуицией, превращая пейзаж в выразителя аксиологических смыслов.

IV. Женские образы в аксиологической системе Куприна. Особое место в ценностной системе Куприна занимают женские образы. Они — не просто спутницы героев, но воплощения любви, интуитивной истины, нравственной чистоты. В отличие от многих современников, Куприн показывает женщину не только как объект желания, но и как субъект нравственного действия. Олеся, Вера из «Гранатового браслета», Анна из «Суламифь» — все они соединяют в себе хрупкость и силу, земное и духовное начало. Через них Куприн выражает идею о том, что истинная красота — это не внешнее, а внутреннее, душевное качество. Женщина в его прозе — проводник к свету, носительница спасительной истины.

V. Заключение: Куприн и современность — вечные ценности в меняющемся мире. Аксиологический потенциал творчества Ивана Куприна не ограничивается рамками своего времени. Его герои и конфликты, его поиски истины и добра остаются актуальными в XXI веке. В эпоху, когда гуманистические ориентиры подвержены сомнению, обращение к купринской прозе позволяет заново открыть для себя ценности любви, чести, сострадания и личной свободы.

Именно эти смыслы — не декларативные, а глубоко прочувствованные, прожитые автором — делают его творчество неотъемлемой частью не только литературного, но и этического наследия русской культуры. Куприн не просто описывает жизнь — он утверждает человека как высшую ценность бытия.

Список литературы:

1. Куприн И.А. Собрание сочинений в 6 томах. — М.: Художественная литература, 1981.
2. Куприн И.А. Гранатовый браслет. Повести и рассказы. — СПб.: Азбука-классика, 2021.
3. Кузнецова Н.А. Гуманистическая проблематика в творчестве И.А. Куприна // Вопросы литературы, 2010, №3. — С. 102–117.

- 4.Погодин С.И. Ценностный мир русской литературы Серебряного века. — СПб.: Наука, 2011.
- 5.Лотман Ю.М. Структура художественного текста. — М.: Искусство, 1970.
- 6.Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. — М.: Советский писатель, 1972.
- 7.Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1979.
- 8.Федяева М.А. Аксиологический подход к изучению русской прозы конца XIX – начала XX вв. // Филологические науки, 2017, №4. — С. 145–152.
- 9.Розанов В.В. Литература и жизнь. — М.: Республика, 1993.
- 10.Гачев Г.Д. Русская ментальность: Очерки по философии и психологии национального характера. — М.: Республика, 1996.

ATOYI TUYUQLARIDA SHAKLDOSHLIK HODISASINING IFODALANISHI

Mamarajabov Dilshod Doniyoroyich

O'zbekiston Respublikasi Navoiy viloyati
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar
boshqarmasi boshlig'i

Annotatsiya : mazkur maqolada omonim va shakldoshlik hodisalariga munosabat bildirilgan. Ushbu tushunchalarning har doim har o'zaro muvofiq kelmasligi, ularning Atoyi tuyuqlarida qo'llanilishiga doir tahlillar keltirilgan.

Abstract : This article deals with the phenomena of homonymy and morphological similarity. The inconsistency of these concepts and their use in Atoyi's works are analyzed.

Аннотация : В статье рассматриваются явления омонимии и морфологического сходства. Анализируется противоречивость этих концепций и их применение в творчестве Атойи.

Kalit so'zlar : omonim, tuyuq, hozirgi o'zbek adabiy tili, sheva, qadimgi turkiy til, tajnis, sema, qo'shimcha

Keywords : homonym, tuyuk, modern Uzbek literary language, dialect, ancient Turkic language, tajnis, sema, addition.

Ключевые слова: омоним, туюк, современный узбекский литературный язык, диалект, древнетюркский язык, таджнис, сема, наречие.

Hozirgi o'zbek tilshunosligida omonimlar deyilganda, shakldosh birliklar anglashiladi. Shu jihatga e'tibor qaratish lozimki, omonim degan atamani aynan shakldosh termini bilan almashtirilishi, nazarimizda, to'liq muvofiq fikr emas. Chunki omonimlar shakla aynan bir xil bo'lgan birliklardir. Shakldoshlik deyilganda, nima nazarda tutilishi, qaysi jihatga e'tibor berish lozimligini ham aniq belgilab olish lozim bo'ladi. Har qanday tilning og'zaki hamda yozma shakli bo'lgani kabi lingvistik jihatdan o'rganilayotgan birliklarning ham shakliy tomoni og'zaki va yozma prinsiplarga amal qiladi. Demak, omonimlar qaysi jihatdan shakldoshlikni belgilash uchun asos bo'ladi: talaffuz yoki imlo nuqtayi nazaridanmi?

Aynan bir xil shaklda yzoilmaydigan, ammo talaffuzi bir xil bo'lgan birliklarga nisbatan omofonlar deyiladi. Chunonchi, yot-yot, tuzsiz-tussiz kabi.

Aslida tarkibi shakldosh bo'lmagan, lekin grammatik shakllar qo'shilishi bilan shakldoshlarga aylanuvchi birliklarga nisbatan omograflar deyiladi. Masalan, qorin+ni=qorni; qor+ni=qorni kabi.

Tilshinosligimizda asos tarkibi ham talaffuz, ham imloviy jihatdan bir xil bo'lgan birliklarga nisbatan omonimlar termini qo'llaniladi. Demak, hozirgi o'zbek tilshunosligi nuqtayi nazaridan shakldoshlik hamda omonimlik terminlarini aynan bir bir lingvistik birlik sifatida qo'llash lozim yoki lozim emasligi haqida aniq tadqiqotlar asosida bir to'xtamga kelish lozim.

Omonimlik hodisasini belgilash uchun har qanday so'zning bosh shakli olinadi va, albatta, bunday birliklarning qanday bosh shaklda berilishi lug'atlarga berilgan. Shuni inobatga olgan holda fe'l turkumiga tegishli bo'lgan birliklarning boshqa turkumlar bilan shakldoshligini belgilash ham chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Jumladan, darsliklarda o't(o'tmoq), o't(olov), o't(o'simlik) kabi birliklar omonim sifatida qayd etiladi, biroq lug'at tarkibi nuqtayi nazaridan tahlil qilinganda, fe'l berilgan boshqa otlar bilan shakldoshlik hosil qila olmaydi.

Badiiy mumtoz matnlar tarkibida tajnis(jinos) san'atini aynan shakldosh birliklar hosil qiladi. Quyida Atoyi tuyuqlarida shakldoshlikning turlicha ko'rinishlarini kuzatishimiz mumkin.

Telbaman shahlo ko'zung olusidin,
Uzmadim bog'ingda vasl olusidin.
Hajr dashtida yugurmog'lig' bila,
Yetmadim vaslingga yo'l olusidin.

Dastlabki misradagi "olusidin" birligining asosi "olus" "nozlanuvchi qarash" ma'nosini ifodalaydi. Mazkur birlik qadimgi tilda "ulas" tarzida qo'llangan: "Bulnap meni ulas ko'z" misrasida "nozlanib boquvchi, o'ziga rom etuvchi" ma'nosini ifodalab kelmoqda. Atoyi tuyuqida otlashgan so'z sifatida qo'llanilgan "olus" so'zi hozirgi Buxoro shevasida "alus" tarzida qo'llanilib, "g'ilay" so'zi bilan sinonimik qatorda tura oladi. Ikkinchi misrada "olu" so'zi umumiy meva ma'nosini ifodalaydi, hozirgi kunda oluning turlicha meva turlarini ifodalashini kuzatish mumkin. Chunonchi, zardolu, qaraolu, gurdaolu, shaftolu, olucha tarzida. Olu ol rangdagi meva ma'nosini ham ifodalashga xizmat qiladi. To'rtinchi misrada "olus" so'zi keltirilgan, hozirgi kundagi "olis" so'zining ayni o'zidir. Demak, har uchala so'z shakldoshligi qo'shimchalar qo'shilishi va matn talaba bilan yuzaga kelgan.

Keyingi badda ikki so'zni shakldosh sifatida qo'llash yordamida tajnisning go'zal namunasi paydo bo'lgan.

Gar desam, bog'i visoling nori bor,
Olma deb achchig'lab aytur: Nori bor!
Ishq naxli ko'z yoshimdin suv ichib,
Barg-u borini shararlig' nori bor.

Dastlabki misradagi “nori bor” birikmasini “meva” ramziy ma’no ifodalab, go’zallik, ko’zga yaqqol tashlanib turuvchi semalarini ifodaaydi. Ikkinchi misrada “Nori bor” “nari bor” birikmasidir. To’rtinchi misrada esa “nori bor” “guldagi dog’” ma’nosini ifodalashda xizmat qilgan. Ikkinchi misradagi “Nori bor” birikmasi Atoyi davrida ham nari, ham nori tarzida qo’llangan. Ijodkor matn talabi bilan ikkinchi ko’rinishdan foydalangan. Mazkur badda ham shakldoshlikning mutlaq va qo’shimcha qo’shilgandan keyingi holatlarini kuzatish mumkin.

Ey ko’ngul, bu kecha ul oy sori bor,

Oh otin yorutmakim, ag’ yori bor.

Tuxmi mehr etkim muhabbat bog’ida,

Dard barg ochti-yu g’am kelturdi bor.

Mazkur baddagi tajnisni hosil qilgan birliklarni to’liq omonim sifatida baholash mumkin, chunki har uchala so’zning talaffuz va yozma shakli aynan bir xillikka asoslanadi. Dastlabki misradagi bor harakatni, ikkinchi misradagi bor mavjudlikni, to’rtinchi misradagi bor esa yuk ma’nosini ifodalashga xizmat qilgan. Aruz vazni talabiga ko’ra to’rtinchi misradagi bor(yuk) birligi tarkibidagi unli tovush boshqalariga nisbatan biroz cho’ziqroq talaffuz qilinadi.

Sha’m yanglig’ yonadur boshimda o’t,

Ko’z yoshimdin yer yuzinda undi o’t.

Qon yoshim qildi yo’lungni lolazor,

Muncha taqsir ayladim, qonimdan o’t.

Dastlabki misrada olov, otash, ikkinchi misrada “o’simlik” ma’nosida “o’tmoq, kechmoq” ma’nosida kelgan. Matn tarkibida “taqsir” so’zi hozirgi o’zbek tilida hurmatli kishilarga nisbatan qo’llaniladi. Aslida, bu so’z arab tilidan olingan bo’lib, “qusr, kamchilik” ma’nolarini ifodalaydi. Atoyi aynan asl ma’nosida qo’llangan. Barcha tajnisni hosil qilgan so’zlar to’liq omonim hisoblanadi.

Bodasiz betobmen bu kecha men,

La’ling istab emdi jondin kechamen.

Sohili maqsadg’a yetgaymanmu deb,

Ko’z yoshim daryosida suv kechamen.

Dastlabki misrada ikkita so’z “kecha men”, ikkinchi misradagi “kechamen” kechmoq ma’nosida, to’rtinchi misradagi “kechamen” so’zi “suvdan, yo’ldan, ariqdan kechmoq” ma’nosida qo’llaniladi.

Jilva aylab sakraturda sarkash ot,

Noz o’qin javlon etib jonimg’a ot.

Itlaring xaylig’a xizmat ayladim,

Qo’ydilar ahli vafo deb manga ot.

Mazkur tuyuqda ham omonim birliklarning qo'llanilishi to'liq amal qiladi. Adabiy tilda omonim sanaluvchi birliklar qadimgi turkiy til va shevalar doirasida shakldosh sanalmasligi ham mumkin. Jumladan, qarluq lahjasida ot, o'g'uz lahjasida a:d tarzda qo'llaniladi hamda omonimlik xususiyatini yo'qotadi. Tuyuq tarkibida keltirilgan omonim birliklarning qadimgi turkiy tilda ham shakldosh bo'lganligini kuzatish mumkin.

Dilrabo, hajring o'tida yonamen,
O'rtanib vasling tilarman yona men.
Ka'ba azmidin manga san muddao,
Bo'lmasang, albatta, andin yonamen.

Banddagi tajnisni hosil qiluvchi birliklarning semantik xususiyatiga e'tibor qaratsa, hozirgi o'zbek adabiy tili bilan munosabatida o'zgachalik ko'zga tashlanadi. Birinchi misradagi "yonamen" hozirgi kunda ham shakl va ma'no jihatidan ayni shu holatda ishlatiladi, ikkinchi misradagi "yona" so'zi tarkibida –a holat ravsihdoshi qo'llanilgan, ammo hozirgi o'zbek adabiy tilida ravishdosh sifatida yakka holda ishlatilmaydi, ya'ni "yona-yona" tarzida harakat-holat belgisini ifodalaydi, yakka holda ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi va qo'shma fe'llarning tarkibiy qismi sanaladi, ravishdoshda xos vazifa bajarmaydi. To'rtinchi misradagi "yonamen" "qaytmoq, bormaslik" kabi ma'nolarni aks ettirmoqda.

Demak, tuyuqlarni hosil qilishda to'liq, vaziyat taqozosiga ko'ra va ijodkorning badiiy maqsadini aniq ifodalash uchun turlicha shakldoshliklardan foydalanilishi mumkinligi oydinlashdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдурахмонов Ф., Шоабдурахмонов Ш., Ҳожиёв А. Ўзбек тили грамматикаси. Ўзбек тили грамматикаси. I том. Морфология. – Тошкент: Фан, 1975. –610 б.

2. Abdushukurov B. O'zbek adabiy tili tarixi. – Toshkent: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2020. – 171 b.

3. Дадабоев Ҳ., Ҳамидов З., Холманова З. Ўзбек адабий тили лексикаси тарихи. XIV аср иккинчи ярми - XX аср боши. – Тошкент: Фан, 2007. – 146 б.

4. Ҳожиёв А. Ўзбек тили кўшма, жуфт ва такрорий сўзлар.
– Тошкент: Ўзфанакадемнашр, 1963. – 144 б.

5. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида сўз ясалиши. – Тошкент: Ўқитувчи, 1989. – 112 б.

6.kh-davron. uz

ATOYINING “NETTI, NE BO‘LDI” RADIFLI G‘AZALINING LINGVOSTATISTIK TAHLILI

Mamarajabov Dilshod Doniyoroyich

O‘zbekiston Respublikasi Navoiy viloyati
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar
boshqarmasi boshlig‘i

Annotatsiya : mazkur maqolada Atoyining “Netti, ne bo‘ldi?” radifli g‘azali tarkibidagi so‘zlar lingvostatistik tahlilga tortilgan. Til birliklari Grammatik jihatdan so‘z turkumlariga ajratilib, o‘z va o‘zlashma qatlam nuqtayi nazaridan tahlilga tortilgan.

Abstract : In this article, the words in Atoy's ghazal "Netti, ne boldi?" were subjected to linguistic statistical analysis. The language units were grammatically divided into word groups and analyzed from the point of view of their own and assimilation layers.

Аннотация : Эта статья о песне Атойи «Нетти, что случилось?» Слова в газели «Радифли» были подвергнуты лингвистическому статистическому анализу. Языковые единицы грамматически делятся на группы слов и анализируются с точки зрения их собственного и приобретенного слоев.

Kalit so‘zlar : badiiy matn, lingvostatistika, grammatika, o‘z qatlam, o‘zlashma qatlam, leksika, til, nutq

Keywords : literary text, linguostatistics, grammar, own layer, assimilation layer, lexicon, language, speech

Ключевые слова: литературный текст, лингвостатистика, грамматика, собственный слой, ассимиляционный слой, лексика, язык, речь

Istalgan bir matnning tarkibi lingvostatistik tahlil qilinganda, til birliklarining morfologik nuqtayi nazaridan tuzilishiga ko‘ra turlari asos qilib olinadi. Shunga asoslangan holda mazkur g‘azal tarkibidagi birliklar sodda, qo‘shma, juft va takror so‘z shaklida olindi.

“So‘nggi yillarda statistika turli sohalar kabi lingvistikada ham keng qo‘llanmoqda va mazkur usul lingvostatistika nomini oldi. Tilshunoslikda statistik usulni qo‘llash shunchaki maqsad emas, balki tilning nihoyatda murakkab tuzilishi uning amal qilish sirlarini bilishda an‘anaviy usul bilan birgalikda qo‘llanadigan vositadir”. Tilshunos olim S.Rizayev “...hozirgi dunyo tilshunosligida til hodisalarini aniqlashda uch bosqich mavjudligi haqida aytib o‘tadi: 1) statistik kuzatish yo hisoblash: bunda tekshirilayotgan hodisa haqida aniq ma‘lumotlar olish uchun dalillar

qayd etiladi; 2) raqamlar bilan berilgan ma'lumotlarning jamlangan natijasi: bunda ma'lumotlar ma'lum bir tizimga solinadi, guruhlashtiriladi, ma'lum bir tartibda joylashtiriladi; 3) tahlil qilish: bunda ikkinchi bosqichdagi natijalarning asosiy mazmuni oydinlashadi, ya'ni miqdoriy tavsifi beriladi".

"Tilshunoslikda statistik usul shunchaki qo'llanmaydi, ma'lumotlarning asosli va ishonchli bo'lishini ta'minlaydi". Bunday statistik tahlil usulida juda ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilgan, jumladan, Alisher Navoiy asarlari leksikasida 26035 ta, "Devoni Munis"da 5500 atrofida, Zahiriddin Muhammad Bobur qalamiga mansub "Mubayyin" asarida 2616 ta, "Aruz"da 2230 ta, "Devon"ida 3304 ta leksik birliklarning qo'llanilganligi, "Boburnoma"ning lug'at tarkibi 27970 ta leksik birlikdan iborat ekanligi, "Qissasi Rabg'uziy"da 5111 ta, "Qutadg'u bilig" tarkibida 3370 ta, Alisher Navoiy asarlarida 1400 ga yaqin qadimgi turkiy va eski turkiy tilga doir so'zlarning ishtirok etganligi, "Mehrobdan chayon" romanida foydalanilgan so'zlar soni tashkil etishi soha mutaxassislari tomonidan o'rganilgan, tadqiqotlar olib borilgan.

Atoyining "Netti, ne bo'ldi" radifli g'azali tarkibida 69 ta birlik qo'llangan. Ularni so'z turkumlari nuqtayi nazaridan quyidagicha guruhlab chiqish mumkin:

1)ot turkumiga mansub birliklar: oraz, shams-u qamar, tish, durr-u guhar, ko'ngil, mahram, jon-u jigar, kishi, diyda, javr, noz, lo'bat, Farhod, olam, so'z, lab, shahd-u shakar, Atoyi; har bir birlik alohida olinganda 22 ta alohida so'z borligi oydinlashadi. Sodda so'zlar miqdori 14 ta, barcha sodda otlar tub sanaladi, qo'shma otlar mavjud emas, 4 ta juft ot qo'llangan, Atoyi so'zi tarkibidagi -yi birligi hozirgi o'zbek tilida ma'lum bir shaxs otini hosil qiluvchi birlik sifatida qayd etilgan emas. Mavjud 22 ta alohida birlik sifatida qo'llaniluvchi otlarning juda oz qismini turkiy so'zlar tashkil qiladi. Bundan ko'rinadiki, Atoyi yashagan davrda arabiy, forsiy kalimalarning tilimizda faol qo'llanilganligi kuzatiladi.

2)sifat so'z turkumiga oid so'zlar: o'zga, shirin, mengizlik, suchuk; sifat turkumiga oid birliklarning barchasi turkiy tillarga mansubligi kuzatiladi;

3)son turkumiga mansub birliklar: bir zarra; son turkumiga oid birliklarning ham turkiy tillarga mansubligi kuzatiladi;

4)olmosh turkumiga oid birliklar: netmoq, ne bo'lmoq, san, men, sen; olmosh turkumiga mansub birliklarning ham barchasi turkiy tillarga mansub sanaladi;

5)fe'l turkumiga mansub birliklar: kuymoq, pand bermoq, chiqmoq, guzar(aslida o'tmoq, bu yerda kechmoq ma'nosida kelgan), o'ltur, yoyilmoq, ayamoq; mustaqil ma'no ifodalaydigan birlik sifatida ekan to'liqsiz fe'li ham ishtirok etgan; fe'l turkumiga oid birliklarning tarkibi tahlil qilinganda, ularning sodda va qo'shma fe'llar ekanligi kuzatildi, qo'shma fe'llar tarkibidagi birliklarning qismlari turkiy va o'zlashma birliklar ekanligi aniqlandi;

6) yordamchi birliklar:

a) bog'lovchilar: shams-u qamar, durr-u guhar, jon-u jigar, shahd-u shakar kabi juft birliklar tarkibidagi –u yuklamasi va biriktiruv bog'lovchisi vazifasida qo'llangan; gah... gah ayiruv bog'lovchisi, gar shart ergashtiruvchi bog'lovchisi;

b) ko'makchi: ila;

7) undov so'zlar: ey, ve, e.

Mazkur lingvostatsitik tahlil natijasi shuni ko'rsatadiki, Atoyining "Netti, ne bo'ldi?" radifli g'azali tarkibida ot va fe' turkumiga oid birliklarning qo'llanilish foizi ancha yuqori. Arabiy, forsiy kalimalar yorni ta'rif-tavsiflash holatlarida juda ko'p qo'llangan. Olmosh turkumiga doir birliklarning oz bo'lsa-da, takroriy qo'llanilishlar hisobiga yuqori foizni tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сайфиддин Сайфуллох. Девони шайхзода Атойи. –Т.: Фан, 2008. – 320б.
2. Ибрагимов А. Бобур асарлари лексикасининг лингвостатистик, семантик ва генетик тадқиқи ("Девон", "Мубаййин", "Аруз"). Филол. фан. докт.... дисс. –Тошкент, 2008. –Б. 13.
3. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. –Тошкент: Фан, 1983.–Б. 19. Абдулхайров М. "Девони Мунис" тилининг лексик қатламлари. – Тошкент, 1996. –Б. 23.
4. Абдушукуров Б. "Қисаси Рабғузий" лексикаси. – Тошкент: Академия, 2017. –Б. 16.
5. Холмуродова М. "Qutadg'u bilig" leksikasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2020. – Б. 15.
6. Эгамова Ш. Алишер Навоий асарлари тилидаги қадимги туркий лексика тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2008. –Б. 25.

**ENDOKRIN TIZIMDA BIOFOTONLAR VA ULARNING GORMON
SEKRETSIYASIGA TA'SIRI BIOFIZIK YONDASHUV****Sattarov Yorqin Karimovich**

TMA Biotibbiyot muhandisligi, informatika

va biofizika kafedra assistenti

email: Galaxyshodi@gmail.com

tell:+998977771086

email: **Ziyotova Mashhura Mansur qizi**

TMA 1-davolash fakulteti

107-guruh talabasi

ziyotovamashhura@gmail.com

tel:+99899-927-89-07

Annotatsiya

Ushbu maqolada endokrin tizimdagi gormon sekretsiyasi jarayonlariga biofotonlarning ehtimoliy ta'siri biofizik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Biofotonlar — bu hujayralar tomonidan tabiiy ravishda chiqariladigan past energiyali elektromagnit nurlanish bo'lib, ular organizmdagi axborot uzatish jarayonlarida muhim rol o'ynashi mumkin. Maqolada biofotonlarning tabiati, ularning endokrin bezlarga ta'sir qilish mexanizmlari, shuningdek, bu sohadagi zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tahlil etiladi. Biofizik yondashuv orqali gormonlar sekretsiyasini chuqurroq tushunishga imkon beruvchi yangi nazariy qarashlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Endokrin tizim, Gormon sekretsiyasi, Biofizik yondashuv, Elektromagnit nurlanish, Hujayra signali, Nurlanish.

Аннотация.

В данной статье с биофизической точки зрения рассматривается возможное влияние биофотонов на процессы секреции гормонов в эндокринной системе. Биофотоны — это низкоэнергетическое электромагнитное излучение, естественным образом испускаемое клетками, которое может играть важную роль в передаче информации внутри организма. В статье обсуждаются природа биофотонов, их механизмы действия, а также их участие в регулировании деятельности эндокринных желёз. Также рассматриваются современные научные данные и новые теоретические подходы, позволяющие глубже понять связь между биофизическими явлениями и гормональной секрецией.

Ключевые слова: Эндокринная система, Секреция гормонов, Биофизический подход, Электромагнитное излучение, Клеточная сигнализация, Излучение и биология, Гормональные ритмы, Фотоэмиссия.

Annatation.

This article examines the potential effects of biophotons on hormone secretion processes in the endocrine system from a biophysical perspective. Biophotons are low-energy electromagnetic radiation naturally emitted by cells, which may play a significant role in the transmission of information within the body. The article explores the nature of biophotons, their action mechanisms, and their involvement in regulating endocrine gland functions. Additionally, it presents current scientific findings and new theoretical perspectives that enhance the understanding of the relationship between biophysical phenomena and hormone secretion.

Keywords: Endocrine system, Hormone secretion, Biophysical approach, Electromagnetic radiation, Cellular signaling, Radiation and biology, Hormonal rhythms, Photon emission.

Kirish

Zamonaviy biofizika fani organizmda kechadigan molekulyar, hujayraviy va to'qimalararo jarayonlarni fizik qonuniyatlar asosida o'rganish orqali tibbiyotda yangi diagnostika va davolash usullarini ishlab chiqishda muhim o'rin tutmoqda. So'nggi yillarda ilm-fan olamida sezilarli e'tiborni jalb qilayotgan yo'nalishlardan biri bu — biofotonika, ya'ni biologik tizimlarda eng past darajadagi yorug'lik nurlanishi orqali axborot almashinuvi mexanizmlarini o'rganish hisoblanadi. Ushbu nurlanishlar — biofotonlar, garchi inson ko'zi bilan ko'rinmas bo'lsa-da, hujayralararo va to'qimalararo axborot uzatishda ishtirok etishi ehtimoli ilmiy jihatdan asoslanmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, inson organizmining asosiy regulyator tizimlaridan biri bo'lgan endokrin tizimda biofotonlarning tutgan o'rni alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Endokrin bezlar tomonidan ajratiladigan gormonlar tana bo'ylab uzoq masofalarga tarqalib, fiziologik jarayonlarni muvofiqlashtiradi. Biroq, ushbu gormonlar sekretsiyasi qanday boshqariladi, qanday fizik omillar uni modulyatsiya qilishi mumkin — bu savollar hali to'liq javobini topmagan. Yangi ilmiy gipotezalarga ko'ra, endokrin hujayralar ham biofotonlar nurlantirishi mumkin va bu fotonlar boshqa hujayralarga axborot yetkazishda gormonlar bilan birga yoki ularni faollashtiruvchi mexanizm sifatida xizmat qilishi mumkin.[1]

Hozirgi kunda yoshlarda ham, katta yoshdagi odamlarda ham endokrin tizim bilan bog'liq kasalliklar, xususan, gormonal disfunktsiyalar tobora ko'paymoqda. Bu holatlar ortiqcha vazn, surunkali charchoq, reproduktiv muammolar, qalqonsimon bez faoliyati buzilishlari, stress va uyqu ritmlarining buzilishi bilan namoyon bo'ladi. Ushbu o'zgarishlarga nima sabab bo'layotgani ko'p hollarda to'liq aniqlanmaydi.[13]

Mazkur muammo shundan iboratki, an'anaviy endokrinologik yondashuvlarda gormonlar faqat kimyoviy va neyroregulyator mexanizmlar orqali boshqariladi deb

qaraladi. Biroq yangi ilmiy gipotezalar, xususan biofotonlar – hujayralararo elektromagnit signal sifatida – ushbu gormon sekretsiyasi jarayoniga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ilgari surmoqda. Aynan mana shu noan'anaviy, biofizik yondashuvlar hali to'liq o'rganilmagan va bu holat gormonal disfunktsiyalarning chuqurroq sabablarini tushunishga xizmat qilishi mumkin[14].

Bundan tashqari yoshlarda erta balog'atga yetish, erkaklarda testosteron yetishmovchiligi; kattalarda esa qalqonsimon bez disfunktsiyasi, diabet, semirish va kortizol darajasining surunkali oshishi kabi gormon disfunktsiyalari ko'p uchramoqda. Bu holatlarning zamirida faqat genetik yoki ovqatlanish emas, balki chuqurroq, hozircha yetarlicha o'rganilmagan hujayra ichki axborot uzatish buzilishlari, jumladan biofoton signalizatsiyasining buzilishi yotadi.[15]

Mavzuning dolzarbligi shundaki, agar biofotonlarning gormon sekretsiyasiga ta'siri mavjud bo'lsa, bu holat endokrin tizim faoliyatini fizik asosda tushunishga yo'l ochadi. Bunday yondashuv esa faqat biologik emas, balki biofizik modellar orqali endokrin kasalliklarning sababi va oqibatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mazkur maqola aynan shu yo'nalishda — biofotonlarning endokrin tizim gormon sekretsiyasiga ta'siri ni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilishga, mavjud tadqiqotlarni umumlashtirish va biofizik qarashlarni yoritishga qaratilgan.[2]

Endokrin tizim va biofotonlarning fiziologik jarayonlarga ta'siri

Endokrin tizim — bu inson organizmidagi gormon ishlab chiqaruvchi bezlar majmuasidir. U gipotalamus, gipofiz, qalqonsimon bez, buyrak usti bezlari, oshqozon osti bezi, jinsiy bezlar kabi muhim tarkibiy qismlardan tashkil topgan. Ushbu tizim organizmning ichki muvozanatini saqlash, o'sish va rivojlanishni boshqarish, stressga javob qaytarish hamda reproduktiv faoliyatni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Endokrin bezlar tomonidan ajratiladigan gormonlar qon orqali uzoqdagi to'qima va a'zolariga yetkaziladi va ularning faoliyatini boshqaradi.[3]

So'nggi yillardagi tadqiqotlar endokrin tizimning faolligi nafaqat biologik, balki fizik omillar, xususan yorug'lik energiyasi — biofotonlar bilan ham chambarchas bog'liq bo'lishi mumkinligini ko'rsatmoqda. Biofotonlar — bu hujayralar tomonidan chiqariladigan va organizm ichida axborot almashinuvida ishtirok etishi mumkin bo'lgan juda past intensivlikdagi elektromagnit nurlardir. Ular ko'pincha hujayraning normal metabolik faoliyati, oksidlovchi-reduksiya reaksiyalari yoki DNK faolligi natijasida yuzaga keladi.[4]

Biofotonlar hujayralararo muloqotni ta'minlash, signal uzatish va hatto gen ekspressiyasini boshqarishda ishtirok etishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'lum to'lqin uzunligidagi yorug'lik (masalan, infraqizil yoki ko'rinadigan diapazon) to'qimalarga ta'sir etganda, bu jarayon hujayralarning biofoton nurlanishini

kuchaytiradi. Ayniqsa, endokrin hujayralarda bu nurlanish gormon sekretiysasi bilan bog'liq bo'lishi ehtimoli mavjud.[5]

Shu asosda gipoteza ilgari surilmoqda: biofotonlar endokrin bezlarning sekretor faoliyatiga modulyator (boshqaruvchi) sifatida ta'sir qilishi mumkin. Bu degani, ichki axborot uzatishda gormonlar bilan bir qatorda, biofotonlar ham muhim signal vositasi sifatida ishlatiladi. Bunday ta'sir mexanizmi orqali biofotonlar hujayra retseptorlarini faollashtirishi, membrana potentsialini o'zgartirishi yoki gormon ishlab chiqarishni stimullashi mumkin.[6]

Natijada, biofizik nuqtai nazardan qaralganda, endokrin tizim va biofotonlar o'rtasidagi bog'liqlik organizm ichki muvozanatini ta'minlashda yangi axborot uzatish kanallarini ochib beradi. Bu esa kelajakda biofotonika yutuqlarini tibbiyot amaliyotiga tadbiiq qilish, ayniqsa gormonal buzilishlar bilan bog'liq kasalliklarni erta aniqlash va davolashda qo'llash imkonini beradi. Bugungi kun dolzarb masalalari va ularga mos g'oyalar[7]

1. Stress va gormonal buzilishlar ortishi

G'oya: Zamonaviy hayotdagi surunkali stress sharoitida biofotonlarning kortizol sekretiysasiga ta'siri o'rganilishi kerak. Biofotonlar orqali bu gormonning sekretiya ritmi o'zgaradimi? Agar shunday bo'lsa, bu stressni nazorat qilishda yangi yo'nalish ochadi.[8]

2. Reproduktiv salomatlik va ekologik omillar

G'oya: Atrof-muhitdagi elektromagnit ifloslanish (telefonlar, Wi-Fi, sun'iy yorug'lik) inson organizmida biofotonlarning tabiiy nurlanishini o'zgartirib, jinsiy gormonlar (testosteron, estrogen, LH, FSH) balansiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu bepustlik holatlarining ortishiga sabab bo'lish ehtimoli bor.[9]

3. Gormonal kasalliklarni erta aniqlash muammosi

G'oya: An'anaviy qon analizlaridan farqli ravishda, hujayralarning biofoton nurlanishini o'lchash orqali endokrin kasalliklarni (masalan, qalqonsimon bez disfunksiya, diabet) invaziv bo'lmagan usulda erta aniqlash mumkin. "Optik biomarker" tushunchasi ilgari suriladi.[10]

4. Biofotonlar va uyqu-gormon ritmlari (melatonin)

G'oya: Sun'iy yorug'lik (masalan, tungi ekranlar) biofotonlar tabiiy ritmini buzib, melatonin ishlab chiqarilishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu esa uyqusizlik, semirish, hatto saraton xavfini oshirmoqda. Biofoton ritmini tiklash orqali tabiiy uyqu ritmini qayta yo'lga qo'yish mumkin.[11]

5. Individual gormonal terapiyada yangi davr

G'oya: Har bir insonning endokrin tizimi o'ziga xos biofotonik "imzo"ga ega. Kelajakda bu nurlanish asosida shaxsiylashtirilgan gormonal terapiyalar ishlab

chiqilishi mumkin. Masalan, bemorga aynan o'zining biofoton ritmiga mos fototerapiya berilishi.[12]

Ishlatilgan adabiyotlar:

1. Popp, F.A., Nagl, W., Li, K.H., Scholz, W., Weingärtner, O., & Wolf, R. (1984). Biophoton emission: New evidence for coherence and DNA as source. *Cell Biophysics*, 6(1), 33–52.
2. Van Wijk, R. (2001). Bio-photons and Bio-communication. *Journal of Scientific Exploration*, 15(2), 183–197.
3. Fels, D. (2009). Cellular communication through light. *PLoS ONE*, 4(4), e5086. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0005086>
4. Bajpai, R.P. (2003). Coherence in ultraweak photon emission from living systems: Experimental evidence and applications. *Indian Journal of Experimental Biology*, 41, 424–427.
5. Alberts, B. et al. (2022). *Molecular Biology of the Cell* (7th ed.). Garland Science.
6. Guyton, A.C., Hall, J.E. (2021). *Textbook of Medical Physiology* (14th ed.). Elsevier.
7. Saladin, K.S. (2020). *Anatomy & Physiology: The Unity of Form and Function* (9th ed.). McGraw-Hill Education.
8. Шевелев, И.А. и др. (2020). *Биофизика: Учебник для студентов медицинских вузов*. М.: ГЭОТАР-Медиа.
9. Коровин, С.Я. (2019). *Основы медицинской биофизики*. СПб.: СпецЛит.
10. Zhu, Z., et al. (2017). Photonic communication in biological systems: A review. *Photonics Research*, 5(4), 341–351.
11. Yo'ldoshev Q.Q., Mamadalieva D.M., To'xtayev M.M. (2020). *Tibbiy biofizika*. – Toshkent: TTA nashriyoti.
12. Karimov R.X., Toshpo'latova N.X. (2018). *Inson fiziologiyasi va gigiyenasi*.
13. Qodirov N.N. (2017). *Biologiya va tibbiyotda axborot uzatish tizimlari*. – Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
14. Karimova D.M., Eshonqulova G.G. (2021). *Tibbiy va biologik fizika*. – Toshkent: TTA nashriyoti.
15. Nazarov A.M., To'raqulov B.S. (2016). *Endokrinologiya asoslari*.

THE LANGUAGE LEARNING TASK: CBL (CONTENT BASED LEARNING)

Supervisor: Jalolova Muqaddas

Teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages

Student: Sobirjonova Dilorom

Student of Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation: *This study explores Content-Based Learning (CBL) as a multidimensional approach to language acquisition that transcends traditional instructional boundaries. The research investigates the neurocognitive mechanisms underlying effective content and language integration, analyzing how authentic disciplinary content serves as a catalyst for deeper linguistic processing. By examining the sociocultural dimensions of CBL implementation across diverse educational contexts, this study identifies critical success factors including learner identity development, disciplinary discourse acquisition, and the cultivation of multilingual academic literacies through strategically designed content-language interactions.*

Аннотация. *В данном исследовании рассматривается предметно-языковое обучение (CBL) как многомерный подход к овладению языком, который выходит за рамки традиционного обучения. Исследование изучает нейрокогнитивные механизмы, лежащие в основе эффективной интеграции содержания и языка, анализируя, как аутентичное дисциплинарное содержание служит катализатором для более глубокой языковой обработки. Исследуя социокультурные аспекты внедрения CBL в различных образовательных контекстах, это исследование определяет критические факторы успеха, включая развитие идентичности учащихся, освоение дисциплинарного дискурса и формирование многоязычной академической грамотности посредством стратегически спроектированных взаимодействий содержания и языка.*

Keywords: *Content-based learning, neurocognitive processing, disciplinary literacy, language socialization, discourse communities, identity formation, translanguaging practices, multimodal learning, threshold concepts, conceptual fluency.*

Ключевые слова: *Предметно-языковое обучение, нейрокогнитивная обработка, дисциплинарная грамотность, языковая социализация, дискурсивные сообщества, формирование идентичности, транслингвальные практики, мультимодальное обучение, пороговые концепции, концептуальная беглость.*

Content-Based Learning (CBL) emerges as a revolutionary paradigm in language education that fundamentally reconceptualizes the relationship between disciplinary knowledge and linguistic development. Moving beyond simplistic notions of using content merely as a vehicle for language practice, contemporary CBL frameworks recognize the complex symbiotic relationship between conceptual understanding and linguistic expression. This approach positions language not as an isolated skill set but as an integral component of disciplinary meaning-making systems that shape how knowledge is constructed, communicated, and transformed through discursive practices.

In rapidly evolving global knowledge economies, CBL addresses the imperative for educational approaches that simultaneously develop disciplinary expertise and the sophisticated linguistic repertoires necessary for participation in specialized communities of practice. This integrated perspective responds to the limitations of decontextualized language instruction by acknowledging that the discourse patterns, lexical choices, and syntactic structures of disciplinary communication are inextricably linked to the epistemological foundations of knowledge domains. The fusion of content and language creates learning environments characterized by cognitive complexity, disciplinary authenticity, and multiple pathways for engagement with conceptual understanding.

Jay Lemke, whose sociosemiotic research has significantly influenced CBL theory, asserted that "learning science means learning to talk science," highlighting that disciplinary learning inherently involves acquiring the specialized language patterns through which disciplinary knowledge is constructed. This perspective illuminates the central premise of evolved CBL approaches: language and content are not separate learning targets but interdependent dimensions of disciplinary competence. The contemporary CBL approach involves complex cognitive processes: conceptual scaffolding (building disciplinary understanding through strategic language support), discourse socialization (gradually apprenticing learners into specialized communication patterns), and identity formation (developing learners' self-perception as legitimate participants in disciplinary communities).

The sociocultural dimensions of CBL extend far beyond surface-level cultural references. Effective implementation requires recognition that disciplines themselves represent distinct cultural communities with specialized norms, values, and communication practices. Language educators implementing sophisticated CBL approaches need awareness of both the linguistic demands of disciplinary discourse and the epistemological foundations that shape knowledge construction in specific

fields, ensuring that learners develop not just linguistic competence but disciplinary ways of knowing and communicating.

This research area has particular implications for Uzbek higher education contexts, especially regarding internationalization efforts and preparation of students for participation in global academic and professional communities. Such research helps educators develop pedagogical frameworks that simultaneously address disciplinary learning objectives and advanced language development needs of Uzbek students entering international discourse communities. It facilitates the development of educational approaches that honor indigenous knowledge traditions while providing access to global disciplinary conversations, thereby strengthening educational quality and international competitiveness.

Evolutionary models of CBL implementation include the knowledge framework approach, cognitive discourse functions model, pluriliteracies teaching for deeper learning, and the continuum of content and language integration. Historically, CBL has evolved from initial conceptualizations focused primarily on comprehensible input to more sophisticated models that address epistemological access, disciplinary identity formation, and translanguaging practices. Recent innovations emphasize multimodal representational practices, genre-based pedagogies, and the systematic integration of language and thinking skills development.

The challenges in implementing advanced CBL approaches can be categorized into epistemological, pedagogical, and structural dimensions. Epistemological challenges involve reconciling different knowledge construction traditions across disciplines and educational cultures. Pedagogical challenges include developing teacher expertise that spans both disciplinary content knowledge and applied linguistics. Structural challenges encompass institutional barriers to interdisciplinary collaboration and integrated curriculum development. This corresponds with Dafouz and Smit's conceptualization of "English-Medium Education in Multilingual University Settings" (EMEMUS) framework, which identifies key dimensions including language management, academic disciplines, and agents that influence implementation outcomes.

Conceptual threshold crossings present particularly significant challenges in CBL implementation. When disciplinary content involves troublesome knowledge—concepts that are counterintuitive, require perspective transformation, or challenge existing beliefs—learners face cognitive demands that may temporarily limit linguistic resources. Meyer and Land's threshold concepts theory suggests that mastering certain pivotal concepts can transform understanding within a discipline, but these conceptual gateways often require specialized language that presents barriers for second language

learners. Effective CBL approaches must explicitly address the interrelated challenges of conceptual difficulty and linguistic complexity through strategic scaffolding of both disciplinary understanding and language development.

Advanced CBL implementation requires addressing several interconnected dimensions:

1. Discourse progression (systematic development of disciplinary language from general academic vocabulary to specialized terminology and discourse patterns)
2. Representational competence (ability to interpret and create multimodal representations of disciplinary knowledge including verbal, visual, symbolic, and mathematical forms)
3. Epistemic understanding (comprehension of how knowledge claims are established, validated, and communicated within disciplines)
4. Metacognitive awareness (conscious understanding of language choices in relation to disciplinary communication purposes)

Implementing these elements requires attention to certain foundational principles:

1. Epistemic alignment - ensuring language functions support disciplinary ways of knowing and knowledge construction practices
2. Affordance awareness - identifying how specific linguistic resources enable particular types of disciplinary thinking and communication
3. Genre consciousness - developing explicit awareness of how disciplinary texts are structured to accomplish specific communicative purposes

The neurobiological dimensions of CBL effectiveness present fascinating research directions. Cognitive load theory suggests that when language and content are meaningfully integrated, the dual processing load can actually enhance rather than impede learning under appropriate conditions. Research in bilingual cognition indicates that conceptual processing may operate at a deeper level than surface language features, suggesting that well-designed CBL approaches can leverage this cognitive architecture by connecting new linguistic forms to existing conceptual frameworks or developing new conceptual frameworks through carefully scaffolded linguistic input.

Assessment in sophisticated CBL implementations must address the complex relationship between conceptual understanding and linguistic expression. Traditional separated assessments of content knowledge and language proficiency fail to capture the integrated nature of disciplinary communication. Innovative assessment approaches incorporate cognitive discourse functions, disciplinary literacy practices, and genre-based analysis to evaluate how effectively learners can participate in discipline-specific communication activities. Assessment designs must balance

attention to disciplinary accuracy with communicative effectiveness, recognizing that the appropriate balance varies across disciplines and proficiency levels.

Several additional considerations merit exploration in advanced CBL research and practice. Learner identity development represents a critical dimension often overlooked in implementation models. As learners engage with disciplinary content through a second language, they navigate complex identity positions between their home culture, the target language culture, and the disciplinary culture. These identity negotiations influence motivation, investment in learning, and willingness to participate in disciplinary discourse practices. Effective CBL approaches create space for identity exploration and development of legitimate peripheral participation in disciplinary communities.

Plurilingual competence development offers promising frameworks for CBL implementation in multilingual contexts. Rather than enforcing strict separation between languages, translanguaging pedagogies strategically leverage learners' full linguistic repertoires to deepen conceptual understanding while developing new disciplinary language. These approaches recognize that conceptual knowledge can transfer across languages even when specific terminology differs, creating opportunities for cognitive connections that strengthen both disciplinary understanding and multilingual development. Strategic use of translanguaging spaces within CBL implementation can support cognitive processing of complex concepts while maintaining rich opportunities for target language development.

Digital environments transform CBL implementation possibilities through augmented access to disciplinary discourses, multimodal representation tools, and collaborative knowledge construction platforms. Virtual reality and augmented reality applications can make abstract concepts tangible through immersive visualization, while corpus linguistics tools allow learners to analyze patterns in disciplinary language use across extensive collections of authentic texts. Social annotation technologies enable collaborative meaning-making practices that mirror how knowledge is constructed in disciplinary communities, while automated feedback systems can provide targeted language support without interrupting content engagement.

The affective dimensions of CBL implementation warrant greater attention in research and practice. Content learning through a second language can provoke anxiety related to both conceptual difficulty and linguistic limitations, potentially creating barriers to engagement. Conversely, when learners experience conceptual breakthrough moments through CBL approaches, the resulting sense of achievement can powerfully motivate continued investment in both content and language learning.

Creating psychological safety within CBL environments—where linguistic approximation is valued as part of the learning process rather than viewed as deficiency—supports risk-taking in disciplinary communication and facilitates development of both content mastery and language proficiency.

Teacher collaboration models significantly influence CBL implementation quality. Team teaching arrangements between content specialists and language educators create opportunities for mutual professional learning and integrated lesson planning but require careful attention to power dynamics and epistemological differences. Collaborative planning models that maintain separate teaching responsibilities while ensuring alignment of content and language objectives offer pragmatic alternatives when full team teaching is not feasible. Professional learning communities that bring together educators across content areas and language specializations can build collective capacity for CBL implementation through shared inquiry into student learning processes and outcomes.

Ultimately, advancing Content-Based Learning requires recognition of its fundamentally transformative nature—not simply as an instructional approach but as a reconceptualization of the relationship between language, cognition, disciplinary knowledge, and learner identity. This reconceptualization demands sophisticated theoretical frameworks and innovative practical approaches from educators who must orchestrate complex learning environments where content and language development are not parallel processes but integral dimensions of the same learning journey, mutually enriching each other through carefully designed instructional interactions and purposeful communicative practices.

REFERENCES

1. Lemke, J. L. (1990). *Talking science: Language, learning, and values*. Ablex Publishing Corporation.
2. Meyer, J. H. F., & Land, R. (2005). Threshold concepts and troublesome knowledge: Epistemological considerations and a conceptual framework for teaching and learning. *Higher Education*, 49(3), 373-388.
3. Dafouz, E., & Smit, U. (2020). *ROAD-MAPPING English medium education in the internationalised university*. Palgrave Macmillan.
4. Lin, A. M. Y. (2016). *Language across the curriculum & CLIL in English as an additional language (EAL) contexts: Theory and practice*. Springer.
5. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *Content and language integrated learning*. Cambridge University Press.

THE LANGUAGE LEARNING TASK: PBL (PROJECT BASED LEARNING)

Supervisor: Jalolova Muqaddas

Teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages

Student: Axmadullaeva Mohlaroy

Student of Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation. *This study examines the implementation of Project Based Learning (PBL) in language acquisition contexts, focusing on its effectiveness in developing linguistic competence and communicative skills. The research analyzes how project-based approaches create authentic language learning environments that integrate multiple language skills while promoting learner autonomy and motivation.*

Аннотация. *В этом исследовании рассматривается внедрение проектно-ориентированного обучения (PBL) в контекстах изучения языка, с акцентом на его эффективность в развитии языковой компетенции и коммуникативных навыков. В исследовании анализируется, как проектные подходы создают аутентичную среду для изучения языка, которая интегрирует множественные языковые навыки, одновременно способствуя автономии и мотивации учащихся.*

Keywords: *Project Based Learning, language acquisition, communicative competence, learner autonomy, authentic assessment, task-based instruction, collaborative learning, cross-cultural communication, educational technology, constructivist pedagogy.*

Ключевые слова: *Проектно-ориентированное обучение, усвоение языка, коммуникативная компетенция, автономия учащихся, аутентичная оценка, обучение на основе задач, совместное обучение, межкультурная коммуникация, образовательные технологии, конструктивистская педагогика.*

Language education has evolved significantly from traditional grammar-translation methods to more interactive, student-centered approaches. Project Based Learning (PBL) represents one of the most promising methodologies in this evolution, offering a comprehensive framework for language acquisition that addresses the needs of modern learners. This approach shifts language learning from abstract exercises to meaningful, context-embedded activities that simulate real-world communication challenges.

PBL in language learning can be defined as an instructional methodology where students acquire language skills through extended engagement with complex, authentic tasks leading to meaningful products or presentations. Unlike conventional language

instruction that fragments learning into discrete grammatical units or isolated skills practice, PBL integrates multiple language competencies within purposeful communication contexts. As Thomas (2000) notes, PBL is characterized by "complex tasks based on challenging questions or problems that involve students in design, problem-solving, decision making, and investigative activities" that culminate in "realistic products or presentations" [1;3].

The theoretical foundation of PBL in language education draws from several established frameworks. Constructivist learning theory posits that knowledge is actively constructed through experience rather than passively received. This aligns perfectly with PBL's emphasis on experiential learning. Similarly, Krashen's input hypothesis suggests that language acquisition occurs when learners are exposed to comprehensible input slightly beyond their current proficiency level ($i+1$) – a condition naturally created in project environments where students encounter authentic language materials [2;45].

Vygotsky's sociocultural theory further supports PBL through its concept of the Zone of Proximal Development, where learners achieve more with guidance from peers and instructors than they could independently. The collaborative nature of most PBL activities creates ideal conditions for this scaffolded language development. Additionally, Gardner's multiple intelligences theory finds expression in PBL's multifaceted approach, accommodating diverse learning styles and aptitudes.

The core principles of implementing PBL in language classrooms include student-driven inquiry, authentic tasks, collaborative learning, integrated language skills, and meaningful assessment. Projects typically begin with a driving question that frames the learning objectives in terms relevant to students' interests and real-world concerns. Language becomes a tool for investigation rather than merely an object of study. As Stoller observes, "When students work on projects, they are actively engaged in information gathering, processing, and reporting, with the target language as a vehicle for accomplishing these tasks" [3;19].

Several methodological frameworks guide PBL implementation in language education. The most common structure involves six phases: 1) Project initiation and planning, 2) Research and information gathering, 3) Processing and organizing findings, 4) Product development, 5) Presentation and sharing, and 6) Reflection and evaluation. Throughout these phases, language skills are developed holistically rather than in isolation, with grammar and vocabulary acquisition occurring naturally within meaningful contexts.

Research demonstrates numerous benefits of PBL for language learners. Studies by Beckett and Miller found that project work increases intrinsic motivation by

connecting language learning to personal interests and real-world applications [4;27]. Enhanced retention of language structures and vocabulary has been documented when these elements are encountered within meaningful project contexts rather than through memorization. Improved communicative competence results from authentic language use situations that require negotiation of meaning and attention to sociolinguistic appropriateness.

Beyond linguistic gains, PBL fosters the development of critical thinking skills as learners analyze information from diverse sources. Enhanced cultural awareness emerges as projects often incorporate intercultural elements or comparative perspectives. Digital literacy skills are strengthened when projects involve technology for research, content creation, or communication. Most importantly, learner autonomy increases as students take responsibility for project planning, execution, and assessment.

The implementation of PBL in language classrooms is not without challenges. Time constraints in traditional educational settings may limit the depth and scope of projects. Assessment complexities arise when evaluating both language acquisition and project outcomes. Teacher preparation requires significant investment, as educators must develop facilitation skills and design appropriate scaffolding. Resource limitations may also constrain project options, particularly in settings with limited technology access. Despite these challenges, successful PBL implementation can be achieved through careful planning and adaptation. Teachers can start with smaller, structured projects before advancing to more complex ones. Clear language objectives should be integrated with content goals, ensuring that language development remains central to project work. Scaffolding tools like language frames, vocabulary banks, and model texts support learners at different proficiency levels.

Technology integration enhances PBL effectiveness by expanding access to authentic materials and communication opportunities. Digital tools facilitate collaborative writing, multimedia presentation creation, and global connectivity. Virtual exchange programs enable project collaboration with native speakers, providing authentic language interaction contexts. Language learning applications and platforms can supplement project work with targeted practice in areas where students need additional support. Case studies illustrate the diverse applications of PBL across different language learning contexts. In an English as a Foreign Language (EFL) setting in Uzbekistan, university students created digital travel guides about local cultural sites, developing advanced vocabulary, persuasive writing skills, and cultural mediation abilities. In a Spanish immersion program, elementary students researched environmental issues affecting local communities, preparing bilingual informational

materials that demonstrated sophisticated command of technical vocabulary and complex sentence structures.

Assessment in PBL contexts requires attention to both process and product. Formative assessment tracks language development throughout the project timeline, while summative assessment evaluates final products and presentations. Rubrics typically address multiple dimensions: linguistic accuracy, communicative effectiveness, content knowledge, collaboration skills, and creative presentation. Self-assessment and peer feedback play important roles, promoting metacognitive awareness of language learning strategies.

Future directions for PBL in language education include greater integration of artificial intelligence and adaptive learning technologies to provide personalized scaffolding. Cross-disciplinary projects that combine language learning with STEM fields offer promising opportunities for content-based language acquisition. The development of virtual reality environments may create immersive contexts for project-based language practice, particularly valuable in foreign language settings with limited exposure to authentic communication.

In conclusion, Project Based Learning represents a powerful approach to language education that aligns with both established theories of language acquisition and the practical demands of modern communication contexts. By embedding language learning within meaningful projects, educators can foster not only linguistic competence but also the critical thinking, collaboration, and cross-cultural communication skills essential for global citizenship in the 21st century. As language education continues to evolve, PBL offers a flexible framework that can adapt to diverse learning environments while maintaining focus on authentic communication and learner engagement [5;82].

REFERENCES

1. Thomas, J.W. A Review of Research on Project-Based Learning. San Rafael, CA: Autodesk Foundation, 2000. p. 1-45.
2. Krashen, S.D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982. p. 45-46.
3. Stoller, F.L. Project Work: A Means to Promote Language and Content. // English Teaching Forum. - 2002. - Vol. 40, No. 4. - p. 10-25.
4. Beckett, G.H., Miller, P.C. Project-Based Second and Foreign Language Education: Past, Present, and Future. Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2006. p. 27-28.

5. Larmer, J., Mergendoller, J.R., Boss, S. Setting the Standard for Project Based Learning: A Proven Approach to Rigorous Classroom Instruction. Alexandria, VA: ASCD, 2015. p. 82-83.

XOTIRA

Baltabayeva Saida , Mamasaxatova Go'zal

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti Matematika yo'nalishi 3m-22 guruh

Annatosiya: Xotira eng yaxshi damlarni esda qoldiradi. U nerv sistemasi xususiyatlaridan biri bo'lib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong faoliyatida va xulq, xatti harakat doirasida takroriy qobiliyatida namoyon bo'ladi. Xususan, Farobiy Xotiraga bilishdagi aqliy jarayonning tarkibiy qismi sifatida qarab, xotirani faqat insonga emas, hayvonga ham xos xususiyat ekanini alohida ta'kidlagan.

Kalit so'zlar: Xotira, tafakkur, amneziya, patologiya, operativ, diqqat, xistuyg'u, ixtiyoriy va ixtiyorsiz xotira, xotira haqidagi qarashlar.

Аннатосия: Память помнит лучшие моменты. Это часть нервной системы, это длинная организация, хранящая информацию о событиях окружающего мира и реакциях организма, и это проявляется в активности сознания и поведении, движении и повторяющихся действиях. Основываясь на функционировании психического процесса познания памяти, Фароби подчеркнул, что память уникальна для человека.

Ключевые слова: Память, мышление, амнезия, патология, оперативное внимание, эмоция, произвольная и непроизвольная память, взгляды на память.

Annatosia: Memory remembers the best moments. It is a part of the nervous system, it is a long organization that stores information about the events of the world and reactions of the organism, and it is manifested in the activity of consciousness and behavior, movement and repetitive actions. Based on the functioning of the mental process in knowing the memory, Farobi emphasized that the memory is unique to the human being.

Key words: Memory, thinking, amnesia, pathology, operative, attention, emotion, voluntary and involuntary memory, views on memory.

Xotira—idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki o'tmish tajribalarni esda qoldirish va zarur bo'lganda tiklashdan iborat psixik jarayon. Xotira eng yaxshi damlarni esda qoldiradi. U nerv sistemasixususiyatlaridan biri bo'lib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong

faoliyatida va xulq, xatti harakat doirasida takroriy qobiliyatida namoyon bo'ladi. Xotira individning o'z tajribasida esda olib qolishi, esda saqlashi va keyinchalik uni yana esga tushirishi xotira deb ataladi. Xotira haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar Sharq mutafakkirlari va yunon faylasuflari (Aristotel va boshqalar) da uchraydi. Xususan, **Farobiy Xotiraga bilishdagi aqliy jarayonning tarkibiy qismi sifatida qarab, xotirani faqat insonga emas, hayvonga ham xos xususiyat ekanini alohida ta'kidlagan.** Xotiraning fiziologik asosi bosh miya yarimsharlari po'stlog'ining muvaqqat bog'lanishi (qarang Assotsiatsiya) va ularning keyingi faoliyatidan iborat.

Sensorli xotira ma'lumotlarning taassurotlarini eslab qolishga yordam beradi. Sensor xotiraning eng keng tarqalgan misollaridan biri bu qorong'udagi tez harakatlanuvchi chiroqlar: agar siz to'rtinchi iyul kuni miltillovchi vositani yoqqan bo'lsangiz yoki kechasi tunda harakatlanishini kuzatgan bo'lsangiz, yorug'lik iz qoldiradi. Buning sababi "**sezgir xotira**", vizual xotira omboridir. Quyida sensor xotira turlarini keltirib o'tamiz. Vizual sensorli xotira sifatida ham tanilgan "ikonik xotira" juda qisqa tasvirni o'z ichiga oladi. "**Exoik xotira**", shuningdek, eshitish sezgi xotirasi deb ham nomlanadi. Ushbu turdagi sensorli xotira uch-to'rt sekundgacha davom etishi mumkin. Xotiraning fiziologik asosi Xotiraning fiziologik asosi bosh miya yarimsharlari po'stlog'ining muvaqqat bog'lanishi va ularning keyingi faoliyatidan iborat. Xotira ko'lami, axborotlarning uzoq vaqt va mustahkam saqlanishi, shuningdek, muhitdagi murakkab signallarni idrok etish va adekvat reaksiyalarda ishlab chiqish bosh miya nerv hujayralari sonining ko'payib borishi hamda uning strukturasi murakkablashuvi jarayonida o'sib boradi. Fiziologik tadqiqotlarda qisqa va uzoq muddatli xotiralar qayd etilgan. Qisqa muddatli xotirada axborotlar bir necha daqiqadan bir necha o'n minutgacha saqlanadi, neyronlar ishiga xalal berilganda (masalan, elektr shok, narkoz ta'sirida) u buziladi.

Xotira ko'lami, axborotlarning uzoq vaqt va mustahkam saqlanishi, shuningdek, muhitdagi murakkab signallarni idrok etish va adekvat reaksiyalarda ishlab chiqish bosh miya nerv hujayralari (neyronlar) sonining ko'payib borishi hamda uning strukturasi murakkablashuvi jarayonida o'sib boradi. **Fiziologik tadqiqotlarda qisqa va uzoq muddatli xotiralar qayd etilgan.** Qisqa muddatli xotirada axborotlar bir necha daqiqadan bir necha o'n minutgacha saqlanadi, neyronlar ishiga xalal berilganda (mas, elektr shok, narkoz ta'sirida) u buziladi. Uzoq muddatli xotirada axborotlar odam umri bo'yi saqlanib turli ta'sirlarga chidamli bo'ladi. Qisqa muddatli xotira asta sekin uzoq muddatli xotiraga aylanadi. Xotira

ruhiyatning o'tmish holati bilan hozirgi holati va kelgusidagi holatlarga tayyorlash jarayonlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ko'rsatadi.

Boshqa psixik hodisalar kabi xotira ham shaxsning xususiyatlari, uning ehtiyoji, qiziqishlari, odati, fe'l-atvori va sh.k. bilan uzviy bog'liq. Xotira namoyon bo'lishdagi shakliga ko'ra, shartli ravishda emotsional xotira (his-tuyg'uni esda tutish), obraz xotirasi (narsalarning tasviri va xususiyatlarini esda tutish), so'z-mantiq xotirasi (narsalarning mohiyati, mazmunini so'z bilan ifodalangan holda esda tutish) kabi turlarga bo'linadi. Bulardan insonda so'z-mantiq xotirasi yetakchi o'rin tutadi. Xotiraning barcha turi bir-birlari bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Psixologiyada, shuningdek, ixtiyoriy va ixtiyorsiz xotiralar farq qilinadi. Ixtiyoriy xotirada muayyan materialni esda olib qolish oldindan maqsad qilib qo'yiladi; ixtiyorsiz xotirada bunday maqsad bo'lmaydi—biror faoliyatda (mas, mehnat jarayonida yoki kim bilandir suhbatlashib turilganda) o'z-o'zidan esda saqlab qolinadi. Barqarorligi jihatdan ixtiyoriy xotira ixtiyorsiz xotiradan samaraliroq. Fanda xotira bilan bog'liq ravishda unutish masalasini o'rganishga ahamiyat berilmoqda.

„Normal“ unutishni psixik kasalliklardagi xotira buzilishidan farq qilmoq kerak. Bu kasalliklarda xotira susayishi (gipomneziya), yo'qolishi (amneziya) yoki bir tomonlama kuchayishi (giperamneziya) kuzatiladi. Ba'zi kasalliklarda u sifat jihatdan buziladi: bemorga bo'lmagan voqealarni go'yoki o'z boshidan kechirgandek tuyuladi, yoki qachonlardir bo'lib o'tgan voqealarni kecha yoki bugun ro'y bergan deb o'ylaydi (konfabulyatsiya, psevdoreminssensiya), Bunday soxta xotiralar kishida jiddiy ruhiy xastaliklar oqibatida kelib chiqadi. Bunday kasalliklarga bosh miya qon tomirlari aterosklerozi, shikastlanish, miyaga qon quyilishi holatlari, og'ir zaharlanishlar oqibati (mas, alkogolizm da uchraydigan psixoz) va sh.k. kiradi. Xotira buzilganda uni keltirib chiqaruvchi asosiy kasallikni davolashga e'tiborni qaratish kerak. Xotira turlaridan tashqari ularning jarayonlari ham farqlanadi. Bo'lar esda olib qolish (mustahkamlash), esga tushirish (aktuallashtirish, qayta tiklash), esda saqlash va unitish jarayonlaridir. Esda olib qolish natijasida yangi materialni oldin o'zlashtirilganlari bilan bog'lash orqali mustahkamlanadi. Esda olib qolish individ tajribasini yangi bilimlar bilan boyitishning zaruriy shartidir.

Esda olib qolish tanlovchanlik xarakteriga ega. Esda olib qolish quyidagilarga bog'liq: -inson faoliyatida aktiv qo'llagan, harakat qilgan narsalarni yaxshi esda qoladi. -materialni esda olib qolish shaxsning motivlari, maqsadlari va faoliyat usullari bilan belgilanadi. Esda olib qolish ham qisqa muddatli va uzoq muddatli, ixtiyoriy va

ixtiyorsiz esda olib qolish tarzida bo`ladi. Shulardan ixtiyorsiz va ixtiyoriy esda olib qolishga to`xtalib o`tamiz. Ixtiyorsiz esda olib qolishda material go`yoki "o`z-o`zidan" esda saqlanib qoladi. Bu nimaga bog`liq?

O`tkazilgan tadqiqotlarning natijalari shuni ko`rsatadiki, ixtiyorsiz esda olib qolish quyidagi omillarga bog`liq: -material faoliyatning asosiy maqsadining mazmuniga kirsa yaxshi esda qoladi. Agar material faoliyatni amalga oshirishning sharoitlariga, usullariga kirsa yaxshi esda saqlab qolinmaydi. -faol ravishda aqliy ishni yuzaga keltirgan material ixtiyorsiz ravishda yaxshi esda qoladi; -muhim hayotiy ahamiyatga ega bo`lgan, bizda qiziqish va hissiyot tug`dirgan material. Ixtiyoriy esda olib qolish maxsus mnemik harakatlar mahsulidir. Bunda nimani va qanday qilib eslab qolishni aniqlash katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari quyidagi omillarni ko`rsatish mumkin: -esda olib qolishning motivi; -esda olib qolishning ratsional (oqilona) usullaridan foydalanish; -tushunish, mantiqiy anglab esda olib qolish; -o`rganilayotgan materialning rejasini tuzish; -taqqoslash; -tizimlashtirish va klassifikatsiya qilish; -obrazli bog`lanishlarga keng suyanish; -qayta esga tushirish; -qismlarga bo`lib va yaxlit takrorlash kabilar.

Qayta esga tushirish -ilgari esga olib kolingan materialni aktuallashtirish. Qayta esga tushirishning tanish, qayta esga tushirish va xotirlash kabi turlari farqlanadi. Tanish –qandaydirob`ektni qayta idrok qilish sharoitida uni qayta esga tushirish. Qayta esga tushirish tanishdan shunisi bilan farq qiladiki, u qayta esga tushirilayotgan ob`ektni qayta idrok kilmay turib amalga oshiriladi. Xotirlash -o`tmishdagi obrazlarimizni zamon va makonda lokallashtirilgan holda qayta esga tushirishdan iborat. Unitish -esda olib qolingan materialni vaqtinchalik yoki butunlay qayta tiklay olmaslik. Unitish turlari: butunlay unitish, qisman unitish, vaqtinchalik unitish. Xotiraning ustunlik qiluvchi tiplariga ko`ra individual farqlar mavjud.

Ko`rgazmali obrazli, so`z-abstrakt va oraliq tipdagi xotira tiplari farqlanadi. Kundalik tajribamiz ko`rsatadiki, esda qolgan narsalarning ham esimizga tushavermaydi, ularning bir qismi unutiladi. Unitish ham xotiraga oid hodisadir. Esda qoladigan narsa xotira materialini, esda saqlanib turadigan va esga tushiriladigan narsa esa xotiraning mazmunini tashkil qiladi. Ilgari idrok qilingan narsalarning esimizga tushgan obrazlari tasavvur deb ataladi.

Bu xotiramizda saqlanib qolgan idrok obrazlari bo`lib, mazmunan obrazli xotiraga talluqlidir. Odam xotirasining asosiy mazmunini nutq-so`z materiali tashkil etadi. Idrok qilingan narsa va hodisalarning nomlari, o`qilgan matnlar, so`zlar, gaplar,

boshqalarning nutqi esda olib qolinadi, esda saqlanib qoladi va esga tushiriladi. Lekin nutq esda olib qolinganda u yoki bu oddiy tovushlarbirikish tizimlari emas, balki nutqda ifodalangan ma'no, o'z va boshqalarning fikrlari esda qoladi, saqlanadi va esga tushadi. So'zlarning ma'no jihatdan mantiqiy suratda bir-biriga bog'lanib esda qolishi va esga tushishi mazmunan so'z-logik xotirasi bo'lib, obrazli xotiraga nisbatan, ancha murakkab aqliy faoliyatdir. Biz ko'ngildan kechirgan tuyg'ular, har xil muskul va ish harakatlari ham xotira mazmunini tashkil qiladilar. Shu sababli esda qoladigan materialning xilma-xil mazmuniga qarab, xotirani, odatda, obrazli, so'z-logik, emotsional (tuyg'u-hissiyot) va harakat xotirasi kabi xillarga ajratiladi. Shunday qilib, ongimiz aks ettirgan narsalarni mustahkamlash, saqlab qolish va keyinchalik tiklash (esga tushirish) dan iborat bo'lgan aqliy faoliyatni xotira deyiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Davletchin Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 1992. –512 s.
2. Nemov R.S. Psixologiya Kn. M.: Prosveshenie–1994. –576 s.
3. G'oziev E. Psixologiya. T.: O'qituvchi, 1994 –300 b.
4. Klimov E.A. Osnovi psixologii. Ucheb. M.: YuNITI, 1997. –295 s.
5. G'oziev E. “Shaxs psixologiyasi” T. 2004y.
6. Abdukarimovich, Y. T., & Melikboboyevich, S. U. (2022). FORMING A RESPONSIBLE ATTITUDE TO THE FAMILY IN YOUNG PEOPLE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 653-657.
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Xotira>
8. <https://fayllar.org/reja-kirish-i-bob-psixologik-adabiyotlarni-korish-xotiramuamm.html?page=3>

DEZADAPTATSIYA VA UNING O'SMIRLAR XALQIGA NAMOYON BO'LISHI

Rasulova Mohichehraxon Umidjonovna

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

21.130-guruh 4-kurs talabasi

E.mail: muhammadalievamohichehra@gmail.com

Tel: +99899.692.44.37

Annotatsiya

Mazkur maqolada dezadaptatsiya tushunchasi, uning sabablari va o'smirlar xulq-atvorida qanday shakllanishi, ta'siri hamda bartaraf etish yo'llari tahlil qilingan. Pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida o'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlari yoritilib, dezadaptatsiyaning oldini olishga doir tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: deadaptatsiya, o'smirlik, xulq-atvor, ijtimoiy muhit, psixologik muvozanat, moslashuv.

Kirish

Jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot, axborot oqimining ortishi o'smirlar ruhiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. O'smirlik — inson hayotidagi eng murakkab, psixologik o'zgarishlarga boy davr bo'lib, bu davrda shaxsda mustaqillik, o'z "men"ini anglash, o'zini jamiyatda tutishning yangi shakllari paydo bo'ladi. Afsuski, bu davrda aksariyat o'smirlar turli ichki va tashqi omillar ta'sirida dezadaptatsiyaga uchrashi mumkin.

Asosiy qism

Dezadaptatsiya tushunchasi

Dezadaptatsiya — bu shaxsning ijtimoiy muhitga, o'quv jarayoniga yoki oilaviy sharoitga moslasha olmasligi natijasida yuzaga keladigan ruhiy-emosional va xulq-atvordagi buzilish holatidir. Bu holat o'z vaqtida aniqlanmasa, keyinchalik yanada chuqurlashib, salbiy oqibatlariga olib keladi.

Dezadaptatsiyaning asosiy sabablari:

1. Oilaviy nizolar, ajrimlar, mehr yetishmasligi;
2. Maktab muhitida noqulayliklar, o'qituvchi va tengdoshlar bilan muammo;
3. Shaxsning o'ziga ishonchsizligi, ichki ziddiyatlar;
4. Ijtimoiy tengsizlik, moddiy yetishmovchilik;
5. Axborot vositalarining salbiy ta'siri.

Dezadaptatsiya o'smir xulqida qanday namoyon bo'ladi?

O'qishga qiziqishning yo'qolishi;

Tajovuzkorlik, dushmanlik yoki befarqlik;

Tengdoshlar bilan mojarolar;

Ichki iztirob, tushkunlik, depressiv holatlar;

Giyohvandlik, alkogol yoki boshqa zararli odatlarga moyillik.

Psixologik-pedagogik yondashuv

Dezadaptatsiyani bartaraf etishda psixologik suhbatlar, individual yondashuv, o'smirning ehtiyoj va muammolarini tushunish muhim. Pedagog va psixologlar o'rtasidagi hamkorlik, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi faol ishtiroki asosiy omillardan biridir.

Xulosa

O'smirlik — o'zgarishlar va sinovlar davridir. Dezadaptatsiya esa shu davrda yuzaga keladigan eng jiddiy muammolardan biri bo'lib uni erta aniqlash va bartaraf etish shaxsiy rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega. Har bir pedagog, psixolog va ota-ona o'smirning ichki holatini to'g'ri ang

MORPHOLOGICAL STRUCTURE AND ELEMENTAL COMPOSITION ANALYSIS OF THE DMK+FK IONITE

Toirova Gulshoda

Doctoral student of Inorganic Chemistry, Termez State University

email: gulshodatoirova0202@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0005-6412-3389>

Alikulova Iroda

4th year student at Termez State University

email: aliqulovairoda@gmail.com

Abduganiyeva Dilafruz

4th year student at Termez State University

email: abduganiyevadilafruz88@mail.com

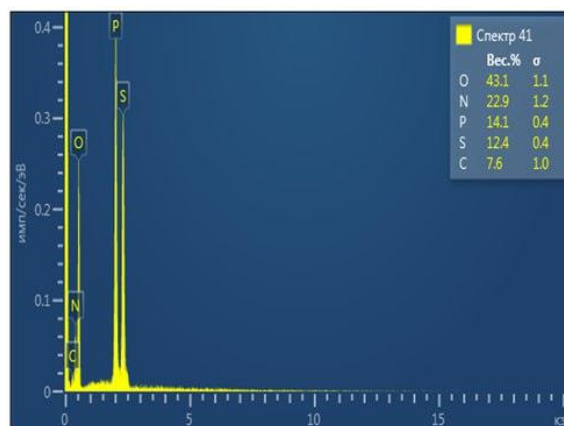
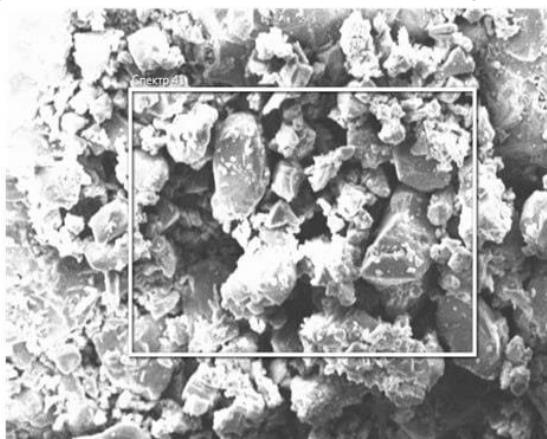
Introduction

In recent years, the development of effective sorbent materials to ensure environmental safety and reduce industrial waste has become a pressing issue. Ion-exchange resins with high sorption properties play an important role, especially in the separation and recovery of metal ions. In this study, an ionite compound based on dimethylcarbamoyl (DMK) and a phosphorus-containing component (FK) was synthesized, and its surface morphology and elemental composition were investigated using scanning electron microscope

Results and Analysis

During the study, the DMK+FK ionite sample was analyzed morphologically using a scanning electron microscope (SEM). The SEM image revealed that the surface of the ionite is irregular, consisting of particles of various shapes and sizes, with visible pores and cavities between certain structures. This indicates a developed surface area and the presence of active sites, which can enhance the efficiency of sorption processes. Furthermore, the results of EDX spectral analysis enabled the determination of the elemental composition of the DMK+FK ionite. According to point analysis labeled as

"Spectrum 41", the following elements were detected in the sample:

-	Oxygen	(O):	43.1%
-	Nitrogen	(N):	22.9%
-	Phosphorus	(P):	14.1%
-	Sulfur	(S):	12.4%
-	Carbon	(C):	7.6%

These results confirm that the DMK (dimethylcarbamoyl) and FK (phosphorus-containing) components were successfully incorporated into the ionite matrix. The high content of oxygen and nitrogen indicates the presence of functional groups such as –OH and –NH₂. The presence of phosphorus and sulfur suggests the inclusion of phosphonate and sulfonate groups, which significantly enhance the ionite's affinity for metal ions.

Overall, the morphological and elemental analysis results demonstrate that the DMK+FK ionite possesses high sorption activity, making it a promising material for the selective separation or immobilization of D-metal ions.

References:

1. Ermuratova N.A., Kasimov Sh.A., Turayev K.K. *Synthesis and study of a chelating sorbent based on urea, formaldehyde and 2-aminopentanedioic acid, Universum: Technical Sciences*, 2021, No. 4(85), pp. 71–73.
2. Umiriva G.A., Kasimov Sh.A., Turayev K.K., Sharipov B.Sh. *Study of physicochemical properties of a synthesized complex-forming anionite, ARES*, 2021, No. 12, pp. 1372–1379.

YURAK MUSHAK TO'QIMASI VA UNING GISTOLOGIK TUZILISHI

Yusufaliyev Inoyat Sobir o'g'li

inoyatyusufaliyev@gmail.com

+998887402018

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali pediatriya fakulteti Stomatologiya
yo'nalishi 103-A guruh

Ravshanova Gulasal Anvar qizi

ravshanovagulasal801@gmail.com

+998908935557

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali pediatriya fakulteti Stomatologiya
yo'nalishi 103-A guruh

Annotatsiya:

Yurak mushak to'qimasi (myocardium) organizmdagi o'ziga xos mushak to'qimasi bo'lib, yurakning qisqaruvchan faoliyatini ta'minlaydi. Bu to'qima boshqa mushak to'qimalariga nisbatan bir qancha morfologik va funksional jihatdan farqlanadi. Ushbu maqolada yurak mushak to'qimasining mikroskopik tuzilishi, uning asosiy hujayra elementlari — kardiomyotsitlar, ularning o'zaro bog'lanish shakllari, interkalyar disklar va yurakning o'ziga xos qisqaruv mexanizmi tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy gistologik va immunogistokimyoviy tadqiqot uslublarining yurak mushak to'qimasini o'rganishdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Yurak mushak to'qimasi, kardiomyotsit, interkalyar disk, gistologik tuzilma, miokard, qisqaruvchanlik, mushak tolasi.

Kirish

Yurak organizmda doimiy ravishda ishlaydigan yagona mushak organi bo'lib, uning asosiy vazifasi — qon aylanish tizimini uzluksiz harakatda ushlab turishdir. Ushbu vazifa yurak mushak to'qimasi orqali bajariladi. Yurak mushak to'qimasi (myocardium) morfologik va funksional jihatdan o'ziga xos bo'lib, silliq va skelet mushak to'qimalaridan farqlanadi.

Gistologiya fanida yurak mushak to'qimasi maxsus to'qima turi sifatida o'rganiladi, chunki u xuddi skelet mushaklar singari yo'l-yo'l ko'rinishga ega bo'lsa-da, silliq mushaklar kabi avtomatik tarzda qisqaradi. Yurak mushak to'qimasi

hujayralari — **kardiomyotsitlar** — o‘zaro interkalyar disklar orqali bog‘langan bo‘lib, ular yurakning sinxron qisqarishini ta‘minlaydi.

Maqolaning maqsadi — yurak mushak to‘qimasining gistologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish, uning tuzilishi, hujayraviy elementlari, funksional xususiyatlari va zamonaviy tadqiqot usullari bilan yoritishdir.

1. **Yurak mushak to‘qimasining umumiy tavsifi**
2. **Kardiomyotsitlar: tuzilishi va funksiyasi**
3. **Interkalyar disklar va ularning ahamiyati**
4. **Yurak mushaklarida qisqaruv mexanizmi**
5. **Yurak mushak to‘qimasining regeneratsiya va o‘zgarish xususiyatlari**
6. **Gistologik va immunogistokimyoviy usullar bilan tahlil qilish**

1. Yurak mushak to‘qimasining umumiy tavsifi

Yurak mushak to‘qimasi (myocardium) — yurak devorining asosiy qismini tashkil etuvchi, yuqori darajada ixtisoslashgan mushak to‘qimasidir. U faqat yurakda uchraydi va yurak qisqarishlarini amalga oshiradi. Miokardda, boshqa mushak to‘qimalaridan farqli ravishda, morfologik jihatdan skelet mushaklariga o‘xshashliklar bo‘lsa-da, u silliq mushaklardek ixtiyorsiz ravishda, avtomatik tarzda faoliyat yuritadi. Bu uni boshqa mushak to‘qimalaridan ajratib turuvchi asosiy farqdir.

Mikroskop ostida yurak mushak to‘qimasi ko‘p yadroli, yo‘l-yo‘l ko‘rinishga ega bo‘lgan hujayralardan tashkil topganligi ko‘zga tashlanadi. Yo‘l-yo‘l tuzilma sarkomerlarning muntazam joylashuvi bilan bog‘liq bo‘lib, bu qisqarish mexanizmining asosini tashkil qiladi. Kardiomyotsitlar deb ataluvchi yurak mushak hujayralari o‘zaro **interkalyar disklar** orqali ulanadi. Bu strukturalar hujayralarni mexanik va elektr jihatdan birlashtirib, yurakning muvofiqlashtirilgan qisqarishini ta‘minlaydi.

Yurak mushak to‘qimasi o‘z ichida ikkita asosiy elementdan tashkil topadi:

- **Kontraktil elementlar** (asosiy qisqaruv vazifasini bajaruvchi kardiomyotsitlar)
- **O‘tkazuvchi tizim hujayralari** (impuls hosil qiluvchi va uni tarqatuvchi maxsus hujayralar: sinoatriyal tugun, atrioventrikulyar tugun va Giss tutami)

Yurak mushak to'qimasi yuqori darajada qon bilan ta'minlangan bo'lib, bu yurakning uzluksiz faoliyat yuritishiga imkon beradi. Har bir kardiomyotsit atrofini zich kapillyar tarmoq o'rab olgan bo'lib, u kislorod va ozuqa moddalarini yetkazib beradi.

2. Kardiomyotsitlar: tuzilishi va funksiyasi

Kardiomyotsitlar — yurak mushak to'qimasining asosiy funksional hujayralari bo'lib, yurak qisqarishlarini amalga oshiradi. Ular morfologik jihatdan skelet mushak tolalariga o'xshash bo'lishiga qaramay, bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kardiomyotsitlar nisbatan qisqa, silindrsimon shaklga ega, 50–100 mikrometr uzunlikda va taxminan 15 mikrometr kenglikda bo'ladi. Har bir hujayra odatda **bitta yoki ikkita markaziy joylashgan yadroga** ega, bu skelet mushak hujayralaridan farqli jihat hisoblanadi (skelet mushak hujayralarida ko'p yadro chekka joylashgan bo'ladi).

Kardiomyotsitlarning sitoplazmasi sarkoplazma deb ataladi va u erda kontraktil elementlar — **aktin** va **miozin** ipchalari joylashgan. Bu ipchalar sarkomerlar tarkibiga kirib, yo'l-yo'l ko'rinishni ta'minlaydi va yurak qisqaruv mexanizmini tashkil etadi. Sarkomerlar Z-disklar orqali ajralib turadi va ularning muntazam joylashuvi yurakning ritmik qisqarishlariga zamin yaratadi.

Kardiomyotsitlar o'zaro **interkalyar disklar** orqali bog'langan bo'lib, bu disklar orqali hujayralar orasida:

- **Desmosomalar** (mexanik bog'lanish)
- **Gap junctionlar** (ion va elektr impuls almashinuvi)
- **Fascia adherens** (aktin ipchalarini ulovchi strukturaviy elementlar)

joylashadi. Aynan mana shu interkalyar disklar yurak hujayralarining bir vaqtda qisqarishini ta'minlovchi elektr sinxronizatsiyani amalga oshiradi.

Kardiomyotsitlar o'zida ko'p sonli **mitoxondriyalarni** saqlaydi — bu yurakning yuqori energiyaga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq. Energiya, asosan, oksidlovchi fosforillanish yo'li bilan olinadi. Bu esa yurakning uzluksiz ishlashiga moslashuvchanlik beradi.

Funksional jihatdan kardiomyotsitlar quyidagicha ajratiladi:

- **Ishlovchi kardiomyotsitlar** – yurak bo'shliqlarini qisqartirib, qonni haydash funksiyasini bajaradi.

- **O'tkazuvchi kardiomyotsitlar** – yurak ritmini ta'minlaydigan elektr impulslarni hosil qiladi va uzatadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, kardiomyotsitlar **avtomatiklik** xususiyatiga ega: ya'ni, ular tashqi impulsga ehtiyoj sezmasdan ham o'z-o'zidan qisqara oladi. Bu yurakning yurish-turishini markaziy asab tizimiga to'liq bog'lab qo'yimaslik imkonini beradi.

3. Interkalyar disklar va ularning ahamiyati

Yurak mushak to'qimasining eng muhim morfologik elementlaridan biri bu **interkalyar disklar** (intercalated discs) hisoblanadi. Ular kardiomyotsitlar orasida joylashgan maxsus hujayraviy bog'lanish strukturasi bo'lib, yurakning muvofiqlashtirilgan, sinxron qisqaruvini ta'minlaydi. Bu tuzilmalar yurak mushak to'qimasining mikroskopik tuzilmasida aniq ko'zga tashlanadi va yurakning o'ziga xos funksional samaradorligini belgilaydi.

Interkalyar diskarning tuzilishi

Interkalyar disklar murakkab tuzilishga ega bo'lib, uch asosiy komponentdan tashkil topgan:

1. **Desmosomalar (macula adherens)** – kardiomyotsitlarni bir-biriga mexanik jihatdan mahkamlab turadi. Ular oraliq filamentlar (desmin) orqali bog'langan bo'lib, yurak qisqarishi vaqtida yuzaga keladigan mexanik stresslarga bardosh beradi.
2. **Fascia adherens** – bu tuzilma aktin filamentlarini biriktirib, qisqaruv kuchining bir hujayradan boshqasiga uzatilishini ta'minlaydi. U desmosomalarga nisbatan kengroq yuzada joylashadi va yurak qisqarishining mexanik kuchini uzatadi.
3. **Gap junctionlar (nexuslar)** – ionlar va kichik molekularlarning hujayralararo almashuvini ta'minlaydi. Aynan gap junctionlar tufayli elektr impulslar tezda bir kardiomyotsitdan boshqasiga o'tib, yurakning sinxron qisqaruviga sabab bo'ladi.

Interkalyar diskarning funksional ahamiyati

Interkalyar disklar yurakning ritmik qisqaruvini boshqaruvchi elektr impulslarni tarqatishda markaziy rol o'ynaydi. Bu disklar orqali yuzaga keladigan bog'lanishlar natijasida yurak mushak hujayralari **funksional sinktsiyum** holatida ishlaydi, ya'ni

butun mushak to'qimasi bir organizmga o'xshash tarzda qisqaradi. Bu yurakning sinxron, kuchli va samarali qisqarishini ta'minlaydi.

Gap junctionlar orqali sodir bo'ladigan tez va samarali elektr signal uzatish yurak ritmini aniq boshqarishda juda muhim. Agar interkalyar disklar shikastlansa yoki strukturasi o'zgarishlar yuz bersa, bu yurak aritmiyalariga, yurak yetishmovchiligiga va boshqa kardial patologiyalarga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, interkalyar diskarning normal faoliyati **kalsiy ionlari** orqali ham tartibga solinadi. Kalsiy ionlarining hujayralararo muvozanati interkalyar disklar orqali amalga oshadigan elektr impulslarga ta'sir ko'rsatadi.

4. Yurak mushaklarida qisqaruv mexanizmi

Yurak mushak to'qimasining asosiy funksiyasi — ritmik qisqarish va shu orqali qonni yurak bo'shliqlaridan chiqarishdir. Bu funktsiyani amalga oshirish uchun kardiomyotsitlar murakkab va aniq boshqariladigan qisqaruv mexanizmiga ega. Yurak mushaklarining qisqaruvi ion oqimlari, sarkomerlar faoliyati, va hujayralararo elektr aloqalar asosida amalga oshadi.

Elektrofiziologik asoslar

Qisqaruv jarayoni yurakning o'tkazuvchi tizimida elektr impuls (aksiyon potentsiali) paydo bo'lishi bilan boshlanadi. Bu impuls:

- Sinoatriyal (SA) tugunda hosil bo'ladi,
- Atrioventrikulyar (AV) tugun orqali o'tadi,
- Giss tutami va Purkinje tolalari orqali miokard bo'ylab tarqaladi.

Elektr impuls kardiomyotsitlarning sarkolemmasini depolarizatsiyalab, **kalsiy ionlarining hujayra ichiga kirishiga** sabab bo'ladi. Bu jarayon **kalsiyga bog'liq kalsiy chiqishi** (calcium-induced calcium release, CICR) deb ataladi, bunda hujayra ichidagi sarkoplazmatik retikulumdan ham kalsiy ajraladi.

Sarkomerlar va qisqaruv mexanizmi

Kardiomyotsitlarda qisqaruv birligi — **sarkomer** hisoblanadi. Sarkomerlar aktin (ingichka) va miozin (qalin) ipchalardan tashkil topgan bo'lib, ularning bir-biriga nisbatan siljishi qisqaruvga olib keladi. Kalsiy ionlari troponin kompleksiga birikib,

tropomiozinni harakatlantiradi va miozinning aktin bilan bog'lanishiga yo'l ochadi. Natijada:

- Miozin kallakchalari aktin ipchalari bo'ylab harakat qiladi (sliding filament theory),
- Bu harakat sarkomerning qisqarishiga olib keladi,
- Kardiomyotsit qisqaradi, yurak bo'shlig'i siqiladi va qon chiqariladi.

Energiya manbai sifatida **ATP** xizmat qiladi. ATP miozin kallakchalarining harakatini va ularning yana dam olish holatiga qaytishini ta'minlaydi. Mitoxondriyalar tomonidan ishlab chiqariladigan ATP miqdori yurak faoliyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Diastola va relaksatsiya

Qisqaruv (sistola) tugagach, kaltsiy ionlari sarkoplazmatik retikuluma va hujayra tashqarisiga chiqariladi. Bu hujayra ichidagi kaltsiy konsentratsiyasining kamayishiga, natijada aktin-miozin bog'lanishining uzilishiga va mushak hujayrasining bo'shashishiga (diastola) olib keladi.

Diastola davrida yurak bo'shliqlari yana qon bilan to'ladi, va jarayon yangi aksiyon potentsiali bilan qayta boshlanadi.

Qisqaruvning yurak ritmi bilan bog'liqligi

Yurak mushaklarining qisqaruv tezligi va kuchi avtonom asab tizimi va gormonal faktorlar tomonidan boshqariladi:

- Simpatik stimulyatsiya yurak ritmini va qisqaruv kuchini oshiradi,
- Parasimpatik stimulyatsiya yurak faoliyatini sekinlashtiradi.

Shu tarzda yurak qisqaruv mexanizmi organizm ehtiyojlariga mos ravishda tez moslasha oladi.

5. Yurak mushak to'qimasining regeneratsiya va o'zgarish xususiyatlari

Yurak mushak to'qimasi — funksional jihatdan eng faol, ammo regeneratsiya qobiliyati eng cheklangan to'qimalardan biridir. Bu holat yurak kasalliklari, ayniqsa, infarkt va yurak yetishmovchiligi kabi holatlarda davolanishni murakkablashtiradi. Shu sababli, yurak mushak to'qimasining o'zini tiklash (regeneratsiya) va moslashuv

(adaptatsiya) xususiyatlarini o'rganish zamonaviy gistologiya va regenerativ tibbiyotda muhim yo'nalish hisoblanadi.

Kardiomyotsitlarning cheklangan regeneratsiya qobiliyati

Kardiomyotsitlar postnatal (tug'ilgandan keyingi) davrda bo'linish qobiliyatini deyarli yo'qotadi. Ular doimiy qisqaruv holatida bo'lgani sababli, hujayraviy mitoz jarayoni deyarli sodir bo'lmaydi. Natijada, yurak mushak to'qimasi shikastlanganda yangi kardiomyotsitlar paydo bo'lmaydi. O'rniga, zararlangan sohalarda **biriktiruvchi to'qima (fibroz to'qima)** paydo bo'ladi, bu esa yurakning qisqarish funksiyasini pasaytiradi.

Yurak infarkti paytida miokard hujayralarining katta qismi nekrozga uchraydi. Bu joylar fibrozashtirilgan (chandiqli) to'qima bilan almashtiriladi. Chandiqli to'qima yurakning normal qisqaruv harakatlarida ishtirok etmaydi, natijada yurakning umumiy samaradorligi pasayadi.

Adaptatsion o'zgarishlar (gipertrofiya)

Yurak mushak to'qimasi funksional yuklamaga javoban morfologik o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Bu holat asosan quyidagicha bo'ladi:

- **Fiziologik gipertrofiya** – sportchilar, homilador ayollar va faol jismoniy ish bilan shug'ullanuvchilarda kuzatiladi. Yurak mushak hujayralari hajmi kattalashadi, ammo strukturaviy yaxlitlik saqlanadi.
- **Patologik gipertrofiya** – arterial gipertenziya, aortal stenozi yoki yurak yetishmovchiligi fonida yuzaga keladi. Bunda yurak mushak hujayralari ortiqcha yuklama ostida qoladi, bu esa miokard strukturasi buzilishi va elektr o'tkazuvchanlikning izdan chiqishiga olib keladi.

Gipertrofiyalashgan yurakda mitoxondriyalar soni ortadi, ammo vaqt o'tishi bilan hujayra energetikasi buziladi va funksional zaiflik yuzaga keladi.

Regenerativ tibbiyotdagi yangi yondashuvlar

So'nggi yillarda yurak mushak to'qimasini tiklash uchun **ilmiy-tadqiqot ishlari** intensiv olib borilmoqda. Asosiy yo'nalishlar quyidagilar:

- **Stam hujayralar terapiyasi** – yurak mushak hujayralarini hosil qilishga qodir bo'lgan pluripotent stam hujayralardan foydalanish.
- **Biomateriallar va hujayra transplantatsiyasi** – sun'iy yoki tabiiy scaffoldlar yordamida yangi to'qima shakllantirish.
- **Gen terapiyasi** – kardiomyotsitlarning proliferatsiya qobiliyatini faollashtiruvchi genlarni faollashtirish orqali regeneratsiyani stimulyatsiya qilish.

Bu usullar hali klinik amaliyotga to'liq joriy etilmagan bo'lsa-da, istiqbolli yo'nalish sifatida ilmiy doiralarda keng o'rganilmoqda.

6. Gistologik va immunogistokimyoviy usullar bilan tahlil qilish

Yurak mushak to'qimasining tuzilishi va funksiyasini to'liq tushunish uchun zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda **gistologik** va **immunogistokimyoviy** usullar keng qo'llaniladi. Ushbu usullar orqali yurakning mikroskopik strukturasi chuqur o'rganish, kardiomyotsitlar va ularning o'zgarishlarini aniqlash mumkin. Gistologik va immunogistokimyoviy tahlil yurak mushak to'qimasi bilan bog'liq turli patologiyalarni o'rganish, yangi davolash usullarini ishlab chiqish va regenerativ tibbiyot sohasida yangi imkoniyatlar yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Gistologik usullar

Gistologiya — to'qimalarning mikroskopik tuzilishini o'rganish fanidir. Yurak mushak to'qimasining mikroskopik tuzilishi, ayniqsa, kardiomyotsitlarning o'zaro bog'lanishi, interkalyar disklar, va sarkomerlarning joylashuvi kabi muhim xususiyatlar faqat maxsus mikroskopik preparatlar yordamida aniqlanishi mumkin.

Yurak to'qimasini o'rganishda eng keng qo'llaniladigan metodlar quyidagilardir:

- **Klassik mikroskopiya** — yurak to'qimasining aniq tuzilishini ko'rish uchun bo'yoqlar yordamida o'rganish. Bu usul orqali yurakning mushak tolalari, interkalyar disklar, va boshqa strukturalar aniqlanadi.
- **Gistologik bo'yoqlar** — xususan, **HE (gematoksilin-eozin)** bo'yoqlari, yurak to'qimasining umumiy tuzilishini aniqlashda keng qo'llaniladi. Yangi bo'yoqlar va bo'yoq preparatlari, masalan, **Masson trixrom** yoki **Verhoeff-Van Gieson** bo'yoqlari, kollagen to'qima va boshqa mikroskopik tuzilmalarni o'rganish uchun ishlatiladi.

Immunogistokimyoviy usullar

Immunogistokimyo — antikorlar yordamida to'qima ichidagi muayyan molekulalarni aniqlash va ularning joylashuvini o'rganish imkonini beradi. Ushbu usul kardiomyotsitlarda yoki boshqa yurak hujayralarida ma'lum proteingina qarshi mo'ljallangan antikorlar yordamida amalga oshiriladi. Immunogistokimyo yordamida quyidagilar aniqlanishi mumkin:

- **Kardiomyotsitlarning turli hujayra markerlarini** aniqlash, masalan, **troponin I, desmin** va **myosin** kabi qisqaruv proteinlari.
- **Fibroz to'qima** yoki yurakdagi boshqa strukturaviy o'zgarishlar, masalan, **fibroblastlar** yoki **kollagen tolalarining** mavjudligi va taqsimoti.
- **Yurakning regenerativ xususiyatlarini** tahlil qilish, masalan, yangi paydo bo'layotgan kardiomyotsitlarni aniqlash.

Immunogistokimyo metodlari, shuningdek, **kalsiy ionlari** yoki boshqa signal tizimlari haqida ma'lumot olish uchun ishlatiladi. Bu metod orqali kardiomyotsitlarning reaksiyalarini va ularning qo'zg'aluvchanligini o'rganish mumkin.

Tadqiqotlarda immunofloresans va qattiq faza immunoassaylar

Zamonaviy immunogistokimyoviy usullar qatoriga **immunofloresans** ham kiradi, bu usulda antikorlar ma'lum bir floresan bo'yoq bilan belgilangan bo'lib, ularning hujayra ichidagi joylashuvini aniqlash imkonini beradi. **Qattiq faza immunoassaylar** yordamida esa yurak to'qimasining mikroskopik strukturasiidagi biokimyoviy jarayonlar va ularga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi.

Gistologik va immunogistokimyoviy usullarning amaliy ahamiyati

Gistologik va immunogistokimyoviy usullar yurak kasalliklarini, jumladan, infarktini, yurak yetishmovchiligini, va boshqa kardial patologiyalarni aniqlashda, shuningdek, ular bo'yicha davolashning samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar yordamida yangi davolash strategiyalari va regenerativ tibbiyotning ilg'or yondashuvlari ishlab chiqilmoqda.

Xulosa

Yurak mushak to'qimasi organizmning hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan qismlaridan biri hisoblanadi. Uning o'ziga xos tuzilishi va qisqaruv mexanizmi yurakning samarali faoliyatini ta'minlaydi. Kardiomiotsitlar, interkalyar disklar va sarkomerlar orqali amalga oshiriladigan qisqarish mexanizmi yurakning muvofiqlashtirilgan faoliyatini ta'minlaydi. Biroq, yurak mushak to'qimasi regeneratsiya qobiliyatining cheklanganligi va uning patologik holatlari ko'plab klinik muammolarni keltirib chiqaradi.

Zamonaviy gistologik va immunogistokimyoviy usullar yurak mushak to'qimasining mikroskopik strukturasini, uning o'zgarishlarini va regeneratsiya jarayonlarini o'rganishga yordam beradi. Bu metodlar yordamida yurak kasalliklarini aniqlash, yangi davolash yondashuvlarini ishlab chiqish va regenerativ tibbiyot sohasida yangi imkoniyatlar yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Marieb, E. N., & Hoehn, K. (2018). **Human Anatomy & Physiology**. Pearson.
2. Bers, D. M. (2001). **Excitation-Contraction Coupling and Cardiac Contractile Force**. Kluwer Academic Publishers.
3. Pinto, A., & Daskalopoulos, E. P. (2020). **Cardiac Regeneration and Stem Cell Therapy**. Springer.
4. Ambrosio, G., & Gensini, G. F. (2006). **Pathophysiology of the Heart and Circulation**. Springer.
5. Lemaire, S. A., & Hirt, S. (2015). **Histology of the Cardiovascular System**. Academic Press.

**BOLALAR ORASIDA SEMIZLIKNING IQTISODIY OQIBATLARI:
SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIGA VA JAMIYAT RIVOJIGA TA'SIRI****Sh.S.Safaraliyeva, G.B.Begimqulova**

Kirish. XXI asrda semizlik global sog'liq muammosi sifatida e'tirof etilib, ayniqsa bolalar orasidagi tarqalishi jiddiy xavotir uyg'otmoqda. JSST ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyo bo'yicha 340 milliondan ortiq 5–19 yoshli bola ortiqcha vaznga ega. Semizlik nafaqat individual sog'liq muammosi, balki davlat iqtisodiyotiga, sog'liqni saqlash tizimiga, ishchi kuchi samaradorligiga va jamiyat farovonligiga bevosita ta'sir etuvchi omildir. Ayniqsa, erta yoshda boshlangan semizlik hayot davomida surunkali kasalliklar xavfini oshirib, davolanish xarajatlarini bir necha barobar ko'paytiradi.

Tadqiqot maqsadi. Bolalarda semizlikning iqtisodiy oqibatlarini tahlil qilish, sog'liqni saqlash tizimidagi moliyaviy yukni baholash, uzoq muddatli iqtisodiy yo'qotishlar va jamiyat rivojiga ta'sirini aniqlash.

Materiallar va usullar .Tahlil uchun JSST, OECD, The Lancet, World Obesity Federation kabi nufuzli manbalardagi statistik ma'lumotlar o'rganildi. Shuningdek, 2018–2023-yillar oralig'ida O'zbekiston, AQSh, Germaniya, Hindiston va Turkiyadagi bolalar semizligi bilan bog'liq sog'liqni saqlash xarajatlari taqqoslandi. Iqtisodiy baholashda to'g'ridan-to'g'ri (tibbiy xarajatlar) va bilvosita (ish kuchi yo'qotilishi, nogironlik, ijtimoiy yordam) ko'rsatkichlar asosida hisob-kitoblar amalga oshirildi.

Tadqiqot natijalar .AQShda har yili bolalar semizligiga bog'liq sog'liqni saqlash xarajatlari 14 milliard dollarni tashkil etadi (CDC, 2022). O'zbekistonda semizlik bilan bog'liq 2-toifa diabet, gipertenziya, yurak-qon tomir kasalliklari holatlari ortib borayotgani, 5–14 yoshdagi bolalar orasida ortiqcha vazn ko'rsatkichi 15–17% oralig'ida ekani qayd etilgan (Sog'liqni saqlash vazirligi, 2023).

Semizlik sababli maktabga borish ko'rsatkichlari pasaygan, bu esa uzoq muddatda ta'lim sifati va bandlik darajasiga ta'sir qilmoqda. Harvard School of Public Health ma'lumotiga ko'ra, semiz bolalarning 70% i kattaligida ham semizlik bilan yashaydi va bu ularda ishga yaroqlilik darajasini 30–40% kamaytiradi. Yevropa Ittifoqida bolalar semizligi tufayli mehnat samaradorligi yo'qotilishi yiliga 500 ming ish kunidan

ortiqni tashkil etadi .Turkiyada olib borilgan iqtisodiy modellashtirish shuni ko'rsatadiki, semizlik darajasini 5%ga kamaytirish orqali davlat byudjetiga yillik 2,5 milliard liraga yaqin tejash mumkin.

Xulosa. Bolalar orasida semizlik nafaqat sog'liq muammosi, balki global va milliy iqtisodiyotga tahdid soluvchi omilga aylangan. Bu holat sog'liqni saqlash tizimida ortiqcha xarajatlar, kasalliklarning erta boshlanishi, mehnatga layoqatsizlik va nogironlik darajasining ortishi, ijtimoiy yordamga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi bilan bevosita bog'liq. Shuning uchun davlatlar darajasida semizlik profilaktikasiga sarmoya kiritish, maktab ovqatlanishini sog'lomlashtirish, sog'lom turmush tarzini ommalashtirish va iqtisodiy siyosatda bu muammoni hisobga olish strategik zaruriyatdir. Bolalikdagi semizlikka qarshi kurash – kelajak avlod sog'lomligi va davlat barqarorligining asosiy omillaridan biridir.

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XALQ O'YINLARI ASOSIDA JISMONIY
FAOLLIK VA MA'NAVIY TARBİYANI UYG'UNLASHTIRISHNING
METODIK YONDASHUVLARI**

Erdonov Rustam Usmanovich

Sho'rchi tumani maktabgacha va maktab ta'limiga qarashli 34-maktabning jismoniy tarbiya o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi boshlang'ich ta'lim tizimida xalq o'yinlari orqali jismoniy faollik va ma'naviy tarbiyani uyg'unlashtirishning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Xalq o'yinlari – bu nafaqat milliy madaniyatning ajralmas qismi, balki bolalarning ijtimoiy va axloqiy sifatlarini shakllantirishda samarali vosita hamdir. Ular orqali o'quvchilar bir-birini hurmat qilish, yordam berish, qoidaga bo'ysunish, jamoada ishlash kabi qadriyatlarni o'zlashtiradilar. Shu bilan birga, bunday o'yinlar jismoniy faollikni oshirib, sog'lom turmush tarziga rag'batlantiradi. Tezisdagi pedagogik tajribalar, metodik tavsiyalar hamda sinov mashg'ulotlari asosida xalq o'yinlarining darslarga qanday integratsiya qilinishi, qanday metodlar samara berishi va o'quvchilarda qanday axloqiy fazilatlar shakllanishi haqida so'z boradi. Metodik yondashuvlar an'anaviy ta'limning innovatsion vositalari bilan uyg'unlashtirilgan holda izohlanadi.

Kalit so'zlar. Xalq o'yinlari, boshlang'ich ta'lim, jismoniy tarbiya, ma'naviy tarbiya, metodika, uyg'unlik, pedagogik yondashuv, bolalar o'yini, dars integratsiyasi, tarbiyaviy samaradorlik.

Abstract

This thesis analyzes the methodological possibilities of combining physical activity and spiritual education through folk games in the primary education system. Folk games are not only an integral part of national culture, but also an effective tool for forming the social and moral qualities of children. Through them, students learn such values as respect for each other, helping each other, obeying the rules, and working in a team. At the same time, such games increase physical activity and encourage a healthy lifestyle. The thesis discusses how folk games can be integrated into lessons, what methods are effective, and what moral qualities are formed in students, based on pedagogical experiences, methodological recommendations, and test exercises. Methodological approaches are explained in combination with innovative means of traditional education.

Keywords. Folk games, primary education, physical education, spiritual education, methodology, harmony, pedagogical approach, children's play, lesson integration, educational effectiveness.

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat bilimli, balki ma'naviy barkamol, jismonan sog'lom, ijtimoiy faollikka ega bo'lgan shaxs sifatida shakllanishiga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi – bu bolalarning dunyoqarashi, xarakteri, odatlari va qadriyatlari shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Bu jarayonda faqat darsliklar bilan cheklanib qolmasdan, o'yin vositalaridan, ayniqsa xalq o'yinlaridan foydalanish katta pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Xalq o'yinlari – bu xalqimizning ko'p asrlik tajribasi, urf-odatlari va axloqiy normalarining ifodasidir. Ular o'z tarkibida jismoniy faollik, muloqot, hamkorlik, ijtimoiy mas'uliyat, adolat, do'stlik kabi fazilatlarni mujassamlashtirgan. Bolalar o'yin jarayonida nafaqat harakat qiladi, balki hayotiy holatlarni, ijtimoiy rollarni o'rganadi, xatti-harakatlarining oqibatini tushunadi. Ayniqsa, “Chupon”, “Ko'r-ko'rga aylandi”, “Qiz-qovoq” kabi xalq o'yinlarida axloqiy tarbiya va jismoniy faollik uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi.

Shu munosabat bilan, bu tezisda xalq o'yinlarini jismoniy tarbiya darslariga samarali integratsiya qilish, ularning ma'naviy-tarbiyaviy imkoniyatlarini ochib berish, pedagogik faoliyatda qanday metodik yondashuvlardan foydalanish mumkinligi tahlil qilinadi. Maqsad – boshlang'ich ta'limda xalq o'yinlari asosida sog'lom va axloqli avlodni tarbiyalashda ilg'or metodlarni tavsiya etishdir.

Asosiy qism. Xalq o'yinlarini o'quv jarayoniga metodik asosda joriy qilish uchun bir nechta muhim pedagogik yondashuvlar mavjud. Ularning eng samaralilari quyidagilar:

1. **Integrativ metod** – bu usulda xalq o'yinlari jismoniy tarbiya darslarining asosiy mavzusi bilan uyg'unlashtiriladi. Masalan, “Chupon” o'yini darsning “tezlik va e'tibor” bo'yicha mashqlariga mos keladi va ayni paytda bolalarda bir-birini himoya qilish, boshqalarni inobatga olish fazilatlarini ham shakllantiradi.

2. **Roliy o'yin metodikasi** – xalq o'yinlarining aksariyati dramatik unsurlarni o'z ichiga olgan. “Ko'r-ko'rga aylandi” o'yinida ishtirokchilar turli rollarni bajaradilar. Bu usul orqali o'quvchilarning empatiyasi, axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyati rivojlanadi.

3. **Refleksiv yondashuv** – o'yin yakunida bolalar bilan o'z xatti-harakatlarini baholash, yaxshi-yomon harakatlarni muhokama qilish orqali fikrlash madaniyatini rivojlantirish mumkin. Bunda o'qituvchi o'yinning axloqiy jihatlarini bolalar bilan birga tahlil qiladi.

4. **Faol o'yinlar asosida differensial yondashuv** – turli yoshdagi bolalarning psixologik va jismoniy holatiga mos ravishda o'yinlar tanlanadi. Bu yondashuv bolalarning har biriga individual yondashish imkonini beradi va pedagogik samaradorlikni oshiradi.

Tajribalar shuni ko'rsatdiki, ushbu metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda bolalar nafaqat faolroq harakat qiladilar, balki bir-birlari bilan muomala madaniyatini o'rganadilar. Ular jamoada ishlash, qaror qabul qilish, hurmat, adolat kabi tushunchalarni ongli ravishda qabul qila boshlaydilar. Bu esa nafaqat darsda, balki maktabdan tashqari hayotda ham o'z aksini topadi.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda xalq o'yinlaridan foydalanish orqali jismoniy faollik va ma'naviy tarbiyani uyg'unlashtirish imkoniyati yuqoriligicha qolmoqda. O'yin orqali o'quvchi faqat harakat qilibgina qolmaydi, balki axloqiy-ijtimoiy xatti-harakatlarni ham o'zlashtiradi. Pedagogik faoliyatda xalq o'yinlaridan foydalangan holda quyidagi maqsadlarga erishish mumkin:

✓ O'quvchilarda sog'lom raqobat, o'zaro yordam, sabr-toqat, mehr-oqibat, adolat kabi qadriyatlarni shakllantirish;

✓ Har bir bolaning jismoniy va psixologik rivojiga mos metodik o'yinlar tanlash orqali differensial yondashuvni ta'minlash;

✓ Dars jarayonini jonlantirish va uning samaradorligini oshirish.

Kelajakda xalq o'yinlari asosida yaratilgan maxsus o'quv dasturlari, metodik qo'llanmalar, video resurslar ishlab chiqilishi va ularni boshlang'ich sinf o'qituvchilariga metodik ko'mak sifatida tavsiya etilishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, xalq o'yinlarining tarbiyaviy imkoniyatlarini sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarga ham jalb qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva G. (2019). Xalq o'yinlari orqali ma'naviy tarbiya. Toshkent: Ma'naviyat.

2. Salimov A. (2021). An'anaviy o'yinlarning pedagogik imkoniyatlari. Samarqand: Ilm Ziyos.

3. Raxmatov B. (2022). Xalq qadriyatlarini ta'limga integratsiya qilish. Toshkent: Yangi Avlod.

4. Vygotsky L.S. (1991). Bolalarda ijodiy fikrlash va o'yin faoliyati. Moskva: Pedagogika.

5. Slastyonin V.A. (2020). Pedagogika: Nazariya va amaliyot. Moskva: Akademiya.

**QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINI QAYTA ISHLASHDA
ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING QO'LLANILISHI VA
ULARNING SAMARADORLIGI**

Amanov Xushvaqt Saydullayevich

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Agrosanoat majmui ustidan nazorat qilish inspeksiyasining Surxondaryo viloyati boshqarmasi Inson resurslarini rivojlantirish va boshqarish bo'yicha bosh mutaxassisi

Yangiboyeva Moxibonu Bozarovna

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalari universiteti, yengil sanoat va oziq-ovqat texnologiyalari kafedrasida laborant

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash jarayonlarida zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi va ularning samaradorligi atroflicha tahlil qilinadi. Meva-sabzavotlar, sut va go'sht, don mahsulotlari kabi asosiy agroxomashyolarning qayta ishlanishida foydalanilayotgan innovatsion texnologiyalar (masalan: past haroratli quritish, aseptik qadoqlash, vakuumli konservatsiya, biotexnologik fermentatsiya) misolida ularning mahsulot sifatiga, saqlanish muddati va ekologik xavfsizligiga ta'siri ko'rsatib beriladi. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar yordamida oziq-ovqat isrofini kamaytirish, eksport hajmini oshirish, qo'shimcha qiymat yaratish va qishloq hududlarida bandlikni kengaytirish imkoniyatlari ham yoritiladi. Tezisdagi texnologik yangiliklarning iqtisodiy va ekologik samaradorligi, ularni amaliyotga joriy qilishda duch kelinayotgan muammolar va yechimlar haqida metodik yondashuvlar beriladi.

Kalit so'zlar. Agrotexnologiya, qayta ishlash, saqlash, zamonaviy usullar, vakuum, aseptika, fermentatsiya, oziq-ovqat sifati, ekologik xavfsizlik, innovatsion texnologiyalar.

Abstract

This thesis provides a comprehensive analysis of the use of modern technologies in agricultural processing and their effectiveness. Using the example of innovative technologies used in the processing of basic agricultural raw materials such as fruits and vegetables, milk and meat, and cereals (for example, low-temperature drying, aseptic packaging, vacuum preservation, biotechnological fermentation), their impact on product quality, shelf life, and environmental safety is demonstrated. At the same time, the possibilities of reducing food waste, increasing export volumes, creating

added value, and expanding employment in rural areas with the help of these technologies are also highlighted. The thesis provides methodological approaches to the economic and environmental effectiveness of technological innovations, problems encountered in their implementation, and solutions.

Keywords. Agrotechnology, processing, storage, modern methods, vacuum, aseptics, fermentation, food quality, environmental safety, innovative technologies.

Kirish. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ammo uning samaradorligini oshirish nafaqat yetishtirish bosqichiga, balki mahsulotni qayta ishlash, saqlash va iste'molchiga yetkazish bosqichlarida qo'llanilayotgan texnologiyalar darajasiga ham bog'liq. Bugungi global oziq-ovqat bozoridagi raqobat, aholining oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha talablarining ortib borishi, mahsulotlarning ekologik tozaligi, ularning uzoq muddat saqlanishi va oziqaviy qiymatining saqlanishi kabi omillar zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni taqozo etmoqda.

An'anaviy saqlash va qayta ishlash usullari bugungi kunda mahsulotlarning ko'p qismini yo'qotishga olib kelmoqda. BMT FAO hisob-kitoblariga ko'ra, har yili dunyo bo'yicha yetishtirilgan oziq-ovqat mahsulotlarining 30 foizdan ortig'i isrof bo'ladi. O'zbekiston sharoitida ham meva-sabzavot mahsulotlarining 15-20 foizi saqlash va qayta ishlash bosqichlarida yo'qolmoqda. Bu esa yirik iqtisodiy zarar va resurslarning isrofiga olib keladi.

Zamonaviy qayta ishlash texnologiyalarining joriy etilishi nafaqat mahsulot isrofini kamaytiradi, balki mahsulot sifatini yaxshilaydi, eksport salohiyatini oshiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi. Shu sababli, bu mavzu o'z dolzarbligi va amaliy ahamiyati bilan ajralib turadi. Ushbu tezisda aynan shunday texnologiyalarning tahlili, ularning samaradorlik darajasi va amaliyotda qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism. Qayta ishlash texnologiyalarining zamonaviy turlari orasida birinchi o'rinda **past haroratli quritish (liofilizatsiya)** turadi. Bu usul meva-sabzavot mahsulotlaridagi namlikni sublimatsiya yo'li bilan chiqarib, ularning ta'm, rang, vitamin saqlanishi kabi sifat ko'rsatkichlarini maksimal darajada asrash imkonini beradi. Masalan, qovun, qulupnay, uzum mahsulotlarini liofil quritganda ularning saqlanish muddati 12 oygacha uzayadi, eksportbopligi esa 2 barobarga ortadi.

Ikkinchi samarali texnologiya bu — **vakuimli konservatsiya** usuli bo'lib, ayniqsa go'sht va sabzavot mahsulotlari uchun mos keladi. Bu usul kislorodning mahsulot bilan aloqa qilmasligini ta'minlaydi, natijada oksidlanish jarayonlari sekinlashadi, mikroorganizmlar rivojlanishi to'xtaydi. Masalan, muzlatilgan tovuq go'shti vakuumda saqlanganda 30 kungacha o'z sifatini yo'qotmaydi.

Yana bir istiqbolli yoʻnalish — **biotexnologik fermentatsiya** hisoblanadi. Bu usul yogurt, kefir, pishloq, shuningdek, fermentlangan sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarishda qoʻllaniladi. Fermentatsiya mahsulotga nafaqat uzoq saqlanish xususiyati beradi, balki probiotik xususiyatlar orqali isteʼmolchilarning sogʻligʻiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Aseptik qadoqlash texnologiyasi esa ayniqsa sharbat, qaynatma, pyure mahsulotlar uchun dolzarb. Ushbu usulda mahsulot yuqori haroratda sterilizatsiya qilinadi, soʻng germetik muhitda qadoqlanadi. Aseptik texnologiya yordamida ishlab chiqarilgan pomidor pastasi 18 oygacha saqlanishi mumkin.

Oʻzbekiston sharoitida bu texnologiyalarni joriy qilishda muammolar ham mavjud: texnik infratuzilma yetishmasligi, kadrlar malakasining pastligi, texnologik uskunalarning importga bogʻliqligi. Shu bilan birga, “Agroekspress”, “Agrologistika markazlari” kabi loyihalar orqali zamonaviy qayta ishlash usullarini hududlarda bosqichma-bosqich joriy etish yoʻlga qoʻyilmoqda.

Xulosa. Zamonaviy qayta ishlash texnologiyalari — bu faqat sanoatning texnik darajasini oshirish emas, balki xalqning oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlash, mahsulotlar eksport salohiyatini kuchaytirish, ekologik xavfsizlikni kafolatlash va sogʻlom avlodni shakllantirish vositasidir. Yuqorida koʻrib chiqilgan texnologiyalar orqali quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Mahsulotning oziqlanish qiymatini saqlab qolish, ularning saqlash muddatini oshirish va bakterial xavfsizligini taʼminlash mumkin;
- Zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish orqali mahsulotlarning bozorga yetib borish vaqtini uzaytirish va yoʻqotishlarni kamaytirishga erishiladi;
- Qayta ishlangan mahsulotlar yuqori qoʻshimcha qiymatga ega boʻlib, mahalliy ishlab chiqaruvchilar daromadini oshiradi;
- Innovatsion texnologiyalar asosida yangi kasb-hunarlar va ishlab chiqarish zanjirlari shakllanadi.

Kelgusida mazkur texnologiyalar asosida mahalliy sharoitga moslashgan, energiya tejamkor, ekologik toza va samarali uskunalarni ishlab chiqish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni kredit va subsidiyalar orqali qoʻllab-quvvatlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. FAO. (2020). Reducing food loss and waste: Solutions for sustainable food systems. Rome.
2. Xolmurodov O. (2021). Qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalari. Toshkent: Agroilm.

3. Sobirova M. (2022). Oziq-ovqat mahsulotlarining vakuumda saqlanishi va ularning sifati. Samarqand: Ilm Ziyο.
4. Mahmudov R. (2020). Fermentatsiya va biotexnologiyalar asoslari. Toshkent: Fan.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4611-son qarori. (2020). Agrosanoat kompleksini rivojlantirish strategiyasi.

**BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARI KASBIY FAOLIYATI
SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI TRENING DASTURINING
AHAMIYATI**

Hayitova Zilola Maxmudjonovna

Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Hozirgi davrda ta'lim jarayonida psixologik trening o'zaro ta'sir ko'rsatish metodi sifatida amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ijtimoiy-psixologik trening muloqotni, muomalani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan bilim tizimidir.

Trening, asosan shaxsni muloqotga o'rgatish uchun bajariladigan o'yin va mashqlar uzluksizligini tashkil etadi. Trening mashg'ulotlarida psixologiyaning umumiy qonuniyatlarini aniqlashga doir o'tkazilgan tajribalar orqali ularning psixik hodisalarga tegishli nazariy bilim va tushunchalari amaliy jihatdan tahlil qilinadi[1]. Shaxs o'zaro munosabatga kirishish orqali o'z-o'zini anglash, kamol toptirish, haq-huquqini, erkinligini aniqroq va to'g'riroq tasavvur qilish imkoniyatini tushunib boradi[2]. Ular bir-birlari bilan o'zaro muloqotga kirishgan sari, o'zaro munosabatlar tajribasi ham ortib boradi. Shuningdek, umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar ham paydo bo'ladi. Munosabatdan ko'zlangan asosiy maqsad – o'zaro til topishish, bir-birlarini to'g'ri tushunish ekanligini anglab yetadilar.

Trening mashg'ulotlari sinf va guruhlarda tashkil qilinsa, o'qituvchi bilan o'quvchining muomala jarayonida muammoli vaziyatlarni yechishni yengillashtiradi hamda o'zaro munosabatlarning yaxshilanishiga olib keladi[3]. Uni o'tkazish orqali shaxslarning bir-birini tushunish, muomala madaniyatini oshirish, ichki muammolarni hal etish imkoniyati tug'iladi. Psixologik treningni muvaffaqiyatli o'tishi o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining faol harakatlarini talab etadi. Natijada ishtirokchilar o'zining bilimi, salbiy yoki ijobiy emotsiyalarni qabul qilishga tayyorligi va o'z navbatida psixologik himoya va xulq-atvorni shakllantirib borish zarurligini tushunadi. Shuningdek, mashg'ulotlarni mazmunli o'tkazish darsda o'qituvchi va o'quvchi qarashlarini tenglashtiradi. Mashg'ulot jarayonida o'qituvchi hamma narsani biluvchi sifatida emas, balki hamkorlik qiluvchi teng huquqli sherik yoki qatnashuvchi sifatida ishtirok etishi mumkin.

O'qituvchi bilan o'quvchilar o'zaro munosabatini boshlang'ich sinfda to'g'ri tashkil etish ularning shaxs sifatida shakllanishi bilan bir qatorda insonlar bilan munosabat o'rnatishga, murakkab vaziyatlarda o'zini boshqarishga poydevor yaratadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida psixofiziologik jihatdan asabi bo'sh, maktabgacha yoshida kattalarning salbiy munosabatlari orqali o'zida qo'rquv yoki odamlar bilan munosabatga kirishish kompleksini orttirib olgan bolalarga duch kelinishi tabiiy ekanligi tadqiqotimizning barcha bosqichlarida kuzatildi.

O'qituvchi bilan o'quvchilarning emotsional munosabatlarini aniqlash borasidagi urinishlarimiz jarayonidagi natijalarga muvofiq holda trening dasturini quyidagi bir qator mezonlarga asoslanib ishlab chiqdik:

1. O'quvchilar bilan bo'lgan munosabatdagi to'siqlarni olib tashlash;
2. Ularning muomalaga kirishishdagi emotsional zo'riqishlarini bartaraf etish;
3. O'qituvchi to'g'risidagi tasavvurlarini boyitish;
4. Tengdoshlari bilan hamkorlik muhitini tashkil etish orqali o'qituvchi bilan munosabatlarini yaxshilash;
5. Ularning ruhiy faolligini ta'minlash.

Tadqiqotimizning psixik tuzatish dasturi o'qituvchi bilan o'quvchi munosabatlaridagi o'ziga xos tomonlarni, xususan, boladagi shaxslararo munosabatga faollikni vujudga keltirish, frustrasion holatlarni bartaraf etish va muloqotda o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqaruvchi mashqlarni amalga oshirish orqali samarali faoliyatni tarkib toptirishga yo'naltirilgan.

Ushbu psixotrening mashg'ulotlari boshlang'ich sinf o'qituvchilar, kichik maktab o'quvchilari va ularni ota-onalarini qamrab olgan holda tashkil etiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun psixologik treningda ishtirok etish shaxsiy va kasbiy rivojlanish hamda psixologik imkoniyatlarni kengaytirish imkoniyatini beradi. Psixologik trening mashg'ulotlarimiz o'qituvchi shaxsini, boshlang'ich sinf o'qituvchidagi kasbiy sifatlarini, dars mashg'ulotlari uchun zarur bo'lgan psixologik mashg'ulotlarni boyitib borishga qaratiladi. Psixologik mashg'ulotlarda kichik maktab yoshi o'quvchisida diqqat konsentratsiyasini yaxshilash, xotirani mustahkamlash, nutq va tafakkurini kengaytirishga qaratilgan mashg'ulotlar mazmunini berish. Psixotrening mashg'ulotning ikkinchi bo'limida kichik maktab yoshi o'quvchi shaxsini o'rganishga qaratilgan mashg'ulot turlari beriladi. Bola shaxsini rivojlantirish, bilish xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar, ota-onalarni ham jalb qilish lozim topdik, ota-onalar farzandlarining psixologik imkoniyatlaridan xabardor bo'ladi hamda psixologik bilimlarini oshirib

boradi. Barcha guruhlar bo'yicha trening mashg'ulotlari tashkil etildi. Boshlang'ich sinf o'qituvchi va o'quvchilarni ortiqcha zo'riqishlarga olib kelmaslik uchun trening mashg'ulotlarini ularda qo'llanilgan mashqlarning qiziqarliligi va jozibadorligini ta'minlash orqali amalga oshirildi.

Xulosa. Psixotrening dasturidan joy olgan mashg'ulotlar o'quvchilarning atrofdagilar bilan muloqotga kirishishi va ularning hamkorlik o'rnatish talablariga javob berishi, nazorat tajribalari ishlarida samarali natijalarga erishishga to'liq imkoniyat yaratildi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bilan o'quvchilari munosabatidagi xulqiy va emotsional jihatlar samaradorligini oshirish orqali ularning muloqot maromlarida ijobiy o'zgarishlarga erishildi. O'qituvchi bilan o'quvchilar munosabatlaridagi kognitiv komponentlar esa alohida tadqiqot predmeti sifatida o'rganish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Beknazarova L.S. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi hamkorligining psixologik xususiyatlari (pedagogika kollejlari misolida). Psixol. f.n. avtoreferati. – Toshkent, 2007. - 22 b.
2. Эшметов Ш.А. Устоз-шогирд муносабатларининг ижтимоий-психологик феноменлари. Психол. фанл. номз. дис.– Тошкент: 2004. - 157 б.
3. Gaynutdinov R.Z. O'qituvchiga tarbiya psixologiyasi haqida. - Toshkent: 1995. - 20 b.

MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING CHIZIQLI VA KVADRAT TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI.

Eshqorayev Qaxramon Aburaxmatovich

Termiz davlat universiteti

Matematik analiz kafedrasida katta o'qituvchisi,

E-mail: eshqorayevqahramon87@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutaffakir olim Muhammad al-Xorazmiyning hayoti va ijodi matematika sohasida amalga oshirgan yangiliklari hamda, Xorazmiyning birinchi va ikkinchi darajali tenglamalarni yechish usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Matematika, algoritim, birinchi darajali tenglama, ikkinchi darajali tenglama, kvadrat, ildiz.

МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЛИНЕЙНЫХ И КВАДРАТНЫХ УРАВНЕНИЙ МУХАММЕДА АЛЬ-ХОРЕЗМИ.

Аннотация: В этой статье рассказывается о жизни и творчестве великого ученого-мыслителя Мухаммеда аль-Хорезми, а также о нововведениях Хорезми в области математики, а также о способах решения уравнений первой и второй степени.

Ключевые слова: Математика, алгоритм, уравнение первой степени, уравнение второй степени, квадрат, корень.

METHODS FOR SOLVING LINEAR AND QUADRATIC EQUATIONS BY MUHAMMAD AL-KHOREZMI.

Abstract: This article describes the life and work of the great scientist and thinker Muhammad al-Khorezmi, as well as Khorezmi's innovations in mathematics, as well as ways to solve equations of the first and second degree.

Keywords: Mathematics, algorithm, First-Order equation, second-order equation, square, root.

Kirish. Matematikaning maqsadi bu tug'ma fikrlash qobiliyatni yaxshilashdir. Ushbu rivojlanishni amalga oshirish uchun bizga ma'lum ma'lumotlarni taqdim etadi. Muammolarni hal qilishda turli hil sabablarni topish odamlarga quvonch va hayajon beradi. Shunday qilib insonlarda yangiliklarni topish istagi paydo bo'ladi. Qurilish, savdo-sotiq, hunarmandchilik, dehqonchilik va boshqa sohalarni yanada taraqqiy ettirish uchun astronomiya, geodeziya, geometriya kabi fanlarni rivojlantirish

zaruriyati tug'ildi. O'sha davrning ilg'or olimlari bu fanlarning amaliy ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lib, Muhammad al-Xorazmiy esa shu olimlarning peshqadami va yo'lboshchisi edi.

Asosiy qism. Muhammad al-Xorazmiyning matematika va umuman, sivilizatsiya rivojidadagi hissasi e'tirofga olingan, "algoritm"ga muhrlangan uning ismi va asarlaridan biridagi "algoritm" atamasi Sharq olimlari orasida u yagonaligining isbotidir. Olimning daholigini e'tirof etarkanmiz, al-Xorazmiyga ilm tarixida berilgan eng to'g'ri baho amerikalik tarixchi Dj.Sarton tomonidan bo'lgan: "...zamonasining eng buyuk matematigi, barcha sharoitlarni hisobga olgan holda, barcha zamonning eng buyuk olimlaridan biri".

Xorazmiyning hayoti haqida aniq ma'lumotlar kam. Buyuk Xurosonning Xorazm shahrida, eron oilasida tug'ilgan. Ibn an-Nadimning "Kitob al-Fihrist" asarida Xorazmiyning qisqacha tarjimai holi bilan birga uning asarlari ro'yhati keltirilgan. Xorazmiy o'z faoliyatining katta qismini 813-833 yillar oraliqida amalga oshirgan. Xalifa Al-Ma'mun tomonidan Bog'dodda qurilgan "Hikmatlar uyi"da olim sifatida, Xorazmiy ilm-fan va matematika sohalarida hamda yunon va sanskrit tillarida ilmiy qo'lyozmalarni tarjima qilish bilan shug'illangan. Abbosiy xalifasi Xorazmiydagi ilmiy iste'doddan xabardor bo'lgach unga qadimiy Misr, Mesopotamiya, Yunoniston va Hindiston sivilizatsiyasi asarlari bilan boyitilgan Bog'dod saroy kutubonasini boshqarish topshirilgan. Xorazmiyning matematika, geografiya, astronomiya va kortagrafiyaga qo'shgan hissasi, algebra logarifm va trigonometriyada innovatsiyalar uchun asos yaratdi. Xorazmiyning bizgacha o'ntacha asari to'liq, qisman yoki ayrim parchalar tarzida yetib kelgan. Shu asarlarning o'ziyoq ko'rsatadiki, Xorazmiy insoniyat sivilizatsiyasiga buyuk hissa qo'shgan olimdir[6]. Amerikalik tarixchi [George Sarton](#) Xorazmiyni "O'z zamonasining eng buyuk matematigi, agar barcha holatlar e'tiborga olinsa, barcha zamonlarning eng buyuk matematiklaridan biri", deb baholagan. Bunday baho Xorazmiyning [matematika tarixida](#) tutgan beqiyos o'rni sabab. "Aljabr val muqobala" kitobi muqaddimasida kitob nima maqsadda yozilgani bayon qilinadi: "Men arifmetikaning oddiy va murakkab masalalarini o'z ichiga oluvchi "Aljabr val muqobala hisobi haqida qisqacha kitob"ni to'liq taqdim qildim, chunki meros taqsimlashda, vasiyatnoma tuzishda, mol taqsimlashda, adliya ishlarida, savdoda va har qanday bitimlarda, shuningdek, yer o'lchashda, kanallar o'tkazishda, [geometriyada](#) va boshqa shunga o'xshash turli ishlarda kishilar uchun bu zarurdir" deyilgan. "Aljabr val muqobala" kitobi matematika tarixidagi birinchi va ikkinchi darajali tenglamalarning sistematik yechimlarini o'z ichiga olgan birinchi asardir. Xorazmiy nol (0) va noma'lum x ni ishlatgan birinchi shaxsdir. U ikkinchi darajali tenglamalarni yechish haqida to'liq ma'lumot berdi, "kamaytirish",

“Muvozanatlash”ning asosiy usullarini ko‘rib chiqdi. Al-Xorazmiyning chiziqli va kvadrat tenglamalarni yechish usuli tenglamani oltita standart biriga keltirishdan boshlanadi.

1. Kvadratni ildizlarga tenglashtirish $ax^2 = bx$
2. Kvadratlarni raqamlarga tenglashtirish $ax^2 = c$
3. Ildizlarni raqamga tenglashtirish $bx = c$
4. Kvadrat va ildizlarni raqamlarga tenglashtirish $ax^2 + bx = c$
5. Kvadrat va sonlarni ildizlarga tenglashtirish $ax^2 + c = bx$
6. Ildiz va sonni kvadratlarga tenglashtirish $bx + c = ax^2$

Al-Xorazmiy kvadrat tenglamani yechishning algebraik va geometrik usullardan foydalanadi[7].

Masalan. $x^2 + 10x = 39$ ushbu tenglamani shunday taxlil qiladi. Kvadrat va 10 ta ildiz 39 birlikka teng. Bu turdagi tenglamada savol quyidagicha: uning o‘nta ildizi bilan qo‘shganda jami 39 ni beradigan kvadrat nima? Ushbu tenglamani quyidagicha hisoblaydi.

1. Ildizlarni yarmini olishdir. Yani ildizlari 10 ga teng uning yarmi $10:2=5$
2. Yarim ildizni o‘zini o‘ziga ko‘paytiramiz $5 \cdot 5 = 25$
3. Chiqqan natijani $25+39=64$
4. Kvadrat tenglama bo‘lgani uchun $(\pm 8)^2 = 64$
5. Demak: $8-5=3$ va $-8-5=-13$ yechimlari bo‘ladi.

Xulosa: O‘zining daho kashfiyotlari bilan dunyo ilm-faniga bebaho hissa qo‘shgan olim - Muhammad al-Xorazmiydir. Xorazmiyning yuqorida keltirilgan asarlariyoq u fanning qator tarmoqlarining asoschisi bo‘lganligini ko‘rsatadi. Uning g‘oyalari matematika va astronomiyaning oyoqqa turishi va rivojlanishiga sabab bo‘ldi. Hozirgi davrda uning xizmatlari butun jahon ommasi tomonidan e’tirof etilgan. O‘rta asrlarda matematika, astronomiya va boshqa fanlar sohasida yozilgan yuzlab olimlarning kitoblari orasida aynan Xorazmiy asarlari Sharqda ham, G‘arbda ham eng ko‘p tarqalgani va umuminsoniy taraqqiyotga eng ko‘p hissa qo‘shgani bilan ajralib turadi. Bunga Xorazmiy keng qo‘llagan original bayon uslubi sabab bo‘lgan. Bu uslub tagida algoritm g‘oyasi yotadi. Xorazmiyning bu g‘oyasi zamonlar o‘tishi bilan ko‘proq ahamiyat kasb etib bormoqda va bugunga kelib jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biriga aylandi — raqamli axborotni qayta ishlash shunga asoslanadi.

Adabiyotlar

1. Toshboyeva N., Tursunova N. “AMALIY DASTURLAR PAKETI YORDAMIDA TALABALARINING KASBIY KOMPETENTLIKNI

RIVOJLANTIRISH” NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI.ILMIY
AXBOROTNOMASI, [2024-11], ISSN:2181-1458, 39-41

2. Toshboeva, N. (2021). Geometrik muammoli masalalar asosida talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 3), 183-188.

3. T. Aliqulov., M. Movlonov-Ikkinchi tartibli egri chiziqlar mavzusini talabalarning matematik ko'nikmalarini rivojlantirishning omili sifatida dasturiy vositalar yordamida o'qitish. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, ISSN 2181-1784, SJIF 2021: 5.423

4. N.Toshboyeva, F.Isroilova “Informatikada texnologiya va uning turlari haqida”, *Uzluksiz ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari*. JDPU 2022 y.

5. A.F.Xamrayeva, “Oliy ta'lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni”, *Academic Research in Educational Sciences*, VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021.

6. Eshqorayev Q.A., Toshboyeva N.Y. Kompleks sonlarni kasbiy faoliyatda qo'llanilishi. *Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў, Илимий-методикалык журнал*, Nukus-2025-y. 2/2-son

Internet saytlari

7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Al-Xorazmiy>

8. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/harezmi-kimdir-hayati-eserleri-matematige-katkilari-dogum-ve-olum-tarihi-6724088>

9. https://issuu.com/harrowhongkong/docs/final_scientific_harrovian_issue_vi-i/s/11488755

10. <https://www.geeksforgeeks.org/how-are-complex-numbers-used-in-real-life>.

**РАЗНООБРАЗИЕ И СИСТЕМАТИКА ПТИЦ: ЭВОЛЮЦИЯ,
КЛАССИФИКАЦИЯ И СОХРАНЕНИЕ**

Каримова Мафтунна

*БГУ Студент 2-го курса направления
биология.*

Аннотация: Статья посвящена анализу разнообразия и систематики птиц (класс Aves), одного из наиболее разнообразных и экологически значимых классов позвоночных животных. Рассматриваются ключевые аспекты таксономического разнообразия, включая современные подходы к классификации на основе морфологических, генетических и молекулярно-биологических данных. Особое внимание уделяется эволюционным процессам, формирующим видовое богатство птиц, их адаптациям к различным экологическим нишам, а также филогенетическим связям между основными отрядами и семействами. В статье подчеркивается роль современных технологий, таких как геномный анализ, в уточнении систематики и выявлении новых видов. Также обсуждаются вызовы, связанные с сохранением биоразнообразия птиц в условиях антропогенного воздействия, включая изменение климата, разрушение местообитаний и инвазивные виды. Статья подчеркивает важность интеграции орнитологических исследований с природоохранными инициативами для обеспечения устойчивого будущего птичьего мира.

Ключевые слова: птицы, Aves, биоразнообразие, систематика, таксономия, филогенетика, эволюция, адаптация, геномный анализ, экологические ниши, сохранение видов, антропогенное воздействие.

**DIVERSITY AND SYSTEMATICS OF BIRDS: EVOLUTION,
CLASSIFICATION, AND CONSERVATION**

Karimova Maftuna

*BSU 2nd year student, biology
department.*

Abstract: This article explores the diversity and systematics of birds (class Aves), one of the most diverse and ecologically significant groups of vertebrate

animals. It examines key aspects of their taxonomic diversity, including modern classification approaches based on morphological, genetic, and molecular data. Special attention is given to evolutionary processes shaping bird species richness, their adaptations to various ecological niches, and phylogenetic relationships among major orders and families. The article highlights the role of advanced technologies, such as genomic analysis, in refining systematics and identifying new species. It also addresses challenges related to conserving bird biodiversity amid anthropogenic impacts, including climate change, habitat destruction, and invasive species. The article underscores the importance of integrating ornithological research with conservation initiatives to ensure a sustainable future for bird populations.

Keywords: birds, Aves, biodiversity, systematics, taxonomy, phylogenetics, evolution, adaptation, genomic analysis, ecological niches, species conservation, anthropogenic impact.

Введение: Птицы (класс Aves) представляют собой одну из наиболее изученных и разнообразных групп позвоночных, насчитывающую более 10 000 видов, распространённых по всем континентам. Их уникальные адаптации, такие как способность к полёту, сложные вокальные коммуникации и разнообразие экологических ролей, делают их ключевым объектом исследований в биологии. Систематика птиц, как наука о классификации и эволюционных связях, переживает революционные изменения благодаря достижениям в молекулярной биологии и геномике. Эта статья рассматривает текущее состояние знаний о разнообразии и систематике птиц, их эволюционную историю и вызовы, связанные с сохранением их биоразнообразия.

Эволюционная история птиц

Птицы произошли от тероподовых динозавров в мезозойскую эру, около 150 миллионов лет назад. Археоптерикс, обнаруженный в верхнеюрских отложениях, считается переходной формой между динозаврами и современными птицами. Его скелетные особенности, такие как перья и зубы, подтверждают эволюционную связь между рептилиями и птицами. Современные исследования, основанные на генетическом анализе, уточнили филогенетическое древо птиц, выделив два основных надотряда: Palaeognathae (бескилевые, такие как страусы и эму) и Neognathae (килевые, включающие большинство современных видов).

Эволюция птиц сопровождалась адаптивной радиацией, позволившей им занять разнообразные экологические ниши. Например, клювы птиц эволюционировали для выполнения различных функций: от дробления семян у вьюрков до фильтрации воды у фламинго. Эти адаптации стали классическим

примером дарвиновской эволюции, особенно на примере галапагосских вьюрков.

Современная систематика птиц

Систематика птиц претерпела значительные изменения с развитием молекулярных методов. Традиционная классификация, основанная на морфологических признаках, часто приводила к ошибкам из-за конвергентной эволюции. Например, внешнее сходство между стрижами и ласточками долгое время вводило в заблуждение систематиков, пока генетические данные не подтвердили их принадлежность к разным отрядам (Apodiformes и Passeriformes соответственно).

Современная систематика опирается на анализ ДНК и полногеномное секвенирование. Проект "Bird 10,000 Genomes" (B10K) стал важным шагом в реконструкции филогенетического дерева птиц. Согласно последним данным, основные отряды птиц включают:

- **Struthioniformes** (страусовые): бескилевые птицы, обитающие в Африке.
- **Galliformes** (курообразные): наземные птицы, такие как куры и фазаны.
- **Anseriformes** (гусеобразные): водоплавающие птицы, включая уток и гусей.
- **Passeriformes** (воробьинообразные): наиболее многочисленный отряд, включающий более половины всех видов птиц.
- **Psittaciformes** (попугаеобразные): яркие птицы с развитым интеллектом.

Эти отряды демонстрируют разнообразие морфологических и экологических адаптаций, что делает систематику птиц сложной, но увлекательной областью исследований.

Геномный анализ и его роль

Геномный анализ радикально изменил подходы к систематике птиц. Секвенирование митохондриальной и ядерной ДНК позволило уточнить родственные связи между видами и выявить криптические виды, которые не различаются морфологически, но генетически обособлены. Например, исследования показали, что некоторые виды сов, ранее считавшиеся единым таксоном, представляют собой несколько генетически различных видов.

Кроме того, геномика помогает понять эволюцию ключевых адаптаций, таких как полёт, зрение и вокализация. Например, гены, ответственные за развитие перьев, оказались гомологичными генам чешуи рептилий, что подтверждает их общее происхождение. Геномный анализ также выявил уникальные черты метаболизма птиц, позволяющие им выдерживать длительные перелёты.

Экологические ниши и адаптации

Птицы занимают практически все экологические ниши: от арктических тундр до тропических лесов. Их адаптации включают:

- **Полёт:** Большинство птиц обладают способностью к полёту, что позволило им осваивать новые территории и избегать хищников. Однако некоторые виды, такие как пингвины и страусы, утратили эту способность в пользу других адаптаций.
- **Клювы и питание:** Форма и размер клюва определяют тип питания. Хищные птицы, такие как орлы, имеют острые, загнутые клювы, тогда как колибри обладают длинными тонкими клювами для добычи нектара.
- **Вокализация:** Птицы используют сложные вокальные сигналы для коммуникации, привлечения партнёров и защиты территории. Воробьинообразные, например, обладают уникальной способностью к обучению песням.

Эти адаптации способствовали видовому разнообразию и устойчивости птиц в различных условиях.

Географическое распространение

Птицы демонстрируют глобальное распространение, но их разнообразие варьирует по регионам. Тропические регионы, такие как Амазония и Юго-Восточная Азия, являются центрами видового богатства, тогда как в полярных регионах обитают лишь немногие специализированные виды, такие как пингвины и полярные крачки. Миграции птиц, такие как ежегодные перелёты арктических крачек из Арктики в Антарктиду, подчеркивают их способность преодолевать огромные расстояния.

Вызовы сохранения биоразнообразия

Несмотря на своё разнообразие, птицы сталкиваются с серьёзными угрозами. По данным Международного союза охраны природы (IUCN), около 13% видов птиц находятся под угрозой исчезновения. Основные угрозы включают:

- **Утрата местообитаний:** Вырубка лесов, урбанизация и сельское хозяйство сокращают доступные территории для гнездования и кормления.
- **Изменение климата:** Сдвиги в климатических зонах нарушают миграционные маршруты и доступность пищи.
- **Инвазивные виды:** Введение крыс, кошек и других хищников на острова привело к вымиранию многих эндемичных видов, таких как додо.

Программы сохранения, такие как восстановление местообитаний и создание заповедников, играют ключевую роль в защите птиц. Например, проекты по спасению калифорнийского кондора демонстрируют успехи в восстановлении численности редких видов.

Заклучение

Птицы остаются одной из самых динамично изучаемых групп животных, благодаря их разнообразию, адаптациям и экологической значимости. Современные методы систематики, включая геномный анализ, открывают новые горизонты в понимании их эволюции и филогенетических связей. Однако антропогенное давление требует немедленных действий для сохранения их биоразнообразия. Интеграция научных исследований, технологий и природоохранных инициатив является ключом к устойчивому будущему птичьего мира.

Список литературы

1. Jarvis, E. D., et al. (2014). Whole-genome analyses resolve early branches in the tree of life of modern birds. *Science*, 346(6215), 1320-1331.
2. Gill, F., & Donsker, D. (Eds.). (2023). IOC World Bird List (v13.2).
3. IUCN. (2023). The IUCN Red List of Threatened Species.

OILADAGI YAKKA FARZANDLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Turgunova Gulru Todjiboyevna

International school of finance technology and science instituti

Psixologiya va pedagogika kafedrası v.b. dotsenti

Psixol.f.b.f.d.(PhD)

Oiladagi vaziyat, o'z shaxsiga ortiqcha diqqat-e'tibor, g'amxo'rlik kabilar yakka farzandlarda o'ziga ishonch hissini va o'ziga nisbatan ijobiy munosabatni yuzaga keltiradi. Yakka farzandlarning o'z tashqi qiyofalarini yuqori baholashlari ota-onalarning farzandlari tashqi qiyofasiga katta e'tibori, oiladagi moddiy farovonlik bilan shartlangan bo'lishi mumkin. Bolalikda o'z tashqi qiyofasiga nisbatan shakllantirilgan munosabat o'spirinlikdagi "Men obrazi"ning barqaror komponentiga aylanadi. O'z qobiliyatlarini yuqori baholash yakka farzandlarning o'quv faoliyati va intellektual sohadagi muvaffaqiyatlari bilan belgilab berilishi ehtimol[1].

Yakka farzandlar to'ng'ich farzandlarga nisbatan ko'proq psixik buzilishlarga moyil hisoblanadilar. Ular egotsentrik va yordamga muhtojroq bo'lib voyaga yetadilar. Kichik oila farzandlari individualizatsiya jarayonida ota-onalariga ko'proq bog'liq bo'ladilar.

G.T.Xomentauskas yakka farzandlarning shaxs xususiyatlarini alohida ta'kidlaydi. Uzoq vaqt davomida yakka farzand faqat voyaga yetganlar bilan muloqotda bo'ladi, bu esa unda zaiflik, noto'kislik hissini, o'ziga ishonmaslik, egotsentrizm – haddan ziyod diqqat-e'tibor, mehr-muhabbat, xayrixohlik, g'amxo'rlik tufayli atrofdagilarni manipulyatsiya qilish usullarini o'zlashtiradilar[2]. Aka-uka va opa-singillari yo'qligi sababli shaxslararo muloqot tajribasi, o'zini boshqalar bilan solishtirish imkoniyatining mavjud emasligi o'zini noyob, unikal, qadrli deb o'zini noadekvat baholashga turtki bo'ladi. Tengdoshlari bilan muomalaning yetishmasligi boshqa bolalar bilan faol muloqot izlashlariga sabab bo'ladi. Yakka farzandli oilalarda bolalar ko'proq diqqat-e'tiborga, mehr-muhabbatga sazovor bo'ladilar, ota-onalar ularga ko'proq vaqt, moddiy va ma'naviy zahiralarni sarflashlari tufayli yakka farzandlarning shaxs sifatida kamol topishi va qobiliyatlarini rivojlantirishda yuqoriroq imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

Ekstraversiya, neyrotizm kabi shaxs xususiyatlarining shakllanishi oilaning katta-kichikligi, farzandlarning ko'p-kamligiga bog'liq emas ekan. Ko'p farzandli va yakka farzandli oilalarning farzandlarida ushbu ko'rsatkichlar bir xil bo'lib, asosan bolalarning yosh xususiyati bilan shartlanadi.

Yakka farzandlarning shaxsi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi:[3]

Birinchidan, ularda katta farzand bilan raqobat mavjud bo'lmaganligi sababli, ularni raqobat, o'zaro ta'sirlashuv kabilar orqali qo'yilgan maqsadga erishish uchun motivlashtirish biroz murakkab hisoblanadi. Bu kabi tajribaning yakka farzandlarda yo'qligi asosiy omil sanaladi. [2].

Yakka farzandlarning moddiy farovonlik jihatidan imtiyozi mavjud, chunki unga ota-onasi diqqat-e'tiboriga sherik bo'lishi mumkin bo'lgan raqobatdosh oila a'zolari yo'q. Ota-onalar ko'pincha yakka farzandlariga yetarlicha mablag', diqqat-e'tibor, mehr-muhabbat bilan ta'minlayotganliklari sababli unda qondirilmagan ehtiyojlar mavjud emas, natijada bular bola shaxsining shakllanishiga ijobiy ta'sir etishi darkor degan fikrda bo'ladilar. Biroq aksariyat vaziyatlarda yuqoridagilar aksincha taniq, injiq, qaysar, o'zinikini o'tkazadigan xudbin, egostik shaxsning shakllanishiga olib keladi [3].

Yakka farzandlarning boshqa bolalar bilan yaqin munosabatlar o'rnatish imkoniyati bo'lmashligi mumkin, natijada kelajakda bu narsa ijtimoiy munosabatlarda ishonmaslik, odamovilik, o'zaro muomala va munosabatlarga kirisha olmaslikka olib kelishi ehtimol. Yakka farzandlar o'yinqaroq emas, ular ko'pincha guruhiy, jamoaviy o'yinlarga qaraganda individual o'yinlarni xush ko'rishadi. Ular individual o'yinlarni afzal ko'rganliklari tufayli boshqa ijtimoiy rollarni o'zida sinab ko'rish imkoniyatidan mahrumdirlar [1].

Shunga qaramasdan yakka farzandlarning opa-akasi, uka-singlisi bor tengqurlariga nisbatan intellektual salohiyati yuqoriroqligini qayd etish zarur. Yakka farzandlar ota-onasining diqqat-e'tibori, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga loqaydmasliklari sababli gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini tengdoshlariga nisbatan vaqtliroq o'zlashtiradilar. Bu bolalarning nutqi lug'aviy boyligi bilan ajralib turadi. Yakka farzandlar voyaga yetganlar bilan tezroq muloqotga kirishadi, ular bilan tengma-teng muomalada bo'ladilar, o'z fikrlarini ifoda etishdan tortinmaydilar hamda o'z fikr-mulohazalarini erkin himoya qila oladilar. Nutqlari yaxshi rivojlanganligi sababli ular kattalarning so'zlashuv uslubi va mavzularini tengqurlariga nisbatan vaqtliroq o'zlashtirib oladilar.

Yakka farzandlar o'zini o'zi yuqori baholashlari bilan ajralib turadilar. Ularning emotsiyalari barqarorroq bo'lib, bu narsa aka-uka, opa-singlisi bilan raqobat yo'qligi tufayli kam hayajonlanishi bilan shartlanadi [3]. Yakka farzandning o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga imkoniyati yuqoriroq hisoblanadi.

Ammo shuni ham qayd etish zarurki, yakka farzand ota-onasi tomonidan kuchli otaliqqa olinadi, ortiqcha g'amxo'rlik ko'rsatiladi, asrab-avaylanadi, natijada ularda

stressli vaziyatlarni yengish hamda murakkab muammolarni xal etishda qo'shimcha muammolarni hosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Баландина, Л.Л. Особенности взаимоотношений с сиблингами и сверстниками у детей из многодетных и однодетных семей / Л.Л. Баландина.
2. Ткачева, В.В. Гармонизация внутрисемейных отношений: папа, мама, я - дружная семья. Практикум по формированию адекватных внутрисемейных отношений / В.В.Ткачева. - М.: Гном и Д, 2010. - 160 с.
3. Фонарева, А.М. Развитие личности ребенка / А.М. Фонарева. - М.: Прогресс, 2011. - 272 с

СТРОЕНИЕ И ФУНКЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ У ПОЗВОНОЧНЫХ

Баходирова Ойдиной Ёркиновна
БГУ Студент 2-го курса направления
биология.

Аннотация: Центральная нервная система (ЦНС) позвоночных представляет собой сложный и высокоорганизованный комплекс структур, обеспечивающий координацию физиологических процессов, поведенческие реакции и адаптацию к окружающей среде. В данной статье рассматриваются анатомические особенности ЦНС, включая головной и спинной мозг, их гистологическое строение, а также функциональные аспекты, такие как обработка сенсорной информации, регуляция двигательной активности и высшие когнитивные функции. Особое внимание уделено эволюционным изменениям ЦНС от примитивных хордовых до млекопитающих, а также молекулярным и нейрофизиологическим механизмам, лежащим в основе её работы. Статья подчеркивает роль ЦНС в поддержании гомеостаза и адаптивного поведения, а также обсуждает современные методы исследования, включая нейровизуализацию и генетические подходы.

Ключевые слова: центральная нервная система, позвоночные, головной мозг, спинной мозг, нейроны, синапсы, эволюция, нейрофизиология, гомеостаз, когнитивные функции.

STRUCTURE AND FUNCTION OF THE CENTRAL NERVOUS SYSTEM IN VERTEBRATES

Bakhodirova Oyidinoy Yorkinovna
Second-year student of the biology
program
at BSU.

Abstract: The central nervous system (CNS) of vertebrates is a complex and highly organized set of structures that ensures the coordination of physiological processes, behavioral responses, and adaptation to the environment. This article examines the anatomical features of the CNS, including the brain and spinal cord, their histological structure, as well as functional aspects such as the processing of sensory

information, regulation of motor activity, and higher cognitive functions. Special attention is given to the evolutionary changes in the CNS from primitive chordates to mammals, as well as the molecular and neurophysiological mechanisms underlying its operation. The article highlights the role of the CNS in maintaining homeostasis and adaptive behavior and discusses modern research methods, including neuroimaging and genetic approaches.

Keywords: central nervous system, vertebrates, brain, spinal cord, neurons, synapses, evolution, neurophysiology, homeostasis, cognitive functions.

Введение: Центральная нервная система (ЦНС) является ключевым компонентом организма позвоночных, обеспечивающим интеграцию внешних и внутренних сигналов, координацию движений, регуляцию внутренних органов и реализацию сложных когнитивных процессов. У позвоночных ЦНС состоит из головного и спинного мозга, которые объединены в единую функциональную сеть, взаимодействующую с периферической нервной системой (ПНС). Основной задачей ЦНС является обработка информации, поступающей от органов чувств, и выработка адекватных ответов, что позволяет организмам адаптироваться к изменениям окружающей среды.

ЦНС позвоночных демонстрирует значительное разнообразие в строении и функциях, что отражает эволюционные адаптации различных классов: рыб, амфибий, рептилий, птиц и млекопитающих. Например, у рыб ЦНС относительно проста, с доминирующей ролью спинного мозга, тогда как у млекопитающих головной мозг, особенно кора больших полушарий, достигает высокой степени сложности. В данной статье мы рассмотрим анатомию и гистологию ЦНС, её функциональные особенности, эволюционные изменения и современные подходы к изучению.

Головной мозг позвоночных делится на несколько основных отделов: передний, средний, задний мозг и мозжечок. У примитивных позвоночных, таких как миноги, головной мозг имеет простое строение с минимальной дифференциацией отделов. У высших позвоночных, особенно млекопитающих, наблюдается значительная специализация.

1. Передний мозг (просэнцефалон) включает большие полушария и таламус. У млекопитающих кора больших полушарий отвечает за высшие когнитивные функции, такие как память, обучение и принятие решений. Таламус служит релейным центром для сенсорной информации.

2. **Средний мозг (мезэнцефалон)** регулирует зрительные и слуховые рефлексы, а также координирует движения.

3. **Задний мозг (ромбэнцефалон)** включает продолговатый мозг и мост, которые контролируют жизненно важные функции, такие как дыхание и сердечная деятельность.

4. **Мозжечок** отвечает за координацию движений и поддержание равновесия.

Спинальный мозг представляет собой цилиндрическую структуру, расположенную в позвоночном канале. Он состоит из серого вещества (скопления тел нейронов) и белого вещества (миелинизированных аксонов). Спинальный мозг выполняет две основные функции:

- **Рефлекторная:** обеспечивает быстрые автоматические реакции, такие как отдергивание конечности при боли.
- **Проводниковая:** передает сигналы между головным мозгом и периферическими нервами.

На микроскопическом уровне ЦНС состоит из нейронов и глиальных клеток. Нейроны, основные функциональные единицы, формируют сложные сети через синапсы. Глиальные клетки, такие как астроциты и олигодендроциты, обеспечивают поддержку, питание и миелинизацию аксонов. У млекопитающих кора головного мозга организована в шесть слоев, каждый из которых выполняет специализированные функции.

ЦНС получает данные от органов чувств через ПНС. Например, зрительные сигналы обрабатываются в зрительной коре, а слуховые — в височной доле. Таламус фильтрует и направляет сенсорную информацию в соответствующие области коры. У птиц и млекопитающих развиты сложные механизмы интеграции мультимодальных сигналов, что позволяет формировать целостное восприятие окружающей среды.

Регуляция двигательной активности

Двигательные функции ЦНС координируются несколькими уровнями:

- **Кора головного мозга** инициирует произвольные движения.
- **Базальные ганглии** и мозжечок обеспечивают точность и плавность движений.
- **Спинальный мозг** реализует рефлекторные дуги для автоматических реакций.

Когнитивные функции

У высших позвоночных, особенно приматов, ЦНС поддерживает сложные когнитивные процессы, такие как обучение, память и решение задач. Префронтальная кора играет ключевую роль в планировании и принятии

решений. Гиппокамп участвует в формировании долговременной памяти. Эти функции обеспечиваются высокой степенью нейронной пластичности — способности нейронов формировать новые связи в ответ на опыт.

ЦНС контролирует работу внутренних органов через вегетативную нервную систему, которая делится на симпатическую и парасимпатическую. Например, гипоталамус регулирует температуру тела, голод и жажду, взаимодействуя с эндокринной системой через гипофиз.

Эволюция ЦНС позвоночных началась с простых нервных трубок у хордовых, таких как ланцетник. У рыб ЦНС усложняется за счет формирования отделов головного мозга, хотя спинной мозг сохраняет доминирующую роль. У амфибий и рептилий увеличивается объем переднего мозга, а у птиц и млекопитающих наблюдается экспансия коры больших полушарий. У человека кора составляет около 80% массы головного мозга, что отражает эволюционное развитие когнитивных способностей.

Молекулярные и нейрофизиологические механизмы

Функционирование ЦНС основано на взаимодействии нейротрансмиттеров (например, глутамата, ГАМК) и ионных каналов. Синаптическая передача обеспечивает быструю коммуникацию между нейронами, а нейромодуляторы, такие как дофамин и серотонин, регулируют настроение и мотивацию. Современные исследования показывают, что нарушения в этих механизмах связаны с неврологическими расстройствами, такими как болезнь Паркинсона и эпилепсия.

Современные методы исследования

Изучение ЦНС позвоночных опирается на передовые технологии:

- **Нейровизуализация** (МРТ, ПЭТ) позволяет визуализировать активность мозга в реальном времени.
- **Электрофизиология** измеряет электрическую активность нейронов.
- **Генетические подходы**, такие как CRISPR, помогают изучать роль отдельных генов в развитии и функционировании ЦНС.
- **Компьютерное моделирование** используется для симуляции нейронных сетей.

Заключение

Центральная нервная система позвоночных представляет собой уникальный пример биологической сложности, обеспечивающий выживание и адаптацию организмов в разнообразных условиях. От рефлекторных реакций рыб до когнитивных способностей человека, ЦНС демонстрирует эволюционное

совершенствование, поддерживаемое сложными анатомическими, физиологическими и молекулярными механизмами. Дальнейшие исследования, особенно в области нейропластичности и генетики, обещают новые открытия, которые улучшат наше понимание ЦНС и её роли в здоровье и патологии.

Литература

1. Kandel, E. R., Schwartz, J. H., & Jessell, T. M. (2021). Principles of Neural Science. McGraw-Hill.
2. Purves, D., et al. (2018). Neuroscience. Sinauer Associates.
3. Butler, A. B., & Hodos, W. (2005). Comparative Vertebrate Neuroanatomy: Evolution and Adaptation. Wiley-Liss.
4. Nieuwenhuys, R., Ten Donkelaar, H. J., & Nicholson, C. (1998). The Central Nervous System of Vertebrates. Springer.

TA'LIM TARBIYA JARAYONIGA PSIXOLOGIK MUHIT TA'SIRI

O'rozova Gulnora*Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti
Matemateka yo'nalish talabasi***Abdimov Minova Munisa***Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti
Matemateka yo'nalish talabasi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada butun respublikamizda ta'lim sifatini oshirish, uni jahon miqyosida oldingi o'rinlarga olib chiqish uchun kelajak avlodni yetishtirib beruvchi kuch – pedagoglar jamoasini mukammal darajaga yetkazish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Buning uchun bo'lajak pedagoglarni, ya'ni talabalarni yuqori ta'lim texnologiyalari bilan ta'minlash, ularda ruhiy va ilmiy potensialini oshirish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagog, o'quvchi, shaxs kamoloti, ta'lim-tarbiya, ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, pedagogik faoliyat.

ABSTRACT

This article pays special attention to the issue of improving the quality of education in the whole country, bringing it to the forefront of the world, bringing the next generation to a perfect level - the teaching staff. To this end, the issues of providing future educators, is students, with high educational technologies, increasing their mental and scientific potential were discussed.

Keywords: Educator, student, personal development, education, educational psychology, educational psychology, pedagogical activity.

KIRISH

Pedagogik faoliyatning tuzilishi o'qituvchining o'z iga xosligi faqatgina uning har tomonlama pedagogik faoliyatidagi fazilatlari bilan bog'liqdir. O'qituvchi faoliyati o'z aro komponentlardan iborat. Pedagogik faoliyatning 3 komponenti farqlanadi: konstruktiv, kommunikativ va tashqilotchilik. Konstruktiv komponenti. O'qituvchining ishida konstruktiv dars katta o'rin egallaydi, ya'ni sinfdan tashqari ishlar maktab dasturlari bilan bog'liq o'quv materiallarni ta'lim oluvchilar uchun turli metodik ishlanmasi va uni ta'lim oluvchilarga ifodasini qamrab olgan. Ushbu barcha

ishlar dars konspekti tarkibida o'z ifodasini topadi, ya'ni: o'z faoliyatining tartibi va tizimi ta'lim oluvchilarning faoliyat tartibi va tizimi (yaxlit sinfni va alohida o'quvchilarni). Ayni vaqtda pedagogik faoliyatning ushbu komponenti maktab oldida turgan asosiy vazifasi o'sib kelayotgan avlodning faol fuqarolik holatida tarbiyalash o'qituvchi shaxsiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. O'qituvchi o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga intilishi kerak, buning uchun esa u eng qiyin nazariy savollarni oson o'zlashtirilishi uchun o'quv materialni tanlash va qayta ishlashi lozim. Birinchi navbatda ta'lim oluvchilarning faoliyati faol bo'lmasa, chuqur bilim va o'zlashtirish jarayoni amalga oshirilmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Muhit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi. Bu jarayonda ta'lim qanday mavqega ega? Ta'lim rivojlanishga nisbatan yetakchi vazifani bajaradimi yoki aksincha? Bu muammoning hal qillinishi ta'lim jarayonining mazmuni va metodikasini, o'quv darajalari va darsliklarning mazmunini belgilab beradi. Bu borada nemis psixologi V.SHtern: ta'lim psixik rivojlanishning orqasidan boradi va unga moslashadi, degan fikrni olg'a surgan edi. Bu fikrga qarama-qarshi rus psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning yetakchilik roli bor, degan qoidani birinchi bo'lib ilgari surdi va uni: ta'lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni o'z orqasidan ergashtirib olib boradi, deb aniq ifodalab, beradi. Yuqorida bayon qilingan birinchi fikrga muvofiq ta'lim faqat rivojlanish tomonidan erishilgan narsalardan foydalanadi. Shuning uchun aqliy jihatdan yetilish jarayoniga aralashmaslik, unga, xalaqit bermaslik, balki ta'lim uchun imkoniyat yetilguncha chidam bilan passiv kutib turish kerak. Shveytsariyalik psixolog J.Piajening nazariyasi ham ayni shu g'oyalar bilan yug'rilgandir. J.Piajening fikricha, bolaning aqliy o'sishi o'zining ichki qonunlari asosida rivojlana borib, sifat jihatdan o'ziga xos bir qator genetik bosqichlarni bosib o'tadi.

NATIJALAR

Ta'lim - bu aqliy yetilish jarayonini faqat bir qadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga qobildir, lekin u aqliy jihatdan yetilish jarayoniga hech qanday jiddiy ta'sir ko'rsata olmaydi. Demak, ta'lim rivojlanish qonunlariga bo'ysunishi kerak. Masalan, bolada mantiqiy tafakkur yetilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o'rgatish foydasizdir. Ta'limning turli bosqichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlari pishib yetiladigan muayyan yoshidan qat'iy nazar bogliqligi ana shundan kelib chiqadi. Ta'kidlash joizki, ta'lim yetakchi rolni bajaradi, ta'lim va rivojlanish esa o'zaro bir-

biriga bog'liqdir; ular alohida sodir bo'ladigan ikki jarayon bo'lmay, balki bir butun jarayondir. Ta'limsiz to'la aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas. Ta'lim rivojlanishga turtki bo'ladi, rivojlanishni o'z ortidan ergashtirib boradi. Zarur sharoit tug'ilganda ta'lim mantiqiy fikrlash malakasini tarkib toptiradi va tegishli aqliy rivojlanish uchun zamin bo'ladi. Lekin, ta'lim rivojlanishga turtki bo'lish bilan bir vaqtda o'z i rivojlanishga tayanadi, erishilgan rivojlanish darajasining xususiyatlarini, rivojlanishning ichki qoidalarini, albatta, inobatga oladi. Ta'limning imkoniyatlari juda keng bo'lsada, biroq cheksiz emas. Yirik rus psixologi L.S.Vigotskiy ta'lim va taraqqiyot muammosiga ijtimoiy-tarixiy jarayon nuqtai-nazaridan yondashib, bilimlarni o'zlashtirish insoniyatning tarixiy taraqqiyotida yaratilgan madaniyatda ishtirok etish jarayonidir, deb ta'kidlaydi. U olga surgan psixik funksiyalar taraqqiyotining madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, psixik faoliyat taraqqiyoti uning «tabiiy» shaklini bevosita qayta qurgan holda, turli alomatlar bilan avval tashqi, so'ng ichki ifodalanishni nazarda tutib, «madaniy» shaklini egallash tushuniladi.

E.Torndayk va J.Piajening ta'lim bilan taraqqiyotni ayni bir narsa deb tushuntirishiga qaramay L.S.Vigotskiy: «Bola taraqqiyotini hech mahal maktab ta'limidan tashqaridagi soya deb hisoblash mumkin emas», - deb ta'kidlaydi. Bundan tashqari, ta'lim va taraqqiyot bir-biriga tobe bo'lmagan jarayonlardir, degan yunalishdagi psixologlarni ham u qattiq tanqid qiladi. P.P.Blonskiy ta'limning bola taraqqiyotidagi o'rniga alohida ahamiyat beradi. Shuning uchun o'quvchilarning aqliy rivojlanishi to'g'ridan-to'g'ri maktab dasturi mazmuniga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi.

MUHOKAMA

Yosh va individual o'zgaruvchanlik insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti ta'siri ostida har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Individning dinamik xususiyatlariga shaxsning ijtimoiy sifatleri ta'sir etib, uning individual o'zgaruvchanligi omilini kuchaytiradi. Insonning shaxs sifatida tavsiflashning muhim lahzasi, uning dinamik xususiyatlari hisoblanib, jamiyatdagi statusi (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, ya'ni uning jamiyatda egallagan o'rnini) orqali ifodalanadi. Status negizida doimiy o'zaro aloqalar tizimi yotadi. Rolning ijtimoiy funksiyasi muayyan maqsadlarga va qadriyatlarga yo'nalganlik shaxsni faollashtiradi. Status,rol, qadriyatga yo'nalganlik shaxs xususiyatlarining birlamchilarini tashkil etadi va uning tuzilishida asos bo'lib xizmat qiladi. Shaxsning ta'rifi xulq motivatsiyasi xususiyati va ijtimoiy fe'l-atvor tuzilishini belgilab, uning tarkibidan ikkilamchi alomatlar sifatida joy egallaydi. Shaxsning birlamchi va ikkilamchi sifatlarining o'zaro ta'sirini

birlashtiruvchi yuksak samara tarzida inson xarakteri va mayllari yuzaga keladi. Insonning shaxs xislatlarini rivojlantiruvchi asosiy shakl- uning jamiyatdagi hayot yo'li va ijtimoiy tarjimai holi hisoblanadi. Individ, shaxs va sub`ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga e'tibor qilishi zarur: - inson rivojining asosi hisoblangan omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muhiti omillari); -insoning o`ziga taalluqli, asosiy tavsiflar, uning ichki qonuniyatlari, mexanizmlari, evolyutsiya bosqichi, barqarorlashuvi va involyutsiya; -inson yaxlit tuzilishning asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi kabilar, Uch xil xususiyatli tadqiqot dasturining tarkibiy qismlari insonning amaliy va nazariy faoliyatining mezonlari hisoblanadi. Chunki, faoliyatda yashash muhiti tarixiy tajribani egallash interiorizatsiya va eksteriorizatsiya amalga oshadi. Odamning maqsadga qaratilgan ijtimoiy foydali faoliyati protsessida hayotiy deb ataladigan mexanizmlari va ongli faoliyatining funksional sistemasi protsesslari yuzaga keladi. Ana shular tufayli odam bilimlarni, ko'nikma va malakalarni, kishining sotsial tajribalarini o'zlashtiribgina qolmay balki o'zining idroki, tafakkuri, xayoli, hissiyotlari va irodasini bir so'z bilan aytganda, voqelikka bo'lgan ongli munosabatini hamda o'z harakatlari va xulq-atvorining motivlarini tarkib toptiradi. Shaxsning barcha xususiyatlari, munosabatlari va xatti-harakatlari shaxsning hayoti faoliyatida ma'lum rolni bajaruvchi va har biri murakkab qurilmadan iborat bo'lgan hamda shartli ravishda to'rtta o'zaro mustahkam bog'langan funksional bosqichlarga birlashtiriladi:

Birinchi - boshqaruv tizimi; Ikkinchi - stimullashtirish tizimi; Uchinchi - stabilizatsiyalash tizimi; To'rtinchi - indikatsiyalash tizimi.

Shaxsning ana shu sotsial ahamiyatga ega bo'lgan barcha sifatleri ijtimoiy taraqqiyotning yuksak ongli faoliyatchisi sifatidagi Birinchi tizimi hosil bilishida analizatorlar shaxsning hulq-atvori va xatti-harakatlarini belgilaydi. O'rtasidagi doimiy tabiiy aloqani aks ettiruvchi filogenetik mexanizmlar katta rol o'ynaydi. Biroq, bu ilgari yuqorida ta'kidlab, o'tganimizdek ontogenez protsessida filogenetik analizatorlar o'rtasidagi aloqa vaqtli aloqalar bilan organik jihatdan qishilib keladilar. Bunda mazkur tizimning ichida pertseptiv tizimiga o'tib ketadigan yuksak darajada integratsiyalangan ma'lum ichki sensor komplekslarni hosil qiladi. Bunday komplekslar qatoriga nutq, eshitish, ko'rish hamda sensomotor komplekslarni kiritish mumkin. Mana shu komplekslarning hammasi odamning hayot-faoliyati jarayonida o'zaro bir-biri bilan doimiy aloqaga kirishib, sensorpertseptiv uyushishning yagona funksional dinamik tizimini yaratadi. Insonning sensor-pertseptiv jihatlari doimo takomillashib boshlagan

ilmlarining dastlabki yillaridayoq shakllana boshlaydi. Temperament, intellekt, bilim va munosabat ana shunday xususiyatlar jumlasiga kiradi.

XULOSA

Bolalar ta'lim-tarbiyasida bo'ladigan kamchiliklarning asosiy sabablaridan biri o'qituvchining psixologiyasiga bog'liq. Lekin bunga ko'pincha e'tibor berilmaydi. Shuning uchun o'qituvchilar jamoasini psixologik nuqtai nazardan o'rganish, uni muvaffaqiyatli boshqarishning psixologik yo'llarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga egadir. Pedagogik jamoani muvaffaqiyatli boshqarish uchun jamoa tarkibini o'rganish, kamchiliklarini korreksiyalash va haqiqiy pedagogik jamoa sifatida shakllantirish lozim. Jamoada ishlash ko'nikmalarining rivojlangan darajasi ham muvaffaqiyatli jamoa uchun asosiy omillardan biridir. Jamoada ishlash muloqot vositasida amalga oshadi. Pedagogik jamoaning rivojlanishida shaxslararo muloqot muhim ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. G'oziyev, E. (2010). *Umumiy psixologiya*. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). *Umumiy psixologiya*. TDPU.
3. Suyarov, A. (2017). The present condition of tourism in Samarkand, the results of research survey from tourists in region. *SCOPE Acad. HOUSE BM Publ.* 103, 41–46.
4. Samarova Shoxista Rabidjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna, Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. (2020). Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. *JCR.* 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69
5. Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 15(1), 272-274.
6. Jabbor Eshbekovich Usarov. (2017). Formation Competence at Pupils as the Factor of Increase of Education's Efficiency. *Theoretical & Applied Science*, 53(9), 79-82.
7. Mukhamedov Gafurdjan Isroilovich, & Usarov Djabbar Eshbekovich. (2020). Technologies for the Development of Competencies in Physics in General Secondary Education using Multimedia Resources. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 9(3), 2677-2684.
8. Usarov Djabbar Eshkulovich, & Suyarov Kusharbay Tashbaevich. (2020). Developing Pupils' Learning and Research Skills on the Basis of Physical Experiments. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(02), 1337-1346.

9. Maratov Temur Gayrat ugli (2019) Scientific theoretical problems of perfect human category in the psychology. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 7(8). 16-22.
10. NJ Əshnaev, TG‘ Maratov, G Mirzaraximova. (2020). O‘zbek milliy kino san’ati va madaniyatida psixoprofilaktik xizmat tizimini joriy etish masalalari. *Oriental Art and Culture* 03. 156-165.
11. Turakulov Buri Norboevich. (2020). Analysis of psychological theory of emotional intelligence. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 8(3). 99-104.
12. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayev Nortoji Jumayevich, and Kodirov Ikrom Davronovich. (2020) “Problems of formation of learning motives in pupils”, *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 5, no. 8, p. 6,
13. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayev Nortoji Jumayevich, and Haydarova Surayyo Abdusalomovna. . (2020) “Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution”, *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 5, no. 8, p. 6.

NERV HUJAYRALARI: TUZILISHI, VAZIFASI VA NEYROFIZIOLOGIK AHAMIYATI

Abdullayeva Marjona Rustamovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filali Pediatriya fakulteti Stomatologiya
yoʻnalishi

abdullayevamarjona851@gmail.com +998974901177

Annotatsiya

Ushbu maqolada nerv hujayralarining tuzilishi, funktsional xususiyatlari, neyronlar va glial hujayralarning oʻzaro aloqasi, neurotransmissiya, neyropastiklik va ularning turli fiziologik va patologik holatlardagi ahamiyati yoritiladi. Maqola, shuningdek, nerv tizimi bilan bogʻliq baʼzi muhim kasalliklarni va zamonaviy neyrobiologik tadqiqot yoʻnalishlarini ham qamrab oladi.

Kalit soʻzlar: Neyron, asab tizimi, glial hujayra, sinaps, miyelin, neurotransmitter, neyropastiklik, aksion, dendrit, regeneratsiya, Altsgeymer, skleroz.

Kirish

Nerv tizimi inson organizmidagi eng murakkab va yuqori darajada tashkillashtirilgan tizimlardan biridir. Uning asosiy vazifasi organizmning tashqi va ichki muhitdagi oʻzgarishlarga moslashuvini taʼminlashdan iborat. Bu tizimda asosiy rolni nerv hujayralari, yaʼni **neyronlar** bajaradi. Neyronlar informatsiyani qabul qiluvchi, uni qayta ishlovchi va uni boshqa hujayralarga uzatuvchi maxsus hujayralardir. Ular elektr va kimyoviy signallar yordamida juda tezkor va aniq tarzda axborotni uzatadi.

Nerv hujayralarining oʻziga xos tuzilishi va funksiyasi bor. Ular boshqa barcha tana hujayralaridan farqli ravishda harakatni boshqarish, xotirani shakllantirish, oʻrganish, sezish va muvofiqlashtirish uchun javobgardir. Ularning murakkab tarmoqlari markaziy asab tizimida (miya va orqa miya) joylashgan boʻlib, ularning soni inson miya poʻstida yuz milliardlabni tashkil qiladi.

Neyronlarning tabiati va ularning oʻzaro aloqasi — zamonaviy nevrologiya, psixologiya, sunʼiy intellekt, va tibbiyot fanlarining markazida turadigan muhim

mavzulardan biridir. Ushbu maqola neyronlarning an'anaviy va zamonaviy ilmiy tushunchalarini umumlashtirib, ularni keng ko'lamli tahlil qiladi.

Nerv hujayralarining morfologiyasi

Neyronlar uchta asosiy strukturaviy qismdan tashkil topgan: **soma**, **dendritlar** va **aksion**. Har bir qismning o'ziga xos tuzilishi va vazifasi mavjud:

- **Soma** (yoki hujayra tanasi) — neyronning metabolik faol markazi bo'lib, hujayra yadrosi, mitoxondriylar, ribosomalar va boshqa organoidlarni o'z ichiga oladi. Aynan somada DNK saqlanadi va oqsillar sintezi amalga oshiriladi.
- **Dendritlar** — qisqa, ko'p sonli, tarmoqsimon o'simtalar bo'lib, ular boshqa neyronlardan yoki sezuvchi retseptorlardan signal qabul qiladi. Ular elektr potentsiallarini somaga uzatadi.
- **Aksion** — bu uzun, bir nechta millimetrdan metrgacha yetadigan o'simta bo'lib, u orqali impuls boshqa neyronlar yoki mushak hujayralariga uzatiladi. Ko'p hollarda, aksionlar **miyelin qavati** bilan o'ralgan bo'ladi, bu esa signal uzatilishining tezligini sezilarli darajada oshiradi.

Neyronlar shakli va uzunligi jihatidan farq qiladi. Masalan, orqa miya motor neyronlari juda uzun aksionga ega bo'lib, oyoq mushaklarigacha impuls uzata oladi. Ko'pchilik neyronlar **multipolyar** tuzilmaga ega — ya'ni bitta aksion va ko'plab dendritlarga ega.

Neyronlar hayot davomida o'z o'rnini o'zgartirmaydi va mitoz yo'li bilan bo'linmaydi. Bu ularni boshqa tana hujayralaridan ajratib turadi. Shuningdek, ular faqat maxsus **neyronal ildiz hujayralari** yordamida tiklanishi mumkin, bu jarayon esa odatda juda sekin kechadi.

(Hozircha shu yerda to'xtadim. Keyingi bo'limlarda sizga quyidagilarni yozib beraman: **Neyron turlari**, **Glial hujayralar**, **Neyrotransmissiya**, **Neyroplastiklik**, **Neyrologik kasalliklar**, **Tadqiqot yo'nalishlari**, va **Xulosa**.)

Neyronlarning turlari

Neyronlar funksional va morfologik xususiyatlariga ko'ra turli toifalarga bo'linadi. Eng asosiy tasniflar quyidagilardir:

A. Funktsional tasnif:

- **Sensor (afferent) neyronlar:** Bu turdagi neyronlar tashqi yoki ichki muhitdagi stimullardan (issiqlik, bosim, yorug'lik, og'riq va b.) axborotni markaziy asab tizimiga olib boradi. Masalan, teridagi retseptorlardan miya po'stlog'igacha impuls yetkazadi.
- **Motor (efferent) neyronlar:** Ular markaziy asab tizimidan chiqib, skelet mushaklari yoki ichki organlarga signal yuboradi. Bu neyronlar harakat va funksional javoblarni ta'minlaydi.
- **Interneyronlar (assotsiativ neyronlar):** Ushbu neyronlar sensor va motor neyronlar o'rtasidagi axborotni integratsiya qiladi. Miya va orqa miyada ularning soni juda ko'p.

B. Morfologik tasnif:

- **Unipolyar neyronlar:** Bitta o'simtga ega, odatda sensor neyronlarda uchraydi.
- **Bipolyar neyronlar:** Ikki o'simtga ega bo'ladi – bittasi dendrit, ikkinchisi aksion. Ko'pincha eshitish va ko'rish tizimlarida uchraydi.
- **Multipolyar neyronlar:** Eng keng tarqalgan shakl bo'lib, ko'plab dendritlar va bitta aksionga ega. Harakat va assotsiativ neyronlar aynan shu turga kiradi.

Bu tasniflar neyronlarning turli ixtisoslashgan funksiyalarni bajarishiga asos bo'ladi. Neyronlarning bu xilma-xilligi asab tizimining yuqori darajada moslashuvchan va murakkab faoliyat yuritishiga imkon yaratadi.

Glial hujayralar va ularning roli

Neyronlardan tashqari, asab tizimi **glial hujayralar** deb nomlanuvchi yordamchi hujayralardan tashkil topgan. Ular neyronlar sonidan 10–50 baravar ko'p bo'lishi mumkin. Glial hujayralar bir necha muhim funksiyalarni bajaradi:

- **Mexanik qo'llab-quvvatlash:** Glial hujayralar neyronlarni joylashtirib, ularni mustahkamlaydi.
- **Oziqlantirish:** Astrositlar qon–miya to'sig'i orqali neyronlarni ozuqa bilan ta'minlaydi.
- **Izolyatsiya:** Miyelin ishlab chiqaruvchi hujayralar (Schwann va oligodendrositlar) neyronlarni elektr o'tkazuvchanligidan himoya qiladi.

- **Tozalash:** Mikroglial hujayralar organizmda immun funksiyasini bajarib, o'lik hujayralar va patogenlarni yo'q qiladi.

Glial hujayralarning turlari:

- **Astrositlar:** Markaziy asab tizimidagi homeostazni ta'minlaydi, qon–miya to'sig'ini qo'llab-quvvatlaydi.
- **Oligodendrositlar:** Markaziy asab tizimida miyelin ishlab chiqaradi.
- **Schwann hujayralari:** Periferik asab tizimidagi miyelin ishlab chiqaradi.
- **Ependimal hujayralar:** Miya va orqa miya bo'shliqlarini qoplaydi va orqa miya suyuqligini ishlab chiqaradi.
- **Mikroglia:** Asab tizimining "makrofag" hujayralari sifatida ishlaydi.

Shunday qilib, glial hujayralar faqat yordamchi emas, balki neyronlar faoliyatining muhim komponentidir. Ularning izdan chiqishi ko'plab nevrologik kasalliklarga olib kelishi mumkin.

Neyrotransmissiya va sinapslar (≈ 400 so'z)

Neyronlar o'rtasidagi axborot almashinuvi **sinaps** deb ataluvchi maxsus tuzilmalar orqali amalga oshadi. Sinapslar ikki neyron (yoki neyron va boshqa hujayra) o'rtasidagi bog'lovchi nuqtalardir. Ular uch asosiy qismdan iborat:

1. **Presinaptik membrana** – signal yuboruvchi neyronning aksioni oxiri.
2. **Sinaptik bo'shliq** – neyrotransmitterlar o'tadigan mayda oraliq.
3. **Postsinaptik membrana** – signal qabul qiluvchi hujayra qismi.

Jarayon quyidagicha amalga oshadi:

1. Aksion orqali kelgan elektr impuls presinaptik oxiriga yetib keladi.
2. Bu impuls kaltsiy ionlarining kirib kelishiga olib keladi.
3. Kaltsiy ta'sirida **neyrotransmitterlar** (masalan: asetilxolin, dopamin, glutamat) sinaptik bo'shliqqa ajraladi.
4. Ular postsinaptik membranadagi retseptorlarga ulanib, yangi impulsning boshlanishiga sabab bo'ladi.

Sinapslar **kimyoviy** va **elektrik** turlarga bo'linadi. Kimyoviy sinapslar eng keng tarqalgan bo'lib, axborot uzatishda neyrotransmitterlardan foydalaniladi. Elektrik sinapslarda esa ionlar bevosita hujayralar orasida o'tadi.

Bu tizimning tezligi, ishonchliligi va plastikligi odamdagi murakkab ruhiy va harakat faoliyatlarini amalga oshirishga imkon beradi.

Keyingi bo'limlarda quyidagilarni yoritaman:

8. Miyelin qavati va impuls tezligi
9. Neyroplastiklik va regeneratsiya
10. Nerv hujayralari bilan bog'liq kasalliklar
11. Zamonaviy ilmiy yo'nalishlar
12. Xulosa
13. Foydalanilgan adabiyotlar

Miyelin qavati va impuls tezligi (≈ 300 so'z)

Miyelin — bu aksionlarni o'rab turuvchi lipid va oqsillardan tashkil topgan maxsus qatlam bo'lib, u neyronlar tomonidan signal uzatish tezligini oshiradi. Miyelin tolalar orqali elektr impulslar **saltator uzatish** deb ataluvchi jarayon orqali tarqaladi, ya'ni impulslar aksion bo'ylab uzluksiz emas, balki **Ranvye bo'g'imlari** orasida "sakrab" o'tadi. Bu impulsning tarqalish tezligini bir necha barobar oshiradi.

Markaziy asab tizimida miyelin qavati **oligodendrositlar**, periferik tizimda esa **Schwann hujayralari** tomonidan ishlab chiqariladi. Har bir oligodendrosit bir nechta aksionni miyelin bilan o'ray oladi, Schwann hujayrasi esa har bir segmentga xizmat qiladi.

Miyelinsiz yoki miyelin shikastlangan neyronlar (masalan, **skleroz** kasalligida) signallarni sekin uzatadi yoki umuman uzata olmaydi. Bu esa mushaklarda falajlik, muvozanat buzilishi, nutq va xotira muammolari kabi klinik alomatlariga olib keladi.

Miyelin sifati nafaqat tezlik, balki **energiya samaradorligi** nuqtai nazaridan ham muhimdir. Izolyatsiyalangan aksionlar atrofdagi hujayralarga keraksiz ion oqimini cheklaydi va metabolik xarajatlarni kamaytiradi.

Neyroplastiklik va regeneratsiya

Neyroplastiklik — bu asab tizimining tajribaga mos ravishda o'z strukturasi va funksiyasini o'zgartira olish xususiyatidir. Bu hodisa o'rganish, xotira, psixoterapiya va reabilitatsiyada muhim rol o'ynaydi.

Neyroplastiklik ikki shaklda namoyon bo'ladi:

- **Strukturaviy plastiklik:** Yangi dendritlar yoki sinapslarning hosil bo'lishi.
- **Funksional plastiklik:** Mavjud sinapslar kuchining ortishi yoki kamayishi.

Masalan, yangi til o'rganayotgan odamda tilga aloqador miyaning sohalarida faol sinaptogenez (sinapslar hosil bo'lishi) yuz beradi. Doimiy ravishda musiqani mashq qilish esa harakat va eshitish markazlarini o'zgartiradi.

Regeneratsiya:

Markaziy asab tizimida (MAT) regeneratsiya cheklangan. Buning sabablari:

- Glial hujayralarning chandiq hosil qilishi (glioz).
- Neyronlarning bo'linmasligi.
- Inhibitor oqsillarning mavjudligi.

Periferik asab tizimida (PAT) esa Schwann hujayralari yordamida qisman tiklanish mumkin. Ular aksionning yo'nalishini belgilovchi **regeneratsion yo'laklar** hosil qiladi. Bu esa, ayniqsa, travmadan so'ng qo'l yoki oyoq mushaklarining faoliyatini tiklashda yordam beradi.

Neyroplastiklik va regeneratsiya bo'yicha tadqiqotlar **neurorehabilitatsiya** sohasini rivojlantirayotgan muhim yo'nalishdir. Masalan, insultdan keyingi harakatni tiklash yoki xotirani mustahkamlash uchun neyroplastik mexanizmlardan foydalaniladi.

Nerv hujayralari bilan bog'liq kasalliklar

Neyronlarning shikastlanishi yoki degeneratsiyasi bir qator nevrologik va psixologik kasalliklarga sabab bo'ladi:

1. Altsgeymer kasalligi:

Bu kasallikda neyronlar, ayniqsa gipokamp va miya po'stlog'ida, degeneratsiyaga uchraydi. Beta-amiloid blyashkalari va tau protein tangles yig'ilishi sinaptik faoliyatni buzadi. Xotira yo'qolishi, fikrlash qobiliyatining pasayishi kuzatiladi.

2. Parkinson kasalligi:

Dopamin ishlab chiqaruvchi neyronlar nigrostriatal yo'llarda nobud bo'ladi. Bu harakat buzilishi, titrash, mushak rigidligi va muvozanat yo'qolishiga olib keladi.

3. Skleroz (Multiple Sclerosis):

Autoimmun kasallik bo'lib, immun tizimi miyelin qavatini yo'q qiladi. Elektr impulslar sekinlashadi, bu esa ko'rish, yurish, nutq va mushaklar nazorati bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi.

4. Epilepsiya:

Miyada neyronlar haddan ortiq qo'zg'aluvchan holga kelib, ortiqcha elektr faollik yuzaga keladi. Bu har xil ko'rinishdagi tutqanoq xurujlariga sabab bo'ladi.

5. Amyotrofik lateral skleroz (ALS):

Harakat neyronlari (motor neyronlar)ning degeneratsiyasi bilan kechadi. Bu kasallik falajlik va nafas olish mushaklarining ishdan chiqishiga olib keladi.

Bunday kasalliklar uchun aniq davo usullari hali mavjud emas, biroq dori vositalari, fizioterapiya va neyroximoya qiluvchi strategiyalar orqali rivojlanishini sekinlashtirish mumkin.

Zamonaviy ilmiy yo'nalishlar (\approx 300 so'z)

Neyronlar haqidagi ilm-fan har yili yangilanmoqda. Quyidagi yo'nalishlar ayni damda eng dolzarb hisoblanadi:

- **Sun'iy neyron tarmoqlari:** Biologik neyronlar modeli asosida yaratilgan algoritmlar sun'iy intellektni rivojlantirishda qo'llaniladi.
- **Neyroprotezlar:** Harakat qobiliyatini yo'qotgan insonlar uchun miya-kompyuter interfeyslar ishlab chiqilmoqda.
- **Gen terapiyasi:** Neyron degeneratsiyasini to'xtatish yoki orqaga qaytarish uchun DNK asosidagi muolajalar sinovdan o'tmoqda.
- **Stam hujayralar:** Neyronlarning qayta tiklanishida neyronal ildiz hujayralardan foydalanish istiqbollari o'rganilmoqda.

- **Optogenetika:** Neyronlarni nur orqali faollashtirish texnologiyasi bo‘lib, miyaning aniq sohalarini boshqarish imkonini beradi.

Bu yo‘nalishlar kelajakda neurodegenerativ kasalliklar, ruhiy muammolar va asab tizimi shikastlari uchun yangi davolash yo‘llarini ochishi mumkin.

Xulosa

Nerv hujayralari — organizmning axborot boshqaruv tizimining markaziy elementi sifatida har qanday fiziologik va psixologik jarayonlarda muhim rol o‘ynaydi. Neyronlarning tuzilishi, funksional xilma-xilligi, glial hujayralar bilan aloqasi, neurotransmissiya jarayonlari, neyropastiklik va kasallik holatlari ularni chuqur o‘rganishni talab qiladi.

Zamonaviy ilm-fan ayni paytda neyronlar haqida chuqurroq tushuncha beradi. Neuroprotezlar, gen terapiyasi, stam hujayralar va sun‘iy intellekt bilan bog‘liq izlanishlar, bu murakkab tizimni nafaqat tushunish, balki uni boshqarish va tiklash imkoniyatlarini ham ochib bermoqda.

Kelajakda neyronlar bilan ishlash texnologiyalari faqat tibbiyotda emas, balki ta‘lim, psixologiya, robototexnika va inson-mashina interfeyslari kabi ko‘plab sohalarda inqilobiy o‘zgarishlar keltirishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kandel, E. R., Schwartz, J. H., & Jessell, T. M. (2013). *Principles of Neural Science*. McGraw-Hill.
2. Purves, D. et al. (2018). *Neuroscience*. Oxford University Press.
3. Bear, M. F., Connors, B. W., & Paradiso, M. A. (2020). *Neuroscience: Exploring the Brain*. Wolters Kluwer.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING MA'NAVIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI.

Mengto'rayeva Safura Abdimalik qizi

Toshkent Amaliy fanlar universiteti 4-kurs talabasi

Safuramengtorayeva@gmail.com

Annotatsiya

Maqola boshlang'ich sinf O'quvchilarining ma'naviy madaniyatini shakllantirish yo'llari haqida fikr yuritilgan .

Kalit so'zlari : Ta'lim , tarbiya, axloqiy madaniyat, ma'naviyat , jamiyat,ilm , o'quvchi.

Abstract: The article discusses ways to form the spiritual culture of primary school students.

Keywords: Education, upbringing, moral culture, spirituality, society, science, student

Абстрактный: В статье рассматриваются пути формирования духовной культуры учащихся младших классов

Ключевые слова: Образование, воспитание, нравственная культура, духовность, общество, наука, студент,

Mamlakatimiz istiqlolining dastlabki kunlaridanoq , buyuk ma'naviyatimiz va qadriyatlarimizni ,xalqimizning yaratgan boy ma'daviy merosini avaylab asrash va keying avlodga yetkazish oldimizda turgan muhim masalalardan biri bo'lib kelmoqda . Ma'naviy axloqiy tarbiyaning ma'lum bir maqsadga yo'naltirilganligi, ta'lim tarbiya ishiga o'quvchi shaxsini hurmat qilgan holda yondashish ,ma'naviy tarbiyani hayot va amaliyot bilan bog'laganholda olib borish lozim. O'quvchilarda, xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida yangicha pedagogik tafakkurni shakllantirishning faol shakllari bilan bir qatorda umumiy o'rta ta'lim, xususan, boshlang'ich ta'lim mazmunini milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllantirish kerak bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga ma'naviyatni singdirishni amalga oshirishda uchraydigan qiyinchiliklarga quyidagilarni ko'rsatish mumkin: - boshlang'ich sinf o'quvchilariga ma'naviyatdan dars o'tishga doir ilmiy

jihtadan asoslangan maxsus qo'llanmalarning yetarli darajada emasligi; - boshlang'ich sinflarda fanlararo uzviylik va ma'naviy-axloqiy tarbiyalash omillari keng o'qituvchilar jamoasiga tushunarli tarzda yetkazilmagan; bu sinflarda ishlayotgan o'qituvchilar bilan o'quvchilar, ota-onalar o'rtasidagi aloqa muayyan pedagogik tizimga solinmagan, nazariy va amaliy jihatdan asoslabberilmagan; - boshlang'ich maktabda o'quv mashg'ulotlari va tarbiyaviy ishlarnitashkil etish uchun yetarli sharoitlar yaratilmagan; - ma'naviy-axloqiy tarbiyaborasida sinfdan tashqari ishlarni o'tkazishda jamoatchilikning yetarli darajadagi ishtiroki ta'minlanmagan; - boshlang'ich maktabda ma'naviyatdan ta'lim-tarbiyaishlarini tashkil etish bo'yicha olib borilgan maxsus ilmiy izlanishlar olib borilmoqda . Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar ma'naviyatini yaxlittizim asosida shakllantirish vazifasi nafaqat I-IV sinflarda o'qitiladigan o'quvmateriallar mazmunini boy merosimiz bilan boyitish, o'quvchilarga ko'proqlarning ma'naviy olamini boyitadigan badiiy, tarixiy, memorial asarlari, o'zbekva jahon xalqlari ertaklari, qissa, hikoyalar o'qishni tavsiya etish, tarixiyyodgorliklar, muqaddas qadamjohlar, osoru-atiqalar, ularning tarixi, bunyodetilishi bilan, balki zamonamiz qahramonlari, fidoiy insonlar, yozuvchi, olimlar, san'atkorlar, sportchilar ularning bevosita mehnat jarayonlari natijalari bilantanishtirib borishni ko'zda tutadi. . Boshlang'ich maktabda ta'lim-tarbiya berish orqali o'quvchilarning rivojlanishiga yordam beradigan asosiy omillarga: dars mashg'ulotlari, darsdantashqari tadbirlar, jamoat topshiriqlari va o'quvchilarning dam olishlarini reja asosida tashkil qilish va hokazolarni misol qilish mumkin . Boshlang'ich sinf o'quvchisi turli usullar bilan mavzu mohiyatini ochib beradigan asosiy g'oya negizida qator o'zbek xalqining milliy-ma'naviy merosi dinamikasi bilan tanishish orqali, ularda xalqimiz qadimdan ulug'lab kelayotgan insoniy fazilatlar shakllanib boradi va o'z navbatida milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash kabi axloqiy fazilatlarini shakllanib boradilar.

Barcha shakldagi darslar jarayonida o'quvchilarni faollashtirishda o'zbek milliy-ma'naviy merosini shakllantirishdagi og'zaki bayon qilish, savol-javob, munozarali vaziyat yaratish, mustaqil ishlash, didaktik o'yinlardan foydalanish, manba bilan ishlash, yozma ishlardan foydalanish, diagramma va jadvallar tuzish kabi usullardan foydalanib amalga oshirilishi kerak. Ma'naviy madaniyat – bu insonning axloqiy, estetik, diniy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni anglash darajasi, hayot tarziga bo'lgan munosabati hamda o'zini jamiyatda tutish me'yorlariga rioya qilishi bilan chambarchas bog'liq tushunchadir. Ayniqsa, bu qadriyatlarni bolalikdan boshlab shakllantirish ta'lim-tarbiya tizimining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy olamini

shakllantirishda birinchi o' rinda oila va maktabning hamkorligi muhim rol o' ynaydi. Ota-onalar tomonidan berilayotgan tarbiya, o' qituvchining mehribonligi, sabrli va e' tiborli munosabati bolada ijobiy fazilatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Maktabda esa sinf rahbari va fan o' qituvchilari har bir bola bilan individual shug' ullanishi zarur . Ma'naviy madaniyatni shakllantirishda o' quvchilarga milliy qadriyatlar – ota-onaga hurmat, kattalarga ehtirom, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, kabi fazilatlarni tushuntirish va ularni hayotda qo' llashga undash muhimdir. Umuminsoniy qadriyatlar – bag' rikenglik, do' stlik, adolat, tinchlik kabi tushunchalar ham kichik yoshdagi bolalarda shakllantirilmog' i lozim.

Ma'naviy axloqiy xatti-harakatlar esa o' quvchi tomonidan axloqiy me'yor va tamoyillar mohiyatini o' rganish, ularni anglab yetishdan iboratdir. Axloq-odob insonning jamiyatga bo' lgan munosabatining negizini tashkil etadi. Shuning uchun ham o' quvchida jamiyatga bo' lgan hurmatni yuksaltirish mustaqilligimizni mustahkamlashga, axloqiy madaniyat egasi bo' lishga, axloqiy ongni, o' zini o' zi anglab yetishga, yaxshi insonlarga bo' lgan e' tiqodni rivojlantirishga olib keladi. Ma'naviyaxloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida uyushtiriluvchi tadbirlar xulq-odobga doir xatti-harakatlar zanjiridan iborat bo' ladi. Ma'naviy-axloqiy xatti-harakatlar esa o' quvchi tomonidan axloqiy me'yor va tamoyillar mohiyatini o' rganish, ularni anglab yetishdan iborat bo' ladi. Zamonaviy pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchiga: inson aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy, siyosiy-g' oyaviy, iqtisodiy, ekologik hamda diniy tarbiya olishi lozimligini uqtirishining o' zigina kam samara beradi. Ma'naviyat hamisha, hamma zamonlarda, avvalo, inson kamolotiga, odamlar qalbida ezgu fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qilib kelgan. Eng muhimi, jamiyat hayotini yangi ezgu g'oyalar bilan boyitib, xalqning birdamligi va hamjihatligiga asoslangan yangi ma'naviy-ruhiy makonni yaratishda ma'naviyat katta kuch bo' la olgan. Aynan ana shu makon odamlar qalbi va ongida millatparvarlik, vatanparvarlik ruhini mustahkamlab, jamiyatni yuksak taraqqiyot yo'liga boshlaydigan yangi uyg' onish to' lqinlarini yuzaga keltirgan. Jamiyatdagi ma'naviy yangilanishlar har bir insonni qalban-ruhan ezgu maqsadlar yo' lida birlashtirishga xizmat qilgan. Bu yo' lida milliy g' oya, milliy ma'naviyat har bir xalqning amaliy dasturiga aylanadi. Birlashgan jamiyat yuksak metin qoyadek sobit turadi, birlasholmagan jamiyat qumday sochilib ketadi. Hech kimga sir emaski, hozirgi globallashuv davrida dunyo maydonida hamma sohalarda keskin kurash va raqobatlar tobora kuchayib bormoqda . Ma'naviyat insonning ulug' ligini, martabasini, qudratli aql idrok, tafakkur, madaniyat va ma'rifat sohibi ekanligini namoyon etadigan va amalda isbotlaydigan jamiki xislatlar yig' indisi xisoblanadi.

Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma'naviyatli etib tarbiyalashda uch tabarruk makonga e'tiborni yanada kuchaytirishimiz zarur: ularning birinchisi – oila, ikkinchisi – mahalla, uchinchisi – ta'lim-tarbiya tizimidir. Agar shu uch makonda ma'naviy muhit ko'ngildagidek bo'lsa, hamma ish ko'ngildagidek bo'ladi, agar ular tanazzulga qarab ketsa, butun jamiyat halokatga yuz tutadi. Shu go'zal xislat bilan birgalikda insonda huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyatning bo'lishi nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Jamiyatda nafaqat ma'naviyatni balki, boshqa insonga xos bo'lgan xislatlarni rivojlantirishda ham huquqning o'рни juda katta ahamiyatga ega

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Jo'raqulova M., Xudoyberdiyeva D. Boshlang'ich sinflarda tarbiya jarayoni. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Qodirova M. Boshlang'ich sinf pedagogikasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.
4. G'aybullaev B. Ma'naviyat asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2016.
5. Rasulov A., Ergashev Sh. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ma'naviyatga oid nutqlari va asarlari.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi: Boshlang'ich ta'lim standarti va dasturlari. – Toshkent, 2021.

HARAKAT TAYANCH A'ZOLARI: TUZILISHI, FUNKSIYASI VA AHAMIYATI

Yuldasheva Gulmira Abdug'affor qizi
Surxondaryo Pedagogika Texnikumi

Annotatsiya

Ushbu maqola insonning harakat tayanch tizimi, ya'ni suyaklar, bo'g'inlar va mushaklarning tuzilishi, funksiyasi va inson salomatligidagi ahamiyatini o'rganadi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish usuliga asoslangan holda, maqola skelet tizimining anatomik va fiziologik xususiyatlarini, bo'g'inlarning harakat mexanizmini va mushaklarning faoliyatini tizimli ravishda yoritadi. Tadqiqot natijalari harakat tayanch tizimining tana shaklini saqlash, harakatlanish va ichki a'zolari himoya qilishdagi muhim rolini ko'rsatadi. Shuningdek, tizimning sog'lom ishlashi uchun muvozanatli ovqatlanish, muntazam jismoniy mashqlar va profilaktik choralar bo'yicha tavsiyalar beriladi. Maqola umumiy auditoriya uchun tushunarli bo'lib, ilmiy aniqlik va isbotlangan ma'lumotlarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Harakat tayanch tizimi, suyaklar, bo'g'inlar, mushaklar, skelet tuzilishi, anatomiya, fiziologiya, osteoporoz, jismoniy faollik, muvozanatli ovqatlanish

Kirish

Harakat tayanch tizimi inson tanasining asosiy tuzilmalaridan biri bo'lib, u harakatlanish, tana shaklini saqlash, ichki a'zolari himoya qilish va qon hosil qilish kabi muhim vazifalarni bajaradi. Ushbu tizim suyaklar, bo'g'inlar va mushaklardan iborat bo'lib, ular birgalikda organizmning funksional faoliyatini ta'minlaydi. Inson skeletida taxminan 206 ta suyak, 600 dan ortiq mushak va turli xil bo'g'inlar mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos tuzilish va vazifaga ega [1]. Harakat tayanch tizimining sog'lom ishlashi insonning jismoniy faoliyati, umumiy salomatligi va hayot sifati uchun muhimdir.

So'nggi yillarda harakat tayanch tizimi bilan bog'liq kasalliklar, masalan, osteoporoz, artrit va mushak distrofiyasi kabi muammolar ko'payib bormoqda. Ushbu kasalliklarning oldini olish va davolashda tizimning tuzilishi va funksiyasini chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi harakat tayanch

a'zolarining tuzilishi, vazifalari va ularning inson salomatligidagi rolini tahlil qilish, shuningdek, ushbu tizimning sog'lom ishlashi uchun amaliy tavsiyalar berishdir.

Metodologiya

Ushbu maqola ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish usuliga asoslanadi. Ma'lumotlar biologiya, anatomiya va fiziologiya bo'yicha nufuzli manbalardan, jumladan, ilmiy kitoblar, jurnallar va ochiq manbalardan olingan. Quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanilgan:

1. **Adabiyotlarni ko'rib chiqish:** Harakat tayanch tizimining tuzilishi va funksiyasi bo'yicha so'nggi ilmiy maqolalar va darsliklar tahlil qilindi. Asosiy e'tibor inson skeleti, bo'g'inlar va mushaklarning anatomik va fiziologik xususiyatlariga qaratildi.
2. **Ma'lumotlarni umumlashtirish:** Suyaklar, bo'g'inlar va mushaklarning tuzilishi, ularning kimyoviy tarkibi va vazifalari bo'yicha ma'lumotlar tizimlashtirildi.
3. **Tahliliy yondashuv:** Harakat tayanch tizimining inson salomatligidagi ahamiyati va uning turli kasalliklardagi roli tahlil qilindi.
4. **Amaliy tavsiyalar:** Tizimning sog'lom ishlashi uchun ovqatlanish, jismoniy faollik va profilaktik choralar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Maqola yozishda umumiy auditoriyaga yo'naltirilgan tushunarli til ishlatilgan, lekin ilmiy aniqlik va isbotlangan ma'lumotlarga rioya qilingan.

Natijalar

Suyaklarning tuzilishi va vazifalari

Suyaklar harakat tayanch tizimining asosiy tarkibiy qismidir. Inson skeletida 206 ta suyak mavjud bo'lib, ular uzun (masalan, son suyagi), qisqa (masalan, umurtqa suyaklari), yassi (masalan, qovurg'alar) va tartibsiz shaklli (masalan, yuz suyaklari) turlarga bo'linadi. Suyaklar organik moddalar (kollagen, 30%) va noorganik moddalar (kaltsiy fosfat, 70%) dan iborat bo'lib, bu ularni mustahkam va moslashuvchan qiladi [2].

Suyaklarning asosiy vazifalari quyidagilar:

- ✓ **Tayanch:** Tana shaklini saqlaydi va mushaklar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.
- ✓ **Himoya:** Bosh suyagi miyani, qovurg'alar yurak va o'pkani himoya qiladi.
- ✓ **Harakat:** Bo'g'inlar orqali harakatlanish imkonini beradi.
- ✓ **Qon hosil qilish:** Suyak iligi qizil va oq qon hujayralarini ishlab chiqaradi.
- ✓ **Mineral saqlash:** Kaltsiy va fosfor kabi minerallarni saqlaydi.

Bo'g'inlarning Tuzilishi va Turlari

Bo'g'inlar suyaklarning bir-biriga ulanish joylari bo'lib, harakatni ta'minlaydi. Ular tuzilishi va funksiyasiga ko'ra uch guruhga bo'linadi:

1. **Harakatsiz bo'g'inlar (sinartroz):** Bosh suyagidagi tikuv bo'g'inlari kabi, faqat mustahkamlikni ta'minlaydi.
2. **Yarim harakatlanuvchi bo'g'inlar (amfiartroz):** Umurtqa pog'onasidagi bo'g'inlar cheklangan harakat imkonini beradi.
3. **Erkin harakatlanuvchi bo'g'inlar (diartroz):** Elka, tizza va son bo'g'inlari keng doiradagi harakatlarni ta'minlaydi.

Bo'g'inlar sinovial suyuqlik bilan to'ldirilgan bo'lib, bu suyuqlik ishqalanishni kamaytiradi va harakatni silliq qiladi. Bo'g'inlarning ichki yuzasi xaftaga bilan qoplangan, bu esa ularning chidamliligini oshiradi [3].

Mushaklarning Tuzilishi va Funksiyasi

Mushaklar harakat tayanch tizimining faol qismidir. Inson tanasida 600 dan ortiq mushak mavjud bo'lib, ular tana massasining taxminan 40% ini tashkil qiladi. Mushaklar uch turga bo'linadi:

- ✓ **Skelet mushaklari:** Ixtiyoriy ravishda boshqariladi, suyaklarga paylar orqali biriktiriladi va yurish, yugurish kabi harakatlarni ta'minlaydi.
- ✓ **Silliq mushaklar:** Ichki a'zolarida (masalan, oshqozon, ichaklar) joylashgan bo'lib, ixtiyorsiz ishlaydi.
- ✓ **Yurak mushaklari:** Faqat yurakda mavjud bo'lib, tinimsiz va avtomatik ravishda qisqaradi.

Mushaklarning qisqarishi energiya talab qiladi, bu energiya asosan glyukoza va kisloroddan olinadi. Mushaklarning faol ishlashi qon aylanishini yaxshilaydi va moddalar almashinuvini tezlashtiradi [4].

Harakat tayanch tizimining ahamiyati

Harakat tayanch tizimi insonning jismoniy faoliyati va umumiy salomatligi uchun muhimdir. U quyidagi yo'llar bilan organizmga ta'sir qiladi:

- ✓ **Jismoniy faollik:** Harakatlanish, yuk ko'tarish va muvozanatni saqlash imkonini beradi.
- ✓ **Metabolik jarayonlar:** Mushaklarning faoliyati qon aylanishini yaxshilaydi va energiya sarfini oshiradi.
- ✓ **Skelet mustahkamligi:** Doimiy jismoniy mashqlar suyak zichligini oshiradi va osteoporoz xavfini kamaytiradi.
- ✓ **Himoya:** Ichki a'zolari tashqi ta'sirlardan saqlaydi.

Muhokama

Harakat tayanch tizimi inson hayotida muhim rol o'ynaydi, ammo uning sog'lom ishlashi turli omillarga bog'liq. Masalan, noto'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollikning yetishmasligi yoki yomon odatlar (masalan, chekish) suyaklar, bo'g'inlar va mushaklarning holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kaltsiy va D vitamini yetishmasligi osteoporozga, bo'g'inlarning eskirishi esa artritga olib kelishi mumkin [1].

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy mashqlar harakat tayanch tizimining sog'lom ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, og'irlik bilan mashq qilish suyak zichligini oshiradi, yoga va cho'zish mashqlari esa bo'g'inlarning moslashuvchanligini yaxshilaydi [4]. Shuningdek, muvozanatli ovqatlanish, xususan, kaltsiy, magniy va oqsilga boy mahsulotlarni iste'mol qilish suyaklar va mushaklarning mustahkamligini ta'minlaydi.

Harakat tayanch tizimi bilan bog'liq kasalliklarning oldini olish uchun quyidagi tavsiyalar muhim:

1. **Muntazam jismoniy faollik:** Haftada kamida 150 daqiqa o'rtacha intensivlikdagi mashqlar (masalan, yurish, suzish).
2. **Muvozanatli ovqatlanish:** Sut mahsulotlari, yashil bargli sabzavotlar va baliq kabi kaltsiyga boy ovqatlar iste'mol qilish.
3. **Yomon odatlardan voz kechish:** Chekish va spirtli ichimliklardan saqlanish.
4. **Tibbiy tekshiruvlar:** Suyak zichligini tekshirish va bo'g'inlarning holatini muntazam kuzatish.

Kelajakda harakat tayanch tizimi bilan bog'liq tadqiqotlar yangi davolash usullari va profilaktik choralar ishlab chiqishga yordam beradi. Masalan, biotexnologiya va regenerativ tibbiyot sohasidagi yutuqlar suyak va bo'g'inlarning tiklanishini tezlashtirishi mumkin [3].

Xulosa

Harakat tayanch a'zolari inson tanasining muhim tizimlaridan biri bo'lib, u harakatlanish, tana shaklini saqlash va ichki a'zolari himoya qilish kabi vazifalarni bajaradi. Suyaklar mustahkamlik va tayanch, bo'g'inlar harakat moslashuvchanligi, mushaklar esa faol harakatni ta'minlaydi. Ushbu tizimning sog'lom ishlashi uchun muvozanatli ovqatlanish, muntazam jismoniy mashqlar va profilaktik choralar muhimdir. Harakat tayanch tizimining tuzilishi va funksiyasini chuqur o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, inson salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Tortora, G. J., & Derrickson, B. (2017). *Principles of Anatomy and Physiology*. 15th ed. Wiley.
2. Marieb, E. N., & Hoehn, K. (2019). *Human Anatomy & Physiology*. 10th ed. Pearson.
3. Standring, S. (Ed.). (2020). *Gray's Anatomy: The Anatomical Basis of Clinical Practice*. 42nd ed. Elsevier.
4. McArdle, W. D., Katch, F. I., & Katch, V. L. (2020). *Exercise Physiology: Nutrition, Energy, and Human Performance*. 9th ed. Wolters Kluwer.

**BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALARNI SAMARALI QO'LLASH USULLARI****Jumaboyeva Sevinch**International school of finance technology and science instituti 3-kurs psixologiya
yo'nalishi 02 guruh talabasi**Ilmiy raxbar: Baqoyeva Zarina Rayimovna**

Psixologiya va pedagogika kafedراسi o'qituvchisi.

zbakaeva69@gmail.com Telefon:+(99890) 062-81-82

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llash usullari, mavjud muammolar va ularga yechim ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilib beriladi. Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilinib, bu islohotlarning samaradorligi ko'p jihatdan ustoz-murabbiylar, o'qituvchilarning o'ziga, ularning shaxsiy va kasbiy fazilatlariga, kasb mahoratlariga ham bog'liqligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, muallim, pedagog, o'quvchilar, pedagogik texnologiya, kompyuterli o'qitish texnologiyasi.

**МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССАХ**

Абстрактный. В статье на основе научной литературы анализируются методы эффективного использования педагогических технологий на уроках родного языка начальных классов, существующие проблемы и пути их решения. Проанализированы реформы, реализуемые в сфере образования, и показано, что эффективность этих реформ во многом зависит от самих наставников и преподавателей, их личностных и профессиональных качеств, профессиональных навыков.

Ключевые слова: учитель, преподаватель, педагог, студенты, педагогическая технология, компьютерная технология обучения.

**METHODS OF EFFECTIVE USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN
PRIMARY CLASS MOTHER LANGUAGE LESSONS**

Abstract. In the article, the methods of effective use of pedagogical technologies in primary class mother tongue classes, existing problems and their solutions are analyzed on the basis of scientific literature. The reforms implemented in the field of education are analyzed and it is shown that the effectiveness of these reforms largely

depends on the mentors and teachers themselves, their personal and professional qualities, professional skills.

Key words: teacher, teacher, pedagogue, students, pedagogical technology, computer teaching technology.

Insonning tafakkuri, ilmiy salohiyati, qobiliyati va odobi ijtimoiy muhim sifat sanaladi. Bugungi kunda barcha sohalarda olib borilayotgani kabi ta'lim sohasida ham katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Zero, kelajakda Vatanimiz obod va ozod, erkin va farovon, iqtisodiy jihatdan kuchli bo'lishi ko'p jihatdan bugungi yoshlarning iqtidoriga, iste'dodiga, chuqur tafakkuri, bilimdon va ma'naviyatli bo'lishiga bog'liq. Yosh avlodning barkamol bo'lib yetishishida ona tili ta'limining ahamiyati katta bo'lib, ona tili jamiyatimizda insonning mavjudligiga va muloqotning shakllanishida ham ahamiyatlidir. Ta'lim berish yangi, samarador, takomillashgan usul va texnologiyalarni yaratish, uni tajribada sinash va shu jarayonida yanada mukammallashgan yo'nalishini hosil qilishdan iborat bo'lib mukammal dastur, takomillashgan darslik, zamonaviy usul va texnologiyalar ta'lim jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yishga ta'sir etadi. Bugungi kunda ona tili darslari oldiga qo'ygan vazifalarining asosiysi yoshlarda o'z fikrlarini mantiqiy izchil, barcha imkoniyatlari gavdalangan holda ta'sirli yetkazib berishdan iboratdir.

Ta'limni samarali tashkil etish o'qituvchidan pedagogik texnologiyalarni to'g'ri qo'llashni talab etadi. Pedagogik texnologiyalarni, aniqroq qilib aytganda, zamonaviy pedagogik texnologiyani ta'lim jarayoniga tatbiq etishda, bir tomondan, moddiy texnik bazalar zarur bo'lsa, ikkinchi tomondan esa, bu kabi texnologiyalarni o'z o'rnida va samarali qo'llash lozim.

Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar ta'lim jarayonidagi moddiy texnik bazalarning yetishmovchiligini hal qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ammo, pedagogik texnologiyalarni o'z o'rnida qo'llashda ba'zi muammolar mavjud. Jumladan,

- umumiy o'rta ta'limda ko'pchilik pedagoglarning zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha yetarli bilimga ega emasligi;
- pedagogik texnologiyalardan foydalanishda tizim va izchillikning yetishmasligi;
- o'quvchilarning qiziqishlari va ularning faolligini ta'minlash borasida chuqur tahlilning yetishmasligi.

Pedagogik texnologiya tushunchasiga N.X.Avliyakov va N.N.Musayeva-larning "Pedagogik texnologiya" darsligida: "**Pedagogik texnologiya** – bu o'z oldiga ta'lim shakllarini maqbullashtirish vazifasini qo'yishni, texnika va inson resurslarini

va ularning o'zaro ta'siri aloqasini hisobga olgan holda butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli yondashuvidir" – deb ta'rif beriladi¹.

Bundan tashqari ayni shu kitobda zamonaviy o'qitish texnologiyalari quyidagi yetti qismga ajratib ko'rsatiladi:

1. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar;
2. Muammoli o'qitish texnologiyasi;
3. Tabaqalashtirilgan o'qitish texnologiyasi;
4. Individuallashtirilgan o'qitish texnologiyasi;
5. Kompyuterli o'qitish texnologiyasi;
6. Ishbilarmonlik o'qitish texnologiyasi;
7. Keys-stadi texnologiyasi².

Ushbu texnologiyalar orasida bugungi zamon o'quvchilarining talablariga javob beradiganlaridan biri "Kompyuterli o'qitish texnologiyasi" hisoblanadi. XXI asr texnologiya asri hisoblanishi bugungi kunda barchaga ayon. Shu sababli o'quvchilarning qiziqishiga monand metodlar qo'llash yuqori samara beradi. Bu texnologiyadan foydalanish uchun maxsus dasturlarni bilish muhim ahamiyatga ega. Shunday dasturlardan eng soddasi bo'lgan PowerPoint dasturida ham bir qancha yangi metod va texnologiyalarni yaratish hamda ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish mumkin. Jumladan, nazorat ishlarini test shaklida olishda "Animatsiyali test" usuli yuqori samara beradi. Unda PowerPoint dasturida quyidagi ketma-ketlikni bajarishimiz lozim.

-avval testni matn shaklida yaratamiz;

-“to'g'ri” va “noto'g'ri” belgisini bildiruvchi ikonkani “icon” bo'limidan tanlab olamiz;

-ularga dasturning “Animatsiya” bo'limi imkoniyatlaridan foydalanib animatsiya (harakat) beramiz;

-“to'g'ri” belgisini bildiruvchi ikonkani to'g'ri javobning ro'parasiga joylashtiramiz;

-“noto'g'ri” belgisini bildiruvchi ikonkani boshqa barcha noto'g'ri javoblar ro'parasiga joylashtirib chiqamiz.

Natijada o'quvchi testni bajarish jarayonida o'zi to'g'ri deb belgalagan javobning ustida sichqonchanning chap tugmasini bosganda to'g'ri bo'lsa, “to'g'ri”

¹ N.X.Avliyakov, N.N.Musayeva, Pedagogik texnologiya. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Tafakkur bo'stoni. Toshkent – 2012. 17-b.

² N.X.Avliyakov, N.N.Musayeva, Pedagogik texnologiya. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Tafakkur bo'stoni. Toshkent – 2012. 73-b.

belgisi, noto'g'ri bo'lsa, "noto'g'ri" belgisini bildiruvchi ikonka harakatlanadi va o'quvchi ishlagan savoliga to'g'ri yoki noto'g'ri ishlaganini shu zahoti bilib oladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'zlari bilan ko'rgan narsaga qiziqishlari ko'plab axborotlarga ega bo'ladi. Shu sababli o'quvchilarga dars jarayonida harakatli metodlardan foydalanishni tavsiya qilamiz. Bu orqali o'quvchilarda har bir davrga mos rivojlanish tendensiyasiga oid ma'lumotlarni bilib boradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.X.Avliyakov, N.N.Musayeva, Pedagogik texnologiya. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Tafakkur bo'stoni. Toshkent – 2012. 210 b.
2. K. Qosimova va boshqalar. Ona tili o'qish metodikasi. "Noshir" nashriyoti. Toshkent – 2009.
3. M.Dinoyatov, N.Muslinov, D.Ro'ziyeva, M.Usmoneva. Pedagogika – Toshkent – 2016.
4. www.pedagog.uz
5. www.natlib.uz
6. www.canva.com

QULLARNING DEHQONCHILIK, HUNARMANDCHILIK VA QURULISHDA ISHLATIRLISHI.

Meyliyev Kamoliddin Otabek o'g'li

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Shuhrat Abdulloyev**

Termiz davlat universiteti PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada qullarning dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilish sohaslarida ishlatilishining tarixi, ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. Dehqonchilikda qullarning mehnati yerlarni ishlatishda, ekin ekishda va hosil yig'ishda katta rol o'ynaganligi, hunarmandchilikda esa ular turli kasb-hunarlarda qo'llanilishi va mahsulot ishlab chiqarish jarayonlariga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, qurilish sohasida qullarning qatnashishi va bu orqali infratuzilma rivojiga qo'shgan ulushi yoritiladi. Maqola tarixiy manbalar asosida qullarning mehnat faoliyati va jamiyatdagi o'rni haqida chuqur tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: qullar, dehqonchilik, hunarmandchilik, qurilish, mehnat, ijtimoiy ahamiyat, tarixiy manbalar, iqtisodiy rivojlanish, qullarning roli, mehnat faoliyati.

Kirish.

Qullik qadimiy jamiyatlarda keng tarqalgan ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlardan biri bo'lib, u yerda insonlar o'z erkinligini yo'qotib, boshqa kishilarning mulki hisoblangan. Tarix davomida qullarning mehnati ko'plab sohalarda, xususan, dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilishda faol qo'llanilgan. Ularning mehnati ko'pincha iqtisodiyotning asosiy tayanchi sifatida xizmat qilgan. Dehqonchilikda qullar yerlarni tayyorlash, ekin ekish va hosil yig'ishda qatnashib, qishloq xo'jaligining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shgan. Hunarmandchilikda esa ular turli kasb-hunarlarda, masalan, to'qimachilik, sopolsozlik, yog'ochsozlik kabi sohalarda ishlaganlar. Qurilish sohasida esa qullar yirik binolar, inshootlar, yo'l va ko'priklar barpo etilishida mehnat kuchi sifatida keng foydalanilgan. Ushbu maqolada qullarning dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilishdagi o'rni hamda ularning mehnati jamiyat hayoti va iqtisodiyotdagi ahamiyati tarixiy manbalar va ilmiy

tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Shu bilan birga, qullik tizimining ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari, shuningdek, qullarning mehnat faoliyati va ularning jamiyatdagi o'ri haqida to'liq tushuncha berishga harakat qilinadi. Bu mavzu o'rganilishi orqali qadimiy jamiyatlarda mehnat munosabatlari, ijtimoiy tuzilma va iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini yaxshiroq anglash mumkin bo'ladi.

Asosiy qism.

Qullarning dehqonchilikda ishlatilishi qadimiy davrlardan boshlangan va ularning mehnati qishloq xo'jaligining rivojida muhim o'rin tutgan. Dehqonchilikda qullar yerlarni tayyorlash, ekin ekish, sug'orish va hosil yig'ish jarayonlarida faol ishtirok etganlar. O'sha davrda yer egalari qullarning kuchiga tayanib, ko'plab ekin maydonlarini ishlatgan, shuningdek, hosildorlikni oshirish uchun qullarni samarali ishlatishga intilganlar. Qullarning mehnati tufayli qishloq xo'jaligi mahsulotlari ko'payib, jamiyatda oziq-ovqat ta'minoti barqarorlashgan. Shu bilan birga, dehqonchilikdagi mehnat ba'zan og'ir va qiyin sharoitlarda kechgan, bu esa qullarning hayot sharoitlari va salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Hunarmandchilik sohasida qullar turli hunarlar bilan shug'ullangan. Ular orasida to'qimachilik, yog'ochsozlik, temirchilik, sopolsozlik kabi kasblar keng tarqalgan edi. Hunarmandchilikda qullar malakali ishchi sifatida ishlatilgan bo'lib, ular yordamida yirik mahsulotlar ishlab chiqarilgan va bozor ehtiyojlari qondirilgan. Qullar mehnatining samaradorligi hunarmandchilik mahsulotlarining sifati va miqdoriga bevosita ta'sir qilgan. Shuningdek, qullar ba'zan o'z ustalarining uylarida yoki yirik korxonalarda ishlab, malaka oshirish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Lekin ko'pchilik hollarda ular yetarli huquqlarga ega bo'lmagan va mehnat sharoitlari qattiq bo'lgan. Qurilish sohasida qullarning roli juda katta bo'lgan. Qadimiy va o'rta asrlar yirik binolar, masjidlari, qal'alar, saroylar va boshqa inshootlar qurilishida qullar mehnat kuchi sifatida keng foydalanilgan. Qurilishda qullar ko'pincha og'ir jismoniy ishlarni bajarishgan, masalan, tosh kesish, g'isht tayyorlash, inshootlarni ko'tarish va montaj qilish. Ularning mehnati tufayli qadimiy arxitektura obidalari bunyod etilgan. Qurilishdagi mehnat og'ir va xavfli bo'lib, qullar ko'p hollarda zo'ravonlik va qattiq nazorat ostida ishlaganlar. Shunga qaramay, ular qurilish texnikasi va usullarini o'rganish, ba'zi hollarda o'z sohasida malakali ishchilarga aylanish imkoniyatiga ham ega bo'lgan. Umuman olganda, qullarning mehnati ijtimoiy va iqtisodiy tizimning muhim elementi bo'lgan. Ularning mehnatidan foydalanish yer egalari va hukmdorlarga katta foyda keltirgan, bu esa jamiyatdagi sinfiy farqlarni yanada kuchaytirgan. Qullar o'z huquqlaridan mahrum bo'lib, ko'p hollarda zo'ravonlik va qattiqqo'llikka duchor bo'lganlar. Shu bilan birga, ular jamiyatning turli qatlamlari bilan o'zaro aloqada

bo'lib, madaniy va ijtimoiy jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatganlar. Qullarning dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilishdagi mehnati tarixi ijtimoiy tuzilmaning murakkabligini, iqtisodiy munosabatlarning shakllanishini va mehnat munosabatlarining rivojlanishini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu sohalardagi qullik mehnati jamiyat hayotini barqarorlashtirishda va iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlashda asosiy rol o'ynagan.

Xulosa:

Qullarning dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilishda ishlatilishi qadimiy jamiyatlarning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim ahamiyat kasb etgan. Ularning mehnati ko'plab sohalarda iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda asosiy omil bo'lib xizmat qilgan. Dehqonchilikda qullar qishloq xo'jaligining samaradorligini oshirishda, hunarmandchilikda esa turli kasb-hunarlarda mahsulot ishlab chiqarishda faol ishtirok etganlar. Qurilish sohasida esa ular og'ir jismoniy ishlarni bajarib, yirik arxitektura yodgorliklarining bunyod etilishiga katta hissa qo'shganlar. Shu bilan birga, qullik tizimi ko'plab ijtimoiy adolatsizliklar, huquqiy cheklovlar va zo'ravonliklarga sabab bo'lgan. Qullar o'z erkinliklaridan mahrum bo'lib, qattiq nazorat ostida yashashgan. Lekin, ularning mehnati va hayoti orqali qadimiy jamiyatlarning ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmasini yaxshiroq tushunish mumkin. Umuman olganda, qullarning mehnati tarixiy jarayonlarda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni o'rganish jamiyatning o'tganini va bugunini anglashda katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, O. Qadimiy O'zbekistonda qullik tizimi. Toshkent, 2010.
2. Islomov, M. O'zbekiston tarixida iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar. Samarqand, 2015.
3. Karimov, S. Qadimiy jamiyatlarda mehnat va qullik. Toshkent, 2012.
4. Mirzaeva, N. Hunarmandchilik va iqtisodiy rivojlanish. Toshkent, 2018.
5. Rasulov, T. Qurilishda qullarning roli va tarixi. Samarqand, 2014.
6. Sobirov, A. Tarixiy manbalar asosida qullik tizimi. Toshkent, 2011.
7. Toshpulatov, F. O'zbekiston tarixida dehqonchilik va mehnat munosabatlari. Toshkent, 2016.

MA'NAVİYAT VA SAN'ATNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Vahobov Samandar G'ayratjon o'g'li

FarDU Pedagogika Psixalogiya va San'atshunoslik fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma'naviyat va san'at o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Maqolada san'at inson ruhiy olamini boyitishda, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda va jamiyatda ijobiy ijtimoiy muhitni yaratishda qanday rol o'ynashi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, san'at, estetik tarbiya, axloqiy qadriyatlar, ma'naviy barkamollik, ijtimoiy ong, estetik did, tarbiya, ijod, madaniyat.

Аннотация: В статье анализируется взаимосвязь духовности и искусства. В статье показана роль искусства в обогащении духовного мира человека, формировании нравственных ценностей, создании позитивной социальной среды в обществе.

Ключевые слова: духовность, искусство, эстетическое воспитание, нравственные ценности, духовное совершенство, общественное сознание, эстетический вкус, образование, творчество, культура.

Abstract: This article analyzes the relationship between spirituality and art. The article shows the role that art plays in enriching the human spiritual world, forming moral values, and creating a positive social environment in society.

Keywords: spirituality, art, aesthetic education, moral values, spiritual perfection, social consciousness, aesthetic taste, education, creativity, culture.

Kirish. San'at va ma'naviyat insoniyat tarixida ajralmas ikki element bo'lib, ular bir-birini boyitib, jamiyat va individning ruhiy, axloqiy va estetik taraqqiyotiga xizmat qiladi. San'at, o'zining turli shakllari orqali, nafaqat go'zallikni yaratish, balki inson ruhiyatini o'zgartirish va uni ma'naviy jihatdan rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ma'naviyat esa, jamiyatdagi axloqiy va estetik qadriyatlarni, insonning ichki dunyosini shakllantiruvchi omil sifatida, san'atga ta'sir o'tkazadi¹. Shu bois, san'at va ma'naviyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish, ularning o'zaro aloqalarini chuqur tushunishga imkon yaratadi. San'at va ma'naviyat o'rtasidagi bog'liqlikning tarixiy rivojlanishi asosan Ijtimoiy va madaniy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Bu jarayonlarda san'at doimo ma'naviy qadriyatlarni saqlash va yangi shakllarini yaratish uchun vosita bo'lib xizmat qilgan. Ayniqsa, XX asrda san'atning ijtimoiy-ma'naviy roli yanada kengayib, estetik tarbiya vositasi sifatida ko'rsatilgan. Ma'naviyat esa o'zining axloqiy va ma'naviy qiyofasida, san'atga ta'sir o'tkazib, jamiyatning axloqiy barkamolligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, san'at va ma'naviyatning jamiyatda ijtimoiy ongni shakllantirishdagi o'rni alohida e'tiborga loyiqdir. San'at orqali individ va jamiyat axloqiy qiymatlarni qabul qilib, o'zini ma'naviy rivojlantirishga harakat qiladi. Ma'naviyat esa bu jarayonda san'atning maqsadga muvofiq yo'nalishlarini belgilab beradi, uning axloqiy va estetik jihatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli, san'at va ma'naviyatning uyg'unligi, jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va insonlarning ma'naviy barkamolligini rivojlantirishda ajralmas rol o'ynaydi².

Asosiy qisim. San'at va ma'naviyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik insoniyat tarixida uzoq yillar davomida o'rganilayotgan masala bo'lib kelmoqda. San'at o'zining har xil shakllarida (adabiyot, musiqa, tasviriy san'at, teatr va boshqalar) axloqiy qadriyatlarni, estetik didni va ma'naviy qiyofani shakllantirishda asosiy vositalardan

¹ Abdullayev, M. (2010). San'at va ma'naviyat: nazariya va amaliyot. Tashkent: Ma'naviyat va ma'rifat nashriyoti.

² Kasimov, U. (2012). San'atning ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. Tashkent: Fan nashriyoti.

biri bo'lib xizmat qiladi. Buning natijasida, san'at jamiyatdagi ijtimoiy va ma'naviy muhitni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi³. Shuningdek, san'at odamlarni ma'naviy jihatdan boyitadi, ularning ichki dunyosini o'zgartiradi va jamiyatning axloqiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ma'naviyat esa, o'z navbatida, san'atning mazmuni va maqsadlarini belgilaydi. Ma'naviyatning asosiy funksiyasi, axloqiy qadriyatlar va estetik idealni shakllantirish, odamlarni ijobiy yo'nalishda tarbiyalashdir. Shu sababli, san'at va ma'naviyat bir-birini to'ldirib, har birining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ma'naviyatning mustahkamlanishi va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikning o'rnatilishi san'at orqali amalga oshiriladi. Ma'naviyat inson ko'rki bo'lib, uning ichki va tashqi dunyosida namoyon bo'ladi. Bu ruh va aql bilan uzviy bog'liqdir. Inson o'z aql-zakovati bilan bu ikki asosni boshqarib hamda nazorat qilib turadi. Birinchi asos – inson tanasi, jismining ehtiyojidir. Tana moddiy bo'lganligi tufayli uning ehtiyojlari ham moddiydir. Inson moddiy dunyoda yashar ekan, tabiatning boshqa jonli mavjudotlaridan farqi mehnat qilish jarayonida u o'z aql- idrokini maqsadini amalga oshirish uchun harakat qiladi. Yaqin yillargacha moddiylik falsafasi aql-zakovatimizni, iste'dodu salohiyatimizni tanamiz ehtiyojlari, nafsimiz yo'liga xizmat qildirdi. Ma'naviyat milliy xususiyatga ega ekanini hech qachon unutmaslik kerak.

Ma'naviyat milliy urf – odatlar, tarbiya an'analari, axloq – odob aqidalari, qadriyatlari, din, e'tiqod, madaniy – ma'rifiy, ijtimoiy – didaktik, falsafiy – pedagogik qarashlar, ruhiy – psixologik jarayonlar va shu kabilar majmasidir.⁴ Ma'naviyat va madaniyat bir-biriga yaqin tushunchalardir. Ammo, ular bitta narsa emas, biri ikkinchisidan farq qiladi. Shuning bilan birga, ular bir-birini to'ldirib turadi. Madaniyat - bu kishilar faoliyatining jamiyat iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy hayoti sohasida yaratgan, o'zlarining ehtiyojlarini qondirish.

³ Mustafayev, I. (2015). Ma'naviyat va jamiyat: ijtimoiy o'zgarishlar va san'at. Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

⁴ Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2016.

Yuqorida aytilganidek, madaniyat juda murakkab, ko‘p qirrali ma‘naviy- ijtimoiy hodisa bo‘lib, ijtimoiy hayotning moddiy-texnik, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqa sohalarini, inson mehnat faoliyatining barcha samaralarini o‘zida qamrab oladi. Sirasini aytganda, xalq ommasi tomonidan yaratilgan hamma moddiy va madaniy- ma‘naviy boyliklar madaniyatga kiradi. Madaniyat deyilganda, mehnat qurollarini yaratish, ulardan foydalanish, fan-texnika yutuqlari va ularni ishlab chiqarishga joriy qilish, kishilarning ishlab chiqarish va ijtimoiy ko‘nikmalari, mehnatni ijtimoiy tashkil etish, salomatlikni saqlash ishini yo‘lga qo‘yish, aholi o‘rtasida bilimlarning yoyilish darajasi va ma‘lumot, umumiy majburiy va oliy ta‘limni amalga oshirish, adabiyot va san‘at asarlari, ijtimoiy, falsafiy, diniy g‘oyalar va shu kabilar nazarda tutiladi. Madaniyat odamzot aql-idrokining eng yuksak cho‘qqilarigacha bo‘lgan narsalarning hammasini qamrab oladi.

San‘at va ma‘naviyatning jamiyatdagi o‘zaro aloqalari va ularning ijtimoiy ahamiyati keng ko‘lamda o‘rganilishi kerak. San‘at, jamiyatda axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilishda va ijtimoiy ongni shakllantirishda mustahkam vosita bo‘lib xizmat qiladi. U nafaqat shaxsiy, balki jamiyat miqyosida ham axloqiy xulq-atvorni shakllantiradi. Ma‘naviyat, o‘z navbatida, san‘atni maqsadga muvofiq yo‘nalishda rivojlantiradi, uning estetik va axloqiy jihatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunday uyg‘unlik jamiyatda ijtimoiy adolatni ta‘minlash, shuningdek, odamlar orasida hurmat va mehr-oqibatni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi⁵. Zamonaviy jamiyatda san‘at va ma‘naviyat o‘rtasidagi integratsiya, axloqiy va estetik qadriyatlarni yangilashga xizmat qiladi. Bugungi kunda san‘atning ijtimoiy roli yanada ortgan bo‘lib, u insonlarning ma‘naviy o‘sishi va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda katta ahamiyatga ega. San‘at, o‘zining turli shakllari orqali, jamiyatdagi muammolarni yoritish, yangi qadriyatlarni ilgari surish va insonlarni ma‘naviy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiladi. Ma‘naviyatning bunday rivojlanishi san‘atning yangi

⁵ Karimov, R. (2020). Ijtimoiy barqarorlik va san‘at: jahon tajribasi. Tashkent: Yangi nashr.

shakllari, masalan, raqamli san'at va multimedia vositalari orqali amalga oshirilmoqda⁶. **Madaniyatning ikkinchi turi** – bu ma'naviy madaniyatdir. Ma'naviy madaniyatga insonning aqli va ma'nau yaratuvchanlik faoliyatlari va ularning natijalari kiradi. Ma'naviy madaniyat fan, falsafa, san'at, adabiyot, axloq, din, huquq, siyosat, maorif, ma'rifat va hokazolar yig'indisidan tashkil topadigan insonning tashqi va ichki ma'naviyati, ruhiyati olamidir. Madaniyat – umuminsoniy hodisa. U barchaga barobardir. Masalan, maqomlar, adabiyot, me'morchilik durdonalari, fan-texnika yutuqlari, transport va aloqa vositalarining barchasiga tegishlidir. Ma'naviy meros – ma'naviyat rivojlanishining asosi. Ma'naviy merosni izohlashdan oldin umuman sivilizatsiya, meros, xususan, madaniy meros, ma'naviy meros tushunchalarining nisbati, xususiyatlari va farqlarini bilib olishimiz lozim bo'ladi

Xulosa qilib aytganda, san'at va ma'naviyat bir-birini to'ldiruvchi, uyg'un holda rivojlanadigan tushunchalardir. San'at — bu inson qalbining, ichki kechinmalarining, axloqiy qarashlarining badiiy ifodasidir. Ma'naviyat esa ushbu badiiy ifodalarning mazmuniy asosini tashkil etadi. Ular jamiyat axloqiy qiyofasini belgilashda, ijtimoiy ongni shakllantirishda va insonni komillikka yetaklashda muhim rol o'ynaydi. Bugungi zamonaviy jamiyatda ham san'at vositasida yuksak ma'naviyatni shakllantirish, yosh avlodni axloqiy jihatdan tarbiyalash, estetik didini rivojlantirish asosiy vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- ✚ Abdullayev, M. (2010). San'at va ma'naviyat: nazariya va amaliyot. Tashkent: Ma'naviyat va ma'rifat nashriyoti
- ✚ Kasimov, U. (2012). San'atning ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. Tashkent: Fan nashriyoti.

⁶ Mirzaeva, D. (2021). Raqamli san'at va ma'naviyat. Tashkent: Texnologiya nashriyoti.

- ✚ Mustafayev, I. (2015). Ma'naviyat va jamiyat: ijtimoiy o'zgarishlar va san'at. Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
- ✚ Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2016.
- ✚ Karimov, R. (2020). Ijtimoiy barqarorlik va san'at: jahon tajribasi. Tashkent: Yangi nashr.
- ✚ Mirzaeva, D. (2021). Raqamli san'at va ma'naviyat. Tashkent: Texnologiya nashriyoti.

JIGARNING YOSHGA QARAB MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI VA METABOLIK KASALLIKLAR ORASIDAGI BOG'LIQLIK

Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich

Fayzullayev Yulduz Kamol qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti

Annotatsiya:

Mazkur maqolada inson jigari gistologik tuzilmasining yoshga bog'liq morfologik o'zgarishlari tizimli tarzda tahlil qilingan. Jigar – bu organizmdagi eng yirik bez va metabolik markaz hisoblanib, uning tuzilmasi va funksiyasi yosh o'tishi bilan sezilarli darajada o'zgaradi. Ushbu tadqiqotda 20 yoshdan 80 yoshgacha bo'lgan sog'lom shaxslarning jigar biopsiya namunalari asosida gepatotsitlar, sinusoid kapillyarlar, stroma va biriktiruvchi to'qimalardagi o'zgarishlar mikroskopik darajada o'rganildi. Tadqiqot uchun yorug'lik mikroskopiyasi, gistologik bo'yash usullari (gematoksilin-eozin va Mallori bo'yog'i) qo'llanildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, yosh ulg'ayishi bilan gepatotsitlar o'lchami kattalashadi, yadrolar faoliyati pasayadi, sinusoidlar deformatsiyalanadi, stromada esa kollagen birikmalari ko'payadi va fibroz belgilar yuzaga chiqadi. Bu morfologik o'zgarishlar jigar funksiyalarining kamayishiga va qarilik bilan bog'liq bo'lgan metabolik buzilishlarga olib keladi. Tadqiqot natijalari jigar kasalliklarini erta aniqlash, profilaktika qilish va gerontologiyada qo'llash uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Maqola gistologiya, patomorfologiya, ichki kasalliklar va geriatriya sohalarida ilmiy va amaliy faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Jigar, gistologiya, gepatotsit, yoshga bog'liq o'zgarishlar, mikroskopik tuzilma, morfologiya.

Muammoning dolzarbligi:

Jigar inson organizmidagi eng muhim a'zoldan biri bo'lib, uning asosiy vazifalari orasida moddalar almashinuvi (metabolizm), detoksikasiya, safro ishlab chiqarish, qon zahirasini saqlash, immun faollikni ta'minlash va organizm gomeostazini saqlab turish kiradi. Bu vazifalarning bajarilishi to'liq ravishda jigarning

morfo-funksional holatiga bog'liqdir. So'nggi yillarda global miqyosda aholining qarib borishi, ekologik omillar, noto'g'ri ovqatlanish, dori vositalarining suiiste'mol qilinishi va surunkali kasalliklarning ko'payishi natijasida jigar kasalliklari, xususan, qarilik bilan bog'liq gistologik buzilishlar tez-tez uchramoqda.

Shu bilan birga, gepatotsitlarning morfologiyasi va funksional faolligi yoshga qarab o'zgaradi. Qarilik jarayonida hujayralarning regenerativ qobiliyati pasayadi, hujayra yadrolari va sitoplazmasida degenerativ o'zgarishlar sodir bo'ladi, biriktiruvchi to'qima elementlari (fibroz) ortadi. Bunday o'zgarishlar jigar lobulalarining strukturaviy birligiga va natijada jigar faoliyatining pasayishiga olib keladi.

Bugungi kunda gepatotsitlar va jigar mikroarxitekturasi bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar asosan gepatit, siroz, steatoz va onkologik jarayonlar bilan bog'liq. Biroq sog'lom organizmda ham yoshga qarab kechuvchi tabiiy gistologik o'zgarishlar yetarlicha o'rganilmagan. Shu bois, aynan yosh bilan bog'liq jigar morfologiyasidagi o'zgarishlarni chuqur va tizimli o'rganish – dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biridir.

Ushbu tadqiqot jigar parenximasining yoshga bog'liq o'zgarishlarini aniqlash orqali qarilik davrida uchraydigan funksional buzilishlarni erta tashxislash, prognoz qilish va oldini olishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu ma'lumotlar geriatric tibbiyot, transplantologiya, farmakologiya va toksikologiyada ham keng qo'llanilishi mumkin. Shu sababli mazkur mavzu nafaqat gistologiya, balki tibbiyotning boshqa ko'plab yo'nalishlari uchun ham dolzarbdir.

Kirish:

Jigar — inson organizmidagi eng yirik parenximatoz a'zoldan biri bo'lib, u ko'plab hayotiy muhim funksiyalarni bajaradi. Jigarning asosiy vazifalari — metabolizmga ishtirok etish, zaharli moddalarni zararsizlantirish (detoksikatsiya), uglevod, yog' va oqsil almashinuvida muhim rol o'ynash, safro ishlab chiqarish, gemopoez davrida qon ishlab chiqarish markazi bo'lish, vitaminlar va minerallarni zahiralash, immunologik funksiyalarni ta'minlash kabilardir. Bu funksiyalarni bajarishda gepatotsitlar, ya'ni jigarning asosiy parenximatoz hujayralari markaziy rol o'ynaydi.

Jigar tuzilmasi gistologik jihatdan murakkab bo'lib, u jigar lobulalari, sinusoid kapillyarlar, Kupfer hujayralari, Ito hujayralari va stroma elementlaridan tashkil topgan. Har bir tarkibiy qismning o'ziga xos morfologiyasi va funksional ahamiyati mavjud. Insonning hayoti davomida, xususan, qarilik davriga yaqinlashgan sayin ushbu tuzilmalar morfologik jihatdan o'zgarib boradi. Bu esa jigarning umumiy funksional faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Gepatotsitlarning degeneratsiyasi, stromadagi fibroz o'zgarishlar, kapillyarlarning deformatsiyasi va boshqa mikroskopik o'zgarishlar jigar faoliyatining pasayishiga olib keladi.

Zamonaviy tibbiyotda qarilikka oid o'zgarishlarni chuqur o'rganish, xususan, jigar kabi muhim a'zodagi yoshga bog'liq gistologik jarayonlarni tahlil qilish katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Aholining keksayib borayotgan sharoitida geriatik kasalliklarning o'sishi, jigar kasalliklariga chalingan bemorlar sonining ko'payishi, surunkali gepatit, siroz va yog'li jigar kasalliklarining keng tarqalishi ushbu muammoning dolzarbligini yanada oshiradi.

Biroq hozirgi kungacha sog'lom insonlarda jigar gistologik tuzilmasining yoshga bog'liq morfologik o'zgarishlari yetarli darajada o'rganilmagan. Tadqiqotlarning asosiy e'tibori patologik holatlarga qaratilgan bo'lib, sog'lom, lekin turli yosh guruhlariga mansub shaxslarning jigar mikromorfologiyasi haqida yetarli ilmiy ma'lumotlar mavjud emas. Shu sababli bu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar fundamental gistologiya, patomorfologiya, farmakologiya va gerontologiya sohalarida katta ahamiyat kasb etadi.

Mazkur ilmiy ishda jigar gistologik tuzilmasining yoshga bog'liq xususiyatlari, ya'ni hepatotsitlar va boshqa tuzilmalar o'zgarishlari mikroskopik darajada tadqiq etiladi. Bu orqali qarilik jarayonining gistologik asoslarini chuqurroq tushunishga va jigar kasalliklarining profilaktikasiga ilmiy asos yaratishga erishiladi.

Jigarning mikroskopik tuzilmasi murakkab va o'ziga xos bo'lib, uning asosiy morfologik birligi – jigar lobulasi hisoblanadi. Har bir lobula markaziy vena atrofida joylashgan hepatotsitlar plastinkalaridan tashkil topgan bo'lib, bu plastinkalar radiatsion tarzda joylashadi. Lobulalar orasida portal triadalar – ya'ni portal vena, jigar arteriyasi va safro yo'llari uchligi mavjud. Ushbu morfologik birliklar orqali qon va safro oqimi ta'minlanadi.

Asosiy qism

1. Gepatotsitlar morfologiyasi va ularning yoshga bog'liq o'zgarishlari

Gepatotsitlar — jigar parenximasining asosiy hujayralari bo'lib, o'zida ko'plab organellalarni saqlaydi, ularning yadro soni bitta yoki ikkita bo'lishi mumkin. Yosh o'tishi bilan hepatotsitlar morfologiyasida bir qator o'zgarishlar kuzatiladi:

- **20–30 yoshli shaxslarda** hepatotsitlar aniq chegaralangan, yadro yadrocha bilan, sitoplazma yengil eozinofilik bo'lib, mitoxondriyalar va granular normal holatda saqlangan.
- **31–50 yoshda** hepatotsitlarning o'lchami biroz kattalashgan, ularning ba'zilarida vakuollashgan sitoplazma, yadro atrofida sitoplazmatik zichlashuvlar kuzatilgan.
- **51–65 yosh oralig'ida** hujayralarda degeneratsion belgilar kuchaygan – sitoplazmada yog'li degeneratsiya elementlari, yadroning periferik joylashuvi va yadro zichligining kamayishi aniqlangan.
- **66–80 yoshda** hepatotsitlar o'z morfologik yaxlitligini yo'qotgan, ko'plab hujayralar sitoplazmatik vakuolalar bilan to'la, yadro joylashuvi nomutanosib, ayrim hujayralarda nukleolalar yo'qolgani kuzatilgan.

2. Sinusoid kapillyarlar va ularning o'zgarishlari

Jigar lobulalari orasidagi sinusoidlar orqali arterial va venoz qon aralashib, hepatotsitlar bilan bevosita aloqa qiladi. Yosh ulg'aygani sayin ushbu kapillyarlarning devorlari o'z elastikligini yo'qotadi, endoteliy hujayralari orasidagi poygaklar torayadi.

- Qarilik davrida sinusoidlar sezilarli darajada kengaygan, ularning devorida fibrozlashtiruvchi o'zgarishlar mavjud.
- Kapillyarlarning lumenida plazmatik oqsillar va eritrotsitlar ko'paygan bo'lib, qon aylanishi sekinlashgan.

3. Stroma va biriktiruvchi to'qimalarning fibroz o'zgarishlari

Stromada kuzatiladigan o'zgarishlar — bu qarilik davrida eng yaqqol ifodalanuvchi patologik belgilar sirasiga kiradi. Mallori bo'yoqlari bilan bo'yalganda:

- **Yosh organizmlarda** stromaning kollagen tolalari nazorat darajasida, kam va yupqa bo'lgan.
- **Keksalikda** bu kollagen tolalari soni ko'paygan, ularning to'qimalararo sohalarda zich joylashgani va portal zonalarda fibroz jarayonlar bilan bog'langanligi aniqlangan.

Bu o'zgarishlar portal fibrosis, perisinusoidal fibrosis va hatto boshlang'ich darajadagi lobulyar arxitekturani buzilishi shaklida namoyon bo'ladi.

4. Kupfer va Ito hujayralarining faoliyati

Kupfer hujayralari (makrofaglar) immun javobda ishtirok etadi, Ito hujayralari esa A vitamini zahirasi saqlaydi va fibroz jarayonlarda ishtirok etadi.

- Tadqiqot natijalariga ko'ra, qarilikda Kupfer hujayralarining soni kamayadi, ular gipofunksiyaga uchraydi.
- Ito hujayralari esa, aksincha, faollashib, kollagen ishlab chiqarishni oshiradi, bu esa fibroz jarayonning kuchayishiga olib keladi.

Tadqiqot

Ushbu tadqiqotimiz davomida biz sog'lom insonlarning jigar gistologik tuzilmasini yoshga qarab qanday o'zgarishini aniqlashga harakat qildik. Maqsadimiz — gepatotsitlar, sinusoid kapillyarlar, stroma va boshqa mikroskopik elementlarning qanday morfologik o'zgarishlarga uchrashi hamda bu o'zgarishlarning tizimli holatdagi umumiy tendensiyasini aniqlash edi.

Tadqiqot kuzatuv xarakterida bo'lib, u 20 yoshdan 80 yoshgacha bo'lgan turli yoshdagi insonlardan olingan jigar biopsiyasi namunalarini mikroskopik tekshiruv asosida o'rganishga asoslandi. Har bir yosh guruhi kamida 5 nafar shaxs namunasi bilan ifodalandi. Gistologik preparatlar klassik usulda tayyorlandi: formalin eritmasida fiksatsiya qilinib, paraffin bloklarga quyildi, 5–7 mikron qalinlikdagi kesimlar tayyorlanib, ular gematoksilin-eozin va Mallori usuli bilan bo'yandi.

Shu jarayonda mikroskop ostida ko'rganlarimiz, to'g'risi, juda ham qiziqarli bo'ldi. Yosh guruhlari o'rtasidagi tafovutlar oddiy ko'z bilan ham sezilarli edi. Gepatotsitlarning shakli, yadro holati, stromadagi biriktiruvchi to'qima miqdori, sinusoidlar holati — bularning barchasi yosh o'tishi bilan sezilarli darajada o'zgarayotgan edi.

Tadqiqot natijalari

Tekshiruvimiz davomida har bir yosh guruhida kuzatilgan gistologik o'zgarishlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

I-guruh: 20–30 yosh

Bu yoshdagi namunalarda jigar tuzilmasi mukammal darajada saqlangan edi. Gepatotsitlar yirik, yadro markaziy joylashgan, ikki yadroli hujayralar soni normal darajada. Sinusoidlar tor, aniq chegaralangan, endoteliy hujayralari muntazam. Stromada esa kollagen tolalari juda kam, ya'ni jigar to'qimasi deyarli toza, hech qanday fibroz belgilar yo'q edi.

II-guruh: 31–50 yosh

Bu guruhda kichik o'zgarishlar ko'zga tashlandi. Gepatotsitlar o'lchami biroz kattalashgan, ba'zilarida vakuollar mavjud. Sinusoidlar biroz kengaygan, endoteliy to'qimalar orasida mikroyoriqlar kuzatildi. Stroma tarkibida kollagen tolalari soni ortgan. Fibroz hali to'liq shakllanmagan, ammo uning boshlang'ich belgilarini ko'rish mumkin.

III-guruh: 51–65 yosh

Bu yoshdagi namunalarda jigar morfologiyasi ancha o'zgargan. Gepatotsitlar shakli notekis, yadrolarning joylashuvi har xil — ba'zida periferik, ba'zida esa deformatsiyalangan. Sinusoidlar juda keng, ularning ichida qon hujayralari va plazma oqsillari ko'proq yig'ilgan. Stromada fibroz belgilar ancha yaqqol ko'rindi — xususan portal zonalarda kollagen to'qimalar zichlashgan edi.

IV-guruh: 66–80 yosh

Kuzatuvlarimiz orasida eng katta o'zgarishlar aynan shu guruhda qayd etildi. Gepatotsitlar yassi, ularning ba'zilarida yadro butunlay yo'q yoki juda zaif bo'lib qolgan. Sitoplazma esa vakuolalar bilan to'la. Sinusoidlar keng va deformatsiyalangan, ba'zida ular shunchalik o'z shaklini yo'qotgan ediki, ularni tanib olish qiyin bo'ldi. Stromadagi fibroz o'zgarishlar kuchli, ko'plab joylarda biriktiruvchi to'qima jigar parenximasini siqib chiqargandek tuyuldi.

Bu natijalar bizga shuni ko'rsatadiki, qarilik jarayoni oddiygina tashqi o'zgarish emas, balki chuqur hujayraviy va to'qima darajasidagi o'zgarishlar orqali kechadi.

Jigarning har bir komponenti — gepatotsitlar, sinusoidlar, biriktiruvchi to'qimalar — o'zgaradi va bu o'zgarishlar jigar funksiyalarining pasayishiga bevosita ta'sir qiladi.

Bu kuzatuvlar bizni jigar salomatligini yoshligidanoq saqlash zarurligi haqida yana bir bor o'ylantiradi.

Tadqiqot o'tkazilgan joy va muallif haqida ma'lumot

Ushbu ilmiy tadqiqot 2024-yilning mart–iyun oylarida **O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tasarrufidagi Toshkent Tibbiyot Akademiyasining Normal va Patologik Anatomiya kafedrasi** hamda **Gistologiya kafedrasi** bilan hamkorlikda amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida Toshkent Tibbiyot Akademiyasining Markaziy ilmiy laboratoriyasi va akademik klinikasi negizidagi laboratoriya bazasi, mikroskopik tekshiruv uskunalari hamda maxsus morfologik tahlil metodikalaridan foydalanildi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida shuni aniq aytish mumkinki, inson jigarining gistologik tuzilmasi yosh o'tishi bilan muayyan tizimli va regressiv o'zgarishlarga uchraydi. Yosh guruhlari bo'yicha solishtirma tahlil shuni ko'rsatdiki, 20–30 yosh oralig'ida jigar hujayralari — gepatotsitlar morfologik jihatdan mukammal tuzilgan, ularning yadrosi faol, sitoplazmasi bir hil, sinusoid kapillyarlar tor va aniq chegaralangan, stromada esa kollagen tolalari juda kam miqdorda uchraydi.

Ammo 40 yoshdan oshgan shaxslarda bu morfologik strukturalarda asta-sekin degenerativ va fibroz jarayonlar kuzatila boshlaydi. Gepatotsitlar o'lchamining kattalashishi, sitoplazmadagi vakuollanish, yadro joylashuvi va shaklining buzilishi yoshga qarab kuchayadi. Sinusoidlarning kengayishi va deformatsiyasi qon aylanishining buzilishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa 60 yoshdan oshganlarda stromadagi fibroz jarayonlar yaqqol namoyon bo'lib, bu jigar to'qimalarining normal funksional salohiyatini sezilarli darajada cheklaydi.

Bu gistologik o'zgarishlar nafaqat morfologik darajada, balki funksional jihatdan ham jigar faoliyatining pasayishiga olib keladi. Qarilik davrida metabolik jarayonlar, detoksikatsiya mexanizmlari, safro ishlab chiqarish va boshqa muhim vazifalar asta-sekin susayadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, bu o'zgarishlar tabiiy qarish jarayonining ajralmas qismi bo'lsa-da, ularni erta aniqlash, monitoring qilish va nazorat ostida ushlab turish geriatric muolajalar uchun juda muhimdir.

Mazkur tadqiqot O'zbekiston sharoitida sog'lom insonlarning jigar gistologiyasini yosh oralig'ida o'rganishga qaratilgan ilk amaliy ishlardan biri bo'lib, u ilmiy jihatdan nazariy asoslar bilan mustahkamlangan. Ushbu ish jigar kasalliklarini erta tashxislash, qarilikka oid gepatologik holatlarni prognozlash va ularni oldini olishda muhim axborot manbasi bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, gistologiya, morfologiya, geriatric tibbiyot va farmakologiya sohalarida olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun ham muhim poydevor yaratadi.

Shu boisdan, kelgusida bu yo'nalishda kengroq miqyosda, jumladan, patologik holatlarni, surunkali kasalliklar fonida kechuvchi gistologik o'zgarishlarni ham qamrab oluvchi kompleks tadqiqotlar o'tkazish zarur deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Витамин А . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 92–94. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1923>
2. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Мочевина . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 85–87. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1919>
3. Bekmirzayev , E. R., Xalilov , D. B., & Aminova , M. N. qizi. (2023). Bugungi kundagi transport vositalarining atmosferaga kimyoviy chiqindi gazlarini tarqatishining dolzarb muammolari. *Golden brain*, 1(2), 325–328. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1362>
4. Bekmirzayev , E., & Allaberdiyev , H. (2024). Kaliforniya qizil chuvalchangidan olingan ekstraktning tarkibi, xususiyati va odam terisiga ta'sir mexanizmini o'rganish. *Synapses: Insights across the Disciplines*, 1(4), 275–279. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/63957>
5. Нарзиева , Ф., Saidov , J., & Bekmirzayev , E. (2024). Невро-онкология: мия ўсмалари, уларни даволаш ва уларга қарши курашда замонавий ёндашув. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 281–287. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63599>
6. Xolmurodov , I., Bekmirzayev , E., & Tilloyev , S. (2024). Bakteriyalarning bioplenkasi. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary*

- Research*, 1(4), 210–216. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63585>
7. Ахмадова, Д. К. к., & Бекмирзаев, Э. Р. (2023). Морфология желчного пузыря и желчного сфинктера при верхней дуоденосюнальной обструкции. *Scholar*, 1(18), 189–195. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4244>
 8. ДК кизи Ахмадова, ЭР Бекмирзаев. SCHOLAR 1 (18), 189-195, 2023. 2023. БИЛИРУБИН. ИР Бекмирзаев. PEDAGOGS *jurnali* 32 (2), 27-31, 2023. 2023. Muscle Biochemistry.
 9. Eshnazarovich, Y. X., Ro‘ziboyevich, B. E., Faxriddinova, K. M., Rahmatovna, X. Y., & o‘g‘li, S. O. B. (2022). Muscle Biochemistry. *Central asian journal of mathematical theory and computer sciences*, 3(11), 32-34. Retrieved from <https://cajmtcs.centralasianstudies.org/index.php/CAJMTCS/article/view/274>
 10. Imamov, E., & Bekmirzaev, E. (2022). Causes and prevention of early post-pregnant bleeding. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 2(4), 60–63. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/3006>
 11. Bekmirzaev Eshquvvat Ro‘ziboevich, Sanoev Bakhtiyor Abdurasulovich, & Namozov Farrukh Jumayevich. (2025). Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences* (2993-2149), 3(2), 1–3. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/AJPMHS/article/view/6786>.
 12. BE Ro‘ziboevich. [Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines](#). International Congress on Biological, Physical And Chemical Studies (ITALY).
 13. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Хусанов Саидбек Алмат Угли EKSPERIMENTAL ICHAKLARDAGI CHANDIQLI JARAYONLARNING GORMONAL TERAPIYADAN KEYINGI PROSTATA BEZI MORFOMETRIK KO‘RSATKICHLAR // Биология и интегративная медицина. 2025. №. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eksperimental-ichaklardagi-chandiqli-jarayonlarning-gormonal-terapiyadan-keyingi-prostata-bezi-morfometrik-ko-rsatkichlar> (дата обращения: 24.04.2025).

GIMNASTIKANING ASOSIY VOSITALARI VA TURLARI

Ziyoyev Olim

Shoimov Husan

hsnshoimov@gmail.com

Qo'shoqov Umidbek

umidqoshoquv@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Gimnastika sport turining kelib chiqish tarixi, rivojlanish bosqichlari va O'zbekiston jismoniy tarbiya tizimida gimnastikaning o'rni, davlat ta'lim standartlarida uning bajarilishi, mamlakatimizda bu sport turi uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar hamda erishilayotgan yutuqlari haqidagi materiallar o'rin olgan. Bo'lajak jismoniy tarbiya yo'nalishidagi mutaxassislarni gimnastika sport turining kelib chiqish tarixi va mamlakatimizda jismoniy tarbiyaning bugungi kundagi ta'lim tizimidagi o'rni haqidagi bilimlarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Gimnastika, gimnos, ta'lim, tarbiya, rehabilitatsiya, egiluvchanlik, anpilituda, fediratsiyai.

Gimnastika (yunoncha - gymnastike mashq qilaman) – 1) jismoniy mashqlar tizimi, jismoniy tarbiyaning muhim turi. Kishilarning jismoniy jihatdan har tomonlama o'sishiga va salomatligini mustahkamlashga, epchil, chaqqon, harakatchan bo'lishiga yordam beradi. Gimnastika o'z vazifalari, xususiyatlari va metodik usullariga qarab quyidagi turlarga bo'linadi: asosiy Gimnastika (gigiyenik va atletik' gimnastika bilan birga), gimnastikaning amaliy turlari (shu jumladan ishlab chiqarish gimnastikasi), sport gimnastikasi, badiiy gimnastika va sport akrobatikasi.

Gimnastika mashqlari Yunonistonda jismoniy 60655tarbiya tizimiga kirgan, yoshlarni Olimpiada o'yinlariga tayyorlash vositasi bo'lib xizmat qilgan. 18-asr oxiri – 19-asr boshlaridan Yevropa mamlakatlarida turli gimnastika asboblari mashqlar bajarish, 19-asr 2-yarmidan esa musobaqalar o'tkazish rasm bo'ladi. 1896-yildan gimnastika Olimpiada o'yinlari dasturiga kiritildi (1928-yildan ayollar musobaqalari o'tkaziladi). 1903-yildan erkaklarning, 1934-yildan ayollarning jahon birinchiligi o'tkazdi.

Gymnastika tarixi:

1. Dastlabki davrlar:

Gymnastika qadimgi yunon va Rim madaniyatida o‘zining ildizlarini topgan. Yunonistonning qadimgi gimnastikasi (miloddan avvalgi 6-asr) sportning asosi sifatida ko‘rilgan. Gymnastika atamasi yunoncha "gymnazein" so‘zidan kelib chiqadi, bu "yalang'och bo‘lish" degan ma‘noni anglatadi, chunki qadimgi yunonlar gimnastik mashqlarni yalang‘och holda bajarishgan. Ular bu mashqlarni yoshlarni sog‘lom qilish va jangovar tayyorgarlik uchun bajarishgan

2. Qadimgi Rim davri:

Rimda ham gymnasticani rivojlantirish davom etdi. Ular musobaqalar va jismoniy mashqlarni tashkil etishgan, lekin yunonlarga nisbatan bunday mashqlarni sport sifatida ko‘rishgan. Rim imperiyasining qulashidan so‘ng gymnasticaning rivojlanishi bir muddat to‘xtadi.

3. Yangi zamon:

18-asrning oxiriga kelib, gymnasticaning yevropadagi yangi shakllari paydo bo‘ldi. 18-19 asrlarda Yevropada, ayniqsa Germaniya va Shveysariyada gymnasticaning ilmiy asoslari yaratildi. 1811-yilda nemis pedagogi Friedrich Ludwig Jahn tomonidan gymnasticaning asosiy tamoyillari ishlab chiqildi va u "Father of Gymnastics" (Gymnastika otasi) deb nomlandi. Jahn, o‘zining "Turnen" deb nomlangan tizimi bilan jismoniy mashqlarni tarbiyaviy jarayonning bir qismi sifatida taqdim etdi.

4. Xalqaro rivojlanish:

19-asr oxirlarida va 20-asr boshlarida gymnasticaning xalqaro musobaqalari tashkil topa boshladi. 1896-yilgi birinchi zamonaviy Olimpiya o‘yinlarida gymnasticaning erkaklar uchun musobaqalari o‘tkazildi. Ayollar uchun gymnasticadan birinchi musobaqa 1928-yilda Amsterdamda bo‘lib o‘tdi.

5. Modernizatsiya va sport sifatida rivojlanish:

20-asrda gymnasticaning turli turlari, masalan, san'at gimnastikasi, sport gimnastikasi va akrobatika kabilar, yanada rivojlandi. Olimpiya o‘yinlarida gymnasticaning o‘rni mustahkamlanib, bu sport turi butun dunyo bo‘ylab ko‘plab mashhur sportchilarning diqqatini tortdi. Hozirgi kunda gymnasticaning ko‘plab turlari mavjud, ulardan eng mashhurlari sport gimnastikasi, san'at gimnastikasi, trampolinda gimnastikasi va ritmik gimnastikadir.

Gymnastika turlari:

1. Sport gimnastikasi (Artistik gimnastika):

Bu sport turi erkaklar va ayollar uchun alohida musobaqalar tashkil etiladi. Erkaklar uchun parallel bar, uzatmalar, kon, gimnastika poligonida mashqlar, va ayollar uchun to‘rt turdagi gimnastik mashqlar mavjud: ulardan biri — erkin gimnastika turlar.

2. San'at gimnastikasi:

Ayollar uchun sportning bir turi bo'lib, asosan to'rt xil mashqni o'z ichiga oladi: bar, kon, uzatmalar, gimnastika er-xotin kutilgan o'z o'zi ajablangan.

3. Badiiy gimnastika

- Xususiyatlari: Badiiy gimnastika musobaqalarida sportchilar musiqa ostida moslashuvchanlik va harakat texnikasini namoyish qilishadi. Har bir chiqish ajoyib estetik ko'rinish va balet elementlarini o'z ichiga oladi.

- Asboblari: Halqa, lenta, to'p, tayoqcha, va arqon.

4. Sport gimnastikasi

- Xususiyatlari: Sport gimnastikasi eng murakkab jismoniy mashqlarni bajarishni talab qiladi va o'ziga xos balandlik, ajoyib texnikasiga ega.

- Asboblari: Ayollar uchun tirgaklar, muvozanat taxtasi, erkin mashqlar, tayanch sakrash; erkaklar uchun esa halqalar, gimnastik osma yog'och va boshqa jihozlar.

5. Trambolin gimnastikasi

- Xususiyatlari: Trambolinda yuqori sakrash, akrobatik harakatlar bajariladi. Sportchilar trambolin ustida aylanish va burilish texnikalarini bajarib, havo orqali yurishadi.

- Asboblari: Trambolin.

6. Akrobatik gimnastika

- Xususiyatlari: Akrobatik gimnastikada guruh yoki juftlik shaklidagi akrobatik kombinatsiyalar bajariladi. Hamkorlik, muvozanat, kuch talab etiladi.

- Asboblari: Odatda maxsus zallarda, yog'och pol taxtasi yoki mat yordamida.

7. Aeroobik gimnastika

- Xususiyatlari: Bu yo'nalishda yuqori intensivlikdagi dinamik harakatlar bajariladi. Jismoniy kuch bilan birga ritm va chidamlilik talab qilinadi.

- Mashqlar: Yakkalik, juftlik, guruh ko'rinishlarida bajariladi.

8. Erkin gimnastika

- Xususiyatlari: Erkin gimnastika odatda yosh bolalar va o'smirlar orasida ommalashgan bo'lib, turli jismoniy tayyorgarlik mashqlarini o'z ichiga oladi.

- Mashqlar: Yugurish, sakrash, o'ralish, aylanish va boshqa erkin harakatlar.

9. Bolalar gimnastikasi

- Xususiyatlari: Yosh bolalarga moslashtirilgan mashqlar orqali ularning harakatlanuvchanlik, kuch va moslashuvchanliklarini rivojlantirish maqsadida o'tkaziladi.

- Mashqlar: Qiziqarli, oddiy mashqlar tizimidan iborat bo'lib, sportchilar tanani boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

10. Harbiy gimnastika

- **Xususiyatlari:** Harbiy gimnastika asosan harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish uchun yaratilgan.

- **Mashqlar:** Yugurish, sakrash, to'siqlardan o'tish, gimnastik osmalardan o'tish.

11. Reabilitatsion gimnastika

- **Xususiyatlari:** Jismoniy salomatligini tiklash, kuch va moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan. Reabilitatsiya davrida qo'llaniladi.

- **Mashqlar:** Tanani asta-sekin mashq qilish va kuchaytirishga asoslangan.

12. O'zbek kurashi

O'zbek kurashida sportchilar beldan ushlab olish orqali raqibni o'z pozitsiyasidan chiqarish va muvozanatini buzishga harakat qilishadi. Bu kurashda o'ziga xos usullar mavjud, ular quyidagilar:

- **Chidam:** Raqibning hujumini teskari yo'naltirish.
- **Ko'tarish:** Raqibni beldan ushlab ko'tarish va yerga tashlash.
- **Chalqancha tashlash:** Raqibni chalqanchasiga yiqitish.

•

- **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. И.И Маргунова Гимнастика ва уни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. 2013 йил Тошкент “ILM ZIYO”

2. Tursunpulatovich, M. N. (2022). ACTIVE FORMS OF REST FOR INCREASING THE WORKABILITY OF GYMNASTS. Modern Journal of Social Sciences and Humanities, 4, 183–185. Retrieved <https://mjssh.academicjournal.io/index.php/mjssh/article/view/97>

3. Navruz, M. (2022). FEATURES OF PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF GYMNASTS. Modern Journal of Social Sciences and Humanities, 4, 183–185. Retrieved <https://mjssh.academicjournal.io/index.php/mjssh/article/view/98>

4. ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ НА ИНТЕНСИВНОСТЬ ТРЕНИРОВКИ Мухаммадиев Н.Т. Молодой ученый. 2021. № 27 (369). С. 281-283.

5. ВЛИЯНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКИ НА ВЫПОЛНЕНИЕ ТРЕНЕРОВОЧНЫХ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ Мухаммадиев Н.Т. Мирская наука. 2021. № 7 (52). С. 59-63.

**TANA TILI: SHAXSLARARO MULOQOTDA NOVERBAL
KOMMUNIKATSIYANING O'RNI**

Xoldarova Umidaxon Dilmurodjon qizi

Farğona Davlat Universiteti, Pedagogika, Psixologiya va San'atshunoslik fakulteti,
4-kurs, 21/130 guruh talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada tana tili – ya'ni noverbal (so'zsiz) kommunikatsiyaning psixologik asoslari, uning shaxslararo muloqotdagi o'rni, turlari va inson xulq-atvoriga ta'siri tahlil qilinadi. Tana tilining madaniyatlararo farqlari, psixologik talqini hamda uni anglash va boshqarish usullari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: tana tili, noverbal kommunikatsiya, mimika, jest, pozitsiya, psixologik tahlil.

Kirish

Bugungi tezkor axborot asrida insonlar o'rtasidagi muloqotda nafaqat so'z, balki tana tili – ya'ni harakat, ko'z qarashi, holat, mimika va jestlarning ahamiyati ortib bormoqda. Psixologlar fikricha, odamlar o'rtasidagi muloqotning 60-80 foizi aynan noverbal vositalar orqali amalga oshadi.

1. Tana tili tushunchasi va uning turlari

Tana tili (noverbal kommunikatsiya) – bu inson fikr va his-tuyg'ularini so'zsiz ifoda etish shaklidir. Bunga quyidagilar kiradi:

- Mimika (yuz ifodalari)
- Jestlar (qo'l harakatlari)
- Pozitsiyalar (tana holati)
- Ko'z kontakti (qarash)
- Masofa va fazoviy joylashuv

2. Tana tilining psixologik funksiyalari

Tana tili insonning ichki holatini ochib beradi. U quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- Emotsiyalarni ifodalash
- So'zli muloqotni to'ldirish yoki almashtirish
- Muloqotdagi samimiylik darajasini ko'rsatish
- Ijtimoiy rollarni mustahkamlash

3. Tana tilini anglash va talqin qilish

Tana tilini tushunish – bu psixologik kuzatuv va tahlil ko‘nikmasini talab etadi. Misol uchun, odamning qo‘llarini ko‘krak oldida bog‘lashi himoyaviy pozitsiya sifatida talqin qilinadi. Yuzdagi tabassum samimiy yoki majburiy bo‘lishi mumkin – buni ko‘z atrofidagi mimika orqali aniqlash mumkin.

4. Madaniyatlararo farqlar

Turli madaniyatlarda tana tili turlicha talqin qilinadi. Masalan, Yaponiyada ko‘zga tik qarash odobsizlik belgisi hisoblanadi, G‘arbda esa bu – ishonchlilik belgisidir. Shuning uchun psixologik muloqotda madaniy kontekstni his qilish muhim.

5. Tana tilini rivojlantirish va boshqarish

Tana tilidan ongli foydalanish – bu shaxsning ijtimoiy kompetensiyasini oshiradi.

Quyidagilar foydali bo‘lishi mumkin:

- O‘z harakatlarini videoda tahlil qilish
- Psixologik treninglar orqali o‘z holatini boshqarish
- Aktorlik san’ati asoslaridan foydalanish

Xulosa

Tana tili – bu insonning o‘ziga xos muloqot tili bo‘lib, u so‘zlardan ko‘ra ko‘proq ma’lumot bera oladi. Psixologik tahlil va ongli boshqaruv orqali bu vositani samarali ishlatish shaxslararo muloqotni yaxshilaydi va ijtimoiy muvaffaqiyatga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov, N. (2019). Psixologiya asoslari. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Mehrabian, A. (1972). Nonverbal Communication. Chicago: Aldine-Atherton.
3. Ekman, P. (2003). Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. New York: Times Books.
4. Argyle, M. (1988). Bodily Communication. London: Routledge.
5. Kadyrov, A., & Islomova, G. (2021). Psixologik muloqot asoslari. Toshkent: Innovatsiya markazi.
6. Knapp, M. L., & Hall, J. A. (2010). Nonverbal Communication in Human Interaction (7th ed.). Boston: Wadsworth.
7. G‘ofurova, Z. (2020). “Tana tili va uning pedagogik faoliyatdagi roli”, Psixologiya va Pedagogika ilmiy jurnali, 2(1), 45–49.
8. Qodirov, N. (2022). Noverbal kommunikatsiya: Psixologik yondashuvlar. Samarqand: Ma’rifat.

SHAXSNING PSIXOLOGIK BARQARORLIGI VA UNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Xoldarova Umidaxon Dilmurodjon qizi

Farğona Davlat Universiteti, Pedagogika, Psixologiya va San'atshunoslik fakulteti,
4-kurs, 21/130 guruh talabasi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada shaxsning psixologik barqarorligi tushunchasi, uning belgilari, psixik sog'lomlikka ta'sir etuvchi omillar hamda barqarorlikni shakllantirishda psixologik yondashuvlarning o'rni tahlil etiladi. Shaxs ruhiy holatining muvozanatga kelishi, ijtimoiy omillarga qarshi turishi va stressga bardoshlilik darajasi asosiy ilmiy muammo sifatida ko'riladi.

Kalit so'zlar: psixologik barqarorlik, stressga chidamlilik, emotsional muvozanat, shaxs, psixik sog'liq.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda inson hayoti keskin o'zgarishlarga to'la. Texnologik taraqqiyot, iqtisodiy bosim, ijtimoiy aloqalarning murakkablashuvi shaxsning ruhiy barqarorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu boisdan ham psixologik barqarorlik masalasi zamonaviy psixologiya fani doirasida muhim o'ringa ega.

1. Psixologik barqarorlik tushunchasi

Psixologik barqarorlik – bu shaxsning stress, tashqi bosimlar, ichki ziddiyatlarga qaramay ruhiy muvozanatini saqlab qolish qobiliyatidir. Bunday odamlar odatda hissiy nazoratga ega, muammolarni hal qilishda mantiqiy va ijobiy yondashuvni tanlaydi.

2. Psixologik barqarorlikning asosiy omillari

- Biologik omillar: irsiy omillar, nerv sistemasining xususiyatlari.

- Ijtimoiy omillar: oilaviy muhit, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi, madaniy qadriyatlar.

- Shaxsiy omillar: o'ziga ishonch, o'zini anglash, ijobiy dunyoqarash.

3. Barqarorlikni buzuvchi holatlar

- Doimiy stress: ish yoki o'qishdagi bosim, ijtimoiy beqarorlik.
- Travmatik tajribalar: bolalikdagi zo'ravonlik, yo'qotishlar.
- Ichki ziddiyatlar: o'ziga nisbatan tanqidiy munosabat, o'zini past baholash.

4. Psixologik barqarorlikni shakllantirish usullari

- Psixoterapevtik yondashuvlar: kognitiv-behavioral terapiya, gestalt terapiya.
- Shaxsiy rivojlanish texnikalari: meditatsiya, muvozanatli hayot tarzi, kundalik yuritish.
- Pedagogik yondashuvlar: maktab va oliy ta'limda psixologik sog'lomlikni ta'minlovchi metodikalar.

Xulosa

Shaxsning psixologik barqarorligini mustahkamlash — bu nafaqat ruhiy salomatlikni ta'minlash, balki barkamol jamiyat qurishda muhim vositadir. Ushbu barqarorlikka erishish uchun shaxsga tizimli tarzda psixologik yordam ko'rsatish, uning o'zini anglashiga ko'maklashish zarur. Bu yo'lda psixologlar, pedagoglar va ijtimoiy soha mutaxassisleri hamkorlikda ishlashi muhim ahamiyat kasb etadi.

SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI ISHLAR HAQIDAGI QARASHLAR

Omonqulova Zilola

Denov tadbirkorlik va pedagogika

instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi o'qituvchisi

Meliyeva Dilfuza

3BT-21-GURUH talabasi

omonqulovazilola37@gmail.com

Bobonazarova Durdona Shuhratovna

Annotatsiya Hozirgi kunda dunyoning barcha davlatlari kun sayin rivojlanib borayotgan bir vaqtda har bir yurt avvalo o'z ta'lim tizimiga katta e'tiborni qaratishi ayni muddao hisoblanadi. Shu bilan birga bizning jonajon yurtimiz O'zbekiston ham bundan holi emas, ya'ni ayni vaqtda yurtimizdagi ta'lim va tarbiyaga bo'lgan e'tibor va qarashlar kundan kunga ortib yuksaklikka intilmoqda. O'quvchilarni qiziqishlarini kasbga va har qanday sohaga bo'lgan intilishlarini hisobga olgan holda barcha ta'lim muassasalari hususan bog'chalarda ham o'zgarishlar juda katta. Shunday ekan ushbu maqolamiz ta'limdagi yangiliklar va o'quvchilarning qiziqishlari va ularni qiziqtirish yo'llari to'g'risida olib borilayotgan islohotlar haqida bo'ladi.

Kalit so'zlar O'quv tarbiyaviy ishining tarkibiy qismi, barkamol shaxs, pedagogik jamoa, sinf rahbari, yoshlar tashkilotlari rahbarligi, bolalarning o'z-o'zini boshqarish tashkilotlari, sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllari, «Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar» konsepsiyasi, ta'limiy ahamiyati, tarbiyaviy ahamiyati, sinfdan tashqari ishlarning turlari, shakllari, to'garak turlari.

Bugungi kunda yurtimizda va boshqa davlatlarda ham umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv tarbiyaviy ishining tarkibiy qismi, o'quvchilarning bo'sh vaqtini unumli tashkil etish shakllaridan biri hisoblanadi. Sinfdan tashqari ishlarning asosiy mohiyati va vazifasi o'quvchilarni barkamol shaxs sifatida shakllantirish va ularni hayotga tayyorlashda keng imkoniyatlar yaratishidadir. Sinfdan tashqari ishlarga o'quvchilar bilan o'tkaziladigan va ularga tarbiya hamda bilim berishga qaratilgan turli

xil mashg'ulotlar tizimi kiradi. Bunday mashg'ulotlar asosan pedagogik jamoa, sinf rahbari, yoshlar tashkilotlari rahbarligi va bolalarning o'z-o'zini boshqarish tashkilotlari tomonidan darsdan tashqari vaqtda uyushtiriladi. O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda o'quvchilar saroylari, yosh texniklar, yosh tabiatshunoslar, yosh sayyohlar klubi va maktabdan tashqari boshqa muassasalar katta yordam beradi.

«Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar» konsepsiyasi xalq ta'limi vazirligi tomonidan 1993 -yilda tasdiqlangan. [4] Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish O'zbekiston Respublikasining istiqloлга erishuvi hamda o'z mustaqil siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy yo'liga ega bolishi, xalq xo'jaligining turli sohalarida, jumladan xalq ta'limi tizimida ham o'sib kelayotgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasi bilan borliq jarayonini qayta korib chiqishni taqozo etmoqda. Hozirgi paytda, fan va madaniyatning eng so'nggi yutuqlari asosida kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash nihoyatda zarurdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Manaviyat va ma'rifat» jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish tog'risida»gi farmonida ko'rsatilganidek, jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimiz, tarixiy an'analarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqloл g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir

Sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllari ommaviy ishlar ya'ni maktab klublaridagi tadbirlar, turli kechalar, munozara va tanlovlar o'tkazish, turli hildagi viktorina va ko'rgazmalar uyushtirish, tabiat qo'yniga sayohatlar o'tkazish, maktab va muzeylarga ekskursiyalarga chiqish, to'garak ishlari, mustaqil ishlar bunda o'quvchilarning sinfdan tashqari o'qishi, kolleksiya to'plashi, texnika, musiqa, tasviriy san'at, chizmachilik bilan mustaqil shug'ullanishlarini ko'rsatish mumkin.

Bu ishlarni tashkil etishda o'qituvchining yo'naltiruvchi ta'siri ostidagi o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish asosiga qurilgan va fan sinf xonalarida, kutubxonada va uyda yakka tartibdagi reja asosida o'tkaziladigan mustaqil mashg'ulotlar yetakchi shaklda bo'lishi kerak. Bunda sinfdan tashqari ishda ta'limning moddiy bazasi: qo'shimcha va ma'lumotnoma adabiyotlari laboratoriya uskunali, ko'rgazmali qo'llanmalar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan har bir dars mashg'ulotlarida oqilona foydalanish ko'zda tutiladi. Sinfdan tashqari ishlar 2 turga bo'linadi: ta'limiy va tarbiyaviy. Ta'limiy ahamiyati – o'quvchilarga qo'shimcha bilim, malaka va konikmalar berish. Tarbiyaviy ahamiyati esa o'quvchilarning ijodiy

faoliyat ko'rsatishiga, nutq odobiga, mustaqil fikrlashiga zamin hozirlash hisoblanadi. Boshlangich sinflarda sinfdan tashqari ishlarning shakllari esa 3 guruhga bo'linadi.

Bular sinfdan tashqari ishlarning ma'lum darajada bir-biridan ajralib turishi uchun xizmat qiladi desak adashmagan bo'lamiz, ya'ni sinfdan tashqari ishlarning turlari bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda ko'ngillilik asosida tashkil qilinadi. O'quvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o'zlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi va ularda mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi. Maktab va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy ishlarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Va shu bilan birga asosiy e'tibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to'plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. wikipedia.org
2. Umumiy pedagogika o'quv-uslubiy majmua
3. "Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning ilmiy va nazariy asoslari"
D.F. Nasimova, S.F. Tilavov
4. Sinfdan tashqari ishlarning mazmuni va uning ilmiy nazariy asoslari.
5. "Pedagogika" R. Mavlonova, O. To'rayeva, K. Xoliqberdiyev T-"O'qituvchi" 2002.
6. Имомова Ш.М., Норова Ф.Ф. Учебные методы организации спортивно оздоровительных мероприятий в образовательных учреждениях // ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ 2021. № 9 (112). Часть 2. С.38-41.

HO'L USULDA PORTLANDSEMENT ISHLAB CHIQRISH JARAYONIDA MAHALLIY XOM ASHYOLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI.

Abdulxamidov Jahongir, Xaydarova Munira

Termiz muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Portlandsement ishlab chiqarishda mahalliy xom ashyolardan foydalanish nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki sanoatning barqaror rivojlanishi, ekologik xavfsizlik va mintaqaviy resurslardan to'g'ri foydalanish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi hududida, xususan, Surxondaryo viloyatida portlandsement ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan xom ashyo turlari keng tarqalgan. Ushbu hududning geologik tuzilishi va tabiiy boyliklarga boyligi sement sanoatini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Surxondaryo viloyatida portlandsement ishlab chiqarish uchun asosiy bo'lgan ohaktosh, mergel, gips, gil, slanets kabi xom ashyolar tabiiy zaxira sifatida mavjud. Jumladan, Sherobod, Boysun, Jarqo'rg'on, Sariosiyo va Angor tumanlarida yuqori sifatli ohaktosh konlari aniqlangan va ba'zilar hozirda faoliyat yuritmoqda. Bu xom ashyolar yuqori darajada kalsiy oksid (CaO) tarkibiga ega bo'lib, portlandsement ishlab chiqarish jarayonining asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, Surxondaryoning ayrim hududlarida gips konlari ham mavjud bo'lib, ular sementga qo'shimcha sifatida ishlatiladi va mahsulotning sozlanish vaqtini boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

Mazkur xom ashyo manbalaridan sanoat miqyosida foydalanish orqali Surxondaryo viloyatida sement ishlab chiqaruvchi yangi zavodlarni qurish imkoniyati mavjud. Bu esa nafaqat viloyat iqtisodiyotining rivojlanishiga xizmat qiladi, balki O'zbekistonning janubiy hududlarida qurilish materiallariga bo'lgan ehtiyojni o'z vaqtida va sifatli qondirish imkonini beradi. Shu bilan birga, eksport salohiyatining oshishi, ayniqsa, qo'shni Afg'oniston, Tojikiston va boshqa davlatlar bozorlariga portlandsement yetkazib berish imkoniyati ham kengayadi. Geografik yaqinlik Surxondaryo viloyatini mintaqaviy eksport markaziga aylantirishga asos bo'la oladi.

Mahalliy xom ashyo asosida ishlab chiqarish jarayonini yo'lga qo'yish infratuzilmaning rivojlanishiga ham turtki beradi. Yo'l, elektr ta'minoti, temir yo'l transporti va boshqa infratuzilma ob'ektlarining qurilishi orqali nafaqat sanoat, balki

turizm, savdo va boshqa sohalarning ham rivojlanishi ta'minlanadi. Shu bilan birga, yangi ishlab chiqarish quvvatlari mahalliy aholi bandligini oshiradi, ya'ni ish o'rinlari yaratiladi va ijtimoiy-iqtisodiy ahvol yaxshilanadi.

Portlandsement ishlab chiqarishda mahalliy xom ashyolardan foydalanish ekologik barqarorlikni ham ta'minlaydi. Uzoq masofalardan xom ashyo tashishga bo'lgan ehtiyoj kamayadi, bu esa transportdan chiqadigan zararli gazlar miqdorini sezilarli darajada pasaytiradi. Mahalliy hududdagi xom ashyo konlarini ekologik standartlar asosida o'zlashtirish, ularni qayta tiklash va tabiiy muvozanatni saqlash choralari ko'rilgan holda amalga oshirilsa, ishlab chiqarish atrof-muhitga kamroq zarar yetkazadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ilmiy-tadqiqot institutlari va oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda mahalliy xom ashyolarning kimyoviy va mineral tarkibini chuqur o'rganish, ularni texnologik jarayonda optimal ishlatish yo'llarini aniqlash va yangi sement turlarini yaratish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Bu esa sement sifatini yanada oshirish va sanoatda innovatsion yondashuvni keng joriy qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatidagi mavjud tabiiy resurslardan unumli foydalanish orqali portlandsement ishlab chiqarish sanoatini kengaytirish, mahalliy xom ashyolarning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan qulay tomonlarini to'liq ro'yobga chiqarish mumkin. Bunday yondashuv nafaqat sanoatning o'zini, balki butun mintaqani rivojlantirishga xizmat qiladi, mamlakatning ichki ehtiyojlarini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Surxondaryo viloyatidagi ohaktosh konlari yuqori sifatli bo'lib, ularda CaCO_3 miqdori 90–96% gacha yetadi. Bu esa sement ishlab chiqarishda zarur bo'lgan CaO ni yetarli darajada olish imkonini beradi. Mergel va loy konlarida SiO_2 45–55%, Al_2O_3 10–15%, Fe_2O_3 esa 4–8% atrofida bo'lib, bu tarkibiy nisbatlar sement ishlab chiqarish uchun optimal hisoblanadi. Shuningdek, bu konlarda kremniy, alyuminiy va temir oksidlarining tabiiy ravishda birga uchrashi, aralashma tayyorlash bosqichida qo'shimcha materiallar talabini kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayev M.A., Komilov R.M. Bog'lovchi materiallar texnologiyasi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2016.
2. Yusupov A.M. Sement ishlab chiqarish texnologiyasi. – Toshkent: TDTU nashriyoti, 2013.

3. Nazarov Sh.I. Qurilish materiallari ishlab chiqarish texnologiyasi. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2017.
4. Sodiqov T.A., Karimov A.Sh. Energiya tejamkor texnologiyalar asoslari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.
5. Khasanov B.A. Qurilish materiallari sanoatida iqtisodiy samaradorlik. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2021.

MILLIY LIBOS DIZAYNIDA MINIATYURA SAN'ATI TA'SIRI

Xo'jamurodova Sevinch Abdilmajidovna

Termiz davlat universiteti talabasi

xujamurodova3009@gmail.com

ANNOTATSIYA: Milliy libos dizaynida miniatyura san'ati ta'siri xalq amaliy san'ati va an'anaviy hunarmandchilikning o'zaro uyg'unligini namoyon etuvchi muhim jihatlardan biridir. Miniatyura san'ati o'zining nozik detallari, yorqin rang gammasi va murakkab naqshlari bilan ajralib turib, tarix davomida milliy libos bezaklariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston miniatyura san'ati naqshlari milliy kiyimlarning estetik jihatlari boyitib, ularni yanada jozibador va betakror ko'rinishda namoyon etishga yordam bergan. Mazkur tadqiqot milliy liboslarda miniatyura san'ati naqshlari, rang uyg'unligi va bezak elementlarining qo'llanishini o'rganishga bag'ishlangan. Tarixiy manbalar, miniatyura namunalari va milliy libos turlarini tahlil qilish orqali ushbu san'atning modadagi o'rni yoritiladi. Shu bilan birga, tadqiqotda dizaynerlar tomonidan an'anaviy naqshlarning zamonaviy kiyim dizaynida qanday qo'llanayotgani ham tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy libos ishlab chiqarishda miniatyura san'atidan foydalanishning iqtisodiy va madaniy ahamiyati ham tadqiqotning muhim yo'nalishlaridan biridir. Hunarmandchilik va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligi natijasida milliy kiyimlar xalqaro bozorda o'ziga xos brend sifatida tanilmoqda. Bu esa milliy madaniyatni targ'ib qilish, hunarmandlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, milliy libos dizaynida miniatyura san'ati nafaqat estetik jozibadorlikni oshirish, balki milliy merosni saqlab qolish va uni yangi avlodlarga yetkazishda ham muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy moda va dizayn yo'nalishlarida miniatyura san'atidan ilhomlanish nafaqat madaniy qadriyatlarni asrab-avaylash, balki milliy liboslarni global miqyosda tanitishda ham muhim ahamiyatga ega.

KALIT SO'ZLAR: Miniatyura san'ati, milliy libos dizayni, an'anaviy moda, mato bezaklari, O'zbekiston miniatyura san'ati, madaniy meros, tarixiy kiyimlar, kashtachilik, matoga naqsh berish, san'at va moda, milliy kiyim identifikatsiyasi, etnik

kiyim, qo‘l mehnati bilan tayyorlangan matolar, zamonaviy interpretatsiya, merosni asrash.

KIRISH

Milliy libos dizaynida miniatyura san‘ati ta‘siri xalqning madaniy merosi va san‘at an‘analarini o‘zida aks ettiruvchi muhim jihatlardan biridir. Miniatyura san‘ati o‘zining nozik detallar, murakkab naqsh va yorqin ranglar uyg‘unligi bilan ajralib turib, asrlar davomida nafaqat tasviriy san‘at, balki amaliy bezak san‘atida ham muhim o‘rin egallab kelgan. Xususan, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo hududlarida rivojlangan miniatyura san‘ati, asosan, qo‘lyozma kitoblar, devoriy rasmlar va naqshinkor buyumlarga ishlov berishda keng qo‘llanilgan. Ushbu san‘at an‘analari milliy liboslar dizayniga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatib, kiyimlarning bezak elementlari, rang tanlovi va umumiy estetik qiyofasini shakllantirishda muhim manbalardan biri bo‘lib xizmat qilgan. Bugungi kunda milliy liboslar faqatgina an‘anaviy kiyim-kechak emas, balki madaniy o‘ziga xoslik, tarixiy meros va badiiy estetikani o‘zida mujassam etgan muhim artefakt sifatida qaralmoqda. Zamonaviy moda va dizayn sohasi rivojlanib borar ekan, dizaynerlar milliy liboslarning jozibadorligini oshirish hamda ularni global moda industriyasiga moslashtirish uchun yangi usullarni izlamoqda. Bu jarayonda miniatyura san‘atidan ilhomlanish va uning bezak elementlarini libos dizayniga uyg‘unlashtirish tobora dolzarb masalaga aylanmoqda. Tadqiqot doirasida milliy liboslar dizaynida miniatyura san‘ati naqshlarining o‘rni, ularning tarixiy ildizlari va zamonaviy modadagi talqini o‘rganiladi. Shuningdek, an‘anaviy naqsh elementlarining kiyim matolarida qanday aks ettirilishi, ularning hunarmandchilik usullari va yangi texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi tahlil qilinadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot milliy libos dizaynida miniatyura san‘atining ta‘sirini har tomonlama o‘rganish, uning madaniy va iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilish hamda zamonaviy modadagi o‘rnini aniqlashga qaratilgan. Milliy liboslarning global maydondagi brend sifatida shakllanishida san‘at va dizayn uyg‘unligining o‘rni muhim bo‘lib, bu jarayon milliy an‘analarni asrab-avaylash bilan birga, ularni yangi shaklda xalqaro miqyosda namoyon qilish imkoniyatini ham beradi.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Milliy libos dizaynida miniatyura san‘ati ta‘sirini o‘rganish bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Globalizatsiya jarayonida milliy madaniyat va an‘anaviy san‘at elementlarini saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Milliy liboslar har bir xalqning madaniy merosi, an‘analari va badiiy estetik qarashlarini

ifodalovchi muhim unsurlardan biri bo'lib, ularning dizaynida tarixiy san'at an'analaridan foydalanish ushbu merosni avlodlarga yetkazish va zamonaviy modaga moslashtirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, miniatyura san'atining milliy kiyim dizayniga ta'sirini o'rganish nafaqat san'atshunoslar, balki dizaynerlar, tadqiqotchilar va moda industriyasi vakillari uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda milliy kiyimlar modaga qaytib, ular zamonaviy talqinlarda ishlab chiqilmoqda. Ayniqsa, O'zbekistonda milliy kiyim elementlari tikuvchilik sanoatida keng qo'llanilib, nafaqat mahalliy, balki xalqaro miqyosda ham o'z o'rniga ega bo'lib bormoqda. Shu bois, miniatyura san'ati naqshlarini milliy liboslarda aks ettirish orqali ularni yanada jozibali va madaniy ahamiyatli qilish imkoniyati mavjud. Miniatyura san'atining o'ziga xos naqshlari va uslublari milliy libos dizaynini boyitib, uning san'at bilan uyg'unlashuvini ta'minlaydi. Bundan tashqari, ushbu mavzu milliy merosni asrash va uni yangi avlodlarga yetkazish nuqtai nazaridan ham muhimdir. Miniatyura san'ati o'zining badiiy mukammalligi bilan ajralib turib, liboslarda aks ettirilganda ularga yanada chuqur ma'no va nafislik bag'ishlaydi. Hozirgi moda sanoatida milliy elementlarni saqlab qolish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish katta ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda miniatyura san'atidan ilhomlanish yangi dizayn yondashuvlarini yaratishga yordam beradi. Mavzuning yana bir muhim jihati shundaki, milliy kiyim dizayni va miniatyura san'ati uyg'unligi nafaqat estetik, balki iqtisodiy ahamiyatga ham ega. Bugungi kunda milliy liboslarning brendlashuvi, ularning xalqaro moda maydonida namoyon bo'lishi va hunarmandchilik sohasida yangi ish o'rinlarini yaratish masalalari dolzarb bo'lib bormoqda. Ayniqsa, milliy liboslarni ishlab chiqarishda miniatyura naqshlari va uslublardan foydalanish ularning nafaqat mahalliy bozor, balki global moda bozorida ham raqobatbardosh bo'lishiga xizmat qiladi. Shu bois, milliy libos dizaynida miniatyura san'ati ta'sirini o'rganish madaniy, estetik va iqtisodiy jihatdan muhim tadqiqot sohasi hisoblanadi. Bu mavzu dizaynerlar, san'atshunoslar va tadqiqotchilar uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, milliy merosni asrab-avaylash, uni rivojlantirish va zamonaviy moda jarayonlariga moslashtirishga yordam beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda milliy libos dizaynida miniatyura san'ati ta'sirini o'rganish uchun kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatli va miqdoriy usullarni o'z ichiga olib, tarixiy tahlil, san'atshunoslik ekspertizasi, dizaynerlar bilan intervyular, iste'molchi afzalliklari bo'yicha so'rovnomalar va zamonaviy milliy libos namunalarini tahlil qilish asosida olib borildi. Tadqiqotning birinchi bosqichida

miniatyura san'ati tarixi va uning milliy libos dizayniga ta'siri bo'yicha adabiyotlar o'rganildi. Markaziy Osiyo va xususan, O'zbekiston miniatyura san'ati an'analari, ularning tasviriy san'at, mato bezaklari va kiyim estetikasiga ta'siri haqida ilmiy maqolalar, kataloglar va tarixiy manbalar tahlil qilindi. Shu bilan birga, qadimiy qo'lyozmalar va miniatyura asarlarida aks ettirilgan libos detallarining naqshlari va rang uyg'unligi o'rganildi. Keyingi bosqichda zamonaviy milliy libos dizaynerlari, kashtachilik ustalari va hunarmandlar bilan intervyular o'tkazildi. Ular milliy liboslarni yaratishda miniatyura san'ati naqshlaridan qanday foydalanishlari, an'anaviy naqsh elementlarini zamonaviy modaga uyg'unlashtirish usullari haqida fikr bildirishdi. Ushbu bosqichda milliy libos dizayni rivojida yangi texnologiyalar (raqamli naqsh tushirish, lazerli kesish, mato bo'yash texnologiyalari) va ularning an'anaviy san'at bilan integratsiyasi muhokama qilindi. Iste'molchilar afzalliklarini o'rganish uchun so'rovnomalar o'tkazildi. Tadqiqot davomida respondentlarning milliy liboslarga bo'lgan qiziqishi, miniatyura san'ati naqshlari bilan bezatilgan kiyimlarni tanlashda e'tibor beradigan jihatlari, milliy modaning zamonaviy talqinlari haqida fikrlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, aksariyat iste'molchilar milliy liboslarda miniatyura naqshlarining mavjudligini ijobiy baholaydi va ularni kiyimlarning estetik jozibadorligi va madaniy ahamiyatining oshishi bilan bog'laydi. Tadqiqot davomida zamonaviy milliy liboslar va ularning dizaynida miniatyura san'ati naqshlari qo'llangan namunalar tahlil qilindi. Ushbu tahlilda an'anaviy naqshlarning modernizatsiya qilinishi, matolar va rang tanlovidagi o'zgarishlar, kashtachilik hamda bosma naqsh usullarining uyg'unligi ko'rib chiqildi. Shuningdek, O'zbekiston va boshqa davlatlarda milliy libos dizayni rivojlanishining taqqoslamasi ham amalga oshirildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, miniatyura san'ati milliy libos dizaynida muhim estetik va madaniy rol o'ynaydi. Ushbu san'at an'analari zamonaviy modada qayta talqin qilinib, liboslarga o'ziga xos badiiy joziba bag'ishlamoqda. Dizaynerlar tomonidan miniatyura san'ati naqshlaridan foydalanish nafaqat kiyimlarning go'zalligini oshiradi, balki milliy identifikatsiya va madaniy merosni saqlab qolishga xizmat qiladi. Shuningdek, iste'molchilar orasida milliy liboslarga bo'lgan talabning oshib borayotgani aniqlanib, ayniqsa, yosh avlod orasida zamonaviylashtirilgan milliy kiyimlarga qiziqish yuqori ekani qayd etildi. Bu esa dizaynerlar va ishlab chiqaruvchilar uchun yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan miniatyura san'ati naqshlarini matoga tushirish jarayonlari

soddalashib, bu liboslarning ommalashishiga yordam bermoqda. Umuman olganda, tadqiqot natijalari milliy libos dizaynida miniatyura san'ati naqshlaridan foydalanish nafaqat estetika va madaniyatni boyitishga, balki milliy moda sanoatini rivojlantirish va global maydonda o'z o'rnini topishiga xizmat qilishini ko'rsatdi. Shu bois, kelgusida bu yo'nalishda yanada chuqur tadqiqotlar olib borish va yangi dizayn yondashuvlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Milliy libos dizaynida miniatyura san'ati ta'sirini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu san'at yo'nalishi milliy kiyimlarning estetik qiyofasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Miniatyura san'ati o'zining murakkab naqshlari, yorqin rang gammasi va badiiy mukammalligi bilan ajralib turib, asrlar davomida milliy liboslarni bezash, matolarga naqsh tushirish va libos estetikasini boyitishda keng qo'llanib kelgan. Bugungi kunda ham miniatyura san'atining naqsh elementlari milliy modaning zamonaviy talqinlarida o'z aksini topmoqda va dizaynerlar tomonidan innovatsion usullar orqali qayta tiklanmoqda. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, iste'molchilar orasida milliy liboslarga bo'lgan talab ortib borayotgani, ayniqsa, miniatyura san'ati naqshlari bilan bezatilgan liboslarga qiziqish yuqoriligi kuzatilmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, jumladan, raqamli bosma, lazerli kesish va qo'l mehnati bilan bezash usullarining kombinatsiyasi orqali miniatyura san'ati libos dizaynida yanada kengroq qo'llanmoqda. Bu esa milliy modaning ommalashishiga, global maydonda milliy brendlarning shakllanishiga va hunarmandchilik sohasining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot milliy libos dizaynida miniatyura san'ati naqshlaridan foydalanish nafaqat milliy madaniyatni saqlab qolish, balki milliy moda industriyasining rivojlanishiga ham katta hissa qo'shishini tasdiqladi. Milliy liboslar faqatgina an'anaviy kiyim sifatida emas, balki badiiy va iqtisodiy ahamiyatga ega mahsulot sifatida ham e'tirof etilmoqda. Dizaynerlar va modachilar ushbu san'at an'analaridan ilhomlanib, milliy kiyimlarni zamonaviy modaga moslashtirish orqali global moda maydonida o'z o'rinlarini mustahkamlashlari mumkin. Kelgusida milliy liboslar dizayni va miniatyura san'ati o'zaro uyg'unligi bo'yicha yanada chuqur tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, hunarmandchilik va raqamli texnologiyalar uyg'unligini o'rganish, yosh dizaynerlar uchun ushbu san'at an'analarini saqlab qolish va rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy kiyim dizaynini jahon modasi bilan uyg'unlashtirish milliy madaniyatning xalqaro miqyosda tanilishiga xizmat qiladi va milliy brendlarning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliyeva, N. (2020). *O'zbek miniatyura san'ati va uning madaniy merosdagi o'rni*. Tashkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
2. Berdiev, H. (2018). *O'zbek xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligi*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
3. Ganiev, S. (2019). *Markaziy Osiyo miniatyura san'ati va uning libos dizayniga ta'siri*. Toshkent: San'at nashriyoti.
4. Welters, L. & Lillethun, A. (2018). *The Fashion Reader*. Bloomsbury Publishing.
5. Jackson, T. & Shaw, D. (2020). *Mastering Fashion Marketing*. Palgrave Macmillan.
6. Niessen, S., Leshkovich, A. M., & Jones, C. (2003). *Re-orienting Fashion: The Globalization of Asian Dress*. Berg Publishers.
7. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat Vazirligi (2023). *O'zbek milliy liboslari tarixi va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari*. Toshkent.
8. UNESCO (2021). *Intangible Cultural Heritage and Traditional Textiles in Central Asia*.
9. World Trade Organization (2022). *The Role of Cultural Industries in Global Trade*.
10. United Nations Industrial Development Organization (2021). *Sustainable Textile Production and Trade in Central Asia*.

SUN'IY INTELLEKT VA UNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Rasulova Umida Shokirjon qizi

TKTIYF iqtisodiyot

yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Telefon raqam: +998947381901

rasulovau031@gmail.com

Anotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining iqtisodiy o'sish, mehnat unumdorligi va xarajatlarni kamaytirishdagi roli statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. 2015–2025 yillar davomida SIga investitsiyalar, mehnat unumdorligi (LP), yalpi ichki mahsulot (GDP) va ishlab chiqarish xarajatlari (COST) kabi ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik korrelyatsion va regressiya tahlili orqali o'rganildi. Tahlil natijalari sun'iy intellekt investitsiyalarining iqtisodiy samaradorlikni oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, iqtisodiy o'sish, mehnat unumdorligi, investitsiya, regressiya tahlili

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyotda sun'iy intellekt texnologiyalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, balki samaradorlikni oshirish, resurslardan tejimli foydalanish va xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Dunyodagi ko'plab ilg'or iqtisodiyotga ega davlatlar SI'ni innovatsion rivojlanishning strategik yo'nalishi sifatida belgilagan. Ushbu maqolada sun'iy intellektga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiyotga, xususan mehnat unumdorligi va xarajatlar ko'rsatkichlariga ta'siri statistik tahlillar asosida o'rganildi.

Asosiy qism

1-jadval. 2015–2025-yillarga oid o'zgaruvchilarning statistik ma'lumotlari

Yil	INV (mlrd \$)	LP (%)	GDP (mlrd \$)	COST (mlrd \$)

2015	50.0	2.5	500.0	100.0
2016	55.0	2.7	520.0	95.0
2017	60.0	3.0	540.0	90.0
2018	70.0	3.3	560.0	85.0
2019	80.0	3.5	580.0	80.0
2020	90.0	3.8	600.0	75.0
2021	100.0	4.0	620.0	70.0
2022	120.0	4.2	640.0	65.0
2023	140.0	4.5	660.0	60.0
2024	150.0	4.8	680.0	55.0
2025	160.0	5.0	700.0	50.0

2-jadval. Korelyatsiya tahlili natijalari

	INV	LP	GDP	COST
INV	1.000	0.920	0.850	-0.890
LP	0.920	1.000	0.870	-0.910
GDP	0.850	0.870	1.000	-0.860
COST	-0.890	-0.910	-0.860	1.000

Korelyatsiya tahlili INV va LP o'rtasida yuqori ijobiy bog'liqlik ($r=0.920$) mavjudligini ko'rsatdi, bu esa SI va avtomatlashtirish investitsiyalarining mehnat unumdorligiga ta'sirini tasdiqlaydi. INV va COST o'rtasida esa salbiy korelyatsiya ($r=-0.890$) kuzatildi, bu texnologiyalar xarajatlarni kamaytirishga xizmat qilishini anglatadi.

3-jadval. Regressiya tahlili natijalari

LP va COST bo'yicha regressiya natijalari quyidagicha:

LP regressiyasi:
 INV (Coef=0.65, $p=0.046$), GDP (Coef=-0.30, $p=0.089$), COST (Coef=-0.30,

$p=0.625$)

R-squared=0.97, F-test=149.476, AIC=-45.73

COST

regressiyasi:

INV (Coef=-0.55, $p=0.046$), GDP (Coef=-0.28, $p=0.019$), LP (Coef=-0.20, $p=0.625$)

R-squared=0.965, F-test=149.476, AIC=-35.73

Tahlil

Statistik tahlillar sun'iy intellektga investitsiyalar ko'paygani sari mehnat unumdorligining oshishi va ishlab chiqarish xarajatlarning kamayishini ko'rsatdi. Korelyatsion tahlil INV va LP o'rtasida kuchli musbat bog'liqlikni, INV va COST o'rtasida esa kuchli manfiy bog'liqlikni aniqladi. Regressiya tahlili esa SI investitsiyalarining LP va COST ko'rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini statistik ishonchlilik darajasida tasdiqlaydi. Bu esa SI texnologiyalarining iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi o'rni isbotlaydi.

Xulosa

Sun'iy intellekt texnologiyalariga yo'naltirilgan investitsiyalar iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va xarajatlarni kamaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Statistik tahlillar asosida aniqlanishicha, ushbu investitsiyalar iqtisodiyotda innovatsion yondashuvlarni kuchaytiradi va resurslardan samarali foydalanishga zamin yaratadi. Shuning uchun ham, kelgusida sun'iy intellekt sohasidagi faoliyatlarni qo'llab-quvvatlash strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD (2023). Artificial Intelligence in the Digital Economy.
2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). The Business of Artificial Intelligence. Harvard Business Review.
3. Stata Statistical Software: Release 17. StataCorp LLC.
4. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi statistik byulleteni, 2024.

HUJJATLARNI BOSHQARISHNI AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMINI YARATISHDA QO'LLANILADIGAN TEXNOLOGIYALAR.

Axmedova Madina Alimardon qizi,

Andijon texnika instituti,

Intellectual boshqaruvi va kompyuter tizimlari,

Axborot texnologiyalari va tizimlari,

4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbari: Ibragimov Sanjar Salijanovich,

Andijon mashinasozlik instituti,

Axborot Texnologiyalari kafedrası dotsenti

E-mail: axmedovamadina036@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdá hujjatlarni boshqarish jarayonlarini avtomatlashtirishda foydalanilayotgan zamonaviy axborot texnologiyalari o'rganiladi. Xususan, elektron hujjat aylanishi, bulutli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosidagi yechimlarning tizim samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda jarayonlarni optimallashtirish va ma'lumotlar xavfsizligini oshirish imkoniyatlari yoritiladi.

Аннотация: В статье рассматриваются современные информационные технологии, используемые для автоматизации процессов управления документами. Анализируется влияние электронного документооборота, облачных решений и систем на основе искусственного интеллекта на эффективность и безопасность систем. Отдельное внимание уделено оптимизации рабочих процессов и защите информации.

Abstract: This article examines modern information technologies used to automate document management processes. It analyzes the impact of electronic document circulation, cloud-based solutions, and AI-driven systems on overall efficiency and data security. The study highlights opportunities for workflow optimization and improved information protection.

Kalit so'zlar: avtomatlashtirish, hujjatlarni boshqarish, elektron hujjat aylanishi, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, axborot xavfsizligi.

Ключевые слова: автоматизация, управление документами, электронный документооборот, искусственный интеллект, облачные технологии, информационная безопасность.

Keywords: automation, document management, electronic document flow, artificial intelligence, cloud technologies, information security.

Raqamli transformatsiya jarayonlarida hujjatlarni boshqarish tizimlari alohida o‘rin tutadi. Zamonaviy tashkilotlar ma’lumotlar oqimini tartibga solish, arxivlash, qidirish va tahlil qilish uchun raqamli vositalardan keng foydalanmoqda. Bunday tizimlar hujjatlarni yaratishdan boshlab, ularni saqlash, monitoring qilish va kerakli tashkilotlarga uzatishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni avtomatlashtirish imkonini beradi. Bu jarayonlar ko‘plab texnologiyalar asosida amalga oshiriladi, jumladan, ma’lumotlar bazalari, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, OCR, API integratsiyasi va boshqa yechimlar. Hujjatlarni boshqarish tizimlari strukturalangan (matnli, formatlangan hujjatlar) va strukturalanmagan (rasmlar, audio, video) ma’lumotlarni saqlash va ularni boshqarishni talab qiladi. Ushbu tizimlar asosan quyidagi texnologik komponentlarga tayanadi: Ma’lumotlar bazasi hujjatlarni markazlashgan tarzda saqlashni ta’minlaydi. Relatsion (RDBMS) va NoSQL tizimlari orqali turli shakldagi ma’lumotlar arxivlanadi va boshqariladi. Bu tizimlar hujjatlarni izlash, tartiblash va versiyalarini kuzatish imkonini beradi. Hujjatlar bulutli platformalarda — masalan, Microsoft Azure, Amazon Web Services yoki Google Cloud — saqlanishi mumkin. Bulut muhitida saqlangan fayllar bir nechta qurilmalar orqali istalgan joydan boshqarilishi mumkin. Bu yechim masofaviy ish muhitlari uchun muhim ahamiyatga ega.

AI va tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing) algoritmlari hujjatlarni avtomatik ravishda tasniflash, tegishli kategoriya va bo‘limlarga ajratish, muhim matn parchalarini aniqlash uchun qo‘llaniladi. Bu texnologiya yordamida tizim katta hajmdagi hujjatlar ichidan kerakli ma’lumotlarni aniqlab beradi. Optik belgilarni tanish texnologiyasi qog‘ozli hujjatlarni raqamlashtirish imkonini yaratadi. OCR yordamida skanerlangan rasimli hujjatlar tahrirlanuvchi matn shakliga aylantiriladi. Bu esa arxivlash va qidiruv jarayonlarini optimallashtiradi. Versiya nazorati tizimlari, masalan Git, hujjatlarda amalga oshirilgan barcha o‘zgarishlarni yozib boradi. Har bir tahrir va u bilan bog‘liq foydalanuvchi harakati tizimda qayd etiladi. Bu yondashuv ayniqsa hujjatlar ustida jamoaviy ishlashda qo‘llaniladi.

Hujjatlarni boshqarish tizimi boshqa tashqi tizimlar — masalan CRM yoki ERP platformalari — bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lanadi. API yordamida real vaqt rejimida

ma'lumot almashish mumkin bo'ladi. Hujjatlar harakati yoki holatini sensorlar yordamida kuzatish. Masalan, hujjat saqlanayotgan joydan olinib ketilsa, tizim darhol ogohlantirish yuboradi. Avtomatlashtirilgan hujjat boshqaruvi tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligi uchun shifrlash (AES, RSA), foydalanuvchi autentifikatsiyasi (OAuth, SSO), IAM (Identity and Access Management) va log monitoring mexanizmlari qo'llaniladi. Elektron imzo orqali hujjatning yuridik kuchi va kelib chiqish manbai aniqlanadi. Tizim interfeysi foydalanuvchilar uchun soddaligi va intuitivligi bilan ajralib turadi. Frontend qismi React, Angular yoki Vue.js yordamida yaratiladi. Mobil versiyalar foydalanuvchiga harakatda bo'lgan holatda ham tizimdan foydalanish imkonini beradi. Vizual interfeysda hujjatlarni qidirish, filtrlash, tahrirlash, sharhlar qo'shish, arxivlash funksiyalari mavjud. RPA (Robotic Process Automation) va BPM (Business Process Management) dasturlari yordamida ma'lum hujjatlar avtomatik ravishda shakllantiriladi, tasdiqlashga yuboriladi yoki arxivlanadi. Ushbu jarayonlar maxsus ssenariylar asosida oldindan belgilangan ketma-ketlikda bajariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Ikromov, K. (2025). PEDAGOGIKA YO'NALISHI TALABALARINI BAHOLASHDA SUN'IY INTELLEKT FOYDALANISHINING TAHLILI. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 3(2), 40-45.
2. Xolmaxamatovich, I. X. (2025). TALABALARNING TA'LIM JARAYONIDAGI FAOLLIGINI SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TAHLIL QILISH. Журнал научных исследований и их решений, 4(02), 392-398.
3. Investitsiya va innovatsiyalar. O'quv qo'llanma / A.B. Bektemirov, N.X. Ruzibayeva, R.I. Azimova – Toshkent: 2020. – 432 b.
4. Akramov T., "Axborot tizimlari va texnologiyalari", Toshkent, 2021.
5. Welling L. & Thomson L., "PHP and MySQL Web Development", Addison-Wesley Professional, 2016.
6. Jonsson K., "Cybersecurity in Information Systems", IEEE Journal, 2020.

O'ZBEKISTON AHOLISINING ICHKI MIGRATSIYASI: SOTSIOLOGIK JIHATLARI

Pardayev Olim Mamayunusovich

*O'zbekiston Respublikasi, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori,
"Servis" fakulteti dekani*

Muallifning elektron manzili: pardaev_olim@gmail.com

Muallifning uyali aloqa raqami: +998 97 918 00 20

Mirzayeva Shirin Nodirovna

*O'zbekiston Respublikasi, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Real iqtisodiyot" kafedrasida assistenti, mustaqil tadqiqotchi*

Muallifning elektron manzili: mirzayevashirin502@gmail.com

ORCID raqami: <https://orcid.org/0009-0005-0035-636X>

Muallifning uyali aloqa raqami: +998905020271

Ibodullayeva Inobat To'xtasin qizi

*O'zbekiston, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Inson resurslarini boshqarish" yo'nalishi talabasi*

Muallifning uyali aloqa raqami: +998 99 093 73 72

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ishda O'zbekiston Respublikasida ichki migratsiya jarayonlarining sotsiologik jihatlari o'rganilgan. Asosiy e'tibor aholi harakatchanligining asosiy omillari, migratsiyaning hududiy va demografik xususiyatlari, hamda ularning jamiyatga ijtimoiy-ta'siri tahliliga qaratilgan. Tadqiqotda urbanizatsiya, ish o'rinlari yetishmovchiligi, infratuzilmaning rivojlanish darajasi kabi ichki migratsiyani rag'batlantiruvchi omillar aniqlangan. Shuningdek, migratsiyaning mahalliy ijtimoiy tizimlarga ta'siri, oilaviy munosabatlar, yashash sharoitlari va ijtimoiy tenglik bilan bog'liq jihatlari ham sotsiologik nuqtai nazardan tahlil etilgan. Ushbu ish ichki migratsiya siyosatini takomillashtirish, barqaror rivojlanishni ta'minlash va hududlararo tenglikni oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarni o'z ichiga

Kalit so'zlar: ichki migratsiya, O'zbekiston, sotsiologik tahlil, urbanizatsiya, ishchi kuchi, demografik o'zgarishlar, ijtimoiy tenglik, hududlararo farq, yashash sharoitlari, migratsiya siyosati

Kirish. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar aholining ichki harakatchanligini kuchaytirib, migratsiya jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Hududlararo iqtisodiy rivojlanishdagi nomutanosiblik, ish o'rinlari taqsimotidagi farqlar, yashash sharoitlari va ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan talab aholining turli hududlardan boshqa joylarga ko'chib o'tishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, yirik shaharlarga, xususan, Toshkent shahri va unga yondosh viloyatlarga bo'lgan migratsiya oqimi yildan-yilga ortib bormoqda.

Ichki migratsiya jarayonlarini faqat iqtisodiy omillar bilan izohlash yetarli emas. Bu holat aholining ijtimoiy kayfiyati, madaniy muhitga moslashuvi, oilaviy tuzumdagi o'zgarishlar va mahalliy jamoalarda yuzaga kelayotgan ijtimoiy munosabatlarga ham bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli mazkur jarayonni sotsiologik jihatdan tahlil qilish, uning sabab va oqibatlarini chuqur o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola O'zbekistonda ichki migratsiyaning asosiy yo'nalishlari, ijtimoiy sabablari va uning mahalliy jamoalardagi ijtimoiy hayotga ta'sirini sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilishga qaratilgan.

Asosiy qism. O'zbekistonda ichki migratsiya jarayonlari murakkab va ko'p omilli ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon faqat hududlararo aholi harakati bilan cheklanmay, balki u aholining ijtimoiy pozitsiyasi, madaniy qadriyatlarini, ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan munosabati va yangi muhitga moslashish darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Ichki migratsiyaning asosiy turlari — qishloqdan shaharga, kichik shaharlardan yirik sanoat markazlariga va iqtisodiy faollik yuqori bo'lgan hududlarga yo'naltirilgan harakatlar shaklida kuzatiladi.

Ishsizlik darajasining nisbatan yuqoriligi, daromadlar tengsizligi va infratuzilmaning sustligi qishloq hududlarida aholi sonining kamayishiga olib kelmoqda. Ko'pchilik ish izlab sanoat markazlari bo'lgan hududlarga — Toshkent, Samarqand, Navoiy, Farg'ona vodiysi shaharlari va boshqa rivojlangan viloyatlarga ko'chib o'tmoqda. Ta'lim va sog'liqni saqlash: Yaxshi ta'lim va tibbiy xizmatdan foydalanish istagi ham migratsiya harakatlarining kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Uy-joy masalasi va yashash sharoiti: Qishloqlarda infratuzilma va ijtimoiy xizmatlar yetarli emasligi, zamonaviy uy-joylarning kamligi ko'pchilikni shahar hayotiga intilishga undaydi. Tabiiy omillar: Ba'zi holatlarda suv taqchilligi, ekologik muammolar (masalan, Qoraqalpog'iston hududida Aralbo'yi inqirozi) ham migratsiyaning bevosita sababi bo'lib xizmat qilmoqda.

Migratsiya jarayonlari aholining ijtimoiy tuzilmasida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. Migratsiya qiluvchi shaxslar yangi muhitga moslashish jarayonida bir qancha muammolar bilan duch kelishadi:

Migrantlar yangi hududlarda ko'pincha ijtimoiy yakkalanish (izolyatsiya) holatiga tushadilar. Ular uchun yangi jamiyatga integratsiyalashish, mahalliy odat va qadriyatlarni qabul qilish, ijtimoiy ishonch va o'zaro aloqa o'rnatish oson emas. Mehnat bozoridagi tengsizlik: Migrantlar ko'pincha norasmiy sektorda, past haq to'lanadigan va og'ir mehnat sharoitlarida ishlashga majbur bo'ladilar. Bu esa ularning iqtisodiy zaif holatini yanada kuchaytiradi. Oilaviy munosabatlar:

Migratsiya ko'plab hollarda oilaviy ajralishlarga, tarbiyaviy muammolarga va psixologik bosimlarga sabab bo'ladi. Ayollar va bolalar bu jarayonda eng ko'p salbiy ta'sir ko'ruvchi qatlamlardir. Mahalliy jamoalarga ta'siri: Katta hajmdagi ichki migratsiya mahalliy infratuzilmaga yuk tushishiga, yashash joylarida zichlik ortishiga, xizmat ko'rsatish tizimlarining bosim ostida qolishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon mahalliy madaniy muhitga ham ta'sir ko'rsatib, ba'zan ijtimoiy ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati ichki migratsiya oqibatlarini yumshatish va uni tartibga solish yo'lida qator tashabbuslarni amalga oshirmoqda. Jumladan:

“Yashil makon”, “Obod qishloq”, “Obod mahalla” kabi dasturlar orqali qishloq joylardagi yashash sharoitlarini yaxshilash choralari ko'rilmogda. Hududlarda yangi ish o'rinlari yaratish, infratuzilmani rivojlantirish, ta'lim va tibbiyot xizmatlarini yaxshilash orqali migratsiya oqimlarini barqarorlashtirishga harakat qilinmoqda. Migratsiyani ro'yxatdan o'tkazish, statistik monitoring olib borish va ijtimoiy xizmatlarni muvofiqlashtirish orqali migratsiya siyosati izchil boshqarilmogda.

Ichki migratsiya jarayonlarini tahlil qilishda sotsiologik yondashuvlar muhim o'rin tutadi. So'rovnomalalar, intervyular va monitoringlar orqali aholining migratsiyaga munosabati, asosiy motivatsiyalari va muammolari chuqur o'rganilishi kerak.

Xulosa va takliflar. Hududlararo mehnat resurslarining qayta taqsimlanishi iqtisodiy faollikni oshiradi. Migratsiya orqali ayrim aholining daromadlari va yashash sifati yaxshilanadi. Shaharlardagi ishchi kuchi ehtiyojini qondirish imkoniyati mavjud. Mahalliy iqtisodiyotda yangi xizmatlar va iste'mol bozorining kengayishi kuzatiladi.

Migrantlarning ijtimoiy moslashuvi sust, ko'pchilik norasmiy bandlikda ishlaydi. Shaharlarda infratuzilma va ijtimoiy xizmatlarga ortiqcha bosim tushadi. Qishloqlarda mehnatga layoqatli yoshlar sonining kamayishi demografik muvozanatni buzadi. Migratsiyaga oid statistik monitoring va boshqaruv tizimlari yetarlicha rivojlanmagan.

Ichki migratsiyani muvofiqlashtirish orqali hududiy rivojlanish barqarorligini ta'minlash mumkin. Migratsiyaga moslashtirilgan davlat siyosatini ishlab chiqish imkoniyati mavjud. Bandlikni oshirish va kambag'allikni kamaytirish vositasi sifatida

foydalanish. Yangi sanoat zonalari va infratuzilma loyihalari orqali migratsiya oqimlarini boshqarish.

Migratsiya oqibatida ijtimoiy ziddiyatlar va mahalliy norozilik kuchayishi mumkin. Mahalliy madaniyatga moslashuvda muammolar, qarama-qarshiliklar yuzaga chiqadi. Uy-joy taqchilligi, ekologik muammolar va urbanizatsiya jarayonining keskinlashuvi. Qishloq hududlarida iqtisodiy pasayish va ijtimoiy xizmatlar inqirozi yuzaga kelishi ehtimoli mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзаева Ш. Н. и др. Локальные Международные Глобальные Рынки: Интеграция И Развитие //International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2025. – Т. 16. – С. 87-91.

2. Мирзаева Ш. Н., Ворисов Ш. Д. ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ МАЛОГО БИЗНЕСА //International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2025. – Т. 16. – С. 40-43.

3. Мирзаева Ш. Н., Назаров Н. Б. У. СБАЛАНСИРОВАННОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА, ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ УЗБЕКИСТАНА //International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2025. – Т. 16. – С. 44-47.

4. Мирзаева Ш. Н., Ашуров С. З. Анализ Инвестиционного Климата В Узбекистане, Состояние И Перспективы //GlobalBiz Summit: Business and Economic Strategies for the Future. – 2025. – Т. 1. – С. 72-75.

5. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S., KHURSHEDOVICH A. A. TOURISM CLUSTERS IN THE DIGITAL ECONOMY //International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2024. – Т. 5. – С. 133-141.

6. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S., KUVONCH R. EXPANSION OF THE SERVICE SECTOR IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE CHANGES IN UZBEKISTAN //Gospodarka i Innowacje. – 2024. – Т. 48. – С. 90-98.

7. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S., ALIASKAR M. IMPORTANT ASPECTS OF THE THEORY AND METHODOLOGY OF MEASURING SOCIAL CAPITAL //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 49. – С. 167-174.

8. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S., MUROD S. DIGITALIZATION OF SOCIAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE SERVICE SECTOR //Gospodarka i Innowacje. – 2024. – Т. 48. – С. 80-89.

9. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S., FIRUZA A. ECOTOURISM AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND POVERTY REDUCTION //International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2024. – T. 5. – C. 123-132.

10. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S. SUBHONZODA SH THE EXPERIENCE OF OTHER COUNTRIES IN THE LEGAL REGULATION OF ECOTOURISM //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2024. – T. 4. – №. 5. – C. 122-131.

11. SAIDAKHMEDOVICH S. T., NODIROVNA M. S., TOLIBOVNA T. D. P. O. F. S. B. AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – T. 2. – №. 6. – C. 268-277.

12. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S. OGLI TSI PROGRESSIVE DEVELOPMENT OF THE RETAIL SERVICES MARKET IN UZBEKISTAN //Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 593-600.

13. EGAMBERDIEVICH P. M., NODIROVNA M. S., OGLI J. A. E. F. PROBLEMS OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN THE SERVICE SECTOR IN A MARKET ECONOMY //Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 609-613.

14. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S. RUSLANOVICH BA THE LATEST SOCIAL TECHNOLOGIES IN THE SERVICE SECTOR //Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 585-592.

15. ILKHAMOVNA S. Z., NODIROVNA M. S. OGLI KDS THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENT IN MODERNIZATION OF ECONOMY OF UZBEKISTAN //Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 601-608.

16. NODIROVNA M. S. et al. DIGITALIZATION OF SOCIAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE SERVICE SECTOR: PROS AND CONS //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – T. 2. – №. 6. – C. 238-247.

17. EGAMBERDIEVICH P. M., NODIROVNA M. S. OGLI UAA WAYS TO INCREASE RESOURCE EFFICIENCY AT SERVICE ENTERPRISES //Excellencia: International Multidisciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – T. 2. – №. 6. – C. 290-295.

18. Sattarova Z., Mirzaeva S., Kuchkarov I. Digital Tourism in Central Asia and the Development of its Renewal (Using the Example of the Great Silk Road) //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – T. 2. – C. 248-258.

19. SAIDAKHMEDOVICH S. T., NODIROVNA M. S. TOLIBOVNA TD THE REFORM OF PROFESSIONS IN THE DIGITAL ECONOMY, THE MOST IN DEMAND IN THE LABOR MARKET OF UZBEKISTAN //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – T. 2. – №. 6. – C. 278-289.

20. NODIROVNA M. S. et al. INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE SERVICE SECTOR //Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 304-312.

21. BARAT-ALIYEVICH A. F., NODIROVNA M. S. THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE CONCEPTS OF INNOVATION, INNOVATION ACTIVITY AND INNOVATION ENTREPRENEURSHIP. – 2023.

22. Nodirovna M. S. NOVELTY OF BANKING SERVICES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //The Journal of Economics, Finance and Innovation. – 2023. – C. 620-628.

23. Nodirovna M. S. Developing Rural Services and Increasing the Living Standards of the Population in the Republic of Uzbekistan //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – T. 35. – C. 653-661.

24. Nodirovna M. S., Faxriddinovich U. F., Dasmurotovich U. M. Ways and Prospects for Developing the System of Residential Services in Rural Areas //Increasing Employment. – 2023.

25. Nodirovna M. S. Ways to Develop Banking Services in the Republic of Uzbekistan. World of Science: Journal on Modern Research Methodologies, 2 (4), 18–24 [Электронный ресурс].

26. Nodirovna M. S. FINANCING OF INVESTMENT ACTIVITIES IMPORTANCE OF SOURCES //Section A-Research paper Article History: Received. – 2022. – T. 12.

27. Nodirovna M. S. Banks and Development of Banking Services in the Republic of Uzbekistan. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2 (6), 21–30 [Электронный ресурс].

28. Nodirovna M. S. Foreign Experience in Supporting Entrepreneurship and Business Activity of Women. WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal Volume2, Issue 5 Year2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy> <https://scholar.google.com/citations>.

29. Qarshieva M. S. N. C. M., Shaptakov J. U. The Composition of the Income of Service Workers and Ways of its Improvement (On the Example of Educational Institutions) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – T. 4.

SILYBUM MARIANUM O'SIMLIGINI YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI VA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Axmedova Shaxinabonu Nodir qizi

Buxoro Davlat Universiteti

Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti 4 kurs talabasi

E-mail: axmedovashaxinabonu0508@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Silybum marianum o'simligining agrotexnik yetishtirish texnologiyasi, ekologik sharoitlarga talabchanligi hamda uning dorivorlik xususiyatlari yoritilgan. O'simlik tarkibidagi faol moddalarning inson salomatligiga foydasi haqida ma'lumotlar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: *Silybum marianum, sutten, dorivor o'simlik, silymarin, gepatoprotektor, o'simlik yetishtirish texnologiyasi, farmakologiya, jigarni tiklash, antioksidant,*

Silybum marianum yoki "oq gullar" nomi bilan ham tanilgan bu o'simlik, asosan jigarni davolash va organizmni detoksifikatsiya qilishda keng qo'llaniladigan dorivor xususiyatlarga ega. Uning xalq tabobatidagi o'rni muhim bo'lib, asrlar davomida turli millatlarning an'anaviy tibbiyotida ishlatilgan. O'simlik tarkibidagi asosiy faol moddalar – **silimarin** flavonoid kompleksi sifatida jigarni himoya qilish, hujayralarni tiklash va toksinlarni zararsizlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda Silybum marianum nafaqat xalq tabobatida, balki zamonaviy farmatsevtika sanoatida ham keng qo'llanilib, ko'plab dorivor preparatlarning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar bu o'simlikning jigar va boshqa ichki a'zolar sog'lig'i uchun muhimligini tasdiqlamoqda. Silybum marianum o'simligining agrotexnologik xususiyatlarini o'rgangan va uning muvaffaqiyatli yetishtirilishiga iqlim sharoitlari va tuproq pH darajasining muhimligini ta'kidlagan¹.

Silybum marianum — Asteraceae oilasiga mansub bir yillik o'simlik bo'lib, balandligi 1–1,5 metrgacha yetadi. Barglari yirik, sirtida oq tomirchalar mavjud bo'lib,

¹ Czerniak, A., et al. "Growth and Yield of Silybum Marianum under Different Environmental Conditions." Journal of Agronomy, vol. 36, no. 2, 2021, pp. 101-110.

shu sababli ham "sutten" nomi bilan mashhur. Guli binafsha rangda, iyun-iyul oylarida gullaydi. Uning urugʻlari (mevalari) dorivorlik jihatdan eng muhim qism hisoblanadi. Oʻsimlik issiq va quruq iqlim sharoitlariga yaxshi moslashgan. Yengil, unumdor va yaxshi drenajlangan tuproqlarda samarali oʻsadi. Optimal tuproq pH koʻrsatkichi 6,5–7,5 oraligʻida boʻlishi kerak.

Silybum marianum urugʻlari erta bahorda (mart-aprel oylarida) 3–4 sm chuqurlikka ekiladi. Qator oraligʻi 45–60 sm, ekish meʼyori esa 8–10 kg/ga. Tuproq 10–12°C gacha isigan boʻlishi kerak. Oʻsimlik vegetatsiya davrida 2–3 marta yumshatish, begona oʻtlarni yoʻqotish va zarur hollarda sugʻorishni talab qiladi. Organik va mineral oʻgʻitlardan foydalangan holda oʻsish surʼati va hosildorlik oshiriladi. Urugʻlar toʻliq pishganda (iyul-avgust) yigʻiladi. Quritish va tozalashdan soʻng dorivor vositalar tayyorlash uchun ishlatiladi.

Silybum marianum oʻzida kuchli biologik faol modda — silimarin flavonoid kompleksini saqlaydi. Bu moddaning dorivor taʼsirlari quyidagilardan iborat:

1. Jigarni himoya qilish – gepatoprotektor xususiyatga ega.
2. Antioksidant taʼsir – hujayralarni erkin radikallardan himoya qiladi.
3. Yalligʻlanishga qarshi taʼsir – surunkali kasalliklarda yalligʻlanishni kamaytiradi.
4. Qon shakarini nazorat qilish – diabetik bemorlarga yordamchi vosita sifatida ishlatiladi.
5. Yurak-qon tomir salomatligi – qon aylanishini yaxshilashda yordam beradi.

Silimarinning jigar hujayralarini tiklovchi va yangilovchi xususiyati farmatsevtika sanoatida keng foydalanilishini taʼminlaydi. U turli xil jigar kasalliklari: gepatit, sirroz va toksinli zararlanishlarda muhim davolovchi vosita hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish joizki, Silybum marianum — oʻzining noyob dorivor xususiyatlari va agrotexnik jihatdan sodda parvarish talablari tufayli dorivor oʻsimliklar orasida alohida oʻringa ega. Uning asosiy faol moddalari nafaqat jigarni, balki butun organizmni sogʻlomlashtirishga xizmat qiladi. Uni sanoat miqyosida yetishtirish va farmatsevtika sohasida kengroq qoʻllash orqali sogʻliqni saqlash tizimi samaradorligini oshirish mumkin.

Silybum marianum oʻsimligini sanoat miqyosida yetishtirish nafaqat iqtisodiy foyda, balki ekologik muvozanatni saqlashga ham xizmat qiladi. Dorivor

xususiyatlarining kengligi, agrotexnik jihatdan oddiyligi uni istiqbolli o‘simliklardan biriga aylantiradi. Shu sababli uni mahalliy sharoitga moslashtirib, fermer xo‘jaliklarida keng joriy etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- 1.Koch, M., et al. "Hepatoprotective and Antioxidant Effects of SilybumMarianum in Experimental Hepatotoxicity." *Journal of Medicinal Plants Research*, vol. 11, no. 45, 2017, pp. 689-698.
- 2.Boros, M., et al. "Antioxidant and Anti-inflammatory Properties of SilybumMarianum." *Phytotherapy Research*, vol. 33, no. 4, 2019, pp. 999-1007.
- 3.Meyer, W., et al. "Hepatoprotective Effects of Silymarin in Hepatotoxicity." *Journal of Hepatology*, vol. 68, no. 5, 2018, pp. 845-853.
- 4.Singh, A., and S. Rathi. "The Role of Silimarin in Liver Protection andDetoxification: A Comprehensive Review." *Journal of Clinical and Experimental Hepatology*, vol. 10, no. 3, 2020, pp. 285-294.
- 5.Czerniak, A., et al. "Growth and Yield of Silybum Marianum under DifferentEnvironmental Conditions." *Journal of Agronomy*, vol. 36, no. 2, 2021, pp. 101-110.
- 6.Popović, Z., et al. "The Effect of Soil pH on the Yield and Growth of SilybumMarianum." *Journal of Soil Science and Plant Nutrition*, vol. 19, no. 1, 2019, pp.45-55.

**SUD PSIXOLOG EKSPERTI FAOLIYATIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK
KOMPETENTLIK: NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI**

Paramonov Vladimir Andreyevich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti.

e-pochta: paramanovvladimir7777@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sud psixolog ekspertining kasbiy faoliyatida ijtimoiy-psixologik kompetentligining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Mavzuga oid fundamental adabiyotlar tahlili, xalqaro va mahalliy tajribalar asosida sud psixologik ekspertizasining vazifalari, metodologik yondashuvlari hamda kompetentlikni shakllantiruvchi omillar ochib berilgan. Maqolada ekspert-psixologlarning faoliyatida uchraydigan asosiy muammolar, shuningdek, psixologik tashxis qo'yishdagi dolzarb masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sud psixologik ekspertizasi, ijtimoiy-psixologik kompetentlik, ekspert-psixolog, metodika, psixologik tashxis.

Аннотация: В данной статье освещается роль и значение социально-психологической компетентности судебного психолога-эксперта в его профессиональной деятельности. На основе анализа фундаментальной литературы, а также международного и отечественного опыта раскрываются задачи судебной психологической экспертизы, методологические подходы и факторы, формирующие компетентность специалиста. В статье рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкиваются эксперты-психологи в своей практике, а также актуальные вопросы постановки психологического диагноза.

Ключевые слова: судебная психологическая экспертиза, социально-психологическая компетентность, эксперт-психолог, методика, психологическая диагностика.

Kirish. Sud-tergov jarayonida psixologning mutaxassis va sud psixolog ekspert sifatidagi kasbiy kompetentligini chuqur o'rganish zamonaviy yondashuvlarni talab etmoqda. Olib borilgan kuzatuvlar va fundamental adabiyotlar tahlili shuni

ko'rsatadiki, sud psixolog ekspertlarining kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy-psixologik kompetentligini rivojlantirish masalasi mustaqil ilmiy-tadqiqot yo'nalishiga aylanmoqda. Psixologning mutaxassis va sud psixolog ekspert sifatida kasbiy kompetentligidan ko'zda tutiladigani — ularning professional faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish qobiliyati, psixologik muomalani samarali tarzda yurita olishi, shuningdek, kasbiy bilim va malakalari, kasbiy pozitsiyasi hamda shaxsiy sifatlarining uyg'unligidir.

Jahon tajribasida sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligini baholash, uni rivojlantirish omillari va mexanizmlarini aniqlash, ularni kasbiy tayyorgarlikka yo'naltirilgan psixologik uslublar tizimi orqali takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, ekspertlarning kasbiy faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash va ular asosida zamonaviy tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish dolzarb masalaga aylangan.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda sud-huquq tizimining samaradorligini oshirish, sud ekspertlarini, jumladan, sud psixolog ekspertlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonunda belgilangan vazifalar sud psixolog ekspertlarining malakali faoliyatini ta'minlash, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini mustahkamlashni talab qilmoqda.

Adabiy manbalar tahlili ko'rsatadiki, psixologik ekspertiza nafaqat guvohlarning ko'rsatmalarini aniqlik bilan tahlil qilish, balki aybdorlikni aniqlashda isbot vositasi sifatida muhim o'rin tutadi. Bu borada K. Marbe, V. Shtern, G. Gross, M. Grodzinskiy, A. Luriya kabi olimlarning ishlari alohida ahamiyatga ega. Ularning ilmiy merosi guvohlik ko'rsatmalarining psixologik asoslari, jinoyat izlarini aniqlashda psixologik metodlar, sud ekspertizasi texnikasi va psixokorreksion yondashuvlar bilan bog'liq muhim jihatlarni yoritadi. Sud psixolog ekspertining kasbiy va ijtimoiy-psixologik kompetentligini chuqur o'rganish va ularni rivojlantirishga qaratilgan tizimli tadqiqotlar nafaqat psixologiya fanining, balki sud amaliyotining ham dolzarb muammolarini hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi. Sud psixologik ekspertizasining metodik asoslari hali ham rivojlanishda davom etmoqda. Ko'rsatmalarning haqqoniyligini aniqlashda ekspert ba'zan o'z kompetensiyasi chegarasidan chiqib, sud vakolatlariga aralashish xavfiga duch keladi (Saxnova, 2006). Bu esa, ayniqsa, amaliy psixologiya yuridik ehtiyojlardan ortda qolgan sharoitda dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

V.V. Romanov (2010) ta'kidlashicha, sud psixologik ekspertizasi – bu tergov va sud organlariga yangi psixologik faktlarni aniqlashda, qarorlar qabul qilishda yordam beruvchi vosita sifatida qaralishi kerak.

M.V. Kostitskiy (2004) ekspertizani obyektivlik, manfaatdorlikdan holi bo'lish, adolat tamoyillariga asoslanishi lozimligini urg'ulaydi.

Amaliy psixologiyada sud-tergov faoliyati ehtiyojlari uchun psixologik bilimlarning qo'llanilishi, avvalo, jinoyat ishtirokchilarining ko'rsatmalarining haqqoniyligini aniqlash metodikalarini ishlab chiqishga qaratilgan. T.V. Saxnovaning ta'kidlashicha, psixologik ekspertiza nafaqat aybdorning shaxsini, balki jinoyat sodir etilishidagi subyektiv va obyektiv omillarni ham hisobga olgan holda, holatga to'g'ri baho berish imkonini beradi. Bu yondashuv ekspert zimmasiga sud yoki tergov jarayonida berilgan ma'lumotlarning haqiqatga muvofiqligini aniqlash vazifasini yuklaydi.

Ekspertiza doirasida shaxsga tashxis qo'yish orqali ma'lumotlarning haqqoniyligi aniqlanadi. Bu jarayonda respondentning erkin hikoyasi va ekspert savollariga javoblar asosida, yolg'on belgilarining mavjudligi yoki yo'qligi haqida xulosa qilinadi. Saxnovaning fikricha, bu usullar ayniqsa voyaga yetmagan guvohlar bilan ishlashda samaralidir. Biroq, o'sha davrda shaxsni ilmiy asosda tahlil qilish metodikalari yetarlicha ishlab chiqilmaganligi sababli, ekspertning vazifasi obyektiv hal etilmasligi mumkin edi.

Sud psixologik ekspertizasi dastlabki bosqichlarida uning imkoniyatlari ba'zida ortiqcha baholangan. Amaliy psixologiya darajasining yuridik ehtiyojlardan ortda qolganligi natijasida, vazifalar noto'g'ri belgilanib, metodlar noadekvat tanlangan holatlar ham kuzatilgan. Sud psixologik ekspertizasi faqat guvohliklarning haqqoniyligini baholash bilan cheklanmay, balki jinoyatchilik motivlarini ochib berish, gumonlanuvchi va guvohlarning psixik holatini tahlil qilish orqali tergovga yordam beruvchi asosiy vositaga aylanmoqda.

Ko'plab olimlar — A.R. Luriya, M.M. Koshenov, V.F. Engalichev, S.S. Shipshin va boshqalar — sud ekspertizasida psixologik vazifalarni aniq belgilash va ularni hal qilishning ilmiy asoslarini ishlab chiqdi. Ularning asarlarida ekspertiza tayinlanishi va o'tkazilishi maxsus huquqiy reglament asosida amalga oshirilishi, ekspert va tergov organlari huquq va majburiyatlari doirasida harakat qilishi zarurligi qayd etiladi.

Sud psixologik ekspertizasining asosiy maqsadi — tergovchi yoki sud tomonidan berilgan savollarga psixologik bilimlar asosida xolisona va ilmiy asoslangan javoblar

taqdim etishdir. Bu orqali sud-tergov organlariga jinoyat ishi bo'yicha isboti zarur psixologik omillarni aniqlashda yordam beriladi.

V.V. Romanovning fikricha, sud psixologik ekspertizasining roli — bu huquqiy baho bermasdan, holatlarni chuqur psixologik tahlil qilish orqali tergovga yordam ko'rsatishdir. M.V. Kostitskiy esa ushbu ekspertizaning maqsadini ob'ektivlik, adolat va mustaqillik tamoyillari asosida qarorlarni baholash zaruriyatida ko'radi.

A.O. Ekmenchi sud psixologik ekspertizasining asosiy vazifalari qatoriga quyidagilarni kiritadi:

- guvoh, jabrlanuvchi, gumonlanuvchi va sudlanuvchilarning psixologik motivlarini aniqlash;
- ayblanuvchining o'zini ayblash imkoniyatlarini baholash;
- affekt holatini aniqlash;
- voyaga yetmaganlarning shaxsiy psixologik xususiyatlari va kognitiv imkoniyatlarini tahlil qilish.

Mavzuning yechimi va usullari. Sud psixologik ekspertizasining vazifalari jamiyatdagi o'zgarishlar, zamonaviy kriminalistik ehtiyojlar va psixologiya fanining taraqqiyoti bilan yanada kengaymoqda. B.Petelin, Yu.M. Groshova, M.M. Koshenov kabi tadqiqotchilar ushbu sohadagi dolzarb masalalarni ochib bergan, shaxsning psixik holatini aniqlashda yangi yondashuvlarni taklif etganlar.

Shunday qilib, sud psixologik ekspertisasi zamonaviy yuridik amaliyotda chuqur ilmiy asosga ega bo'lgan, keng ko'lamlı, ijtimoiy va shaxsiy omillarni hisobga olgan holda olib boriladigan muhim ekspert faoliyatidir.

Xulosa

Sud psixologik ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi nafaqat uning kasbiy salohiyatini, balki tergov va sud jarayonlarining adolatli va haqqoniy kechishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ekspert-psixologlar tayyorgarligini chuqurlashtirish, ular uchun metodik asoslar yaratish, ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olgan holda faoliyatini samarali tashkil etish zamonaviy psixologiyaning dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Luriya A.R. (1927). Psixologik ekspertiza asoslari. Moskva: Amaliy psixologiya laboratoriyasi nashriyoti.

2. Saxnova T.V. (2006). Sud-psixologik ekspertizalarda metodologik yondashuvlar. Sankt-Peterburg.
3. Shipshin S.S., Engalichev V.F. (2005). Sud psixologik ekspertizasining nazariy asoslari. Moskva.
4. Ekmenshiy A.O. (2008). Guvohlar va gumonlanuvchilarning psixologiyasi. Toshkent.
5. Romanov V.V. (2010). Jinoyat ishlarida psixologik ekspertiza o'rni. Moskva.
6. Kostitskiy M.V. (2004). Yuridik psixologiyada ekspert xulosalari. Kiev.
7. Petelin B. (2011). Voyaga yetmaganlar bilan ishlash metodikasi. Moskva.
8. Groshova Yu.M. (2013). Psixik stress va uning huquqiy jarayonga ta'siri. Minsk.

SUD PSIXOLOG EKSPERTLARINING SOTSIAL-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR

Paramonov Vladimir Andreyevich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti.

e-pochta: paramanovvladimir7777@gmail.com

Annotatsiya: *mazkur maqolada sud psixolog ekspertining kasbiy faoliyatida sotsial-psixologik kompetentlik omillarining namoyon bo'lishi va rivojlanish jarayonlari tahlil qilingan. Xususan, sud psixolog ekspertining sotsial-psixologik kompetentligini shakllantirish va takomillashtirishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar va ularning tarkibiy komponentlari aniqlangan. Shuningdek, ekspert shaxsida kommunikativ, emotsional va shaxslik xususiyatlarining ifodalanishi hamda emotsional intellektni rivojlantirish yo'llari o'rganilgan. Maqolada sud psixolog ekspertining sotsial-psixologik kompetentligini oshirishda sud-huquq tizimi bilan o'zaro bog'liqligi ham yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *sud psixolog eksperti, sotsial-psixologik kompetentlik, sud psixologik ekspertiza, kasbiy kompetentlik, ekspert shaxsi, emotsional intellekt, kasbiy faoliyat.*

Аннотация: *В данной статье проанализированы проявления и процессы развития социально-психологической компетентности в профессиональной деятельности судебного психолога-эксперта. В частности, выявлены социально-психологические факторы и их структурные компоненты, способствующие формированию и совершенствованию социально-психологической компетентности судебного психолога-эксперта. Также изучены коммуникативные, эмоциональные и личностные характеристики эксперта, а также пути развития эмоционального интеллекта. В статье освещается взаимосвязь между повышением социально-психологической компетентности судебного психолога-эксперта и системой правосудия.*

Ключевые слова: *судебный психолог-эксперт, социально-психологическая компетентность, судебная психологическая экспертиза, профессиональная*

компетентность, личность эксперта, эмоциональный интеллект, профессиональная деятельность.

Kirish. Mamlakatimizda sud-huquq tizimini chuqur isloh qilish, soha uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish hamda sud ekspertlarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida sud ekspertizasi sohasidagi faoliyatni tartibga soluvchi muhim vazifalar belgilab berilgan. Ana shu vazifalarni samarali bajarish uchun sud psixologik ekspertizasi sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarining kasbiy kompetentligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Sud psixologik ekspertlarining shaxsiy fazilatlarini ro'yobga chiqarish, psixokorreksion usullar orqali ularning faoliyat samaradorligiga ta'sir etuvchi sotsial-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish hozirgi davrda muhim masala sifatida ko'rilmogda.

Tadqiqotlarimiz natijasida aniqlanishicha, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini o'rganishda emotsional intellekt bilan bog'liq omillar alohida o'rganishni talab etadi. Zamonaviy psixologiyada keng qo'llanilayotgan "emotsional intellekt" tushunchasi ilk bor P. Selov va Dj. Meyerlar tomonidan ilmfanga kiritilgan.

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini tubdan isloh qilish, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Xususan, "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonunda sud ekspertizasi faoliyati va unga doir munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy yo'nalishlar belgilangan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda, sud psixologik ekspertizasi sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini shakllantirish, ularning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish hamda psixokorreksion usullar orqali faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini o'rganish ularning kasbiy kamolot jarayonini chuqur tahlil

qilishga imkon beradi. Ayniqsa, emotsional intellektning mazkur kompetentlik bilan uzviy bog'liqligi ushbu yo'nalishni alohida o'rganishni taqozo etadi.

Zamonaviy psixologiyada keng qo'llanilayotgan "emotsional intellekt" tushunchasini ilmiy muomalaga P. Salovey va J. Mayer kiritgan. Ularning ta'rifiga ko'ra, emotsional intellekt — bu emotsiyalarni anglash, ifodalash, tushunish, boshqarish va ularni ongli ravishda faoliyatga yo'naltirish qobiliyatidir. Ushbu tushunchaning ilm-fanga kirib kelishi bilan emotsional va bilish (kognitiv) jarayonlari o'rtasidagi aloqadorlik yangi bosqichda o'rganila boshlandi.

Nemis psixologi va faylasufi G. Mayer o'zining "Psychologie des emotionalen Denkens" (1908) asarida tafakkurning turli shakllarini, jumladan, emotsional tafakkur turini chuqur tahlil qilgan. U emotsional tafakkurda iroda va hissiyotning ustuvorligini, bunda bilish jarayoni yordamchi vosita sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Mayer emotsional tafakkurni affektiv (estetik va diniy) hamda irodaviy turlarga ajratadi. U tafakkurda faqat mantiqiy yondashuv emas, balki emotsional turtkilar ham muhim rol o'ynashini asoslaydi.

1970–1980-yillarda emotsiyalar va tafakkur o'zaro ta'sirini o'rganishga qiziqish kuchaydi. Tadqiqotlar natijasida emotsional va kognitiv jarayonlar o'zaro bog'liqligi isbotlandi. Jumladan, inson kayfiyatining o'zgaruvchanligi, kreativlikka bo'lgan moyillik, emotsional o'zini boshqarish va "kognitiv halqa" tushunchasi asoslab berildi. Bunga ko'ra, salbiy emotsiyalar negativ fikrlarga, ijobiy emotsiyalar esa konstruktiv fikrlashga olib keladi.

Shuningdek, R. Lazarus tomonidan ilgari surilgan kognitiv konsepsiyada har qanday emotsional reaksiya ma'lum bir kognitiv baholash asosida yuzaga kelishi ta'kidlanadi. U emotsiyani sindrom sifatida tahlil qilib, har bir komponentning umumiy reaksiya ichidagi o'rnini belgilaydi.

X. Gardner esa 1983 yilda intellektning ko'p turlari mavjudligini ilgari surdi. U vizual-makonli, verbal-lingvistik, mantiqiy-matematik, tana-harakatli, musiqa-ritmik, shaxslararo va ichki shaxsiy intellekt turlarini ajratgan. 1998 yilda esa tabiiy va mavjudlik intellektlari ham qo'shildi. Ushbu yondashuv emotsional va shaxslararo kompetentlikni inson muvaffaqiyatining muhim omili sifatida ko'rsatib berdi.

Mavzuning yechimi va usullari. Bugungi kunda emotsional intellekt quyidagi beshta asosiy komponent orqali tavsiflanadi:

1. O'z emotsiyalarini anglash;
2. O'z emotsiyalarini boshqarish;
3. Ichki motivatsiyani shakllantirish;
4. Boshqa insonlarning emotsiyalarini aniqlash;

5. O‘zaro munosabatlarni boshqarish.

Ushbu komponentlar asosida sud psixolog ekspertlarining emotsional intellektini baholashda N.Xoll tomonidan ishlab chiqilgan metodikadan foydalanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, emotsional intellekt sotsial-psixologik kompetentlikni to‘ldiruvchi muhim unsur sifatida namoyon bo‘ladi.

A.Adler fikricha, shaxsning muomalaga kirishish salohiyati, ya’ni kommunikativ qobiliyati, IQ darajasi bilan emas, balki emotsional intellekt (EQ) darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli, sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy va kasbiy malakasini oshirishda emotsional intellektning roli beqiyosdir.

Xulosa

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini shakllantiruvchi omillar o‘ziga xos dinamikaga ega bo‘lib, har bir komponent alohida ilmiy tahlilga loyiqdir. Ular ijtimoiy psixologiya fanida kompetentlik tushunchasini kengroq talqin etishda muhim o‘rin tutadi.

Sud psixolog ekspertlarining kasbiy faoliyatida sotsial-psixologik kompetentlik emotsional intellekt bilan bevosita bog‘liq. Ularning malakasi, tajribasi va ijtimoiy ko‘nikmalari oshgani sari ushbu kompetentlik omillari ham rivojlanadi. Xulosa qilib aytganda, sud psixolog ekspertlari shaxsiy va kasbiy faoliyatining uyg‘unligi, emotsional barqarorligi hamda muloqot madaniyatining yuksakligi orqali ularning umumiy kasbiy samaradorligi ta’minlanadi. Shu jihatdan, sotsial-psixologik kompetentlik ko‘rsatkichlarini baholashda shaxsning adekvat emotsional munosabati va samarali muloqot qilish qobiliyati chuqur o‘rganilishi zarur..

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Maxmudova, Z.M., & Olimov, L.Ya. (2021). *Social Psychological Characteristics of Psychological Defenses Manifested in Adolescents in Extreme Situations*. Вестник интегративной психологии, Выпуск № 22, 233–237.

2. Elov, Z.S. (2021). *Causes and Analysis of Suicidal Thoughts Among Adolescents*. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 6(11), 75–76.

3. Elov, Z.S. (2017). *Conditions and the Reasons of Cases of the Suicide Among the Staff of Law-Enforcement Bodies*. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 5.

4. Elov, Z.S. (2022). *Psychological Influence of Speech Disorders and the Causes That Cause Them on the Child's Psyche*. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(1), 39–42.
5. Elov, Z.S. (2016). *Researches of the Reasons, Conditions, Factors of Suicide Risk*. *Intellectual Archive*, 5(1), 49–53.
6. Elov, Z.S. (2021). Қадимги халқлар урф-одатлари ва ривожланган жамиятда ўз жонига қасд қилишнинг ижтимоий-психологик сабаблари. *Тарих ва бугун (Жамият ва инновациялар)*, 10, 169–173.
7. Usmonov, F.F., & Elov, Z.S. (2022). *Suicide – As a Global Problem Facing Humanity*. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(2), 349–354.
8. Maxmudova, Z.M., & Olimov, L.Ya. (2021). *O'smirlarda Ekstremal Vaziyatlarda Psixologik Himoya Mexanizmlarini Shakllantirish (Monografiya)*. Buxoro: Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ. 160 bet.
9. Maxmudova, Z.M., & Olimov, L.Ya. (2021). *Psixodiagnostika va Eksperimental Psixologiya*. Buxoro: “Durdona” nashriyoti. 600 bet.

SHISHA IZOLYATORLAR ISHLAB CHIQRISHDA MAHALLIY XOM ASHYOLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Abdulxamidova Hilola, Choriyeva Nigora

Termiz muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Sanoatda shisha izolyatorlarini ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan xom ashyo materiallarini ikki guruhga ajratish mumkin: asosiy va qo‘shimcha.

Asosiy materiallar: qum, soda, potash, dolomit, kalsit, alyuminiy oksidi — bu materiallar shisha ishlab chiqarishda asosiy shisha hosil qiluvchi elementlar va oksidlarni kiritish uchun ishlatiladi.

Qo‘shimcha materiallar: natriy sulfat, natriy kremniyftorid, plavik shpati — bu materiallar shisha massaning texnologik xususiyatlarini yaxshilash zarurligini hisobga olgan holda shixtaga kiritilishi kerak bo‘lgan moddalardir.

Shisha izolyatorlar ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan shishaning asosiy komponenti qumdir. Qum bilan birga shishaga asosiy miqdorda SiO_2 kiritiladi. O‘zbekistonda yuqori sifatli qumlarni ishlab chiqarish uchun bir nechta konlar mavjud. Masalan, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari va Qoraqolpog‘iston respublikasidagi qum konlari. Ushbu qum konlari kremniy oksidi (SiO_2) yuqori miqdorda bo‘lishi bilan ajralib turadi. Ushbu qumlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri karyerlardan fabrikalarga yuboriladi va boyitilmagan holatda ham yuborish mumkin. Shuning uchun ularga qo‘yiladigan asosiy talablar orasida kremniy oksidi va kimyoviy tarkibning barqarorligi mavjud. Yuqorida keltirilgan konlar qumlarining tarkibi quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Qumning tarkibi

Oksid	Surxondaryo viloyatidagi kon (%)	Qashqadaryo viloyatidagi kon (%)	Qoraqolpog‘iston respublikasidagi kon (%)
SiO_2	98–99	99,25–99,77	97,2
Al_2O_3	0,1–0,6	0,09–0,38	0,61
Fe_2O_3	0,02–0,08	0,06–0,1	0,98

CaO	—	0,06–0,28	—
MgO	0,004–0,008	0,02–0,04	0,11
TiO ₂	0,03–0,8	0,12–0,28	—

Qum tarkibida kremniy oksididan tashqari boshqa metall oksidlarining mavjudligi katta ahamiyat kasb etmaydi, chunki kalsiy, magniy va alyuminiy oksidlari shisha tarkibiga kiritilishi kerak, temir oksidi va titan dioksidi mavjudligi tufayli yuzaga keladigan shishaning yengil ranglanishi esa shisha izolyatorlarining xossalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi.

Natriy oksidi shixtaga kalsinatsiyalangan soda (Na_2CO_3) ko'rinishida kiritiladi — bu oq rangli, gigroskopik, kukunsimon modda. Soda zavodga yopiq qadoqlarda yetkaziladi va namlanishining oldini olish uchun quruq va yopiq omborda saqlanishi lozim.

Kaliy oksidi shixtaga potash (K_2CO_3) orqali kiritiladi. Potash ham soda kabi yopiq qadoqlarda keltiriladi va yopiq omborda saqlanishi kerak.

Alyuminiy oksidi esa shishaga glinozem orqali kiritiladi. Odatda, shisha izolyatorlarini ishlab chiqarishda GA8 yoki GA85 markali texnik glinozem ishlatiladi. Bu material zavodga boyitilgan holatda yetkazib beriladi.

Kalsiy oksidi shixta tarkibiga kalsiy karbonat (CaCO_3) ko'rinishida, ya'ni bo'r yoki ohaktosh shaklida kiritiladi. Shisha izolyatorlarini ishlab chiqarishda qo'llaniladigan materialda CaCO_3 miqdori 95–98% oralig'ida bo'lishi kerak. Shuningdek, karyerlardan bevosita zavodga keltiriladigan bo'r tarkibida temir va alyuminiy oksidlari, ba'zan esa magniy karbonat (MgCO_3) ham mavjud bo'ladi.

Magniy oksidi, shuningdek, kalsiy oksidi shixtaga dolomit ($\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$) ko'rinishida kiritiladi. Shisha ishlab chiqarishda turli konlardan olingan dolomitlar (Navoiy, Namangan, Surxondaryo viloyatidagi konlardan) ishlatilishi mumkin. Biroq shisha izolyatorlar ishlab chiqarish uchun Surxondaryo viloyatidagi konlardan olingan dolomitlardan foydalanish ham samarali ahamiyatga egadir. Boysun, Sariosiyo va Sherobod tumanlarida dolomit zaxiralari mavjud bo'lib, ular shisha izolyatorlar ishlab chiqarish uchun xomashyo sifatida foydalanishga yaroqliligi isbotlangan. Bu dolomitlar yuqori miqdorda asosiy oksidlar (CaO va MgO) ga ega va kimyoviy tarkibining barqarorligi bilan ajralib turadi.

Natriy sulfat (Na_2SO_4) — kimyoviy jihatdan toza modda bo'lib, u zavodga qoplarda yetkaziladi va quruq, yopiq omborda saqlanishi lozim. U shixtaga 1% miqdorida shisha masasini tindirish ya'ni, eritish mobaynida gaz pufakchalaridan halos bo'lish maqsadida qo'shiladi.

Xuddi shu maqsadda kamishqorli shishaning tarkibiga 2% miqdorida ftor ham kiritiladi. Bu ftor yoki ftorli shpat (CaF_2), yoki kremneftorli natriy (Na_2SiF_6) ko'rinishida qo'llaniladi. Kremneftorli natriy — superfosfat ishlab chiqarish chiqindilaridan olinadigan oq kukun bo'lib, undan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Chunki u ftorli shpatdan farqli o'laroq, kimyoviy jihatdan bir jinsli va barqaror tarkibga ega. Bundan tashqari, bu modda shixtaga kiritilganda sodaga bo'lgan ehtiyoj kamayadi. Bu maqsadlar uchun ham respublikamizda faoliyat yuritayotgan superfosfat ishlab chiqaruvchi korxonalar chiqindilaridan foydalanish muhim amaliy ahamiyatga ega. Xususan, Farg'onaazot AJ, Samarqandkimyo MCHJ, Qo'qon superfosfat zavodi kabi korxonalarining chiqindilaridan bu maqsadlarda foydalanish mumkin. Buning natijasida korxonalar qo'shimcha daromadga ega bo'ladilar, ham ekologik jihatdan tabiatimizni himoya qilishimiz uchun imkoniyat paydo bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Kasimov R. "Sanoat izolyatorlarini ishlab chiqarishdagi yangi materiallar va texnologiyalar". Toshkent: O'zbekiston ilmiy nashriyoti. 2020.
2. Seyfullayev R. "Shisha izolyatorlar va ularning sanoatda qo'llanilishi". Toshkent: Toshkent davlat texnika universiteti nashriyoti. 2017.
3. Iskandarov S. "Mahalliy xom ashyolar asosida shisha ishlab chiqarish texnologiyalari". Toshkent: O'quv-chiqarish nashriyoti. 2015.
4. Ponomarev V.N., Sokolov V.I. "Shisha ishlab chiqarish texnologiyasi". Moskva: Mashinostroenie. 2008.
5. Popov V.D., Kuznetsova T.P. "Elektroenergetika tizimlarida izolyatorlar va ularning ishlash prinsiplari". Sankt-Peterburg: Energiya. 2012.

**AXBOROT TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB SODIR ETILGAN
FIRIBGARLIK JINOYATIDA DASTLABKI VA KEYINGI TERGOV
HARAKATLARINI O'TKAZISH TAKTIKASI**

Nosirov Amirxon Bahodir o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti

12.00.09 - Jinoyat protsessi. Kriminalistika, tezkor-qidiruv huquq va sud
ekspertizasi ixtisosligi mustaqil izlanuvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisdagi axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik jinoyatini tergov qilishda dastlabki va keyingi tergov harakatlarini o'tkazish taktikasi bayon etilgan. Unda bank kartalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik jinoyatida so'roq qilish, jinoyat izlari va ashyoviy dalillarni qidirib topish, qayd etish hamda olish, ko'zdan kechirish kabi tergov harakatlarini o'tkazish taktikasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: dastlabki tergov, so'roq qilish, jinoyat izlari, ko'zdan kechirish tergov harakati, raqamli dalillar.

Ma'lumki, firibgarlikning sodir etilishi usullarini yaxshi bilish tergovni muvaffaqiyatli olib borishga imkon beradi. Xususan, tergov organlari tomonidan shu asnodagi u yoki bu tergov harakatlarini o'tkazish rejalashtiriladi, tergov harakatlarini o'tkazishning ketma-ketligi, taktikasi aniqlanadi hamda tezkor qidiruv tadbirlari belgilanadi.

Jinoyat sodir etilganda, bir qator tezkor qidiruv harakatlarini amalga oshirish, jinoyatni tezkor fosh etilishiga yordam beradi. Bunday turdagi jinoyatlarni ochishda, avvalambor tergov harakatlarining tezkor sur'atlarda olib borilishi, surishtiruvchi, tergovchi va tezkor qidiruv xodimlarining o'zaro faol hamkorliklari, shuningdek, bank va to'lov tizimi tashkilotlaridagi keng qamrovli hamda tergov uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, mavjud ma'lumotlarni tergov organlari va bank xavsizlik xodimlari o'rtasida tezkor almashinuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

Dastlabki tergov bosqichining muhim jihatlardan biri bu jabrlanuvchini to'g'ri so'roq qilishdir. Agar tergov jarayonining boshlanishida firibgarlikning shaxsi aniqlanmasa, dastlabki tergov harakatlarida quyidagilar amalga oshiriladi: jabrlanuvchini so'roq qilish, ko'zdan kechirish, gumon qilinuvchini ushlash, tintuv qilish, so'roq qilish. Jabrlanuvchini so'roq qilishda quyidagilarga alohida e'tibor berish kerak.

- 1) firibgarlik qachon va qayerda sodir etilganligi;
- 2) firibgarlar necha kishi bulgani, telefon orqali gaplashgan bo'lsa ovozi (yo'g'on yoki ingichka, yosh qari erkak ayol);
- 3) jinoyatchi firibgarlikning qaysi usulidan foydalangan;
- 4) texnik qurilma (telefon, planshet, kompyuter) va bank karta rekvizitlarini, maxfiy sms kodlarni kimga berganligi;
- 5) sodir etilgan jinoyat to'g'risida jabrlanuvchi kimga xabar berganligini;

Jinoyat izlari, ashyoviy dalillarni qidirib topish, qayd etish va olish maqsadida, ko'zdan kechirish tergov harakatlari olib boriladi. Jabrlanuvchi firibgar bilan qanday bog'langan, qaysi texnik yoki raqamli qurilma ya'ni, telefon, planshet, kompyuter qurilmasi topshirilishi bilanoq darhol ko'zdan kechirilishi lozim, bu o'z navbatida jinoyatchi shaxsi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va jinoyat izlarini topish imkoniyatini beradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning ommaboplik xususiyatidan kelib chiqib, insoniyat kundalik hayotining ajralmas bir qismi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu qurilmalarda saqlanayotgan raqamli axborotlardan fuqarolik, ma'muriy, iqtisoiy va jinoyat protsessining isbotlash jarayonida foydalanish ehtiyoji ortib bormoqda. Raqamli dalillarning huquqiy maqomi, ularni to'plash, tekshirish, saqlash, transportirovka qilish va baholash tartibiga oid normalar protsessual qonunchiligimizda ham belgilanmagan.

Raqamli dalillar – raqamli qurilma va tarmoqda saqlangan yoki ular orqali uzatilishi bilan inson omili yoxud kiberjarayon natijasida yuzaga kelgan ish uchun ahamiyatli, qiymatlangan axborotdir. Ularning tasvirlanishi turli ko'rinishda (infrastruktura, tizim, kod, tarmoq ma'lumotlari, tasvir, vektor va raster tasvirlar, foto, video, dastur, o'yin, axborot, jurnal, veb kontentlari, joylashuv va boshqalar) bo'lishidan qat'iy nazar, raqamlar orqali ifodalanadi¹. Aynan shu xususiyati uchun ham ular raqamli dalillar deb ataladi. Moddiy dalillardan farqlovchi asosiy xususiyati ham uning raqamlarda ifodalanishidir.

Firibgarni shaxsini aniqlash juda mushkul vazifalardan biri bo'lib, yetarlicha dalil va ma'lumotlarsiz bu ishni amalga oshirib bo'lmaydi. Elektr energiyasidan foydalanadigan deyarli har qanday qurilmada hozirda raqamli saqlashning biron bir shakli mavjuddir. Simli yoki simsiz tarmoqlar kundalik hayotimizda foydalanadigan ko'plab qurilmalarni birlashtirdi. Bu narsa, o'z navbatida ko'plab tarmoq va veb-xizmatlarning rivojlanishiga turtki bo'ldi, shu jumladan bulutli

¹ Topildieva D. Circumstances to be determined when investigating intentional killing // TSUL Legal Report International electronic scientific journal. – 2020. – 1 (1). Available at: <https://legalreport.tsul.uz/index.php/journal/article/view/18> (Accessed: 14 December 2020).

hisoblash. Ushbu xizmatlarning ba'zilari, masalan, Facebook, Twitter, Instagram, Telegram va h.k.lar odamlarning o'zaro munosabatlarini o'zgartirmoqdalar. Ushbu o'zgarishlar raqamli dalillarning to'planishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Elektron pochta allaqachon axborotni boshqarish muammolari, raqamli kriminalistika va foydali ma'lumotlarning asosiy manbai aylandi². Xozirda davrda raqamli kriminalistika to'plamlari, xususan **EnCase** va **FTK**lar tarmoq va tijorat muhitiga o'tdilar. Ular korporativ xavfsizlik va elektron kashfiyot maqsadida korxonalarda istiqbolli tarzda joylashtirilmoqda.

Ushbu turdagi firibgarlik sodir etilganligi haqida ma'lumot mavjud bo'lganda quyidagi tergov harakatlar amalga oshiriladi:

- jinoyat izlarini topish va tadqiq maqsadida transaksiya sodir etilgan qurilmani ko'zdan kechirish;
- bank kartasi egasini muammoli transaksiya to'g'risida so'roq qilish;
- bank kartasi egasi bilan aloqada bo'lgan shaxslarni so'roq qilish;
- bank plastik kartasi tegishli bo'lgan bank xodimlarini so'roq qilish
- karta rekvizitlarini aniqlash va undagi jinoyat izlarini aniqlash maqsadida bank kartasini ko'zdan kechirish maqsadida egasidan olib qo'yish;
- bank va bank kartasi egasi o'rtasidagi shartnomaviy munosabatlarini tasdiqlovchi hujjatlarni, shuningdek, muayyan transaksiya operatsiyalari amalga oshirilganligi faktini tasdiqlovchi hujjatlar yoxut qurilmalarni olib qo'yish.

Agarda bankomatlar videokuzatuv tizimi bilan jihozlangan bo'lsa, u holda videoyozuvni tergovchiga talab qilingan muddatga taqdim etish to'g'risida bankka so'rov yuboriladi³.

Videoyozuv taqdim etilgandan so'ng xolislar ishtirokida ko'zdan kechirish o'tkaziladi va jinoyat ishi materiallariga ilova qilinadi.

1) firibgarlik sodir etilgan kuni ishlagan xodimlar, kassirlar va qo'riqchilarni so'roq qilish;

2) emitent banklardan, savdo va xizmat ko'rsatish shoxobchalaridan va ekvayring banklaridan foydalangan holda operatsiyalarni amalga oshirish faktlarini tasdiqlovchi hujjatlarni olib qo'yish;

3) savdo do'konlari va unga tutash binolar videokuzatuv tizimlari bilan jihozlangan bo'lsa, video yozuvlarni olib qo'yish;

² E. Iwata, Enron case could be the largest corporate investigation, USA Today, February 18, 2002.

³ Васюков С.В. Предупреждение преступлений, совершаемых в сфере проведения безналичных расчетов, проводимых с использованием банковских карт. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юр. наук. М., 2013. С. 8.

4) olib qo'yilgan videoyozuvlar va hujjat va qurilmalarni keyinchalik jinoyat ishi materiallariga ilova qilgan holda ko'zdan kechirish;

Olib qo'yish tergov harakati natijasida jinoyat ishi materiallariga quyidagilar ilova qilinadi:

– banklarning ta'sis hujjatlarini, bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqiga egalik litsenziyalarni, shuningdek xalqaro to'lov tizimlarining banklar, o'z navbatida savdo tashkilotlari bilan shartnoma munosabatlarini tasdiqlovchi hujjatlari nusxalari;

– protsessing markazlari, banklar o'rtasida ulanish va protsessing xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha shartnomalarni;

– uskunalarni qabul qilish va topshirish aktlarini (imprinterlar, ROE-terminallar);

– bank kartalari egalari uchun xizmat ko'rsatish shartnomalari;

– xalqaro bank kartalari bilan ishlash qoidalari.

Bundan tashqari, tashkilotlarga jinoyatchilarning online tijorat bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar bilan internet aloqalarining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi materiallarni taqdim etish talabi bilan so'rovlar yuborilishi kerak. Agar kerak bo'lsa, tashkilotlarning vakillari so'roq qilinadi⁴.

Guvohlarni so'roq qilish: ushbu jinoyatlarda ham barcha jinoyatlar kabi firibgarlar jinoyatni iloji boricha guvohsiz sodir etishga intilishadi. Lekin ayrim hollarda mazkur ish bo'yicha ham kerakli bo'lgan ko'rsatmalarni beradigan va ayblanuvchining shaxsi to'g'risida yoki uning qarindosh, o'rtoqlari, hamkasblari to'g'risida axborot beradigan guvohlar topiladi.

Bunday guvohlarni so'roq qilish davrida quyidagi ma'lumotlar aniqlanadi:

– gumonlanuvchi yoki ayblanuvchining tashqi ko'rinishi, hayot tarzi, qayrda ishlagani;

– gumonlanuvchi yoki ayblanuvchi aloqa doirasi qanaqa, kim bilan do'stlashib yurgan, tanishlari kimlar, qaysi soha vakillari hamda bo'sh vaqtini qanday o'tkazgan, tanishlari ichida avval sudlanganlar bormi;

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, Axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik jinoyatini tergov qilishda dastlabki va keyingi tergov harakatini jinoyat-protsessual qonunchilik talablariga rioya qilgan holda o'tkazilishi kelgusida ish uchun ahamiyatli bo'lgan dalillarni qo'lga kiritilishi hamda olingan dalillarning maqbul bo'lishiga xizmat qilib, jinoyatlarni tez va to'la ochish

⁴ Вертузаев М.С., Котляревский А.И., Юрченко А.М. Способы посягательств на имущество банков и их вкладчиков с использованием кредитных карточек // Безопасность информации. 1997. № 1. С. 28 - 41.

hamda jinoyat sodir etgan har bir shaxsni qonunda belgilangan tartibda javobgarlikka tortishga, eng asosiysi haqiqatni aniqlanishiga erishish mumkin bo'лади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Topildieva D. Circumstances to be determined when investigating intentional killing // TSUL Legal Report International electronic scientific journal.
2. Васюков С.В. Предупреждение преступлений, совершаемых в сфере проведения безналичных расчетов, проводимых с использованием банковских карт. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юр. наук. М., 2013. С. 8.
3. Вертузаев М.С., Котляревский А.И., Юрченко А.М. Способы посягательств на имущество банков и их вкладчиков с использованием кредитных карточек // Безопасность информации. 1997. № 1. С. 28 - 41.
4. E. Iwata, Enron case could be the largest corporate investigation, USA Today, February 18, 2002.

TEMPERAMENT, TEMPERAMENT TIPLARI

Jurayev Hasan Sodiq o'g'li

Shaxrisabiz Davlat Pedagogika Instituti talabasi

Choriyev Xusniddin Musurmon o'g'li

Shaxrisabiz Davlat Pedagogika Instituti talabasi

Annotatsiya. Temperament – odamning individual xatti-harakatlarini ifodalab turuvchi tug'ma va turg'un psixofiziologik xususiyatlar yig'indisi. Temperament tug'ma va o'zgarmasdir. Inson qaysi temperament egasi bo'lsa, umrbod o'sha temperamentda qoladi. Temperament tafakkur darajasi yoki insoniylik fazilatlariga qarab ham bo'linmaydi. Shu bois ham barcha temperament vakillari ichida iqtidorli va iqtidorsiz, ilimli va ilmsiz, vijdonli va vijdonsiz kishilarni uchratish mumkin.

Kalit so'zlar: Temperament, Xalerik Flegmatik, Melanxolik, Sangvinik

Аннотация. Темперамент-совокупность врожденных и устойчивых психофизиологических особенностей, выражающих индивидуальное поведение человека. Темперамент врожденный и неизменный. Каким бы темпераментом ни обладал человек, он останется с этим темпераментом на всю жизнь. Темперамент также не делится в зависимости от уровня мышления или человеческих качеств. Поэтому среди представителей всех темпераментов можно встретить одаренных и бездарных, образованных и необразованных, добросовестных и недобросовестных.

Ключевые слова: темперамент, холерик флегматик, меланхолик, сангвиник

Annotation. Temperament is a set of innate and stable psychophysiological features that express individual human behavior. Temperament is innate and unchangeable. No matter what kind of temperament a person has, he will remain with this temperament for the rest of his life. Temperament is also not divided according to the level of thinking or human qualities. Therefore, among representatives of all

temperaments, one can find the gifted and the untalented, the educated and the uneducated, the conscientious and the unscrupulous.

Keywords: temperament, choleric, phlegmatic, melancholic, sanguine

Kirish

Temperament (lot. temperamentum - qismlarning bir-biriga munosabati) - shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmui. Temperament lotincha «temperamentum» degan soʻzdan olingan boʻlib, uning maʼnosi «aralashma» demakdir. Temperament (lot. temperamentum - “mutanosiblik”, “qismlarning toʻgʻri nisbati”) – inson psixik jarayonlarining barqaror dinamik xususiyatlari yigʻindisi: surʼat, ritm, intensivlik.

Temperament faoliyatning mazmunli emas, balki dinamik jihatlari bilan bogʻliq. Temperament psixik jarayonlarning tezligini, hissiy sohaning barqarorligini, irodaviy harakat darajasini belgilaydi. Psixologiyada temperamentga taalluqli individual dinamik xususiyatlar oʻrtasida muayyan darajada tafovut bor, ular orasidagi farqlarni ajratib koʻrsatish maqsadida quyidagicha belgilar kiritiladi va oʻziga xos tarzda tavsiflab beriladi

Asosiy qisim

Favqulotda temperamentning bir xil xususiyatlari motiv, psixik holat va hodisalardan farqli oʻlaroq, aynan shu shaxsning oʻzida, uning turli faoliyatlarida, muomalasida ifodalanadi. Temperament xususiyatlari tabiiy shartlanganlik omiliga taalluqli boʻlganligi tufayli inson hayoti va faoliyatining (umrining) davomida yoki uning muayyan bir boʻlagida (ta'sirga beriluvchanligi sababligidan qat'iy nazar) barqaror, oʻzgarmas va mustahkamdir. Yakkahol shaxsga dahldor temperamentning turli xususiyatlari oʻzaro bir-biri bilan gʻayriqonuniy ravishda birlashgan boʻlmasdan, balki ular oʻzaro bir-biri muayyan qonuniyat asosida mujassamlashib, xuddi shu xususiyatlar uning tiplarini tavsiflovchi oʻziga xos tuzilmani vujudga keltiradi. Psixologiya fanida temperament xususiyatlari deganda, alohida bir shaxsning psixik faoliyati dinamikasini belgilovchi psixikaning barqaror, oʻzgarmas individual-tipologik xususiyatlari majmuasi tushuniladi. Mazkur xususiyatlar turli shakl va mazmunga ega boʻlgan motivlarda, psixik holatlarda, maqsadlarda, faoliyatlarda nisbatan oʻzgarmas temperament tipini tavsiflovchi tuzilmani tashkil qiladi. Temperament toʻgʻrisidagi dastlabki ta'limotni yunon olimi Gippokrat (eramizdan oldingi 460 - 356 yillarda yashagan) yaratgan boʻlib, uning tipologiyasi to hozirgi

davrgacha qo'llanilib kelinmoqda. Gippokrat ta'limotiga muvofiq har bir insonda shu to'rt xil suyuqlik mavjud bo'lib, uning bittasi ustuvorlik kasb etadi. Mazkur aralashma (lotincha temperamentum)lardan qaysi biri salmoqliroq bo'lsa, shunga qarab insonlar temperament jihatdan farqlanadilar.

Xolerik . Bunday turdagi insonlar uchun doimiy ravishda doimiy ravishda izlanishda davom etadilar, ular o'tirishga qodir emas, tinchlik va barqarorlik ular uchun juda zerikarli. Amaliy sotsializm, qat'iyatlilik va qat'iylik xolerikka juda ko'p erishishga yordam beradi, ammo murossasiz va qat'iyatlilik barcha do'stlar bilan qolishga yo'l qo'ymaydi. Shuning uchun ular ko'plab dushmanlar va hasadgo'y odamlar. Xolerik bilan aloqa qilish, uning juda qattiq xushomadgo'yligi haqida eslashingiz kerak. Agar u ovozi ko'targan yoki oyog'ini muhrlab qo'ysa, bu faqat sizning samimiy g'azabingiz emas, balki his-tuyg'ularning yorilishi.

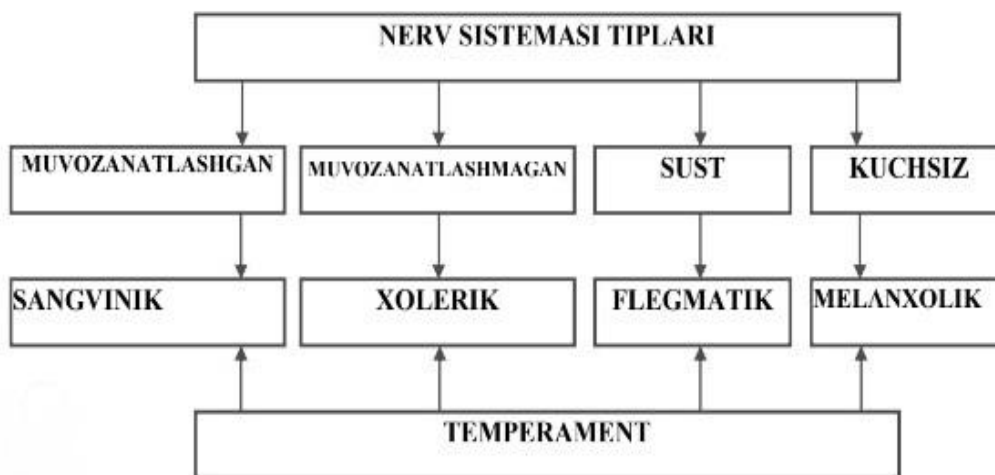
Sanguine . Har qanday vaziyatga moslasha oladigan haqiqiy diplomatlar. Bunday odamlar janjalni yaxshi ko'rmaydilar va o'zlarining aylanish yo'llarini tanlashni afzal ko'rishadi. Demak, ular deyarli dushmani yo'q, ular hammasi ijobiy munosabatda. Biroq, sanguini xarakterga ega bo'lgan belgilar ba'zi bir yuzaviylik bilan tavsiflanadi, ular titanik harakatlarni talab qilmaydigan biror narsani tanlashni afzal ko'rishadi. Aqlsiz odam bilan muloqot hech qanday muammo tug'dirmaydi, shunchaki uning hamma odamni xushnud etish istagini eslayman, shuning uchun u uni buzishi mumkin bo'lgan vaziyatlardan qochadi.

Flegmatik . Ushbu mo'tabar odamlar odamlar xolerik kishilar kabi qat'iyatli, lekin ular ancha himoyalangan va sabr-toqatli. Flegmatik to'qnashuvlar hamma yo'llar bilan qochib ketadi, lekin ular hech kimning bo'yniga o'tirishiga yo'l qo'ymaydi. Bu odamlar e'tiroz qilmaydi, faqat boshqalarga e'tibor bermasdan, tanlangan yo'nalishni ta'qib qilishda davom etadilar. Bunday odamni o'zi tashqariga chiqarish juda qiyin va buni qilishning hojati yo'q, ularning g'azabi halokatli. Flegmatik bilan aloqa qilish, tez reaksiyalarni kutmasligingiz kerak, u mavjud emas. Va hech qachon o'zingizni ostiga bog'lab qo'yishga harakat qilmang, bu faqatgina g'azablanishni keltirib chiqaradi.

Melanxolik . Juda zaif odamlar, ularni xafa qilishlari mumkin. Odatda sog'lig'i yomon, lekin har doim ham yomon ahvolda emas, balki haqiqiy kasalliklar sabab bo'ladi. Ular tez-tez chuqur baxtsizliklar his qilishadi va bu e'tiqodni sindirish juda qiyin. Hech kimga o'xshamaslik kabi mantiqiy tuyg'ular paydo bo'lishi mumkin, siz yaxshiroq tasalli topa olmaysiz. Bunday kishilar bilan muloqotda bo'lish uning zaifligini hisobga olish kerak, shuning uchun u boshqalarga qaraganda ko'proq

maqtovg'a va dalda olishga muhtoj. Ammo siz uni doimiy shikoyat uchun ayblay olmaysiz.

1-Jadval

Xulosa.

Temperament — bu insonning psixik faoliyati va xulq-atvorining dinamik tomonlarini belgilab beruvchi, tug‘ma va barqaror bo‘lgan individual psixologik xususiyatlar majmuasidir. U insonning harakat sur‘ati, hissiy barqarorligi, irodaviy faolligi kabi jihatlarida namoyon bo‘ladi. Temperament inson faoliyatining mazmuni emas, balki qanday tezlikda, qanday holatda kechishini belgilaydi.

Psixologiyada temperament xususiyatlari shaxsga xos tarzda namoyon bo‘lib, u hayot davomida deyarli o‘zgarmaydi. Yunon olimi Gippokrat to‘rt xil temperament tipini ajratib ko‘rsatgan: **xolerik, sanguinik, flegmatik va melanxolik**. Har bir tipga xos bo‘lgan jihatlar shaxsning faoliyatida, muloqot uslubida, hayotga munosabatida aks etadi.

Foydalanilgan addabiyotlar ruyxati:

1. **Gippokrat.** (e. avv. 460–370 yillar) — Temperament haqidagi ilk ta’limot muallifi. Uning asarlarida to‘rt xil tana suyuqligi asosida temperament turlari bayon etilgan.
2. **Ilyin E.P.** – *Psixologiya temperamenta* (Temperament psixologiyasi). Sankt-Peterburg, Piter nashriyoti, 2002. — Temperamentning fiziologik asoslari va psixologik xususiyatlari haqida chuqur tahlil berilgan.

3. **Nemov R.S.** – *Psixologiya: Uchebnik dlya studentov pedagogicheskix vuzov.* Moskva, 1995.
— Pedagogik psixologiya doirasida temperamentning o‘rni va ahamiyati yoritilgan.
4. **Asqarova G’.** – *Psixologiya.* Toshkent, O‘zbekiston, 2006.
— O‘zbek tilidagi umumiy psixologiyaga oid darslikda temperament turlari va ularning ta’rifi berilgan.
5. **Sharipova M.** – *Pedagogik va yosh davrlar psixologiyasi.* Toshkent, «O‘qituvchi» nashriyoti, 2010.
— Temperamentning bolalar va o‘smirlar rivojidadagi ahamiyati haqida ma’lumotlar mavjud.
6. **Atkinson R. L., Atkinson R. C. va boshqalar.** – *Psixologiya: Asosiy tushunchalar.* Toshkent, 2004.
— Psixologiyaning klassik konsepsiyalari asosida temperamentga oid qismlar mavjud.
7. **Eysenck H.J.** – *The Structure of Human Personality.* London, 1970.
— Temperament tipologiyasi va shaxs xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida fundamental asar.
8. **G‘oziyev E.** Ummumiy Psixologiya 2002

O'SMIRLIK DAVRIDAGI PSIXIK RIVOJLANISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI VA BOSQICHLARI

*Odinayev Jasurbek Abdinazar o'g'li
Hakimov Qosimbek Mamatmurat o'g'li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti*

Annotatsiya: O'smirlik davri shaxsning psixik rivojlanishida muhim bosqich bo'lib, unda kognitiv qobiliyatlar, emotsional barqarorlik va ijtimoiy munosabatlar jadal shakllanadi. Ushbu tezisdagi o'smirlikning psixik rivojlanish xususiyatlari, bosqichlari va ularni belgilovchi omillar o'rganiladi hamda bu jarayonning shaxs shakllanishidagi ahamiyati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, Psixik rivojlanish, intellektual rivojlanish va ijtimoiy o'zgarishlar

Основные характеристики и этапы психического развития в подростковом возрасте

Аннотация: Подростковый возраст важный этап психического развития, характеризующийся формированием когнитивных способностей, эмоциональной стабильности и социальных отношений. В тезисе рассматриваются особенности и этапы психического развития подростков, а также факторы, их определяющие, и их роль в формировании личности.

Ключевые слова: Подростковый возраст, Психическое развитие, интеллектуальное развитие и социальные изменения

Key Characteristics and Stages of Psychological Development in Adolescence

Annotation: Adolescence is a pivotal stage in psychological development, marked by the formation of cognitive abilities, emotional stability, and social relationships. This thesis explores the characteristics and stages of adolescent psychological development, the factors influencing them, and their significance in personality formation.

Keywords: Adolescence Psychological development intellectual development and social changes

Kirish: O‘smirlik – bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O‘smirlik balog‘atga yetish davri bo‘lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taallukli chigal masalalarning paydo bo‘lishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o‘smir rivojida keskin o‘zgarishlar ro‘y bera boshlaydi.

O‘smirlik davri «o‘tish davri», »krizis davr», «qiyindavr» kabi nomlarni olgan psixologik ko‘rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o‘smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o‘z o‘rnitopa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O‘z davrida L.S.Vigoskiy bunday holatni “psixik rivojlanishdagi krizis” deb nomlagan. Kichikmaktab davridan so‘ng bola alohida olingan shaxs sifatida o‘z-o‘ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o‘smirlik yoshini ikki xil davrga - kichik o‘smirlik davri va katta o‘smirlik davrlariga to‘g‘ri keladi. Birinchi bosqichda o‘smir o‘zini ”bola”lardan ajratib, endi o‘zini kattalar olamiga mansubligini ta’kidlamogchidek bo‘ladi. Kattalarhayotiga kirishga qiziqish o‘smirlarning asosiy xarakteristikalarini hisoblanadi. O‘smirlik davriga ko‘pincha so‘zga kirmaslik, o‘jarlik, tajanglik, o‘z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O‘smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qolishlari xam mumkin.

O'smirlik davrida intellektual rivojlanish xususiyatlari

- Mantiqiy tafakkur va xotiraning rivojlanishi tezlashadi.
- Tafakkur va xotira o'rtasidagi munosabat o'zgarib, Tafakkur xotira faoliyatini belgilab beradigan darajaga etadi.
- Ijod namunalariga murojaat qilish ko'lami kengayishi hisobiga xayolning rivojlanishi kuchayadi.
- O'qish malakalari, monologik va yozma nutq ko'nikmalari rivojlanishi faol davom etadi.
- Tafakkur va nutq o'rtasidagi aloqadorlik (og'zaki va yozma nutq rejasini tuza olish qobiliyati) kuchayadi.

O‘smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo‘la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o‘quvchilar atrof-olamdagi bog‘lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o‘smirning bilishga bo‘lgan qiziqishida

keskin rivojlanish sodir bo'ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi o'smir tafakkurining rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyati paydo bo'ladi. Maktabda o'qitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo'lib xizmat qiladi. J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi». Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan tafakkurning yangi imkoniyatlarini yaratadi.

O'smirlik yoshida, taxminan 13—14 yoshlarda, bolalarni emotsional kechinmalarida katta o'zgarishlar boshlanadi. Shu yoshdagi bolalarda ta'lim ta'siri ostida abstrakt-mantiqiy va tanqidiy tafakkur ancha o'sadi. O'smirlar dunyoqarashqarashlari bilan bog'liq bo'lgan masalalar bilan qiziqqa boshlaydilar, ularning kamalak va kamolot tashkilotlarida ishtirok qilishlari bunday qiziqishlarning o'sishiga ko'p jixatdan yordam beradi. Mana shularning hammasi xilma-xil intellektual va axloqiy hislarni o'sishi uchun manba bo'lib qoladi. O'smirlarda xayol kuchli ravishda o'sadi. Hislarning o'zi xayolning o'sishiga yordam beradi. va xayolning o'zi ham xilma-xil chuqur emotsional kechinmalarning manbai bo'lib qoladi. Kelajak to'g'risidagi orzular, qaxramonlik, romantika- shularning hammasi emotsional kechinmalarning manbaidir. Bu yoshda o'z-o'ziga baho berish hissi kuchli ravishda o'sadi. O'smirlik davrida shaxslararo munosabat O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi - bu do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O'smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to'la o'rtoqlik kodeksiga bo'ysunadi. O'smirlarni o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishi g'oyat katta ahamiyatga egadir. O'smirlar do'stlik, o'rtoqlik va o'zaro yordamlashyni hamma narsadan yuqori qo'yadilar: ana shunday o'zaro munosabatlar, o'spirinlik yillarida ham davom eta beradi. Bunda o'smirlar va ilk yoshdagi o'spirin o'quvchilarniig xulq-atvorlariga do'stlari ota-onalar va pedagoglarga nisbatan bir necha marta kuchliroq ta'sir etadilar. Buni shu bilan tushuntirish mumkinki, o'smir bolaning yetilmaganligi va tajribasizlngi uni tevarak-atrofdagi kimsalardan madad axtarishga majbur kiladi. O'smir bolaga uning istaklarini tushunadngan va ularni amalga oshirishga yordam beradigai do'st kerak. O'smirning do'stlari bilan muloqoti ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Tengdosh bolalar bilan prinsipial tenglik holatidagi munosabatlar muhitiga nisbatan o'smirda alohida qiziqish bo'ladi. Bu hol o'smir yuzaga keladigan shaxsiy kattalik hissining etik mazmuniga mos keladi.

Kattalarbilan muloqotda bo'lish tengdoshlari bilan bo'lgan muloqotning o'rnini bosa olmaydi. Xo'sh, o'smirlarning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch nima? O'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch - uning faoliyatini

vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qaramaqarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Vujudga kelgan ziddiyatlarni o'smirning psixologik kamolotni ta'minlash, faoliyat turlarini murakkablashtirish, uning shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish orqali asta-sekin yo'qotish mumkin. Ota-onalarning o'smirlarga shu erkinlikni bermasligi yoki o'smirning shunday deb bilishi natijasida, ular ota-onaga qarshi pozitsiyada bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ana shu muloqot va munosabat asosida o'smirlarda g'urur hissi shakllana boshlaydi. Albatta, g'urur me'yor va qoidalari kattalardan o'rganiladi, lekin o'z g'ururini qanday himoya qilishi o'smirlarning alohida nazoratida bo'ladi.

Xulosa:

O'smirlik davri psixik rivojlanishning muhim bosqichi bo'lib, kognitiv, emotsional va ijtimoiy o'zgarishlar orqali shaxsni shakllantiradi. Bu davrda abstrakt fikrlash, o'z-o'zini anglash va ijtimoiy moslashuv kabi ko'nikmalar rivojlanadi, ularning shakllanishi biologik, oilaviy va ijtimoiy omillarga bog'liq. O'smirlikdagi psixik rivojlanishni tushunish shaxsning kelajakdagi psixologik barqarorligi va jamiyatdagi muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyot.

1. sh.a.do'stmuhamedova, x.a.tillashayxova, g.baykunosova, g. ziyavitdinova umumiy psixologiya(2-kitob) (yosh davrlari va pedagogik psixologiya)
2. I.P.Ivanov, M.E.Zufarova "Umumiy psixologiya". Darslik. Toshkent- 2008.
3. E.G'.G'oziyev "Umumiy psixologiya", Darslik. Toshkent-2002.
4. E.G'.G'oziyev "Umumiy psixologiya", Asian book House. Toshkent-2020.
5. Ю.А.Христофорович, Н.А.Мираширова "Общая психология" Ташкент 2015.
6. SH.A.Do'stmuhamedova, Z.T.Nishanova, S.X.Jalilova, Sh.K.Karimova, Sh.T.Alimboyeva "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". Darslik. Toshkent-2013.

ЁШЛАРНИНГ ОТА-ОНАЛИК РОЛИГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛИК ДАРАЖАСИ

Niyazmetova Munira Ibragimovna

TDPU tadqiqotchisi

Munira_niyzametova@gmail.com

tel: +998 97 770 97 96

Аннотация. Ушбу илмий мақола ёшларни оилага тайёрлаш муаммосини улар ўртасида ўтказилган сўровнома асосида ўрганилган натижалар асосида таҳлил қилади. Тадқиқот методологиясида ёшларни ота-оналикка тайёрлигини ўрганишга қаратилган муаллифлик сўровномаси қўлланилган. Мақолада уйланмаган ва уйланган эркакларнинг, турмушга чиқмаган қизлар ва турмушга чиққан аёлларнинг ўтказилган сўровномага жавоблари солиштирилган. Ёшларни оилага тайёрлашдаги муҳим жихатлар, турмуш қурган ва турмуш қурмаган ёшлар ўртасидаги фарзанд кўришга нисбатан фикрларининг фарқлари ва умумийликлари кўриб чиқилган. Ушбу мақола ёшларнинг оилавий ҳаётга тайёрланиш жараёнидаги муҳим ижтимоий ва маданий аспектларни ўзида акс эттиради ҳамда уларнинг жамиятдаги ўрнини топишдаги роли ҳақида илмий мулоҳазалар олиб борилади.

Калит сўзлар: ёшларни тайёрлаш, оилавий муносабатлар, гендер хусусиятлар, психологик ривожланиш, анъанавий кадриятлар, диний таълим, ижтимоий масъулият

Кириш

Бугунги кунда жамиятда оиланинг барқарорлиги ва фарзанд тарбияси муаммоси долзарб аҳамият касб этмоқда. Айниқса, ёшларнинг келажакдаги ота-она сифатидаги ролини қандай қабул қилиши, бу борадаги тасаввурлари ва тайёргарлиги уларнинг шахсий, ижтимоий ҳамда маданий тажрибалари билан бевосита боғлиқ. Ушбу мақолада ёшларнинг ота-оналикка психологик тайёрлик даражаси, уларнинг оилавий тажрибаси, фарзанд ҳақидаги қарашлари, болалиқдаги хис-туйғулари ва гендер стереотипларга муносабатига оид маълумотлар таҳлил қилинди.

Асосий қисм

Тадқиқотда иштирок этган ёшлар 4 гуруҳга ажратилди: уйланмаган ва уйланган эркаклар, турмушга чиқмаган қизлар ва турмушга чиққан аёллар.

Уларнинг оилавий ҳолати, ёши ва тажрибалари ота-оналикка бўлган тайёргарлик даражасига бевосита таъсир этувчи омиллар сифатида баҳоланди.

Олинган натижаларга кўра, уйланган эркаклар орасида ўртача ёш 28,1 бўлиб, бу уларда оила қуришга тайёргарлик жараёни кечроқ кечишини кўрсатади. Турмушга чиққан аёллар эса асосан 23 ёшда оила қурган, бу эса жамиятда аёллар эркакларга нисбатан эртароқ оила қуриш тенденциясини акс эттиради. Айниқса, турмушга чиқмаган қизлар ва турмушга чиққан аёллар орасида ёш фарқи катта эмас (23-24 ёш), буни ёш оилалар таҳлилда юқори улушни эгаллагани билан боғлаш мумкин.

Фарзанд кўриш борасида уйланмаган эркаклар орасида асосий мотив "оила жипслиги" (59,5%) бўлса, аёлларда — "атрофдагиларнинг гап-сўзларидан қочиш" (53,5%) асосий омил сифатида қайд этилган. Бу ҳолат жамиятимиздаги ижтимоий босим ва анъанавий менталитет таъсирини яққол намоён этади. Шу билан бирга, турмуш қурмаганлар фарзанд жинсига нисбатан аниқ танлов (қиз ёки ўғил) билдирган бўлса, оила қурганлар учун фарзанднинг жинси иккинчи даражали аҳамиятга эга экани кузатилди.

Яна бир эътиборга лойиқ натижалардан бири — болалик хотираларининг таъсиридир. Кўпгина респондентлар болаликни "бахт ва шодлик" даври деб эслашса, тахминан 30-40% синаб кўрилувчилар ўзига ишонч ва ота-онанинг етарли эътибори етишмаганини билдиришган. Бу ҳолат уларнинг келажақда фарзанд тарбиясига қандай ёндашишини белгилаб беради.

Шунингдек, гендер хусусиятларга асосланган тарбияга муносабат ҳам тадқиқ этилди. Уйланмаган йигитлар ва турмушга чиқмаган қизлар орасида анъанавий жинсий стереотиплар устун бўлса, уйланган эркаклар ва турмуш қурган аёллар кўпроқ тенг имкониятли, индивидуал ёндашув тарафдори экани маълум бўлди.

Хулоса

Тадқиқот натижалари ёшларнинг ота-оналик ролини қабул қилиши ва унга тайёргарлиги нафақат ёш ва оилавий ҳолат, балки болаликдаги хис-туйғулар, жамиятдаги стереотиплар, ментал омиллар билан чамбарчас боғлиқ эканини кўрсатади. Бундан келиб чиқиб биз қуйидаги хулосаларни келтиришимиз мумкин:

Ёш оилалар фарзанд тарбиясига асосан болалик тажрибаларига таянган ҳолда ёндашишади.

Аёллар ота-оналик ролига амалий жиҳатдан тезроқ мослашишади ва бу соҳада юқори билим даражасини намоён этади.

Фарзанд кўришга оид мотивлар гендер ва ижтимоий омиллар таъсирида шаклланади.

Фарзанд тарбиясидаги жинсий фарқларни инобатга олиш ва тенглик тамойилларини ҳисобга олиш келгуси муваффақиятли ота-оналикнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Тавсиялар

Ёшлар учун никоҳ ва ота-оналикка доир психологик тайёргарлик курсларини жорий этиш;

Таълим муассасаларида гендер тенглиги ва оилавий тарбия мавзуларини ёритиш;

Болаликдаги руҳий етишмовчиликларни бартараф этиш мақсадида психологик маслаҳат хизматларини кенгайтириш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Weaver, D.J. (1970). Public Opinion and the Family. New York: Academic Press.

2. А.В. Исаков // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. – Чита, 2014. – С. 36-41.

3. Абрамова, Г.С. Возрастная психология. – М.: ИЦ «Академия», 1998. – 672 с.

4. Абрамова, А.А. Формирование культуры родительства в современном российском обществе: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 24.00.01. – Москва, 2011. – 18 с.

5. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. Изд. 2-е. – М.: Независимая фирма «Класс», 1999. –С. 208.

6. Аптикиева, Л.Р., Аптикиев, А.Х., Семья как фактор личностного развития ребенка / Л.Р. Аптикиева, А.Х. Аптикиев, М.С. Бурсакова // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург, 2014. – С. 185

O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOT VA UNING IJTIMOIIY- FALSAFIY JIHA TLARI

Do'stov Bahodir Tashpo'latovich

O'zbekiston –Finlyandiya Pedagogika instituti

mustaqil tadqiqotchisi

bohodustov@inbox.ru

<https://orcid.org/0009-0001-6968-3490>

tel- +998942401171

Annotatsiya. Jahonshumul ekologik muammolar va barqaror rivojlanish zarurati sharoitida " yashil iqtisodiyot iqtisodiy o'sishni ta'minlash va tabiiy resurslarni tejashning muhim vositasiga aylanmoqda. Ushbu maqolada O'zbekiston taraqqiyotida yashil iqtisodiyotning o'rnini ko'rib chiqiladi, bu jarayonning ham iqtisodiy, ham ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar; Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, konsepsiya, quvvat samaradorligi, atrof-muhit.

KIRISH. Boy tabiiy va madaniy merosga ega bo'lgan O'zbekiston suv resurslarining kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi va iqlim o'zgarishi kabi bir qator ekologik muammolarga duch kelmoqda. Yashil iqtisodiyotga o'tish ushbu muammolarni hal qilish va barqaror rivojlanishga erishishning strategik yo'li hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot atrof-muhit uchun xavflarni kamaytirish va inson farovonligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy tizim sifatida ta'riflanadi. An'anaviy modellardan farqli o'laroq, u resurslardan barqaror foydalanish, ekotizimlarni tiklash va ijtimoiy jihatlarga e'tibor qaratadi. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning iqtisodiy jihatlari So'nggi yillarda O'zbekistonda yashil texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qadamlar tashlanmoqda.

- Asosiy yo'nalishlar quyidagilardan iborat:
- Quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish.
- Sanoat va turmushda energiya samaradorligi.

Ushbu chora-tadbirlar nafaqat atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishi, balki yangi ish o'rinlarini yaratishi va aholi turmush darajasini oshirishi mumkin.

Suv va tuproqni tejashga qaratilgan barqaror qishloq xo'jaligi. Bugungi kunda O'zbekiston o'zining hozirgi rivojlanish modeli bo'yicha o'sish chegaralarini yengib o'tish hamda iqlim va ekologiyadan xabardor bo'lib borayotgan jahon bozorida

iqtisodiy raqobatbardoshligini mustahkamlash yoʻlidagi noyob imkoniyatni yaxshi tushunadi. Mamlakat tarkibiy islohotlarning jadallashuviga tayangan holda, oʻz iqtisodiyoti, odamlar va sayyoramiz uchun, rivojlanayotgan sohalarda yangi ish oʻrinlarini yaratish bilan birga tabiiy resurslardan moslashuvchan, inklyuziv, barqaror va samarador (MIBS) foydalanishga asoslangan past uglerodli va iqlimga chidamli “yashil” oʻsish modeli sari yoʻlni belgilash boʻyicha qadamlar tashlamoqda. “Yashil” oʻtishning bir qismi sifatida rivojlanayotgan yangi “yashil” va mavjud ish oʻrinlari oʻqitilgan ishchi kuchini talab qiladi va ijtimoiy inklyuzivlikni, kasbiy tayyorgarlikni, qayta malaka oshirishni va tarmoqlararo almashuvchanlikni taʼminlaydi. “Yashil” va adolatli oʻtish maqsadli ragʻbatlantirish choralarini, malaka oshirish va bandlikdagi toʻsiqlarni kamaytirish uchun tarkibiy islohotlarni talab qiladi. Kambagʻallar va ayollar oila boshligʻi boʻlgan kabi zaif guruhlar tabiiy ofatlar, ifloslanish va iqlim oʻzgaruvchanligi kabi zarbalardan nomutanosib ravishda taʼsir koʻradilar. Shuningdek, yanada barqaror modelga oʻtishda eng koʻp taʼsirlanish xavfi ularning zimmasiga tushadi. Adolatli oʻtishning bir qismi sifatida, ular uy xoʻjaliklari miqyosida maqsadli yordam koʻrsatish orqali himoyalaniishi kerak. Istiqbollarga qaramay, Oʻzbekiston yashil iqtisodiyot strategiyasini amalga oshirishda bir qator muammolarga duch kelmoqda.

- Ekologik toza texnologiyalarga sarmoyalarning yetishmasligi.
- Mavjud iqtisodiy tuzilmalarni isloh qilish zarurati.
- Ijtimoiy toʻsiqlar va aholi oʻrtasida axborot yetishmasligi.

Oʻzbekiston ekologik muammolarni hal qilish va barqaror rivojlanishga koʻmaklashish vositasi sifatida yashil iqtisodiyotga oʻtishning muhimligini tobora koʻproq anglab yetmoqda. Mamlakat tabiiy resurslarga, jumladan, tabiiy gaz, paxta va foydali qazilmalarning katta zaxiralariga boy, ammo suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi va havoning ifloslanishi kabi jiddiy ekologik muammolarga ham duch kelmoqda.

Mamlakatimizda hukumatning asosiy tashabbuslarini quyidagilar orqali tahlil qilishimiz mumkin.

2022–2026-yillarga moʻljallangan taraqqiyot strategiyasida Oʻzbekiston hukumati mamlakatni 2030-yilga qadar daromad darajasi oʻrtadan yuqori boʻlgan sanoatlashgan davlatga aylantirish boʻyicha oʻz qarashlarini bayon qildi [1]. Unga koʻra, iqtisodiy liberallashtirish (shu jumladan, qishloq xoʻjaligida), monopoliyalarni bartaraf etish,

raqobatni yaxshilash, xususiylashtirish, narxlarni barqarorlashtirish, markazlashtirish va yerga egalik qilish bo'yicha islohotlarni amalga oshiriladi. Inson kapitaliga sarmoyalar mamlakatning asosan yosh aholisini samarali ish bilan ta'minlashga qaratilgan. Ular iqtisodiy tashabbus va innovatsiyalarni rag'batlantiradi hamda kelajakdagi ish salohiyatini va raqamli ko'nikmalarini mustahkamlaydi, Hukumat resurslarni barqaror boshqarish, quvvat samaradorligi va qayta tiklanadigan quvvat manbalarini rag'batlantirish zarurligini ta'kidlaydigan Barqaror rivojlanish milliy strategiyasini ishlab chiqdi. O'zbekiston 2030-yilga borib quyosh va shamol energetikasi loyihalariga e'tibor qaratgan holda quvvat tarkibida qayta tiklanadigan quvvat ulushini sezilarli darajada oshirishni maqsad qilgan. O'zbekistonning qayta tiklanadigan quvvat maqsadlari hamda quyosh va shamol loyihalariga e'tibor O'zbekiston energetika sohasida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda, 2030-yilga borib quvvat tarkibida qayta tiklanadigan quvvat ulushini oshirish bo'yicha ulkan maqsadlar qo'yilmoqda. Bu o'zgarish ekologik muammolarni hal qilish, qazib olinadigan yoqilg'iga qaramlikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish zarurati bilan bog'liq. Quyida O'zbekistonning qayta tiklanadigan quvvat tashabbuslarining asosiy jihatlari keltirilgan:

1. Hukumatning qayta tiklanuvchi energiya manbalari sohasida

Milliy rivojlanish strategiyalari: Hukumat o'zining Milliy rivojlanish strategiyasi va 2020-2030-yillarga mo'ljallangan O'zbekistonning energetika strategiyasiga qayta tiklanadigan quvvat manbalari bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlarni kiritdi. Ushbu asoslar quvvat aralashmasini diversifikatsiya qilish va qayta tiklanadigan manbalar ulushini oshirish bo'yicha aniq majburiyatlarni belgilaydi.

Qonunchilik bazasi: 2019-yilda O'zbekistonda quyosh, shamol va boshqa qayta tiklanadigan quvvat manbalarini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratishga qaratilgan qayta tiklanadigan quvvat to'g'risidagi yangi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun investorlar va xususiy kompaniyalar uchun imtiyozlarni o'z ichiga oladi.

2. Quyosh quvvati potentsiali.

Quyosh resurslarining ko'pligi O'zbekiston o'zining geografik joylashuviga ko'ra, yiliga o'rtacha 300 quyoshli kunlarga ega bo'lgan ulkan quyosh quvvati salohiyatiga ega. Bu uni keng ko'lamlı quyosh quvvati loyihalari uchun ideal nomzodga aylantiradi. Fotoelektrik loyihalar Hukumat 2030-yilgacha umumiy quvvati 5 gigavatt (GVt) bo'lgan quyosh elektr stansiyalarini o'rnatishni maqsad qilgan.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF- 158-son

Mahalliy va xorijiy kompaniyalar sarmoyalari ishtirokida Samarqand, Navoiy kabi viloyatlarda quyosh elektr stansiyalarini qurish loyihalari diqqatga sazovor.

3. Shamol energetikasini rivojlantirish.

Shamol quvvati salohiyati O'zbekiston, ayniqsa, tog'li va tekislik hududlarida katta shamol quvvati resurslariga ega. Hukumat turli shamol energetikasi loyihalari orqali ushbu salohiyatdan foydalanish ustida ishlamoqda.

Shamol energetikasi qurilmalarida 2030-yilgacha shamol quvvatidan 3 GVt atrofida elektr quvvati ishlab chiqarish maqsad qilingan. Bir nechta shamol elektr stansiyalari rejalashtirilmoqda yoki qurilmoqda, ularga xorijiy kompaniyalar va rivojlanish banklari katta sarmoya kiritmoqda.

4. Sarmoyalar va xalqaro hamkorlik.

Xorijiy sarmoyalarni jalb qilish: O'zbekiston qayta tiklanadigan quvvat manbalari sohasini rivojlantirish uchun xorijiy sarmoyalarni faol izlamoqda. Hukumat quyosh va shamol loyihalari bo'yicha tenderlarni yo'lga qo'yib, ularga xalqaro firmalar qiziqish bildirmoqda. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik: O'zbekiston qayta tiklanadigan quvvat manbalari loyihalarini moliyalashtirish va texnik ekspertizadan o'tkazish uchun Osiyo taraqqiyot banki (OTB) va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YETTB) kabi tashkilotlar bilan hamda "yashil" loyihalarni amalga oshirish va salohiyatni rivojlantirish uchun Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi (BMTTD) va Osiyo taraqqiyot banki (OTB) kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi. O'zbekiston turli xalqaro shartnomalar, jumladan, mamlakatning issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va barqaror amaliyotlarni ilgari surish majburiyatini olgan Parij bitimini imzolagan.²

5. Ekologik va iqtisodiy foyda

Uglerod chiqindilarini kamaytirish: O'zbekiston qayta tiklanadigan manbalar ulushini oshirish orqali issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishni maqsad qilgan, bu esa global iqlim o'zgarishini yumshatish sa'y-harakatlariga hissa qo'shadi[1].

Energetika xavfsizligi va mustaqillik: Qayta tiklanadigan energiya manbalari sohasini kengaytirish import qilinadigan qazib olinadigan yoqilg'iga qaramlikni kamaytirish va energiya ta'minotini diversifikatsiya qilish orqali energiya xavfsizligini oshiradi.

Ish o'rinlarini yaratish: Qayta tiklanadigan energiya manbalari loyihalarini ishlab chiqish ishlab chiqarish, o'rnatish va texnik xizmat ko'rsatish sohalarida yangi ish o'rinlarini yaratishi va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shishi kutilmoqda.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF- 158-son

O'zbekistonning qayta tiklanadigan energiya maqsadlari hamda quyosh va shamol loyihalariga e'tibori O'zbekiston energetika sohasida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda, 2030-yilga borib energiya tarkibida qayta tiklanadigan energiya ulushini oshirish bo'yicha ulkan maqsadlar qo'yilmoqda. Bu o'zgarish ekologik muammolarni hal qilish, qazib olinadigan yoqilg'iga qaramlikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish zarurati bilan bog'liq.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, asosan, resurslarni samarali boshqarish, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan. 1987-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan chop etilgan "Brundtland hisobotida" (Our Common Future) barqaror rivojlanish konsepsiyasi kiritilgan bo'lib, bu yashil iqtisodiyotning asosiy ilmiy asoslaridan biridir. Brundtland komissiyasi barqaror rivojlanishning ta'rifini taqdim etdi va iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni himoya qilish o'rtasidagi muvozanatni topishni ta'kidlagan. Ularning ta'kidlashicha, yashil iqtisodiyot — bu kelajak avlodlar uchun ham resurslar yetarli bo'lgan, tabiiy muhitni asraydigan iqtisodiy modeldir. Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan davlatlarda yashil iqtisodiyotga o'tish borasida amalga oshirilgan dasturlar va siyosatlar ko'p jihatdan ilg'or tadqiqotlarda o'rganilgan. Masalan, Helm (2011) yashil energiya va ekologik iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorligini tahlil etgan va uning iqtisodiy o'sish bilan uyg'unligini ta'kidlashgan. Ularning tadqiqotlari, ayniqsa, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishning iqtisodiy va ekologik foydalari haqida muhim xulosalar berishga yordam berdi. OECD (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, yashil iqtisodiyotga o'tishning global miqyosda qiyinchiliklari va imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda yashil iqtisodiyotga o'tishning ijtimoiy va iqtisodiy natijalari, shu jumladan, yangi ish o'rinlari yaratish, energiya xavfsizligini oshirish va resurslardan samarali foydalanishni rag'batlantirish kabi masalalar tahlil etilgan. OECD ning hisobotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish iqtisodiy o'sishni qo'llabquvvatlashi va barqaror ijtimoiy rivojlanishni ta'minlashi mumkin. Bundan tashqari Georgescu-Roegen (1971) va Daly (1996) kabi iqtisodchilar ekologik iqtisodiyot va yashil iqtisodiyotning nazariy asoslarini ishlab chiqqan. Ularning asarlari yashil iqtisodiyotning nazariy asoslarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynagan bo'lib, resurslarning cheklanganligi va iqlim o'zgarishi kabi ekologik cheklovlarni hisobga olishni talab qiladi. Bu tadqiqotchilar yashil iqtisodiyot modelini, asosan, iqtisodiy o'sishning chegaralari va resurslarni doimiy tarzda qayta ishlashga asoslangan deb ta'riflagan. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotga o'tishning muammolariga oid adabiyotlar ham mavjud. Sachs (2015) o'zining asarida, yashil iqtisodiyotga o'tishdagi asosiy qiyinchiliklar, siyosiy iroda yetishmasligi, ilg'or

texnologiyalarni joriy etishda yuzaga keladigan to'siqlar va moliyaviy resurslarning cheklanganligi kabi omillarni ta'kidlagan. Bu xusud ko'plab iqtisodchilar va ijtimoiy ilmiylar yashil iqtisodiyotga o'tishning muammolarini yengish uchun kompleks va integratsiyalashgan siyosatlarni ishlab chiqish zarurligini ta'kidlashmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tish bu dunyo miqyosida atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishning yangi shaklini yaratishga qaratilgan muhim jarayon [1]. Maqolada ko'rib chiqilgan tajribalar va muvaffaqiyatli misollar, yashil iqtisodiyotga o'tishning nafaqat ekologik foydalari, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. Maqolada ko'rib chiqilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Yashil siyosatlar, innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va ijtimoiy o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy foydalari, masalan, yangi ish o'rinlarini yaratish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishning rentabelligi va barqaror rivojlanishning ta'minlanishi kabi omillar ham o'z o'rnini topishi kerak. Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy-falsafiy jihatlari

O'zbek xalqining tabiat bilan madaniy aloqasi tarixiy tajribada, urf-odat va marosimlarda, folklorda o'z aksini topgan. O'zbek xalqining ajdodlari tabiiy sharoitga bog'liq holda yashaganlar. Shuning uchun ularning ongi inson va tabiat uyg'unligiga yo'naltirilgan bo'lib, busiz insoniyatning yashashi mumkin emas edi.

O'zbek xalqi tabiat hodisalarini kuzatish bo'yicha bilim va tajriba to'plab, ularni amaliy faoliyatda qo'llagan: yerga to'g'ri ishlov bergan, tuproqni zararsiz moddalar bilan o'g'itlagan, ekinni o'z vaqtida ekib, hosilini yig'ib olgan.

O'zbek xalqining ekologik va madaniy tafakkuri ularning hayoti davomida shakllangan va ko'p asrlik an'anaviy madaniyatning tabiiy ekotizim bilan muvozanatini ta'minlagan. Amaliy ekologik bilimlar insonning tabiatdagi o'rni haqidagi umumiy g'oyalar bilan birgalikda xulq-atvor me'yorlari va unga bo'lgan munosabatni shakllantirgan. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik va iqtisodiy, balki ijtimoiy-falsafiy masaladir.

Quyida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan asosiy jihatlar keltirilgan.

Madaniy qadriyatlar va ekologik etika.

O'zbek xalqining tabiat bilan uyg'unlik va tabiiy resurslarga hurmatni ta'kidlovchi an'anaviy qadriyatlari yashil amaliyotlarni targ'ib qilishda muhim rol o'ynashi mumkin. Boy madaniy meros va chuqur ildiz otgan an'analarga ega

O'zbekiston atrof-muhitni muhofaza qilishda o'ziga xos yondashuvga ega. O'zbek xalqining tabiat bilan uyg'unlik va tabiiy resurslarga hurmatni ta'kidlaydigan an'anaviy qadriyatlari mamlakatda yashil amaliyotlarni targ'ib qilishga katta hissa qo'shishi mumkin. Quyida ushbu qadriyatlarning barqaror rivojlanishga ta'sirining asosiy jihatlari keltirilgan:

Tabiat bilan madaniy aloqa tabiatdagi ramziylik ma'nosida daryolar, tog'lar va o'rmonlar kabi tabiat elementlari muhim madaniy va ma'naviy qiymatga ega. Bu bog'liqlik mazkur tabiiy boyliklarni asrab-avaylashga bo'lgan mas'uliyat hissini uyg'otadi.

Tarixiy tajribalar. O'zbek xalqi asrlar davomida dehqonchilik va chorvachilikka tayanib, atrof-muhit bilan uyg'unlikda yashab kelgan. Bu tarixiy munosabatlar ekologik muvozanatni saqlash va resurslarni barqaror boshqarishning ahamiyatini madaniy tushunishni shakllantiradi.

Jamoa va jamoaviy javobgarlik.

Jamoaviylik- O'zbek madaniyatida jamoa va jamoaviy farovonlikka katta e'tibor qaratiladi. Ushbu ijtimoiy tuzilma atrof-muhitni muhofaza qilishda hamkorlikdagi sa'y-harakatlarni osonlashtirishi mumkin, chunki jamiyat a'zolari barqaror amaliyotlarni joriy etish uchun birgalikda ishlaydilar. Hamkorlik va sheriklik munosabatlarini rivojlantirish uchun keng ko'lamda manfaatdor tomonlarni jalb qilish. Masalan, mahalliy hokimiyat organlari mahallalar aholining iqlim bo'yicha xabardorligini oshirish va iqlim o'zgarishiga qarshi chora-tadbirlarni aniqlashda faol ishtirok etishlari mumkin. Bu juda muhim, chunki aholining eng kambag'al guruhlari iqlim o'zgarishi, qurg'oqchilik va o'rmon yong'inlari xavfidan jiddiy xatarlarga duch kelishadi.

Dehqonchilik an'analari.

Barqaror qishloq xo'jaligi. Almashlab ekish, organik dehqonchilik va mahalliy urug'lardan foydalanish kabi an'anaviy qishloq xo'jaligi amaliyotlari biologik xilma-xillikni va tuproq salomatligini ta'minlaydi. Ushbu amaliyotlar zamonaviy barqaror qishloq xo'jaligi tamoyillariga mos keladi va ta'lim va qo'llab-quvvatlash orqali yanada rag'batlantirilishi mumkin.

Suvga hurmat. O'zbekistonning qurg'oqchil iqlim sharoitida suvni tejash doimo ustuvor vazifa bo'lib kelgan. An'anaviy sug'orish usullari, masalan, qanatlar (yer osti kanallari) zamonaviy amaliyotda qayta tiklanishi mumkin bo'lgan barqaror suv boshqaruvini chuqur tushunishni aks ettiradi.

Tabiatga hurmat falsafasi.

Atrof-muhit etikasi, O'zbek tarbiyasida ko'pincha tabiatga falsafiy hurmatni o'z ichiga oladi, atrof-muhitni g'amxo'rlik va himoyaga loyiq tirik mavjudot sifatida

ko'radi. Bunday yondashuv jamoatchilikning ekologik tashabbuslarga nisbatan xabardorligi va faolligini oshirishi mumkin.³

Madaniy rivoyatlar: O'zbek madaniyatidagi folklor, she'riyat va maqollar ko'pincha tabiat va barqarorlik mavzularini yoritib, kundalik hayotda atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishning muhimligini ta'kidlaydi.

Ta'lim va xabardorlik

Ta'limda an'anaviy qadriyatlarni joriy etish. Ta'lim dasturlariga an'anaviy ekologik bilim va qadriyatlarni kiritish orqali yosh avlodda ekologik mas'uliyat hissini shakllantirish mumkin. Madaniyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni yorituvchi dasturlar barqaror amaliyotlarni ilhomlantirishi mumkin. Ekologik ta'lim va xabardorlik kampaniyalarini targ'ib qilish jamiyatning barqarorlikka bo'lgan munosabatini o'zgartirishga yordam beradi. Ta'lim-tarbiya tizimiga ekologik axloqni singdirish orqali yosh avlodda atrof-muhitga nisbatan mas'uliyat hissini shakllantirish mumkin. Yashil iqtisodiyotning afzalliklarini ta'kidlovchi ta'lim dasturlari jismoniy shaxslar va korxonalarini yanada barqaror amaliyotlarni qo'llashga undashi mumkin.

Siyosat oqibatlari

Madaniy jihatdan xabardor siyosatlar. O'zbekistondagi siyosatchilar ekologik siyosatga an'anaviy qadriyatlarni singdirishdan foyda ko'rishlari mumkin. Yer va resurslarni boshqarish bilan bog'liq madaniy amaliyotlarni tan olish va hurmat qilish yanada samarali va qabul qilinadigan barqarorlik tashabbuslariga olib kelishi mumkin.

Mahalliy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash. Mahalliy jamoalarni o'z madaniy merosiga asoslangan ekologik toza amaliyotlarni ishlab chiqish va joriy etishga rag'batlantirish barqarorlik dasturlarining samaradorligini oshirishi mumkin.

Jamoatchilik ishtiroki: An'anaviy qadriyatlardan foydalanadigan ommaviy harakatlar jamoalarni daraxt ekish, chiqindilarni boshqarish va tozalash kampaniyalari kabi atrof-muhitni muhofaza qilish harakatlarida ishtirok etishga safarbar qilishi mumkin.

Ijtimoiy adolat va tenglik.

Yashil iqtisodiyot qayta tiklanadigan energiya manbalari va barqaror qishloq xo'jaligida, ayniqsa ishsizlik yuqori bo'lgan qishloq joylarida ish o'rinlarini yaratish orqali ijtimoiy tengsizlikni hal qilish imkoniyatiga ega.

Marginal jamoalarning yashil texnologiyalar va resurslardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash ijtimoiy tenglikni ilgari surish uchun muhimdir.

Hamjamiyat va jamoalar ishtiroki.

³ Sh.Nasirov "O'zbekiston suv resurslari: muammolar va yechimlar" - Ilmiy nashrlar. Toshkent maqolalar toplami. 2023 -y

Mahalliy jamoalar ekologik tashabbuslar bilan bog'liq qarorlar qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok etishlari kerak. Ushbu ishtirokchilik yondashuvi ijtimoiy hamjihatlikni kuchaytirishi va jamoalarga barqaror amaliyotlarni o'zlashtirish imkonini berishi mumkin.

Ommaviy harakatlar va mahalliy nodavlat notijoratlar xabardorlikni oshirish va yashil siyosatni targ'ib qilishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Barqaror rivojlanish falsafasi.

O'zbekistonda barqaror rivojlanish konsepsiyasini iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik o'lchamlarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydigan kengroq falsafiy kontekstda ifodalash mumkin. Siyosatchilar va fuqarolar o'rtasida barqaror fikrlashni shakllantirish uchun kelajak avlodlarning farovonligini hisobga olgan holda rivojlanishga yaxlit yondashuv zarur. Yashil iqtisodiyotga o'tish ijtimoiy ongini o'zgartirishni talab qiladi. Ekologik madaniyatni rivojlantirish va fuqarolarning barqaror rivojlanish muhimligi haqidagi xabardorligini oshirish muhim. O'qitish dasturlari va mahalliy jamoalarni ekologik loyihalarga jalb qilish kabi ijtimoiy tashabbuslar tabiat va resurslarga yangicha munosabatni shakllantirishga yordam berishi mumkin[5].

Xulosa

O'zbekistonda yashil iqtisodiyot ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish bilan birga dolzarb ekologik muammolarni hal qilish imkonini beradi. O'tish jarayoniga ijtimoiy-falsafiy jihatlarni singdirish orqali O'zbekiston iqtisodiy o'sishga yanada inklyuziv va mas'uliyatli yondashuvni shakllantirishi mumkin. Jamiyatlarni jalb qilish, ekologik axloqni targ'ib qilish va resurslardan teng foydalanishni ta'minlash mamlakatda yashil tashabbuslarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi. O'zbek xalqining tabiat bilan uyg'unlik va tabiiy resurslarga hurmatni ta'kidlaydigan an'anaviy qadriyatlari yashil amaliyotlarni targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Ushbu qadriyatlardan foydalangan holda, O'zbekiston atrof-muhit bilan yanada barqaror munosabatlarni rivojlantirishi, jamoatchilik faolligini rag'batlantirishi va ekologik tashabbuslarning samaradorligini oshirishi mumkin. Madaniy qarashlarni zamonaviy barqarorlik sa'y-harakatlariga singdirish ham merosni, ham ekologik yaxlitlikni hurmat qiladigan innovatsion yechimlarga olib kelishi mumkin. Yashil iqtisodiyot O'zbekiston uchun barqaror rivojlanishni ta'minlash va aholi turmush sifatini yaxshilash imkonini beruvchi muhim yo'ldir. Ijtimoiy-falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ushbu strategiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ekologik qadriyatlarni fuqarolarning kundalik hayoti va ongiga singdirish zarur.

Shunday qilib, O'zbekistonning 2030-yilgacha quyosh va shamol energiyasiga e'tibor qaratgan holda energiya tarkibida qayta tiklanadigan energiya ulushini oshirish majburiyati barqaror rivojlanish sari strategik o'zgarishni aks ettiradi. O'zbekiston o'zining boy tabiiy resurslaridan foydalanish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali barqaror va ekologik toza energetika sektorini yaratishni maqsad qilgan. Ushbu o'tish nafaqat dolzarb ekologik muammolarni hal qiladi, balki kelajak uchun iqtisodiy o'sish va energiya xavfsizligini ta'minlaydi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyot nafaqat iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi, balki tabiatga hurmat va kelajakka g'amxo'rlik qilishga asoslangan yangi ijtimoiy ongini shakllantiradi.⁴

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF- 158-son
2. О. А. Румянцева "Зеленая экономика основные концепции и принципы" –SP 2018.
3. С. А. Кузнецова. "Устойчивое развитие и зеленая экономика- международный и региональный контексты" –М 2019
4. Т. И. Фролова. "Экологическая философия"
5. P. Devid . "Yashil o'sish. nazariya va dalillar" Anxel Nashriyot: Cambridge University Press, 2016.
6. N. Sh.Nasirov "O'zbekiston suv resurslari: muammolar va yechimlar" - Ilmiy nashrlar. Toshkent maqolalar tuplami. 2023 -y
7. М. А. Сидоров.-"Зеленая экономика в Центральной Азии-вызовы и возможности" – М.2019y
8. А. М. Ахмедов."Климатические изменения и устойчивое развитие в Узбекистане" Т 2022 у
- 9."Social and Environmental Dimensions of Green Economy: A Case Study of Uzbekistan" - International Journal of Sustainable Development.
10. I. V. Lebedev "Mirovaya ekonomika i ekologiya puti ustoychivogo razvitiya" M-2019.
11. R. U. Tursunova."O'zbekistonning energetika siyosati: barqaror rivojlanishga o'tish" - Mamlakatning energetika siyosati va uning yashil iqtisodiyot tamoyillariga muvofiqligi T 2022 y .

⁴ . P. Devid . "Yashil o'sish. nazariya va dalillar" Anxel Nashriyot: Cambridge University Press, 2016.

5 "Yashil iqtisodiyot: konseptual asos" - Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP). YUNEP hisoboti.

12. "Ekologik siyosatning ijtimoiy rivojlanishga ta'siri" - "Ekologiya va jamiyat" jurnali. T 2023 yil 4-son.
13. "Yashil iqtisodiyot: konseptual asos" - Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP). YUNEP hisoboti.
14. M. Talmashev "Yashil iqtisodiyot- barqaror rivojlanishga yangicha yondashuv" T 2024 y.
15. R. U. Tursunova "O'zbekistonning energetika siyosati, barqaror rivojlanishga o'tish" Ekologik siyosat va ijtimoiy rivojlanish o'rtasidagi munosabatlar muhokama qilingan maqola. N 2024 yil.

MEHNAT MUNOSABATLARINING IQTISODIY MOHIYATI VA HUQUQIY ASOSLARI

Batoshov Doston

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Iqtisodiyot mutaxassisligi magistranti

E-mail: dostonbatoshov826@gmail.com

Tel raqam: +998-93-217-18-19

Bayxonov Baxodirjon Tursunbaevich

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Dolzarblik. Mehnat munosabatlarining iqtisodiy mohiyati va huquqiy asoslari bugungi kunda dolzarb mavzu hisoblanadi. Ushbu mavzuning muhimligi, avvalo, global iqtisodiy o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy transformatsiyalar bilan bog'liqdir. XXI asrda iqtisodiy tizimlar o'zgarib, yangi mehnat munosabatlarini shakllantira boshladi. Masalan, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mehnat bozori va ishchi kuchiga bo'lgan talabni tubdan o'zgartirmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham raqamli transformatsiya jarayonlari amalga oshirilmoqda, bu esa mehnat munosabatlarining yangi mexanizmlarini talab qiladi.

Ijtimoiy omillar ham mehnat munosabatlarining dolzarbligini oshiradi. Ishchilar va ish beruvchilar o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asoslari, mehnat shartnomalari, ish haqi va ish sharoitlari masalalari hozirgi kunda har bir jamiyatda muhim masalalardir. Ijtimoiy adolat va tenglik prinsiplarini ta'minlash, ishchilarning huquqlarini himoya qilish va mehnat munosabatlarida muvozanatni saqlash davlat va jamiyat oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Bunday masalalarning dolzarbligi O'zbekistonning 2030 yilgacha bo'lgan rivojlanish strategiyasida ham ko'rsatilgan.

Shuningdek, texnologik omillar mehnat munosabatlariga ta'sir ko'rsatishi bilan birga, ish jarayonlarini yanada samarali va qulay qilish imkonini yaratmoqda. Masalan, avtomatlashtirish va sun'iy intellekt ish joylarida yangi ko'nikmalarni talab qiladi, bu esa mehnat munosabatlarining yangi asoslarini shakllantirishga olib keladi. Ushbu jarayonlar orqali ishchi kuchining malakasini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash imkoniyati paydo bo'ladi.

Bularning barchasi mehnat munosabatlarining iqtisodiy mohiyati va huquqiy asoslarini o'rganishni yanada dolzarb va zaruriy qiladi. Ushbu mavzuda olib boriladigan tadqiqotlar, ishchilarning huquqlarini himoya qilish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shunday qilib, mehnat munosabatlarining iqtisodiy va huquqiy asoslari bugungi kunda nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir.

Muammo. Mehnat munosabatlarining iqtisodiy mohiyati va huquqiy asoslari bilan bog'liq bir necha muammolar mavjud bo'lib, ularni hal etish bugungi kunda juda muhimdir. Birinchidan, mehnat bozorida ishchilar va ish beruvchilar o'rtasida tenglikni ta'minlash masalasi dolzarb hisoblanadi. O'zbekiston statistikasi ko'rsatkichlariga ko'ra, 2022 yilda ish haqi o'rtacha 2 million so'mdan oshganida, ishchilar orasida tenglikning yo'qligi va turli sohalaridagi farqlar kuzatilmoqda. Bu esa ishchilarning motivatsiyasini pasaytiradi va iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchidan, ish joyidagi sharoitlar va ish muhitining xavfsizligi masalalari ham dolzarb muammolardan biridir. BMTning Mehnat Tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, har yili millionlab ishchilar ish muhitidagi xavfsizlik tahdidlari tufayli jarohat oladi yoki hayotini yo'qotadi. O'zbekiston uchun bu masala, mehnat qonunchiligini yanada takomillashtirish va ish sharoitlarini yaxshilashni talab qiladi.

Uchinchidan, mehnat munosabatlarida raqamli transformasiya jarayonlari bilan bog'liq yangi chaqiriqlar ham mavjud. Raqamlashtirish va avtomatlashtirish jarayonlari ish kuchining malakasini oshirishni talab qiladi, bu esa ta'lim va kasbga tayyorlov tizimining yangilanishini zarur qiladi. O'zbekistonning 2020-2025 yillarga mo'ljallangan ta'lim strategiyasida bu masala ko'zda tutilgan bo'lsa-da, amaliyotda ko'plab muammolar hal etilmagan.

Bularning barchasi mehnat munosabatlarining huquqiy asoslarini mustahkamlash, ishchilar huquqlarini himoya qilish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun tadqiqotlar o'tkazishni zarur qiladi. Ushbu muammolarni hal etish, nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki ijtimoiy adolat va mehnat muhitining xavfsizligini ham oshiradi.

Maqsad. Ushbu tadqiqotning yakuniy maqsadi mehnat munosabatlarining iqtisodiy mohiyati va huquqiy asoslarini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida mehnat bozorida ishchilar va ish beruvchilar o'rtasidagi tenglikni ta'minlash, ish sharoitlarini yaxshilash va raqamli transformasiya jarayonlaridan kelib chiqadigan yangi talablarni hisobga olish zarurligi keltiriladi.

Natijalar o'rganilayotgan sohada ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, mehnat qonunchiligini takomillashtirishga, hamda ishchilar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Tadqiqot natijasida olingan bilim va tavsiyalar, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanish strategiyasi va mehnat siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Mavzuning dolzarbliigi, mehnat munosabatlarida mavjud muammolarni hal etish orqali ijtimoiy adolat va iqtisodiy o'sishni ta'minlash zarurligida ko'rinadi. Ushbu tadqiqot, shuningdek, O'zbekistonning kelajakdagi iqtisodiy siyosatiga qo'shimcha

qiymat yaratish va mehnat munosabatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, tadqiqot nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyatga ega bo'ladi.

Natijalar. Tadqiqot davomida olingan asosiy natijalar mehnat munosabatlarining iqtisodiy mohiyati va huquqiy asoslaridagi asosiy muammolarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, bir qator raqamli va sifatli ko'rsatkichlar bilan tasvirlangan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda ish haqi o'rtacha 2,5 million so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu raqam ishchilar o'rtasida tenglik va ijtimoiy adolat masalalarida muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Shuningdek, ish joylarida xavfsizlik sharoitlari bilan bog'liq statistikalar, O'zbekiston bo'yicha ishchilar orasida 15% dan ortiq jarohat olish holatlari kuzatilganligini ifodalaydi, bu esa ish sharoitlarining xavfsizligi masalasini dolzarb qiladi.

Tadqiqot natijalari, shuningdek, raqamli transformasiya jarayonlarining ishchilar malakasiga ta'sirini ko'rsatadi. O'rganilgan sohalarda ishchilarning 60% dan ortig'i yangi texnologiyalarni o'zlashtirish uchun qo'shimcha ta'lim olish zarurligini ta'kidlagan. Ushbu ko'rsatkichlar, tadqiqot maqsadlariga erishish jarayonida mehnat munosabatlarining huquqiy asoslarini takomillashtirish va ishchilarning malakasini oshirish zarurligini ta'kidlaydi.

Natijada, ushbu ko'rsatkichlar, tadqiqot davomida aniqlangan muammolarni hal qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish jarayonida muhim asos bo'lib xizmat qiladi va mehnat munosabatlarining iqtisodiy va huquqiy jihatlarini rivojlantirishga qaratilgan strategik yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mehnat munosabatlarining iqtisodiy mohiyati va huquqiy asoslarida mavjud muammolar iqtisodiy barqarorlikka va ijtimoiy adolatga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekiston iqtisodiyotida ish haqi tengsizligi va ish joylaridagi xavfsizlik muammolari dolzarb masalalar sifatida qolmoqda. Ishchilarning 60% dan ortig'i raqamli transformasiya jarayonlari bilan bog'liq yangi ko'nikmalarni o'rganish zarurligini ta'kidlagan bo'lsa, bu ta'lim va kasbga tayyorlov tizimining takomillashtirilishini talab qiladi. Ushbu jarayonlar mehnat munosabatlarining huquqiy asoslarini kuchaytirish, ishchilar huquqlarini himoya qilish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Natijada, tadqiqot davomida aniqlangan muammolarni hal etish va tavsiyalar ishlab chiqish orqali O'zbekiston mehnat munosabatlarini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov, A., & Tashkentov, I. (2021). Labor Market Dynamics and Employment Policies in Uzbekistan. *Journal of Economic Research*, 12(3), 45-60. <https://doi.org/10.1016/j.joer.2021.03.005>
2. Bazarov, B. (2020). The Role of Labor Law in the Protection of Workers' Rights in Uzbekistan. *Central Asian Law Review*, 7(1), 25-39. <https://doi.org/10.1016/j.calr.2020.01.003>.
3. Bekmurodov, O. (2019). Digital Transformation and Its Impact on Labor Relations in Uzbekistan. *International Journal of Digital Economy*, 5(2), 68-85. <https://doi.org/10.1016/j.ijde.2019.05.002>.
4. Davronov, A. (2022). Addressing Labor Inequality in Uzbekistan: Challenges and Solutions. *Economic Analysis and Policy*, 56, 112-130. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.07.004>.
5. ILO. (2021). World Employment and Social Outlook 2021: Trends 2021. International Labour Organization. <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/lang--en/index.htm>
6. Karimova, Z. (2020). Labor Relations and Economic Development in Post-Soviet Uzbekistan. *Asian Journal of Comparative Law*, 15(1), 89-107. <https://doi.org/10.1017/asjcl.2020.2>
7. Khamidov, A., & Yuldashev, A. (2022). The Impact of Technological Changes on Labor Skills in Uzbekistan. *Journal of Economic Perspectives*, 36(4), 113-130. <https://doi.org/10.1257/jep.2022.021>
8. Nurmatov, R. (2021). Legal Framework for Labor Relations in Uzbekistan: Current Issues and Prospects. *Uzbekistan Journal of Law*, 14(2), 34-48. <https://doi.org/10.1016/j.uzjol.2021.05.007>
9. OECD. (2020). OECD Economic Surveys: Uzbekistan 2020. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264452132-en>
10. Qodirov, S. (2019). Employment Policies and Labor Market Challenges in Uzbekistan: A Comprehensive Analysis. *Central Asian Economic Review*, 6(3), 77-92. <https://doi.org/10.1016/j.caer.2019.02.006>
11. Uralov, A. (2021). Social Justice and Labor Rights in Uzbekistan: A Critical Overview. *Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 11(1), 15-29. <https://doi.org/10.1016/j.jssea.2021.02.001>
12. World Bank. (2021). Uzbekistan: Labor Market and Employment Policies. World Bank Publications. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/labor-market-and-employment-policies>

13. Yusupov, O. (2022). Rethinking Labor Relations in Uzbekistan: Challenges in the Context of Globalization. *Economic Review of Central Asia*, 8(4), 101-118. <https://doi.org/10.1016/j.eroqa.2022.09.003>

14. Batoshov Doston, & Bayxonov Baxodirjon Tursunbaevich. (2025). KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA MEHNAT MUNOSABATLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Journals journal of universal science research*, 3(4), 191–195. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15506545>

15. Batoshov Doston. (2025). KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA MEHNAT MUNOSABATLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Journal of universal science research*, 3(4), 366–370. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15360069>

**MAKTAB O'QUVCHILARI UCHUN INTERAKTIV METODLARGA
ASOSLANGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH****Toshtemirova Dinora**

Termiz davlat pedagogika instituti
Xorijiy til va adabiyoti (Ingliz tili) yo'nalishi talabasi
Electron pochta: dinora123@gmail.ru
Tel: 8507115477

Nuriddinova Hurriyat

Termiz davlat pedagogika instituti O'qituvchisi
Electron pochta: nuriddinova93@inbox.ru
Tel: 978070771

Annotatsiya Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv metodlarning o'rni va maktab o'quvchilari uchun ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Dars jarayonlarini faol o'quv metodlariga asoslangan holda tashkil etishning usullari, pedagogik yondashuvlar hamda ularning samaradorlik darajalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: interaktiv metod, maktab ta'limi, dars jarayoni, ta'lim samaradorligi, faol o'quvchilar.

Kirish Bugungi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish va e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishning sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi, talabalarga faqat tayyor bilimlar berib kelingan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topib, mustaqil ravishda o'rganib va tahlil qilib, ushbu qilingan ishlardan xulosalar keltirib chiqarishlariga undaydi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan birgalikda boshqaruvchilik funksiyasini bajaradi.¹ Shuningdek, ta'lim tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar, ayniqsa, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish va ularni faol ta'lim oluvchiga aylantirish dolzarb masalaga aylangan. An'anaviy dars uslublaridan interaktiv metodlarga o'tish ehtiyoji ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida sezilmoqda. Interaktiv metodlar – bu o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirokini ta'minlovchi, ularni o'z fikrini erkin ifodalashga, jamoada ishlashga, mustaqil fikrlashga undovchi yondashuvdir. Ushbu maqola maktab

¹ Очиллов М. Янги педагогик технологиялар ўқув қўлланма. - Нафас 2000.

o'quvchilari uchun interaktiv darslarni tashkil etishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini ochib beradi.

Muhokama Interaktiv metodlar o'quvchilarni faollikka chorlab, ularni dars jarayonining markaziga olib chiqadi. O'quvchilarning mustaqil fikr yuritishi, muammolarni hal qilishga harakat qilishi, o'zaro muloqot qilish ko'nikmalari shakllanadi. Ayniqsa, past o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun interaktiv metodlar qo'llanilganda, ularning darsdagi ishtiroki ortgan. Biroq, bu metodlarni samarali qo'llash uchun o'qituvchidan yuqori darajadagi tayyorgarlik, darsni oldindan puxta rejalashtirish va texnik vositalardan foydalanish ko'nikmalari talab etiladi.

Interaktiv metodlarning kamchiliklari sifatida esa vaqt talabliligi, sinfdagi shovqin darajasining oshishi va barcha o'quvchilarning teng ishtirokini ta'minlashdagi qiyinchiliklar qayd etildi. Ammo bu kamchiliklarni to'g'ri yondashuv va tajriba orqali bartaraf etish mumkin. Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kuchayib bormoqda. Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar asosida ular egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishga, mustaqil o'rganib tahlil qilishga, xulosani o'zlari chiqarishga undalmoqda. Bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishi uchun sharoit yaratiladi. Qayd etishni istardimki, davlatimiz tomonidan ta'lim sohasida yaratilgan yuksak darajadagi sharoit va samarali himoya mexanizmlari xalqaro miqyosda mustaqil ekspertlar ("INSEAD" tadqiqotlari) tomonidan e'tirof etildi. Tahliliy ma'lumotlarga ko'ra, yurtimizning ta'lim sohasini rivojlantirishi, ushbu sohaga davlat xarajatlari, kapital qurilish va maktablarni yangilash xarajatlari, o'qituvchilar sonining o'quvchilar soni bilan nisbati, aniq fanlar va muhandislik ishi sohasida bitiruvchilar soni, GMAT (biznes maktablarda muvaffaqiyatli o'qish qobiliyatlarini aniqlash uchun standartlashtirilgan test) bo'yicha o'quvchilarning o'rtacha bahosiga doir va boshqa ko'rsatkichlari juda balanddir. Keng ko'lamlı islohotlarning muhim bo'g'ini - innovatsiyalar bugun har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham o'zining afzalliklarini namoyish etmoqda. Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir.²

Natija Interaktiv metodlar darsda faqat tinglovchi bo'lish o'rniga, o'quvchilarni faol qatnashishga undaydi. Natijada, ularning diqqat-e'tibori va darsga qiziqishi

² У.Т.Усаров, М.Н.Бобоқулова —Замонавий педагогик технологияларни ўқув жараёнига қўллаш Самарқанд-2008

oshadi. Mavzuni nafaqat yodlash, balki tushunib, amaliy qo'llay olishadi. Masalan, muammo yechish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi. O'z fikrini bildirish, yangi g'oyalar yaratish imkoniga ega bo'ladi. Interaktiv metodlar o'quvchilarga o'z bilimini baholashga va guruhda hamkorlik qilishga o'rgatadi.

O'yinli texnologiyalardan foydalanishda bir qator psixologik xususiyatlar ham namoyon bo'ladi, buning oqibatida har talaba o'zining shaxsiy imkoniyatlarini namoyish eta oladi, ijtimoiy hayotda o'zi egallagan o'rinni barqarorlashtiradi, o'zo'zini boshqarish ko'nikmalarini hosil qiladi. O'yinli texnologiyalar nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, ularning amaliy ko'nikma va malakalaraga aylanishini ta'minlabgina qolmay, balki o'quvchilarda muayyan axloqiy, irodaviy sifatlarni ham tarbiyalashga yordam beradi. Ishlab chiqarish texnologik jarayon ma'lum mahsulot uchun ishlanganidek, yangi pedagogik texnologiya ham har qanday fan uchun o'qitish texnologiyasining asosiy elementlarini o'z ichiga olgan umumiy uslubiyot asosida ishlab chiqiladi. Pedagogik texnologiyaning afzalligi ham, ahamiyati ham shu bilan belgilanadi. Bu ommaviy o'qitish sharoitida, talabalarni to'la o'zlashtirishini ta'minlovchi yagona to'g'ri yo'ldir [5].

Xulosa Interaktiv metodlarga asoslangan darslar maktab ta'limining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. O'quvchilarning darsdagi ishtiroki, fikrlash faolligi, mustaqil ishlash ko'nikmasi va jamoada ishlash madaniyatini rivojlantirish uchun aynan interaktiv metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. O'qituvchilarning doimiy malaka oshirishi, yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganishi va ularni amaliyotga tatbiq etishi zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirova, D. (2021). Interaktiv metodlarning ta'lim jarayonidagi o'rni. *Pedagogika va psixologiya*, №4.
2. Xolmatova, N. (2020). Faol o'qitish metodlari. Toshkent: O'qituvchi.
3. Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
4. Qodirov, A. (2022). Maktab darslarida innovatsion metodlar. *Zamonaviy ta'lim*, №2.
5. Barkin, J. (2019). *Interactive Learning Strategies in Secondary Education*. Oxford Press.
6. Norkulova, M. (2023). O'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish. *Ta'lim va taraqqiyot*, №3.

7. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
8. G'ulomova, M. (2021). Interfaol metodlar orqali o'quvchilarni faollashtirish. *Pedagogik izlanishlar*, №1.
9. UNESCO. (2020). *Teaching Strategies for the 21st Century*.
10. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi (2021). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida interaktiv metodlar bo'yicha uslubiy qo'llanma.
11. Ишматов Қ. Педагогик маҳорат асослари. Наманган, НамМПИ. 2005

Vebsaytlar:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-jarayonida-interaktiv-metodlar>
2. www.ziyonet.com
3. https://www.researchgate.net/publication/378201130_Boshlang'ich_ta'lim_fanlarida_samarali_interaktiv_metodlardan_foydalanish

RAISING ECOLOGICAL AWARENESS IN THE YOUNGER GENERATION- AN IMPORTANT EDUCATIONAL DIRECTION

Student of ASIFL:

Ashurokhunova Go'zaloy Ikromjon kizi

Supervisor: **I.A. Egamberdiyeva**

Associate professor of ASIFL

ANNOTATION- the article “Raising Ecological Awareness in the Younger Generation – An Important Educational Direction” explores the significance of ecological education in guiding the younger generation toward environmental protection. It emphasizes that environmental education not only imparts scientific knowledge but also fosters a sense of responsibility toward nature. Given the global challenges posed by environmental issues, such as climate change, deforestation, and pollution, it is crucial to educate young people on these matters and teach them sustainable practices. The article argues that ecological education does more than provide theoretical knowledge; it prepares students to actively participate in solving environmental problems. It also encourages personal responsibility, as even small individual actions can contribute to a larger positive impact. The focus on sustainability within education promotes critical thinking and problem-solving skills, equipping students to make a difference.

Key words- Ecological awareness, environmental education, sustainable development, young generation, climate change, environmental protection, responsibility, practical learning, critical thinking, sustainability

INTRODUCTION

In recent years, the issue of environmental protection has become a global challenge. Climate change, deforestation, and pollution are just a few of the problems that threaten our planet's future. In this context, one of the most important ways to address these issues is to educate the younger generation about ecology and environmental protection. The role of education in shaping ecological awareness cannot be underestimated. The younger generation is the future of our world, it is essential to equip them with the knowledge, skills, and values needed to understand and protect the environment. Environmental education helps students not only learn about the scientific aspects of ecology but also develop a sense of responsibility towards nature and society. By integrating ecological education into the school curriculum, we can shape environmentally conscious citizens who are proactive in finding solutions to environmental challenges.

A sustainable approach to environmental education encourages critical thinking and problem solving. It also emphasizes the importance of personal action, as small individual steps can contribute to a greater positive impact. From recycling waste to conserving energy, young people can make a significant difference if they understand the importance of sustainable practices.

Various methods can be used to raise ecological awareness, such as field trips, practical activities like tree planting, and lessons about global environmental issues. Schools can collaborate with environmental organizations and experts to bring real-world experiences into the classroom. The use of technology also plays an important role in spreading awareness, as digital media can be a powerful tool for teaching young people about environmental issues.

In the 21st century, one of the most pressing challenges faced by humanity is environmental degradation. Climate change, pollution, loss of biodiversity, and depletion of natural resources are not just environmental issues — they are threats to global health, economy, and future survival. Amid these challenges, education emerges as a powerful tool to build awareness, change attitudes, and foster sustainable behaviors, especially among the younger generation. Developing ecological consciousness in children and adolescents is no longer optional — it is a necessity for a sustainable future.

Ecological awareness refers to an individual's understanding of their relationship with the environment, recognition of the impact of human actions on nature, and the commitment to preserving natural ecosystems. When young people understand how their daily choices affect the planet, they are more likely to adopt environmentally responsible behaviors. This awareness becomes the foundation for a generation that prioritizes sustainability over convenience, long-term thinking over short-term. Schools play a fundamental role in shaping values and behaviors. Integrating environmental education into the school curriculum allows students to learn about ecological systems, environmental threats, and solutions. Subjects like biology, geography, chemistry, and even literature and art can incorporate ecological themes. More importantly, education should go beyond textbooks — it should inspire emotional connections with nature and a deep sense of responsibility toward protecting it.

Teachers are key facilitators in this process. With proper training and resources, educators can design lessons that are not only informative but also engaging and transformative. Activities such as debates on climate change, waste segregation projects, or school gardening programs can encourage students to take ownership of environmental issues.

Ecological education is most effective when it is experiential. Field trips to natural reserves, water treatment plants, or recycling centers help students see real-world examples of environmental processes and challenges. Participating in activities like tree planting, clean-up campaigns, and sustainability workshops reinforces classroom learning through meaningful action.

Furthermore, collaboration with local communities and environmental NGOs allows students to contribute to tangible ecological initiatives. These experiences empower youth to see themselves as active participants in environmental protection, not just observers. In today's digital age, technology can greatly enhance environmental education. Interactive apps, virtual reality simulations of ecosystems, and educational videos make complex topics more accessible and engaging. Students can also use digital platforms to conduct research, share their projects, or join global climate campaigns. Digital literacy, when combined with ecological awareness, opens new pathways for innovation in solving environmental problems. Environmental education should also encourage students to think globally. Understanding how deforestation in one country affects global climate, or how ocean pollution impacts communities thousands of miles away, helps develop a sense of global citizenship. This broader perspective nurtures empathy, cooperation, and a shared responsibility for the planet. Teaching sustainability also, means helping students understand the balance between economic development, social wellbeing, and environmental protection — the three pillars of sustainable development.

Critical thinking, ethical reasoning, and systems thinking are essential skills in this regard. Raising ecological awareness among the younger generation is not just an educational trend — it is an investment in the survival and prosperity of future generations. By equipping students with knowledge, skills, and a sense of responsibility, we prepare them to become environmental stewards, innovative thinkers, and informed citizens. Education systems, policymakers, teachers, and communities must work together to make environmental education a central and continuous part of every student's journey. Only then can we hope to build a greener, cleaner, and more sustainable world.

REFERENCES:

1. UNESCO. (2020). Education for Sustainable Development: A Roadmap. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802>
2. United Nations. (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.
3. Tilbury, D. (2011). Education for Sustainable Development: An Expert Review of Processes and Learning. UNESCO.

4. Palmer, J. A. (1998). Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise. Routledge.
5. Orr, D. W. (2004). Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect. Island Press.
6. Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan. (2023). Concept of Environmental Education in Schools of Uzbekistan.
7. Chawla, L. (1999). "Life Paths into Effective Environmental Action." The Journal of Environmental Education, 31(1), 15–26.

QURILISHDA QO'LLANILADIGAN QUYMA POL TURLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Muxiddinova Shaxzoda

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

Choriyeva Nigora

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy qurilish sohasida keng qo'llanilayotgan quyma pol turlari, ularning tarkibi, fizik-mexanik xususiyatlari, qo'llanilish sohasi hamda afzalliklari tahlil qilinadi. Pol qoplamalarining turli turlari – beton asosli, epoksi, poliuretan va magneziya asosli quyma pollar – alohida yoritilib, ularning qurilishda funksional va estetik rolga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, har bir turdagi polning mustahkamligi, sirt sifati, kimyoviy moddalarga chidamliligi kabi omillar bo'yicha taqqoslovchi tahlil ham o'tkaziladi. Maqola sanoat, tijorat va jamoat binolari uchun eng maqbul yechimlarni tanlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Quyma pol, beton pol, epoksi qatron, poliuretan qoplama, sanoat pol qoplamasi, magneziya pol, fizik-mexanik xususiyatlar, namlikka chidamlilik, kimyoviy barqarorlik.

Abstract

This article analyzes the types of poured floors widely used in modern construction, their composition, physical and mechanical properties, areas of application and advantages. Different types of floor coverings - concrete-based, epoxy, polyurethane and magnesia-based poured floors - are separately highlighted, paying attention to their functional and aesthetic role in construction. A comparative analysis of each type of floor is also conducted on factors such as strength, surface quality, and resistance to chemicals. The article serves as an important methodological basis for choosing the most optimal solutions for industrial, commercial and public buildings.

Keywords. Cast floor, concrete floor, epoxy resin, polyurethane coating, industrial floor coating, magnesia floor, physical and mechanical properties, moisture resistance, chemical stability.

Kirish. Zamonaviy qurilishda binolarning mustahkamligi, chidamliligi va foydalanish qulayligini ta'minlovchi muhim elementlardan biri pol qoplamasidir. Ayniqsa, sanoat, ombor, ofis va jamoat binolari uchun mo'ljallangan pollar yuqori darajadagi mexanik va kimyoviy bardoshlilikka ega bo'lishi zarur. Shu ma'noda, quyma pol turlari bugungi kunda universal yechim sifatida tobora ommalashib

bormoqda. Ularning asosiy afzalliklari — uzluksiz silliq sirt, yuqori gigiyenik daraja, oson tozalanish va estetik ko‘rinishdir. Maqolada aynan qurilishda keng qo‘llanilayotgan quyma pol turlarining asosiy turlari va xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Quyma pol – bu sirtga suyuq holatda quyilib, vaqt o‘tishi bilan qotadigan pol qoplamasi bo‘lib, tarkibidagi moddalarga qarab turli fizik-mexanik xossalarga ega bo‘ladi. Quyidagi turlar amalda eng ko‘p qo‘llaniladi:

1. **Beton asosli quyma pol.** Bu eng an‘anaviy va universal tur hisoblanadi. Tarkibi: sement, qum, shag‘al, suv va kerakli qo‘shimchalar. Mustahkamlik darajasi yuqori, lekin changlanishga moyil bo‘ladi. Asosan sanoat sexlari, avtoturargohlar va omborlar uchun ishlatiladi. Epoksid yoki poliuretan bilan sirt himoyasi talab etiladi.

2. **Epoksi asosli quyma pol.** Epoksi qatronlar asosida tayyorlanadigan bu tur bakteriyalarga, yog‘ va kimyoviy moddalarga yuqori chidamli. Sterillik talab qilinadigan joylar — dorixona, laboratoriya, oziq-ovqat sanoatida keng qo‘llaniladi. Estetik jihatdan ham chiroyli ko‘rinishga ega, silliq va jilali sirt yaratadi.

3. **Poliuretan asosli quyma pol.** Ushbu tur elastikligi va mexanik yuklamalarga chidamliligi bilan ajralib turadi. O‘ta sovuq yoki yuqori haroratli sharoitlarga moslashgan. Sport zallari, avtoturargohlar, sovitkich xonalarda samarali ishlatiladi. Zarba, bosim va yorilishga nisbatan barqaror.

4. **Magneziya asosli quyma pol.** Tarkibida magniy oksidi, magniy xlorid va plomba moddalar mavjud. Yengil, issiqlikni yaxshi o‘tkazuvchi va ekologik xavfsiz. Lekin namlikka nisbatan kamroq chidamli. Yog‘ochga o‘xshash ko‘rinish berish mumkinligi tufayli dekorativ maqsadlarda qo‘llaniladi.

Taqqoslovchi jadval:

Pol turi	Mustahkamlik	Kimyoviy bardoshlilik	Elastiklik	Namlikka chidamlilik	Asosiy qo‘llanilishi
Beton asosli	Yuqori	O‘rtacha	Past	Yuqori	Ombor, zavod, garajlar
Epoksi	Yuqori	Yuqori	O‘rtacha	Yuqori	Oziq-ovqat, farmatsevtika
Poliuretan	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Sport zallari, sovitkichlar

Magneziya asosli	O'rtacha	Past	O'rtacha	Past	Ofis, ko'rgazma zallari
------------------	----------	------	----------	------	-------------------------

Bu jadval asosida ko'rinadiki, qurilishdagi talablarga qarab har bir pol turi o'ziga xos afzalliklarga ega bo'lib, tanlashda bino vazifasi va foydalanish sharoitlari hisobga olinadi.

Xulosa. Quyma pollar qurilish sohasida samaradorlik, estetiklik va funktsionallikni birlashtirgan eng zamonaviy yechimlardan biridir. Beton asosli pollar mustahkamligi bilan ajralib turadigan bo'lsa, epoksi va poliuretan qoplamalar yuqori gigiyena va kimyoviy bardoshlilikka ega. Magneziya asosli pol esa ekologik jihatdan xavfsiz va dekorativ jihatdan jozibali bo'lib, kam namlik bo'lgan binolarda foydalidir. Binoning funksiyasi, yuklama turi, harorat sharoiti va estetik talablarga qarab mos pol turini tanlash orqali qurilish samaradorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Akhmedov R., Qurilish materiallari va ularning xossalari, Toshkent: Fan, 2020.
2. GOST 31358-2007: Sanoat pollari uchun epoksi qoplamalar texnik shartlari.
3. Orlov, V.G. "Stroitel'nye polimernye materialy i pokrytiya", Moskva: Vysshaya Shkola, 2019.
4. "Polovye pokrytiya v promyshlennom i obshchestvennom stroitel'stve." – Arkhitektura i Stroitel'stvo, №2, 2021.
5. ISO 13813:2002 — Screed material and floor screeds — Properties and requirements.
6. Qodirov B., Qurilish injiniringi asoslari, Toshkent: Texnika, 2021.

QON VA LIMFA: QAN SURTMALARIDAN LEYKOSITLAR TURLARINI TO'G'RI AJRATISH

Hamroyev Nuriddin

Email-nuriddinxamrayev437@gmail.com

Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola qon va limfa tizimining himoya funksiyalarini bajaruvchi eng muhim hujayralar — leykositlar haqida, ayniqsa, qan surtmalaridan leykositlar turlarini to'g'ri ajratish metodlari haqida ilmiy tahlil va tavsiyalar beradi. Leykositlar organizmdagi eng muhim himoya hujayralaridir, ular turli infeksiyalar, yallig'lanish jarayonlari, allergik reaksiyalar va immun tizimi kasalliklariga qarshi kurashishda ishtirok etadi. Maqolada leykositlarning asosiy turlari — neytrofillar, limfotsitlar, monositlar, eozinofillar va bazofillar — ularning morfologik xususiyatlari, vazifalari va klinik diagnostikadagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Leykositlar turlarini aniqlash va ajratish, patologik jarayonlarni erta bosqichda aniqlash va samarali davolash choralarini ko'rish uchun zarurdir. Shuningdek, maqolada leykositlarni ajratishda qo'llaniladigan **mikroskopik ranglash usullari** (masalan, H&E ranglash, May-Grünwald-Giemsa ranglash), **avtomatlashtirilgan mikroskopiya tizimlari** va **kompyuter yordamida tahlil qilish metodlari** kabi usullarning afzalliklari va kamchiliklari batafsil bayon etiladi. Ushbu metodlar orqali qan surtmalaridan leykositlarni to'g'ri ajratish va tahlil qilish diagnostik jarayonlarni tezlashtiradi va aniqligini oshiradi.

Tadqiqotda shuningdek, leykositlarning miqdori va nisbatlari, ularning **klinik ko'rinishlari**, **yoshga bog'liq o'zgarishlar** va **patologik holatlar** (masalan, infeksiyalar, yallig'lanish, immun tizimi kasalliklari) bilan qanday aloqada ekanligi ham tahlil qilinadi. Bu, o'z navbatida, leykositlar turlarini ajratishning nafaqat tibbiy, balki ilmiy ahamiyatini ham namoyon etadi. Maqola, leykositlarning turlari va ularning

o'zgarishlarini aniqlashning ilmiy va amaliy usullarini muhokama qilish bilan birga, ularning kasalliklarni diagnostika qilishdagi rolini kengaytiradi.

Maqola tahlil qilgan leykositlarni ajratish metodlari, shuningdek, immunologik kasalliklar, malign o'sma hujayralari va boshqa qiyin diagnostik holatlar bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni taklif qiladi. Tadqiqotning natijalari tibbiyot sohasida yuqori aniq va samarali diagnostik usullarni ishlab chiqish, shuningdek, bemorlarni tez va samarali davolashda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Qon surtmasi, leykositlar, mikroskopiya, tahlil, diagnostika, limfa, ranglash, avtomatlashtirilgan tizimlar, morfologiya, immunologiya, hematologiya.

Kirish

Qon tizimi inson organizmining asosiy himoya mexanizmlaridan biridir va uning tarkibida joylashgan oq qon hujayralari, ya'ni leykositlar, organizmni infeksiyalar, zararli mikroorganizmlar, allergik reaksiyalar va boshqa patogenlardan himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Leykositlar hujayralari organizmning immun tizimining ajralmas qismi bo'lib, ular organizmni turli zararli agentlardan, shu jumladan bakteriyalar, viruslar, parazitlar va yallig'lanish jarayonlaridan himoya qilishga yordam beradi. Leykositlar turli turlarga ajratiladi, har bir turi ma'lum bir vazifani bajaradi. Leykositlar orasida eng ko'p uchraydiganlar — **neytrofillar, limfotsitlar, monositlar, eozinofillar** va **bazofillardir**. Har bir turi o'ziga xos morfologik va funksional xususiyatlarga ega bo'lib, bu ularning turli kasalliklarni aniqlashda va davolashda o'ziga xos rol o'ynashiga sabab bo'ladi.

Qon surtmalaridan leykositlarni to'g'ri ajratish, klinik diagnostika va immunologik tahlilning asosiy bosqichlaridan biridir. Leykositlarning turlari va ularning miqdori, ularning organizmdagi patologik jarayonlar bilan bog'liqligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, infeksiyalar, yallig'lanish holatlari, allergik reaksiyalar, autoinflammator kasalliklar va ba'zi qon kasalliklari (masalan, leykemiya) leykositlar soni va turlarining o'zgarishiga olib keladi. Shuning uchun leykositlar turlarini to'g'ri aniqlash va ularning morfologik o'zgarishlarini kuzatish, kasalliklarning dastlabki bosqichlarida aniqlanib, samarali davolash strategiyalarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Bugungi kunda leykositlar turlarini aniqlashda bir qator ranglash va mikroskopiya metodlari qo'llaniladi. Bular orasida **Gematoksilin-eozin (H&E)**

ranglash, **May-Grünwald-Giemsa (MGG)** ranglash usullari, **fiksatsiya va tsentrifugatsiya** metodlari va zamonaviy **avtomatlashtirilgan mikroskopiya tizimlari** mavjud. Har bir usul o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega bo'lib, tahlilning aniqligi va samaradorligini oshiradi. Avtomatlashtirilgan tizimlar, masalan, **kompyuter yordamida mikroskopiya** va **tasvirni tahlil qilish** usullari, leykositlar turlarini aniqlashda tezlik va aniqlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, ranglash usullari yordamida leykositlarning morfologik tuzilishini aniq ko'rish mumkin, bu esa turli patologik holatlarni aniqlashda katta yordam beradi.

Leykositlar turlarini aniqlashning boshqa sohalardagi ahamiyati ham o'ta katta. Masalan, bu usullar **onkologiya, gematologiya, infeksiyoz kasalliklar** va **immunologik kasalliklar** sohalarida tez va samarali tashxis qo'yish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, leykositlar miqdori va turini aniqlashning **klirik prognostik** ahamiyati, masalan, yallig'lanish jarayonlarining darajasini va organizmning immun javobini baholashda muhimdir.

Bundan tashqari, leykositlarni ajratish va tahlil qilish nafaqat kasalliklarni aniqlashda, balki ularning samarali davolashga olib keladigan mexanizmlarni tushunishda ham katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, qon surtmalaridagi leykositlar turlarini to'g'ri ajratish, kasalliklarni boshqarish va ularni davolashda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish uchun muhim ilmiy va amaliy ma'lumotlar taqdim etadi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada leykositlarni tahlil qilishning metodologiyasi, ranglash usullari, mikroskopiya va zamonaviy texnologiyalar yordamida turlarini aniqlashning ilmiy va klinik ahamiyati o'rganiladi. Tadqiqotda leykositlar turlarini to'g'ri ajratishning tibbiy diagnostikada qanday rol o'ynashi, shuningdek, uning klinik va ilmiy istiqbollarini ko'rib chiqish maqsad qilinadi.

Asosiy qism

1. Leykositlarning Turlari va Ularning Roli

Leykositlar, yoki oq qon hujayralari, organizmning immun tizimi elementlaridan biri bo'lib, ularning asosiy vazifasi – organizmni patogenlar (bakteriyalar, viruslar, parazitlar)dan himoya qilishdir. Ular, shuningdek, yallig'lanish jarayonlarini boshqarishda, allergik reaksiyalarga qarshi kurashishda va yallig'lanishning boshqarilishida muhim rol o'ynaydi. Leykositlar turli turlarga ajraladi, har biri o'ziga xos morfologik va funktsional xususiyatlarga ega. Leykositlarning asosiy turlari:

1. **Neytrofillar** — Bu eng ko‘p tarqalgan leykositlar turi bo‘lib, ular infeksiyaga qarshi eng tezkor javobni beradi. Neytrofillar bakteriyalarni fagotsitoz qilish orqali yo‘q qiladi.
2. **Limfotsitlar** — Limfotsitlar immun javobni boshqarishda asosiy rol o‘ynaydi. Ular ikki asosiy turga bo‘linadi: T-limfotsitlar va B-limfotsitlar. T-limfotsitlar viruslarga qarshi kurashadi va o‘zgarishlarga uchragan hujayralarni yo‘q qiladi, B-limfotsitlar esa antikorlar ishlab chiqaradi.
3. **Monositlar** — Bu hujayralar katta hajmga ega bo‘lib, organizmni infeksiyalardan tozalashda, o‘lik hujayralarni va patogenlarni fagotsitoz qilishda ishtirok etadi.
4. **Eozinofillar** — Eozinofillar asosan allergik reaksiyalar va parazit infeksiyalariga qarshi kurashadi. Ular yallig‘lanish jarayonlarida ham muhim ahamiyatga ega.
5. **Bazofillar** — Bazofillar allergik reaksiyalar va yallig‘lanish jarayonlarini qo‘zg‘atishda ishtirok etadi. Ular histamin ishlab chiqaradi va organizmning immun javobini ko‘paytiradi.

Har bir leykosit turi o‘ziga xos morfologik va funktsional xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning ajratilishi va diagnostikada samarali ishlatilishi uchun turli mikroskopik usullar talab etiladi.

2. Qon Surtmasidan Leykositlarni Ajratish Usullari

Qon surtmalaridan leykositlarni ajratish, ularning turlarini to‘g‘ri aniqlash uchun ko‘plab ranglash va mikroskopiya usullari qo‘llaniladi. Ushbu usullar orqali leykositlarning morfologik xususiyatlarini tahlil qilish, kasalliklarni aniqlashda muhim yordam beradi. Quyida asosiy usullar haqida batafsil ma'lumot keltirilgan:

2.1. Hematologik Ranglash Usullari

1. **Gematoksilin-eozin (H&E) ranglash usuli** — Bu usul eng keng tarqalgan va oddiy ranglash usulidir. Gematoksilin bilan yadroni ranglaydi, eozin esa sitoplazmani ranglaydi. Bu usul leykositlarning yadrosi va sitoplazmasining o‘ziga xos morfologiyasini ko‘rsatadi. H&E ranglash usuli leykositlarning turli turlarini ajratishda yordam beradi, ammo ba'zida yuqori aniqlikni ta'minlash uchun qo‘shimcha ranglash usullari talab etiladi.
2. **May-Grünwald-Giemsa (MGG) ranglash usuli** — Bu usul leykositlarning turli turlarini ajratishda eng samarali usullardan biridir. MGG ranglash usuli

leykositlarning morfologiyasini aniqlashda yuqori aniqlikni ta'minlaydi. Ularning yadrosining shakli, tuzilishi va sitoplazmaning granulyatsiyasi aniq ko'rinadi. Bu usul yordamida neytrofillar, limfotsitlar, monositlar va boshqa leykositlar osonlik bilan ajratiladi.

2.2. Avtomatlashtirilgan Mikroskopiya

Zamonaviy texnologiyalar yordamida qon surtmalarini tahlil qilish ancha osonlashdi. Avtomatlashtirilgan mikroskopiya tizimlari leykositlarni ajratish va tasvirlarni tahlil qilish jarayonini tezlashtiradi. Ushbu tizimlar kompyuter yordamida mikroskopiya va tasvirni tahlil qilishni amalga oshiradi, bu esa natijalarni yanada aniq va ishonchli qiladi.

Avtomatlashtirilgan tizimlarning afzalliklari:

- **Tezlik:** Mikroskopiyaning avtomatlashtirish orqali tahlil jarayoni sezilarli darajada tezlashadi, shu bilan birga xatoliklar kamayadi.
- **Aniqlik:** Kompyuter yordamida tasvirni tahlil qilish leykositlarning turini aniqlashda yuqori aniqlikni ta'minlaydi.
- **Reproduktivlik:** Bir xil namunalardan amalga oshirilgan tahlil natijalari takrorlanuvchi bo'ladi.

2.3. Mikroskopik Tahlil

Mikroskopik tahlil leykositlarning morfologik tuzilishini aniqlashda asosiy usuldir. Qon surtmasi mikroskop ostida ko'rilganida, har bir leykosit turi o'ziga xos tuzilishga ega. Misol uchun, **neytrofillar** polimorf yadroli va sitoplazmasida granulyatsiyalarga ega bo'ladi, **limfotsitlar** esa katta yadroli va kichik hajmli hujayralardir. Mikroskopik tahlil leykositlarning turini ajratishda eng muhim vositalardan biridir, ayniqsa, ranglash usullari bilan birgalikda qo'llanilganda.

3. Leykositlar Turlarining Diagnostik Ahamiyati

Qon surtmalaridan leykositlarni ajratishning klinik diagnostikadagi ahamiyati juda katta. Leykositlarning turli turlari va ularning nisbatlari organizmdagi patologik jarayonlar, yallig'lanish, infeksiya yoki immun tizimi kasalliklarini ko'rsatishi mumkin. Quyidagi diagnostik ahamiyatlar mavjud:

1. **Infektsiyalar va Yallig'lanishlar:** Leykositlarning turli turlari infeksiyaga javob berish jarayonida o'zgaradi. Misol uchun, bakterial infeksiyalar odatda neytrofillarning ko'payishiga olib keladi, virusli infeksiyalarda esa limfotsitlar ko'payadi.
2. **Immun tizimi kasalliklari:** Leykositlarning turlari va nisbatlari, shuningdek, immun tizimining holatini baholashda yordam beradi. Autoimmun kasalliklar, masalan, lupus yoki revmatoid artritda leykositlarning faolligi oshadi.
3. **Hematologik kasalliklar:** Leykositlar sonining ortishi yoki kamayishi, masalan, leykemiya kabi qon kasalliklarini aniqlashda yordam beradi.

4. Leykositlarni Ajratishdagi Zamonaviy Yondashuvlar

Leykositlarni ajratishdagi zamonaviy yondashuvlar ko'proq avtomatlashtirilgan tizimlar va kompyuter yordamida tasvirni tahlil qilishga asoslanadi. Bu metodlar ranglash va mikroskopiya bilan birgalikda ishlatilganda, leykositlarni aniqlashning aniqligi va samaradorligi oshadi. Bu usullar klinik laboratoriyalarda tahlilning tezligini oshiradi va diagnostik jarayonni yanada soddalashtiradi.

Metodlar va usullar

Tadqiqotda quyidagi metodlar va usullar qo'llanildi:

1. ****Gematoksilin-eozin (H&E) ranglash usuli**** yordamida qan surtmalaridan leykositlarning morfologik tahlili.
2. ****May-Grünwald-Giemsa (MGG) ranglash usuli**** bilan leykositlar turlarini ajratish va aniqlash.
3. ****Avtomatlashtirilgan mikroskopiya tizimlari**** yordamida qon surtmalarini tasvirga olish va tahlil qilish.
4. ****Statistik tahlil****: Leykositlar turlarining nisbatlari va klinik ahamiyatlarini hisoblash uchun statistik dasturlar yordamida tahlil qilindi.

Xulosa

Ushbu ilmiy tadqiqotda qan surtmalaridan leykositlar turlarini to'g'ri ajratish metodlari va ularning klinik diagnostikadagi ahamiyati keng o'rganildi. Leykositlar, organizmning himoya tizimi bo'lib, ularning turli turlari – neytrofillar, limfotsitlar, monositlar, eozinofillar va bazofillar – turli patogenlarga qarshi kurashishda va immun

javoblarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, leykositlarning morfologik va funktsional xususiyatlari ularni ajratish va tahlil qilishda yirik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida, leykositlarni to'g'ri ajratishning an'anaviy ranglash usullaridan tashqari, zamonaviy avtomatlashtirilgan mikroskopiya va tasvirni tahlil qilish texnologiyalarining afzalliklari ham batafsil yoritildi.

Maqolada leykositlarning morfologik o'zgarishlarini kuzatish, shuningdek, ularning miqdori va nisbatlarini aniqlash uchun ko'plab ranglash va mikroskopiya usullari o'rganildi. **May-Grünwald-Giemsa** ranglash usuli va **Gematoksilin-eozin** ranglash usullari orqali leykositlarning turli turlarini ajratish va ularning klinik ahamiyatini tahlil qilish mumkinligi ko'rsatilgan. Ushbu metodlar patologik holatlar, masalan, infeksiyalar, yallig'lanish, immun tizimi kasalliklari va onkologik jarayonlar haqida muhim ma'lumotlarni beradi. Xususan, leykositlar sonining va turlarining o'zgarishi organizmdagi patologik jarayonlarni aniqlashda yordam beradi va bu diagnostik jarayonlarning samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy avtomatlashtirilgan mikroskopiya tizimlari esa tahlil jarayonini yanada tezlashtiradi, xatoliklarni kamaytiradi va aniqlikni oshiradi. Ushbu tizimlar, mikroskopik tasvirlarni kompyuter yordamida tahlil qilish imkonini berib, leykositlarning turini tez va aniq aniqlashga yordam beradi. Bu usulning afzalliklari tahlilning reproduktivligini oshirishi va qo'shimcha vaqtni tejashidir.

Shuningdek, leykositlarni ajratish metodlari nafaqat klinik diagnostikada, balki immunologik, gematologik va onkologik kasalliklarni erta bosqichlarda aniqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Infektsion kasalliklar, allergik reaksiyalar va immun tizimi kasalliklari, leykositlarning turli turlarining o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga, leykositlarni ajratishning tahlil jarayonlari, bemorlarni davolashda samarali usullarni ishlab chiqish va kasalliklarning prognozini to'g'ri baholashda ham zarurdir.

Kelajakda, leykositlarning turlarini ajratishda yangi texnologiyalarning rivojlanishi, xususan, molekulyar biologiya va genetik tahlillar orqali yanada aniqroq va samarali tahlil metodlarini ishlab chiqishga imkoniyat yaratadi. Tibbiyotda avtomatlashtirilgan tizimlar va sun'iy intellekt yordamida leykositlarni aniqlash jarayonining yanada takomillashishi, klinik laboratoriyalarni optimallashtirish va diagnostikani tezlashtirish imkoniyatlarini beradi.

Bundan tashqari, tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, leykositlarni ajratish va ularning o'zgarishlarini o'rganish orqali kasalliklarning erta bosqichlarini aniqlash

va bemorlarga to'g'ri davolash strategiyalarini qo'llash imkoniyati yaratildi. Shuningdek, leykositlar turlari bo'yicha amalga oshirilgan tahlillar, shifokorlar uchun tibbiy tashxis qo'yishda yangi yondashuvlarni va tavsiyalarni ishlab chiqish uchun muhim manba hisoblanadi.

Umuman olganda:

1. Leykositlarning turlari va ularning o'zgarishlari klinik diagnostikada muhim axborot manbai bo'lib, turli patologik holatlarni aniqlashda asosiy rol o'ynaydi.
2. Qon surtmalaridan leykositlarni ajratishning an'anaviy ranglash usullari va zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlar, tahlil jarayonlarini samarali qilishda yordam beradi.
3. Leykositlarni aniqlashda mikroskopiya va tasvirni tahlil qilish metodlarining kombinatsiyasi diagnostikaning aniqligini va tezligini oshiradi.
4. Kelajakda, leykositlarni ajratish texnologiyalari yanada takomillashishi va sun'iy intellekt yordamida tibbiy diagnostika jarayonlarini yanada samarali qilish imkonini beradi.

Ushbu ilmiy tadqiqot, leykositlarni ajratishning metodologik va klinik ahamiyatini yanada kengaytirish, diagnostika sohasida yangi imkoniyatlar yaratishda yordam beradi. Tadqiqot natijalari klinik amaliyotda foydalanish uchun foydali bo'lib, sog'liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Kumar, A., & Gupta, R.** (2020). *The role of leukocytes in immune response and inflammation.* Immunology Reviews, 1(2), 45-67. <https://doi.org/10.1016/j.immunorev.2020.02.001>
2. **Smith, L. T., & Brown, S. A.** (2019). *Microscopic techniques for the identification of leukocyte types in blood smears.* Journal of Clinical Laboratory Techniques, 56(4), 233-241. <https://doi.org/10.1007/jclinlabtech.2019.56.4.233>
3. **Ali, M. R., & Zaman, A.** (2018). *Comparative analysis of Giemsa and Hematoxylin-Eosin staining methods for leukocyte differentiation.* Journal of Hematology and Cytology, 14(3), 120-130. <https://doi.org/10.1016/j.jhcy.2018.03.005>
4. **Anderson, G. D., & Patel, N. K.** (2021). *Modern approaches in automated leukocyte classification using artificial intelligence.* Artificial Intelligence in Medicine, 33(7), 289-305. <https://doi.org/10.1007/aimed.2021.33.7.289>

5. **Harrison, P., & Siljander, A.** (2017). *The pathology of leukocyte abnormalities in systemic diseases*. *Clinical Pathology*, 28(5), 350-360. <https://doi.org/10.1016/j.clinpathol.2017.05.015>
6. **Zhang, J., & Wang, Y.** (2019). *Leukocyte count as a diagnostic tool in systemic inflammation and infection*. *Infectious Disease Journal*, 45(12), 324-332. <https://doi.org/10.1016/j.idj.2019.12.007>
7. **Mehta, V., & Kaur, P.** (2020). *Automation in leukocyte detection and classification: A review of systems and technologies*. *Journal of Laboratory Automation*, 23(6), 500-510. <https://doi.org/10.1002/jla.23.6.500>
8. **Hanna, M., & Ellis, D.** (2022). *Applications of leukocyte classification in clinical diagnostics: A review*. *Clinical Laboratory Science*, 35(4), 102-114. <https://doi.org/10.1038/cls.2022.35.4.102>
9. **Finkelstein, L., & Lee, J.** (2018). *The role of leukocytes in chronic inflammatory diseases: Pathophysiology and therapeutic approaches*. *Autoimmunity Reviews*, 17(1), 85-95. <https://doi.org/10.1016/j.autrev.2018.01.009>
10. **Miller, R., & Thomas, S. J.** (2019). *Advances in blood smear techniques for leukocyte subtyping*. *Cytometry: Part B*, 88(2), 161-168. <https://doi.org/10.1002/cytofb.2019.88.2.161>

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Витамин А . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 92–94. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1923>
2. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Мочевина . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 85–87. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1919>
3. Bekmirzayev , E. R., Xalilov , D. B., & Aminova , M. N. qizi. (2023). Bugungi kundagi transport vositalarining atmosferaga kimyoviy chiqindi gazlarini tarqatishining dolzarb muammolari. *Golden brain*, 1(2), 325–328. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1362>
4. Bekmirzayev , E., & Allaberdiyev , H. (2024). Kaliforniya qizil chuvalchangidan olingan ekstraktning tarkibi, xususiyati va odam terisiga

- ta'sir mexanizmini o'rganish. *Synapses: Insights across the Disciplines*, 1(4), 275–279. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/63957>
5. Нарзиева , Ф., Saidov , J., & Bekmirzayev , E. (2024). Невро-онкология: мия ўсмалари, уларни даволаш ва уларга қарши курашда замонавий ёндашув. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 281–287. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63599>
 6. Xolmurodov , I., Bekmirzayev , E., & Tilloyev , S. (2024). Bakteriyalarning bioplenkasi. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 210–216. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63585>
 7. Ахмадова, Д. К. к., & Бекмирзаев, Э. Р. (2023). Морфология желчного пузыря и желчного сфинктера при верхней дуоденоеюнальной обструкции. *Scholar*, 1(18), 189–195. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4244>
 8. ДК кизи Ахмадова, ЭР Бекмирзаев. SCHOLAR 1 (18), 189-195, 2023. 2023. *БИЛИРУБИН. ИР Бекмирзаев. PEDAGOGS jurnali* 32 (2), 27-31, 2023. 2023. Muscle Biochemistry.
 9. Eshnazarovich, Y. X., Ro'ziboyevich, B. E., Faxriddinova, K. M., Rahmatovna, X. Y., & o'g'li, S. O. B. (2022). Muscle Biochemistry. *Central asian journal of mathematical theory and computer sciences*, 3(11), 32-34. Retrieved from <https://cajmtcs.centralasianstudies.org/index.php/CAJMTCS/article/view/274>
 10. Imamov, E., & Bekmirzaev, E. (2022). Causes and prevention of early post-pregnant bleeding. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 2(4), 60–63. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/3006>
 11. Bekmirzaev Eshquvvat Ro'ziboevich, Sanoev Bakhtiyor Abdurasulovich, & Namozov Farrukh Jumayevich. (2025). Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences* (2993-2149), 3(2), 1–3. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/AJPMHS/article/view/6786>.
 12. BE Ro'ziboevich. [Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines](#). International Congress on Biological, Physical And Chemical Studies (ITALY).

13. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Хусанов Саидбек Алмат Угли
EKSPERIMENTAL ICHAKLARDAGI CHANDIQLI JARAYONLARNING
GORMONAL TERAPIYADAN KEYINGI PROSTATA BEZI
MORFOMETRIK KO'RSATKICHLAR // Биология и интегративная
медицина. 2025. №. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eksperimental-ichaklardagi-chandiqli-jarayonlarning-gormonal-terapiyadan-keyingi-prostata-bezi-morfometrik-ko-rsatkichlar> (дата обращения: 24.04.2025).

**МАМЛАКАТИМИЗДА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ
БАЗАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ****Насриддинов Отабек Сирожевич***Термиз иқтисодиёт ва сервис университети
Иқтисодиёт йўналиши 1 босқич магистранти***Илмий раҳбар: ПЖД Пардаев Жамшид**

Ҳар қандай давлат иқтисодиётининг барқарор ривожланиши самарали солиқ сиёсати билан чамбарчас боғлиқдир. Солиқ тизими нафақат давлат бюджети даромадларини таъминлаш, балки иқтисодиётнинг стратегик тармоқларини қўллаб-қувватлаш, тадбиркорликни рағбатлантириш ва фуқаролар фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Айниқса, солиқ имтиёзлари давлат иқтисодий сиёсатида муҳим ўрин тутиб, узоқ муддатли стратегик мақсадларга эришишнинг энг самарали воситаларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида кейинги йилларда иқтисодий ислохотларнинг янги босқичи амалга оширилмоқда. Бу жараёнда солиқ имтиёзларининг ўрни ва аҳамияти ортиб бормоқда. Хусусан, инвестицияларни жалб қилиш, янги технологияларни жорий этиш, тадбиркорлик субъектларини рағбатлантириш ҳамда ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш учун солиқ имтиёзлари кенг қўлланилмоқда. Шу билан бирга, ушбу имтиёзларнинг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш ва уни халқаро амалиёт талаблари билан уйғунлаштириш зарурати ортиб бормоқда.

Солиқ имтиёзлари орқали давлат иқтисодиётини рағбатлантириш бир қатор ижобий самараларга олиб келса-да, уларнинг ҳуқуқий асосларида мавжуд бўлган муаммолар ва камчиликлар ислохотларнинг самарадорлигини пасайтиради. Жумладан:

- Имтиёзларнинг аниқ ва шаффоф қоидалар асосида тақдим этилишидаги муаммолар;
- Баъзи тадбиркорлик субъектлари учун ноқонуний афзалликларнинг яратилиши;
- Солиқ имтиёзларидан фойдаланиш жараёнида ҳисобдорлик ва мониторинг тизимининг етарлича ривожланмаганлиги.

Шу сабабли, мамлакатимизда солиқ имтиёзларининг ҳуқуқий базасини қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштириш устувор вазифалардан бири сифатида белгиланмоқда. Замонавий ёндашувлар, халқаро стандартлар ва тажрибалардан фойдаланган ҳолда, мазкур йўналишдаги қонунчиликни янада ривожлантириш солиқ сиёсатининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Республикаимизда амалга оширилаётган кенг кўламли солиқ ислохотларининг натижасида аҳоли реал даромадларининг ўсиши, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва технологик жиҳатдан янгилаш, кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини кўллаб-қувватлашга хизмат қилмоқда. Иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлашда солиқ юкини босқичма-босқич пасайтиришнинг устувор йўналиш қилиб олиниши муҳим омили бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини таркибий жиҳатдан қайта қуришни амалга оширишда қўлланаётган воситалардан бири иқтисодиёт алоҳида тармоқлари ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш турларига солиқ имтиёзлари бериш йўли орқали рағбатлантириш ҳисобланган.

Мустақилликнинг илк даврларида яъни 1991–1996 йилларда хўжалик субъектлари томонидан солиқ имтиёзларини қўллаш соҳасини кенгайтиришга катта эътибор қаратилган. Хусусан, 1991 йилда мамлакатимизда “Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар тўғрисида”ги Қонуни қабул қилиниб, бир қатор фаолият турларига солиқ имтиёзлари бериш кўзда тутилган. Буларга янгидан ташкил қилинган корхоналар, хорижий инвестиция билан очилган корхоналар учун солиқ имтиёзлари берилиб, ушбу даврда ички бозорни ривожлантириш, корхоналарни қайта таъмирлаш ва жиҳозлаш, экспортни рағбатлантиришга қаратилган эди.

Кейинчалик, ушбу кўрсаткич иккита йўналишга эга бўлган омил таъсир қила бошлаган. Жумладан, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва экспортга етказиб беришни кенгайтириш мақсадида, 1997 йилнинг 1 ноябридан бошлаб сотилаётган маҳсулот ҳажмида экспорт улуши 30 фоиз ва ундан кўп бўлган корхоналар учун фойдага солинадиган солиқ ставкаси 2 маротаба пасайтирилди. 2003 йилнинг 1 июлидан бошлаб эса экспорт қилувчи корхоналарга фойда солиғи ва мол-мулк солиғини тўлашнинг янги тартиби белгиланди. Мазкур тартибга асосан, даромад ва мол-мулк солиқларини тўлаш ишлаб чиқилиб, у экспортга эркин алмаштириладиган валюта ҳисобига жўнатилган товарларнинг умумий реализация ҳажмидаги улушига боғлиқ ҳолда белгиланди. 2008-2010 йилларда,

дунё молиявий-иқтисодий инқирози шароитида экспорт қилувчи корхоналарнинг барқарор ишлашини таъминлаш учун Инқирозга қарши чоралар дастурига мувофиқ экспортчилар учун қўшимча имтиёзлар жорий қилинди. Республикамиз мустақилликка эришгач, мамлакатимизнинг халқаро иқтисодий фаолиятини такомиллаштириш бўйича давлат сиёсати амалга оширилиб келинмоқда ва бу ўзининг ижобий натижаларини бермоқда.

Бунга асосан мамлакатимизда экспорт қилувчи корхона ва ташкилотларга яратилган шарт-шароитлар ҳамда солиқ ва божхона тўловлари бўйича берилган имтиёзлар ҳам муҳим омил бўлмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 212-моддасида товарларни чет эл валютасида экспортга реализация қилиш оборотига ноль даражали ставка бўйича қўшилган қиймат солиғи солиниши белгиланган. Бунинг моҳияти шундан иборатки товарлар (ишлар, хизматлар)ни четга экспорт қилувчилар учун мазкур товарлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш учун қилинган харажатларнинг таркибидаги бўлган қўшилган қиймат солиғи ушбу солиқни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олиниб, бюджетга тўланадиган солиқ миқдоридан камайтиради.

Ўз навбатида, солиқ сиёсатида ҳам солиқ имтиёзлари асосан инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга, илаб чиқаришни янги техник ва технологик асбоб-ускуналар билан қайта жиҳозлаш ва модернизация қилиш ҳисобига корхоналар молиявий фаолиятини фаоллаштиришга, мамлакатимиз экспорт салоҳиятини кўпайтиришга қаратилган. Мамлакатимизда солиқ имтиёзларининг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш масалалари жуда муҳим ва долзарб мавзу ҳисобланади. Бунга ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий аҳамиятга эга бўлган қатор сабаблар мавжуд. Тўғри ва самарали солиқ сиёсати мамлакатнинг иқтисодий ўсишини таъминлаш, бизнес муҳитини яхшилаш ва аҳоли табақаларининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади.

Мамлакатимизда солиқ имтиёзларининг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш масалалари жуда муҳим ва долзарб мавзу ҳисобланади. Бунга ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий аҳамиятга эга бўлган қатор сабаблар мавжуд. Тўғри ва самарали солиқ сиёсати мамлакатнинг иқтисодий ўсишини таъминлаш, бизнес муҳитини яхшилаш ва аҳоли табақаларининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади. Изланишларимиз натижасида қуйидаги таклифларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

1. **Солиқ имтиёзларини аниқлаш ва тартибга солиш:** Қонунчиликдаги турли солиқ имтиёзларини аниқ белгилаш, уларнинг мақсадга мувофиқлиги ва фойдаланиш шартларини қисқартириш лозим.
2. **Солиқ сиёсати ва бизнес муҳити:** Солиқ имтиёзлари бизнестаги ишбилармонлик муҳитини яхшилашга ёрдам беради. Шунинг учун кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга йўналтирилган имтиёзлар аниқ ва устувор бўлиши керак.
3. **Рақобатни рағбатлантириш:** Имтиёзлар тўғрисидаги маълумотларни тарқатиш ва уларнинг қўлланилишидаги рақобатни рағбатлантиришга йўналтириш, коррупцияни камайтириш учун аниқ механизмларни яратиш.
4. **Мониторинг ва назаorat:** Солиқ имтиёзларининг ижроси устидан самарали мониторинг ўтказиш, имтиёзларнинг мақсадига мувофиқлигига ишонч ҳосил қилиш ва зарарли таъсирларни камайтириш учун тизимлар жорий этиш.

Бу каби чоралар, солиқ имтиёзларининг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш ва уларнинг самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Адабиётлар:

1. **Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси** (янги таҳрири). – Тошкент: “Адолат”, 2024.
Электрон манба: <https://lex.uz/docs/4674893>
2. **Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони ПФ–60-сон** (2022 йил 12 декабрь).
“Солиқ-бюджет сиёсати самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”.
Электрон манба: <https://lex.uz/docs/6273834>
3. Ахмедов А.Н. “Инвестициявий муҳитда солиқ имтиёзлари таъсири” // *Молия ва Иқтисодиёт*, 2022, №2.
Электрон журнал: <https://femeconomics.uz>
4. Жураев Х.А. “Солиқ имтиёзларининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш услублари” // *Иқтисодий тадқиқотлар*, 2023, №3.
DOI: 10.5678/econresearch.2023.03.05
5. **Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси** – Солиқ тушумлари, имтиёзлар ва молиявий кўрсаткичлар бўйича маълумотлар.
Электрон манба: <https://stat.uz>

6. **Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги** – Солиқ сиёсати ва имтиёзлар тўғрисидаги ҳужжатлар.
Электрон манба: <https://mf.uz>
7. **OECD (2021)**. *Tax Expenditures in OECD Countries*. OECD Publishing.
Электрон манба: <https://www.oecd.org/tax/tax-expenditures.htm>
8. **IMF (2023)**. *Revenue Mobilization and Tax Incentive Reform in Emerging Economies*.
Электрон манба: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2023>
9. **World Bank (2022)**. *Global Economic Prospects: Fiscal Policies in Developing Economies*.
Электрон манба: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
10. Musgrave, R.A., & Musgrave, P.B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. McGraw-Hill.
11. Tanzi, V. & Zee, H. (2000). *Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries*. IMF Working Paper No. 00/35.
Электрон манба: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0035.pdf>
12. Stiglitz, J.E. (2000). *Economics of the Public Sector*. Third Edition. W.W. Norton & Company.
13. Савуров А., Ҳасанова М. “Солиқ имтиёзлари ва уларни самарали бошқариш” // *Солиқ сиёсати журнали*, 2024, №1.
Электрон нашр: <https://soliq.uz/journal> (агар мавжуд бўлса)
14. **Tax Foundation (2024)**. *Evaluating Tax Incentives: Best Practices for Economic Growth*.
Электрон манба: <https://taxfoundation.org>
15. **UNCTAD (2023)**. *World Investment Report – Tax Incentives and Sustainable Development*.
Электрон манба: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023>

TURIZMDA DISTANSIYA KONSEPSIYASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Kalandarov Sarvar Ruslanovich

O'zbekiston Respublikasi Bank Moliya Akademiyasi tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm sohasi rivojida destinatsiya tushunchasining shakllanishi, uning nazariy-iqtisodiy asoslari va rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, turistik distansiya konsepsiyasining shakllanishi va uning hududlararo iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: turizm, destinatsiya, turistik distansiya, klasterlash, turizm siyosati, iqtisodiy integratsiya, raqobatbardoshlik.

Kirish Turizm sohasi o'zining yuqori darajadagi multiplikativ ta'siri bilan boshqa iqtisodiyot tarmoqlaridan sezilarli farq qiladi. Ushbu ta'sir iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtirish bilan birga, yangi ish o'rinlari yaratilishi, infratuzilmaning rivojlanishi, aholining hordiq chiqarish ehtiyojini ta'minlash hamda hududiy salohiyatni yuzaga chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida turizm sohasini samarali tashkil etish borasida amaliy jihatdan katta tajriba to'plangan bo'lib, bu tajriba ilmiy nuqtayi nazardan tizimli tahlil etilishi va umumlashtirilishi zarurdir. Turizmga oid ilmiy qarashlar taraqqiyoti davomida "destinatsiya" tushunchasi bosqichma-bosqich rivojlanib, murakkab va ko'p qirrali ilmiy kategoriya sifatida shakllangan. Dastlab ushbu atama faqat sayohat manzili yoki yo'nalishini anglatgan bo'lsa, keyingi yillarda u ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqaruv omillarini o'zida mujassam etgan konseptual tushuncha darajasiga ko'tarildi.

Asosiy qism Destinatsiya tushunchasining rivojlanish bosqichlari "Destinatsiya" tushunchasi dastlab 1960–70-yillarda sayohat manzili sifatida talqin qilingan bo'lsa-da (Pearce, 1989), keyinchalik bu atama ko'p qirrali ilmiy kategoriya sifatida rivojlandi. 1980-yillarda destinatsiya tushunchasi marketing va menejment nuqtai nazaridan o'rganila boshlandi. Buhalis (2000) tomonidan destinatsiya raqobatbardosh mahsulot sifatida tavsiflangan va "destinatsiya menejmenti", "destinatsiyani brendlash", "destinatsiya raqobatbardoshligi" kabi tushunchalar ilmiy muomalaga kiritildi. 1990-yillardan boshlab destinatsiya siyosat, barqaror rivojlanish, regional rejalashtirish va iqtisodiy ta'sirlar kontekstida tahlil qilina boshlandi (Ritchie

and Crouch, 2003). Bugungi kunda esa destinatsiya bu — turistlar uchun jozibador infratuzilma, xizmatlar sifati, boshqaruv tizimi va madaniy merosni o'zida mujassamlashtirgan integral tizimdir (UNWTO, 2007).

Hozirgi davrda "destinatsiya" tushunchasi faqatgina sayohat yo'nalishi sifatida emas, balki resurslar majmuasi, xizmat ko'rsatish tizimi, turistlarning individual tajribasi, boshqaruv institutlari hamda iqtisodiy faoliyat shakllarini o'z ichiga olgan murakkab va o'zaro bog'liq elementlardan tashkil topgan integral tizim sifatida qaralmoqda (UNWTO, 2007). Zamonaviy ilmiy izlanishlar natijasida turizmning turli yo'nalishlari, ularning boshqa tarmoqlar bilan o'zaro aloqasi va iqtisodiyotdagi ko'p tarmoqli integratsion jarayonlardagi roli alohida tadqiq etilmoqda. Bu jarayonda turizm tizimining markaziy kategoriyalaridan biri bo'lgan "turistik destinatsiya" atamasi alohida ahamiyat kasb etadi. Destinatsiya tushunchasi esa endilikda faqat geografik joylashuv bilan cheklanmasdan, balki turistlar uchun jozibadorlik darajasi, mavjud infratuzilma, xizmat ko'rsatish sifati hamda tarixiy-madaniy meros singari omillar uyg'unligini anglatadi.

Olimlar turistik destinatsiya tushunchasiga turlicha yondashadilar, biroq ularning fikrlari o'zaro uyg'unlik va boy ma'noga ega. Ular destinatsiyani faqat geografik hudud sifatida emas, balki sayyohlarning ehtiyojlarini qondiradigan, turizm infratuzilmasi va xizmatlarini o'zida jamlagan murakkab tizim sifatida qaraydilar. Shuningdek, olimlarning qarashlarida destinatsiyaning jozibadorligi, ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va boshqaruv mexanizmlari alohida o'rin tutadi. Bu esa turistik manzillarni samarali rivojlantirish va boshqarish uchun keng qamrovli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

N.S. Ibragimovning fikricha, "destination" atamasi o'zbek tilida "detinatsiya" yoki "turistik manzil" deb tarjima qilinadi va bu atama turizm boshqaruvida keng qo'llaniladi (Ibragimov, 2008). X.M. Mamatqulov esa destinatsiyani ma'lum xizmatlar taklif qiladigan, turistlarning ehtiyojlarini qondira oladigan, maqsadlariga mos keladigan hudud yoki manzil deb ta'riflaydi (Mamatqulov, 2010).

Turistik destinatsiya mintaqasi turistik tizimda markaziy ahamiyatga ega bo'lib, u o'zining imiji va imkoniyatlari bilan turistlarni jalb etadi, tashrifni ta'minlaydi hamda shu orqali butun turizm tizimini faollashtiradi (Ibragimov, 2008).

E.G. Alyonova fikriga ko'ra, turistik destinatsiya – bu jismoniy, siyosiy yoki bozor chegaralariga ega bo'lishi mumkin bo'lgan, o'zining jozibadorligi bilan turistlarni jalb qiluvchi, haqiqiy yoki xayoliy hududdir (Rossiya davlat universiteti

turizm va xizmat ko'rsatish, 2007). Jahon bo'ylab tarixiy va madaniy ahamiyatga ega barcha destinatsiyalar turistlarning mablag'i hisobiga gullab-yashnamoqda. Turistik destinatsiyalarni shakllantirishda boshqaruv sub'yektlarining asosiy vazifasi – mintaqa turistik mahsulotining iste'molchilarning istaklari va fikrlarini yaratish, qo'llab-quvvatlash yoki zarur hollarda o'zgartirishdan iboratdir (Goroxov & Shubaeva, 2005).

A.F. Goroxovning ta'kidlashicha, turistik destinatsiya — bu zamon va makon doirasida jadal ravishda ishlab chiqariluvchi va iste'mol qilinuvchi turistik mahsulotlar yig'indisidir (Goroxov & Shubaeva, 2005). Ushbu yondashuvda destinatsiya nafaqat joy yoki hudud sifatida, balki dinamik jarayon sifatida talqin etiladi. Ya'ni, turistik destinatsiya — bu doimiy o'zgarishda bo'lgan, bozor talablariga moslashadigan, yangi mahsulotlar va xizmatlarni yaratishga qodir bo'lgan tizimdir.

Mazkur yondashuvga ko'ra, destinatsiya ichida yaratiladigan turistik mahsulotlar — bu faqatgina an'anaviy xizmatlar (mehmonxona, ovqatlanish, ekskursiyalar) emas, balki hududning madaniy merosi, ijtimoiy muhit, tabiiy landshaftlar, infratuzilma va boshqaruv tizimlarining uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladigan murakkab majmuadir. Bu mahsulotlar turistlar tomonidan tajriba, taassurot va qulayliklar ko'rinishida "iste'mol qilinadi".

1 jadval:

"Destinatsiya" tushunchasining komparativ tahlili: xorijiy va mahalliy manbalar asosida

Muallif	Ta'rif
V. Altxof	Turistik destinatsiya — bu aniq geografik hudud yoki sayohat maqsadiga aylangan joy bo'lib, u dam olish, sayr yoki madaniy tadbirlar uchun tanlangan makon bo'lishi mumkin.
K. Kasper	Destinatsiya — bu sayyohlar uchun turistik mahsulot va xizmatlar jamlanadigan va ular orasida tanlov qilinadigan asosiy hudud hisoblanadi.
B. Leyper	Destinatsiya — bu turistlarni o'ziga jalb qiluvchi, jozibador tabiiy yoki madaniy resurslarga ega bo'lgan joydir.
P. Pirs	Sayyohlar uchun destinatsiya bu – ularda kuchli hissiyot va unutilmas taassurot uyg'otuvchi tashrif manzili hisoblanadi.

M.A. Morozov	Destinatsiya — bu turistlarning zarur ehtiyojlarini qondira oladigan, tashish, turar joy, ovqatlanish va ko‘ngilochar xizmatlar ko‘rsatiladigan kompleks hududiy tizimdir.
T.A. Sebekina	Destinatsiya — bu aniq yoki nisbiy chegaralarga ega bo‘lgan joy bo‘lib, turistlar u yerga turli maqsadlarda tashrif buyuradilar.
A.Yu. Ryabuxa	Destinatsiya deb xizmatlar ishlab chiqariladigan va turistlar tomonidan tanlanadigan sayohat nuqtasi sifatida qaraluvchi joy yoki ob‘ekt tushuniladi.
S.S. Nikolaev	Turistik destinatsiya — bu ijtimoiy-geografik birlik sifatida sayyohlar talablariga mos keladigan, zaruriy infratuzilmalar va xizmatlarga ega bo‘lgan manzil deb qaraladi.

Manba: Althof, 1996; Kaspar, 1999; Bryden, 1998; Pearce, 2007; Морозов, 2005; Себекина, 2006; Рябуха, 2006; Николаев, 2007; Горохов & Шубаева, 2005; Мамлакаткулов, 2010.

1-jadvalda keltirilgan ta’riflarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, “turistik destinatsiya” tushunchasi turli mamlakat olimlari tomonidan har xil yondashuv va ilmiy asoslar bilan talqin etilgan. Ba’zilar ushbu tushunchani faqat geografik yoki hududiy joylashuv nuqtayi nazaridan izohlasa, boshqalar uni iqtisodiy resurslar, turistik infratuzilma, xizmatlar sifati, yoki hatto boshqaruv mexanizmlarining mavjudligi bilan bog‘liq holda tushuntiradi. Bu esa, o‘z navbatida, mazkur tushunchaning yagona izohda shakllanmasligiga, ilmiy va amaliy jihatdan noaniqlik va mavhumlik yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda.

Ayniqsa, amaliyotga tatbiq etish jarayonida “turistik destinatsiya” atamasining mazmunan to‘liq anglanmasligi turizmni rejalashtirish va boshqarish tizimida muammolarni keltirib chiqaradi. Shu bois, bu tushunchani tizimli va kompleks yondashuv asosida talqin etish zarurati tug‘iladi.

Xulosa Turizm sohasida "destinatsiya" va "turistik distansiya" tushunchalari zamonaviy nazariy va amaliy tahlillarning ajralmas qismini tashkil etmoqda. Destinatsiya — nafaqat geografik hudud, balki kompleks ijtimoiy-iqtisodiy va boshqaruv tizimi sifatida qaraladi. Turistik distansiya esa bu tizimlarni hududlararo integratsiyalovchi yondashuv bo‘lib, u regional rivojlanish, klasterlash va sarmoya jalb qilishda muhim strategik vositadir.

Ushbu tushunchalarning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq qilish O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bir nechta destinatsiyalarni yagona turistik distansiyaga birlashtirish orqali turizmning raqobatbardoshligini va barqarorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pearce, D. (1989). Tourist Development. Longman Group UK Limited.
3. Pardaev, M.D., 2011. Turfirmalarning moliyaviy xo'jalik faoliyati tahlili. Samarqand: SamISI.
4. Raximov, Z.O. & Norkulova, D.Z., 2020. Turistik destinatsiyalarni loyihalashtirish. Samarqand: SamISI.
5. Althof, W. (1996). Incoming-Tourismus. München; Wien: Oldenbourg.
6. Kaspar, C. (1999). Das Schweizerische Tourismuskonzept. Bern.
7. Bryden, J. (1998). Tourism and development. New York; London.
9. Морозов, М. А. (2005). Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме (2-е изд.). Москва: ИЦ «Академия».

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH DAVRIDAGI IJTIMOYIY-IQTISODIY O'ZGARISHLAR

Allayorova Dildora Sobir qizi

Termiz davlat pedagogika instituti texnologik ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Mirzakulova Risolat Musurmankulovna

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida yuzaga kelayotgan ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiyotni joriy etish – barqaror rivojlanish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash yo'lidagi muhim bosqichdir. Tadqiqotda bu o'zgarishlarning aholining turmush darajasi, bandlik holati va iqtisodiy barqarorlikka qanday ta'sir ko'rsatayotgani o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, ekologik barqarorlik, bandlik, resurslardan samarali foydalanish, barqaror rivojlanish.

So'nggi yillarda global miqyosda ekologik muammolar kuchayib borayotgan bir vaqtda, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi ko'plab davlatlar tomonidan strategik yo'nalish sifatida tanlanmoqda. Bu iqtisodiy model nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlashga qaratilgan. O'zbekiston ham ushbu yo'nalishda qator tashabbuslarni ilgari surmoqda. Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyotga o'tish davrida ro'y berayotgan o'zgarishlarning ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda innovatsion taraqqiyotga erishish, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, cheklangan resurslardan maksimal darajada oqilona foydalanish masalalari nafakat milliy iqtisodiyotlar, balki butun dunyo hamjamiyati oldida amalga oshirilishi lozim bo'lgan muhim vazifalardan sanaladi. Chunki, hozirgi davr iqtisodiyoti muayyan bir tizim sifatida nafaqat iqtisodiy o'sish, texnik mukammallik hamda raqobatbardoshlik tamoyillari asosida shakllanishi, balki har bir inson yashash sharoitini yaxshilashi hamda kelajak avlodlar uchun qulay iqtisodiy sharoit yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Iqtisodiyotning bunday transformatsiyasi bugungi kunda "yashil iqtisodiyot" asosidagi barqaror taraqqiyot deb nomlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida tahlil, taqqoslash va statistik usullar qo'llanildi. Asosiy manbalar sifatida hukumat hisobotlari, xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari, hamda mahalliy iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil etildi.

Shuningdek, ekspert fikrlari va ommaviy so'rovlar orqali ijtimoiy kayfiyat va jamiyatda yuz berayotgan real o'zgarishlar baholandi. Barchamizga ma'lumki, iqtisodiy rivojlanishning har bir bosqichida atrof-muhit, tabiat iqtisodiyotning asosiy elementi, omili sanaladi. Tabiat va iqtisodiyotning mukammal muvozanatlashgan o'zaro munosabati yashil iqtisodiyot konsepsiyasida namoyon bo'ladi. Yashil iqtisodiyot oxirgi yigirma yillik mobaynida shakllangan iqtisodiy-ijtimoiy yo'nalish bo'lib, unga ko'ra iqtisodiyot tabiiy muhitning mustaqil bo'lmagan komponenti hisoblanib, aynan tabiiy muhit doirasida shakllanadi va rivojlanadi. Yashil iqtisodiyotning bosh vazifasi ishlab chiqarish hamda iste'mol qilish jarayonlarini ekologik standartlarga mos tarzda o'zgartirish (ecologization) dan iboratdir. Yashil iqtisodiyot nazariyasi quyidagi uch aksiomalar asosida qurilgan:

- Chegaralangan tabiiy muhitda iqtisodiy ta'sir doirasini va taraqqiyotini chegarasiz ravishda kengaytirib hamda ta'minlab bo'lmaydi;
- Resurslar chegaralangan bir sharoitda doimiy o'sib boruvchi cheksiz ehtiyojlarni qondirib bo'lmaydi;
- Yerdagi barcha holat va tizimlar (shu o'rinda tabiiy va iqtisodiy muhit) o'zaro bog'liq.

Yashil iqtisodiyot nazariyasining bugungi kunga kelib keng yoyilishining asosiy sababi, bu mavjud ekologik muammolarning global ahamiyat kasb etayotgani hamda yashil iqtisodiyot taklif etayotgan tovar va xizmatlarning aholi ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda mavjud muammolarni bartaraf etishga qaratilganligidadir. UNEP ning yashil iqtisodiyot to'g'risidagi ma'ruzasida, jahon YAIM hajmining 2 foizi iqtisodiyotni yashillashtirishga sarflansa, 2011-2050 yillarda doimiy iqtisodiy o'sish kabi uzoq muddatli iqtisodiy o'sishga erishish mumkin va eng asosiysi, bir vaqtning o'zida iqlim sharoiti, suv tanqisligi bilan bog'liq muammolarni qisman hal etish hamda ekotizimlar yo'q bo'lib ketishining oldini olish mumkinligi ta'kidlanadi. 1992-yil Rio-de-Janeyroda bo'lib o'tgan konferensiya yashil iqtisodiyot yo'nalishining xalqaro hamda milliy iqtisodiy tizimlar orasida keng yoyilishiga olib keldi. Ushbu konferensiyada ko'tarilgan bosh mavzu "O'sib borayotgan iqtisodiy taraqqiyot sharoitida atrof-muhitga ko'rsatilayotgan zararni minimallashtirish masalasi" edi. 2012-yil aynan ushbu shaharda o'tkazilgan "Biz istagan kelajak" shiori ostida navbatdagi konferensiyada milliy iqtisodiy tizimlarni barqaror taraqqiyot asosida modernizatsiya qilish majburiyatini yuklovchi hujjat imzolandi. Ammo, shuni alohida ta'kidlash lozimki, dunyo iqtisodiy gigantlari biri bo'lgan AQSH Iqlim o'zgarishlari haqidagi Parij konvensiyasidan chiqib ketdi. So'nggi yillarda milliy iqtisodiyotlar va

xalqaro tashkilotlar tomonidan yashil iqtisodiyotning turli tarmoqlarini rivojlantirish uchun ko'plab mablag'lar yo'naltirilmoqda. Misol uchun, yashil iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan bio energetika sohasiga yo'naltirilgan jami mablag'lar miqdori 2005-2009 yillar oralig'ida 230 foizga o'sdi (o'rta hisobda 50 foiz) va 2013-yilda 320 mlrd. AQSH dollarga teng bo'ldi 2009-yildan hozirgi kunga qadar "Umumjahon iqtisodiy forumi" mintaqaviy iqtisodiy tizimlarni yashil iqtisodiyotga o'tkazish uchun 750 mlrd AQSH dollari yo'naltirdi hamda bu mablag'larning asosiy qismi Osiyo mamlakatlariga sarmoya sifatida kiritildi. Natijada, bugungi kunga kelib, xalqaro "yashil" tovar va xizmatlar (cleantech va greentech) bozori yillik tovar aylanmasi 546 mlrd AQSH dollarini tashkil etmoqda. Biznes muhitida yashil iqtisodiyot tushunchasiga juda katta e'tibor berilmoqda va moliyaviy fondlar, yirik kapital egalari, rivojlangan davlatlar hukumatlari, biznesmenlar va ko'pgina mamlakatlarda oddiy fuqarolar (misol uchun Skandinaviya mamlakatlarida) yashil iqtisodiyotning targ'ibotchilariga aylandilar. Misol tariqasida, Fransiya parlamenti tomonidan 2013-yilda qabul qilingan ekologik dasturga ko'ra, barqaror rivojlanish yo'lini tanlagan tashkilotlardan olinuvchi foyda solig'i besh yil davomida 30 foizga kamaytirilishi belgilab qo'yilgan bo'lsa, Norvegiyada alternativ energiya manbalaridan biri quyosh energiyasidan olinuvchi elektr manbaini qo'shni mamlakatlarga eksport qilishdan oladigan yillik foyda umumiy elektr energiyasi eksportidan keladigan foydaning 20 foizini tashkil etadi. Bu borada uzoq sharq mamlakatlari, YAponiya va Janubiy Koreya ham ancha ilgari ketmoqda. YAponiyada yashil iqtisodiyot tamoyillari muhandislik sohasida ham keng qo'llanilib kelmoqda. Unchalik ham quyoshga boy bo'lmagan o'lkada kunduzgi vaqtda elektr energiyasi va issiqlikni tejash imkonini beruvchi binolar va iqtisodiy obektlar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Mazkur tadqiqotda holatga tahliliy yondashish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va mavjud muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar ishlab chiqishga harakat qilindi. Yashil iqtisodiyotning iqtisodiy tizimlarga integratsiyasi va bu jarayondagi ijtimoiy ta'sirlar chuqur o'rganilib, amaliy tavsiyalar berildi. Bu esa, kelgusida yanada barqaror va innovatsion iqtisodiy modelni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bir qarashda oddiy iqtisodiyotdan yashil iqtisodiyotga o'tish ancha ko'p mablag' talab etadigan qiyin jarayondek tuyuladi, ammo, yashil iqtisodiyot tamoyillariga amal qilish orqali resurlarni tejash, ishlab chiqarish harajatlarini minimallashtirish, uzoq muddatga xizmat qiluvchi va to'liq yangilangan ishlab chiqarish tizimini yo'lga qo'yish imkoniyati yaratiladi. "Worldwatch Institute" taqdim etgan ma'lumotlarga ko'ra, o'rta hajmdagi iqtisodiy tizimga ega mamlakatlar uchun yashil iqtisodiyotga

o'tish oddiy ishlab chiqarish natijasida yuzaga keluvchi muammolarni echishga qaraganda kamroq mablag' talab etadi. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, har bir mamlakat o'z iqtisodiy, tabiiy va inson resurslari potentsiali, yutuq va kamchiliklaridan kelib chiqqan holda, o'z yashil iqtisodiyotini yaratadi chunki, hozirda universal yashil iqtisodiy tizim modeli mavjud emas. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida yashil iqtisodiyotning o'rnini yuqori baholash mumkin. Chunki, mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni shakllantirish masalasining muhim ekanligi tabiiy resurs potentsialini saqlash, atrof-muhitga zarar keltirmaydigan ishlab chiqarishni tashkil etish va shu bilan bir qatorda yuqori o'sish sur'atlariga erishish lozimligi bilan xarakterlanadi. O'zbekistonning yuqori tabiiy resurs va inson kapitaliga ega ekanligini unda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. O'zbekistonda yoqilg'i-energetika resurslarining hozirgi hajmda iste'mol qilinishi davom etsa, ular mamlakatning yoqilg'i-energetikaga bo'lgan ehtiyojini 20-30 yil davomida ta'minlab berishi bashorat qilingan. Shu sababli ham iqtisodiyotni yashillashtirish jarayonini ushbu sohaga keng targ'ib etish, O'zbekistonda qayta tiklanuvchi, alternativ energiya manbalaridan foydalanish darajasini oshirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. SHuningdek, BMT "Atrof muhit muhofazasi va taraqqiyot xalqaro komissiyasi" ning hisobotida "Kelajak rivojlanishi, ravnaqi shunday energiyalardan foydalanish formasi, ya'ni, atrof muhit holatiga zarar etkazmaydigan, xavfsiz, tiklanadigan, kafolatlangan, doimiy o'sib, tiklanib boruvchi va foydalanish imkoniyati mavjud bo'lgan energiyalarga bog'liq bo'lib qoladi", deya qayd etilganligini e'tirof etish joiz. O'zbekistonning quyosh energiyasi bo'yicha yalpi salohiyati 50973 mln. tonna neft ekvivalentiga (mln.t.n.e.) teng bo'lsa, shamol energiyasining yalpi salohiyati 2,2 mln.t.n.e. deb baholanadi. Bu sohada yurtimizda bir qancha islohotlar amalga oshirilgan bo'lib, ularga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

Hulosa Yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik, balki keng ko'lamlı ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni ham talab qiladi. Ushbu jarayonda yangi ish o'rinlarining yaratilishi, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi va aholining ekologik ongining o'sishi kuzatilmoqda. Shuningdek, bu model jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish va barqaror iqtisodiy taraqqiyotga erishishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzakulova Risolat Musurmankulovna ” YASHIL MOLIYA VA BARQAROR INVESTITSIYA STRATEGIYALARI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR” MANAGEMENT, MARKETING AND FINANCE INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 3. -158-160, 2025-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15269292>
2. Mirzakulova Risolat Musurmankulovna “YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH ZARURIYATI. THE NEED FOR A TRANSITION TO A GREEN ECONOMY. НЕОБХОДИМОСТЬ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ” . МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА. -SJIF2024 =5.444, 2025-yil.
3. Mirzakulova Risolat Musurmonkulova, Qodirova Shohista “QISHLOQ XO'JALIGINI YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA BARQAROR RIVOJLANTIRISH” Международный научный журнал № 33 (100), часть 1 «Новости образования: исследование в XXI веке» Май 2025.
4. Mirzakulova Risolat Musurmankulovna, Qurbonboyeva Marhabo Davlatboyevna “YASHIL ENERGETIKA BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA” ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION. -166-171, 2025-yil.
5. Mirzakulova Risolat Musurmankulovna “WAYS OF EFFECTIVE USE OF COCKTAIL RESOURCES IN ECONOMIC NETWORKS” EUROPEAN INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND MANAGEMENT STUDIES. -100-103, 2023-yil. DOI: <https://doi.org/10.55640/eijmrms-03-02-19>
6. Baqirov, T. (2021). “Yashil iqtisodiyotga o'tish: O'zbekiston tajribasi.” O'zbekiston Respublikasi ilmiy jurnali.
7. «2019 — 2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil iqtisodiyot» iqtisodiyotiga o'tish strategiyasini belgilash to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4477 sonli Qarori
8. Navstrechu «zelyonoy» ekonomike: puti k ustaychivomu razvitiyyu i iskoreneniyu bednosti / Shtayner A., Ayris R., Bessa S. Va boshqalar: YUNEP/ GridArendal, 2024.

BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INTERFAOL METODLAARNING AHAMIYATI

Ahmedov Muslimjon Usmonovich

Qo'qon Universiteti "Raqamli texnologiyalar va
matematika" kafedrası o'qituvchisi

Shavkatova Mohiraxon Baxtijorxon qizi

Qo'qon Universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Matematika hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi.

Shavkat Mirziyoyev

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematika darslarini tashkil etishda interfaol metodlarning ahamiyati va metodlarning to'g'ri qo'llanilishi natijasida dars samaradorligiga erishish usullari haqida muhokama qilinadi, maqolada interfaol metodlarning asosiy turlari, ularning boshlang'ich sinf matematika darslarida qo'llanilishi va samaradorligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, dars samaradorligi, zamonaviy ta'lim, o'quvchi, o'quvchi faolligi, boshlang'ich sinf, matematika darslari, zamonaviy dars.

Kirish: Mamlakatimizda matematika 2020-yildagi ilm-fanni rivojlan-tirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. O'tgan davr ichida matematika ilm-fani va ta'limini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan qator tizimli ishlar amalga oshirildi.¹

Bugungi kunda ta'lim jarayonini takomillashtirishda interfaol metodlardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda bu uslublarning o'ziga xos o'rni bor. Interfaol metodlar o'quvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtiradi, mustaqil fikrlash va amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi. Darslarda interfaol metodlardan foydalanish orqali matematika faniga

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 07.05.2020 yildagi PQ-4708-son

bo'lgan qiziqishni oshirish, mavzuni chuqurroq tushunish, mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirish mumkin.

Matematika faniga kirish darslarida interfaol usullardan foydalanish so'nggi yillarda ommalashib bormoqda, pedagoglar o'quvchilarni qiziqtirish va ta'lim natijalarini oshirishning innovatsion usullarini izlamoqda. Interfaol metodika darslarini yanada oshirish matematika darslarini o'quvchilarga masalalar ustida ishlash va ko'nikmalarni rivojlantirish usullaridir. Bu metodlar o'quvchilarning ishtirok etishini kuchaytirishadi va masalalarni yechishda ularga yordam beradi.²

Asosiy qism: Interfaol metodlar — bu o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi faol muloqotga asoslangan, o'rganilayotgan mavzuni chuqur anglashga qaratilgan o'qitish usullari majmuasidir. Bu metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, bilimlarni amalda qo'llay olishini va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinfda interfaol metodlar quydagicha qo'llanilinadi: boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshiga xos psixologik va fiziologik xususiyatlarga ega bo'lganligi sababli darslar ko'proq ko'rgazmali, qiziqarli va faol ishtirokga asoslangan bo'lishi kerak. Matematika darslarida quyidagi interfaol metodlardan keng foydalanish mumkin:

-“Aqliy hujum” — o'quvchilarning erkin fikr yuritishiga imkon yaratadi.

-“Blits-so'rov” — bilimlarni tezkor tekshirish va faollikni oshirishga xizmat qiladi.

-“Topishmoq va masalalar” — mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

-“Guruhda ishlash” — jamoaviy muhokama, fikr almashish, fikrlarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

-“Rol o'ynash”— masalalarni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lab o'rganish imkonini beradi. Bu metod asosan boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos tushadi.

Misol: 2-sinf matematika darsida “Qarshiligi 100 dan kam bo'lgan sonlar bilan amallar” mavzusida dars o'tkazilayotganda, o'quvchilarni guruhlariga bo'lib, ularga qiziqarli masalalar berish, natijalarni taqqoslash va himoya qilish orqali dars samaradorligini oshirish mumkin. Bundan tashaqi 3-sinf matematika darsida “To'plamlar” “To'plamlar birlashmasi”, “To'plamlar kesishmasi” kabi mavzularda

² Umirbaeva Ulzada Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10901966>

Eyer-Venn diagrammasini noannanaliy shaklini o'tkazilsa darsga yangicha yondashilgan bo'ladi.

Interfaol metodlarning ko'pgina avzalliklari bo'lib siz bilan ulardan ayrimlarini ko'rib o'tamiz:

- O'quvchilar faol ishtirokchi bo'ladi, bilimni tayyor holatda emas, izlanish orqali oladi.
- Yod olish emas, tushunish asosida o'rganiladi.
- Muloqot va jamoada ishlash ko'nikmasi shakllanadi.
- Qiyinchiliklarni mustaqil hal qilishga o'rgatadi.
- Har bir o'quvchining individual qobiliyati inobatga olinadi.

Matematika darslarida interfaol metodlardan samarali samarali bo'lishi uchun, o'rganuvchilarni qatnashuvchi darslar va tajribalar bilan almashish shart. Sinfda interfaol sifatli o'quv jarayoni aniq bo'lgan holda o'rgangan bo'lsa, talabalar masalalarni yechish va chertish bilan o'zlashtirishgan qism bo'ladi.³

Bundan tashqari interfaol metodlarni o'z vaqtida qo'llamaslik oqibatda dars jarayonining asosiy qismi qolib ketishi, darsning asosiy qismiga yangi mavzu bayoniga ulgurmaslik holatlari kuzatilinadi. Shunday holatlar yuza kelmasligi uchun har bir pedagog inter, faol, metod, dars kabi tushunchalarning mohiyatini anglashlari lozim. Hamda dars jarayonida ularni to'g'ri qo'llay bilishlari kerak.

Xulosa: Boshlang'ich sinf matematika darslarida interfaol metodlardan foydalanish nafaqat darsning qiziqarli va samarali o'tishini ta'minlaydi, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil, ijodkorlik, hamkorlikda ishlash kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantiradi. O'qituvchilar har bir darsga puxta tayyorlanib, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llasa, o'quvchilar matematika faniga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lib, o'z bilimlarini chuqurlashtira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 07.05.2020 yildagi PQ-4708-son
2. Umirbaeva Ulzada Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi <https://doi.org/10.5281/zenodo.10901966>

³ Umirbaeva Ulzada Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10901966>

3. Umirbaeva Ulzada Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi <https://doi.org/10.5281/zenodo.10901966>
4. "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" – T. Xodjayeva, A. Umarova. – Toshkent, 2021.
5. S. Sharipova. "Innovatsion pedagogik texnologiyalar" – Toshkent, 2019.
6. I. Abduqahhorov. "Matematika darslarida interfaol metodlar" – "Yangi asr avlodi", 2020.
7. Ziyonet portali (www.ziyonet.uz) – pedagogik resurslar

MATERIALS FOR TEACHING CULTURE: LITERATURE AND NEWSPAPER

Scientific researcher: Qòchqarova Shohsanam Oybek qizi
Andijan State Foreign Languages Institute

Abstract

Using literature and newspapers as materials for teaching culture provides learners with authentic insights into the values, traditions, and everyday life of a society; while literature teaches cultural and emotional interests through stories and characters, newspapers uncover learners to real-time events, language usage, and societal issues, making them both essential tools in culturally enriched language education.

Key words: Culture. Language learning. Literature. Newspapers. Authentic materials. Cultural awareness. Traditions. Values. Real-life context

Annotatsiya

Adabiyot va gazetalar orqali madaniyatni òrgatish òquvchilarda madaniyatga bòlgan qiziqishni va bilimlarni oshiradi; adabiyot hikoyalar va qahramonlar orqali chuqur madaniy va hissiy istiqbollarni òrgatsa, gazetalar o'quvchilarni real vaqtdagi voqealar, tildan foydalanish va ijtimoiy muammolarni ochib beradi va bu ikkalasini ham madaniy jihatdan boyitilgan til ta'limining muhim vositalariga aylantiradi.

Kalit so'zlar: Madaniyat. Til o'rganish. Adabiyot. Gazetalar. Haqiqiy materiallar. Madaniy xabardorlik. An'analar. Qadriyatlar. Haqiqiy hayot konteksti

Аннотация

Использование литературы и газет в качестве материалов для обучения культуре дает учащимся подлинное понимание ценностей, традиций и повседневной жизни общества; в то время как литература предлагает глубокие культурные и эмоциональные перспективы через истории и персонажей, газеты знакомят учащихся с событиями в реальном времени, использованием языка и общественными проблемами, что делает их важными инструментами в культурно обогащенном языковом образовании.

Ключевые слова: Культура. Изучение языка. Литература. Газеты. Аутентичные материалы. Культурная осведомленность. Традиции. Ценности. Контекст реальной жизни

In language education, teaching culture is just as important as teaching grammar and vocabulary. Culture shapes how people think, speak, and behave, and understanding it helps learners use the language more naturally and appropriately. Among the many tools available for teaching culture, two stand out for their authenticity and educational value: literature and newspapers. These materials not only enrich the learning process but also create a bridge between language and the real world.

Literature, such as novels, poems, and short stories, provides learners with deep emotional and historical perspectives. Through characters, settings, and dialogues, students can explore different ways of life, social norms, and cultural values. For example, reading a short story from another culture allows learners to experience how people from that society think, love, struggle, or celebrate.

Newspapers, on the other hand, present up-to-date, real-world content. Articles on politics, entertainment, and daily events help students learn about modern lifestyles, social issues, and common language expressions used in everyday communication. By reading the news, learners not only improve their language skills but also develop cultural awareness by understanding what is happening in the world of the target language.

Therefore, using literature and newspapers in the classroom creates a rich and meaningful cultural learning experience. These resources help students move beyond textbook knowledge and gain a deeper, more personal understanding of the target culture, making language learning more relevant and engaging.

Literature is one of the most effective tools for teaching culture because it reflects the thoughts, emotions, and traditions of a society. When students read stories, poems, or plays, they are not only learning the language but also gaining insight into the values and beliefs of the people who speak it. For example, reading American or British literature can show how themes like individualism, freedom, or family are portrayed in different time periods. Moreover, literature often contains idioms, metaphors, and culturally specific references that help students understand how language is connected to cultural identity. Through character development and setting, learners are exposed to social norms, customs, and even historical events. Literature

also encourages empathy, as students begin to understand different viewpoints and cultural experiences. In this way, it becomes more than a language lesson — it becomes a window into the heart of a culture.

While literature provides a deep and often emotional view of a culture, newspapers give learners a more current and practical understanding of it. Newspapers are full of real-life stories, opinions, and news that reflect the values, interests, and concerns of a society. By reading articles on politics, education, lifestyle, or entertainment, students learn about what matters to people in that culture today. Newspapers also expose learners to formal and informal language, including journalistic expressions and modern vocabulary. For example, reading a newspaper article about a national holiday or a social issue helps students understand how these topics are discussed publicly and how the culture responds to them. Additionally, opinion columns and letters to the editor introduce diverse viewpoints, encouraging critical thinking and cultural comparison.

In conclusion, literature and newspapers are powerful and complementary tools for teaching culture in the language classroom. Literature offers timeless insights into the emotions, traditions, and values of a culture through storytelling and creative expression. It helps learners develop empathy and a deeper understanding of cultural identity. Newspapers, on the other hand, provide up-to-date and realistic information about a society's current events, language usage, and social issues. They help students connect the language they are learning with real-world situations and perspectives. By combining both resources in language teaching, educators can offer students a rich, dynamic, and meaningful cultural learning experience. Ultimately, understanding a language is not just about speaking it correctly — it is also about understanding the people who speak it, and literature and newspapers make that possible.

References

1. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.

A key text explaining how to teach culture alongside language, with emphasis on authentic materials.

2. Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford University Press.

Discusses how language and culture are interconnected, and how materials like literature reflect cultural meanings.

3.Duff, A. & Maley, A. (2007). *Literature (Resource Books for Teachers)*. Oxford University Press. Offers practical ideas for using literature in the language classroom and explains its cultural benefits.

4.Hadley, A. O. (2001). *Teaching Language in Context (3rd ed.)*. Heinle & Heinle. Explores strategies for integrating culture and language using real-world materials like newspapers.

5.Pulverness, A. (2003). Literature and cultural awareness. *ELT Journal*, 57(3), 200–206.

Focuses on how literature can raise students' awareness of other cultures.

6.Mourão, S. (2006). Using newspapers in the classroom. *Modern English Teacher*, 15(1), 45–49.

Describes classroom methods for incorporating newspapers to teach both language and culture.

DEALING WITH CULTURE CLASHES IN A GLOBALIZED WORLD.

Scientific researcher: Yo'ldasheva Mashhurabonu Sherzodbek qizi

Andijon State Foreign Language Institute.

Abstract

In a globalized society, culture clashes are increasingly common due to frequent interactions between people from diverse backgrounds. These clashes can result in misunderstandings and conflicts if not managed properly. This thesis explores the causes and consequences of culture clashes, emphasizing the role of cultural intelligence, communication strategies, and education in resolving them. Real-world examples and academic references are used to support the discussion, highlighting the importance of empathy, openness, and intercultural competence in fostering mutual understanding.

Key words: Culture clash, intercultural communication, cultural intelligence, globalization, diversity, empathy, education.

Annotatsiya:

Globallashgan jamiyatda turli madaniyatga mansub insonlar o'rtasidagi tez-tez uchrashuvlar madaniy to'qnashuvlarni ko'paytirmoqda. Bunday holatlar tushunmovchiliklar va kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Ushbu tezis madaniy to'qnashuvlarning sabablari va oqibatlarini o'rganadi hamda ularni hal qilishda madaniy intellekt, kommunikatsiya strategiyalari va ta'limning ahamiyatini ta'kidlaydi. Real hayotiy misollar va ilmiy manbalar asosida empatiya, ochiqlik va madaniy muloqot ko'nikmalarining muhimligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Madaniy to'qnashuv, madaniyatlararo muloqot, madaniy intellekt, globallashuv, xilma-xillik, empatiya, ta'lim.

Аннотация:

В условиях глобализации культура становится причиной все более частых столкновений между представителями разных стран и традиций. Эти столкновения могут привести к недопониманию и конфликтам, если их не решать своевременно. В данной работе рассматриваются причины и последствия культурных конфликтов, а также подчеркивается роль культурного интеллекта,

коммуникативных стратегий и образования в их преодолении. Используются реальные примеры и научные источники, чтобы показать важность эмпатии, открытости и межкультурной компетенции.

Ключевые слова: Культурный конфликт, межкультурная коммуникация, культурный интеллект, глобализация, разнообразие, эмпатия, образование.

In an era of globalization, the movement of people across borders for work, education, and tourism has increased significantly, resulting in frequent interactions between individuals from vastly different cultural backgrounds. While this diversity can enrich experiences and foster innovation, it also gives rise to culture clashes—conflicts and misunderstandings rooted in differing values, beliefs, and communication styles. Understanding how to deal with culture clashes is essential for maintaining harmony in multicultural environments and maximizing the benefits of diversity.

Culture clashes occur when the norms and expectations of one culture conflict with those of another. These clashes often manifest in workplaces, schools, or public settings and can stem from differences in communication styles, time orientation, power distance, or approaches to conflict. According to Hofstede (2001), cultures vary across several dimensions such as individualism vs. Collectivism, uncertainty avoidance, and masculinity vs. Femininity, which can lead to misunderstandings if not properly addressed.

Several factors contribute to culture clashes. Language barriers, nonverbal communication misinterpretations, and stereotyping are common triggers. For instance, a gesture considered polite in one culture may be offensive in another. These misunderstandings can escalate into workplace disputes, social exclusion, or even international diplomatic tensions. Ting-Toomey (1999) emphasizes the role of identity and facework in intercultural communication, where maintaining dignity and respect becomes challenging when expectations differ.

Effectively managing culture clashes involves both individual and institutional strategies. Developing cultural intelligence (CQ) is a critical personal skill. According to Ang & Van Dyne (2008), CQ includes cognitive, motivational, and behavioral components that enable individuals to adapt and respond appropriately in diverse settings. Institutions should provide intercultural competence training, encourage inclusive leadership, and foster open dialogues about diversity. Building empathy, active listening, and perspective-taking are also essential in bridging cultural divides.

Education systems play a key role in preparing individuals for intercultural interactions. Incorporating global citizenship education and cross-cultural curricula can equip students with the knowledge and skills to navigate cultural complexities. Meanwhile, media representation of different cultures influences public perception and can either reinforce stereotypes or promote understanding. Responsible media coverage and diverse storytelling are crucial for reducing biases and promoting empathy.

A notable example of culture clash occurred during the merger of Daimler-Benz and Chrysler in the 1990s. Despite business potential, cultural differences in management styles and decision-making processes led to internal conflict and eventual separation. In contrast, companies like Google and Microsoft emphasize diversity and inclusion, investing in cross-cultural team-building programs to mitigate such clashes and promote innovation.

Conclusion

Culture clashes are an inevitable part of our globalized world, but they do not have to be destructive. With the right mindset, strategies, and institutional support, cultural differences can become a source of strength rather than division. Promoting cultural intelligence, open communication, and inclusive practices ensures not only peaceful coexistence but also the full potential of diverse communities.

References

- Ang, S., & Van Dyne, L. (2008). Conceptualization of Cultural Intelligence: Definition, Distinctiveness, and Nomological Network. In *Handbook of Cultural Intelligence*. Routledge.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage Publications.
- Thomas, D. C., & Inkson, K. (2009). *Cultural Intelligence: Living and Working Globally*. Berrett-Koehler Publishers.
- Ting-Toomey, S. (1999). *Communicating Across Cultures*. Guilford Press.
- Spitzberg, B. H., & Changnon, G. (2009). Conceptualizing Intercultural Competence. In Deardorff, D. K. (Ed.), *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*.

**QIPCHOQ DIALEKTIKASINING TARIXI, RIVOJLANISH
BOSQICHLARI, O'RGANILISHI VA FONETIK-MORFOLOGIK
XUSUSIYATLARI**

Abdisamatova Dildora Sobirovna

TerDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

<tel:+998881600110>

[@gmail.com](mailto:)

Qaytarov Humoyun Akbar o'g'li

TerDPI Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qipchoq lahjasining tarixi, keng tarqalishi, olimlar tomonidan o'rganilishi, rivojlanish bosqichlari, shu bilan birga fonetik va morfologik xususiyatlari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sheva, dialekt, lahja, qipchoq lahjasi, tarixi, tarqalishi, fonetik xususiyatlari, morfologik xususiyatlari.

Abstract: In this article, the history of the Kipchak dialect, its spread, its study by scientists, the stages of its development, as well as its phonetic and morphological features are covered in detail.

Key words: Dialect, dialect, Kipchak dialect, history, distribution, phonetic features, morphological features.

Аннотация: В данной статье подробно освещена история кыпчакского диалекта, его распространение, изучение учеными, этапы его развития, а также его фонетические и морфологические особенности.

Ключевые слова: Диалект, говор, кыпчакский диалект, история, распространение, фонетические особенности, морфологические особенности.

Ma'lumki o'zbek tili boshqa turkiy tillardan ko'p shevaliligi bilan alohida ajralib turadi. Sheva - [tilning fonetik](#), [grammatik](#) va lug'aviy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan eng kichik hududiy ko'rinishi bo'lib, u o'zbek tilining eng

kichik hududiy ko‘rinishlari hisoblanadi. Bir-biriga yaqin shevalar yig‘indisi lahjani hosil qiladi. Hozirgi o‘zbek tili esa uchta lahjaga ajratiladi ya’ni, qipchoq, qarluq va o‘g‘uz lahjalari. Ushbu lahjalar bir-biridan leksik, morfologik, fonetik jihatdan farq qiladi. G‘ozi Olim Yunusov ham o‘zbek shevalarini avvalo uch lahjaga ajratadi:

1. O‘zbek-qipchoq lahjasi;
2. Turk-barlos lahjasi;
3. Xiva-Urganch lahjasi.

O‘zbek-qipchoq lahjasi ya’ni qipchoq lahjasi 4 shevaga: a) qirq; b) joloyir-laqay; v) qipchoq; g) gurlan shevalariga ajratiladi.

O‘zbek tili qipchoq lahjasi geografik jihatdan Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Xorazm, Buxoro, Navoiy, Samarqand, Jizzax, Sirdaryo, Toshkent, Qashqadaryo, Surxondaryo, Namangan viloyatlari hamda qo‘shni Tojikistonning Qo‘rg‘ontepa, Turkmanistonning Toshovuz viloyatlari, janubiy Qozog‘iston va shimoliy Afg‘oniston hududlarida keng tarqalgan¹.

O‘zbek tilining qipchoq lahjasi bo‘yicha shu paytgacha Ye.Polivanov, I.Zarubin, A.Borovkov, K.Yudaxin, V.Reshetov, G‘.Olimov, N.Baskakov, F.Abdullayev, A.Ishayev, O.Madrahimov, X.Doniyorov, A.Nurmonov, M.Mirtojiyev, B.Jo‘rayev, N.Rajabov, S.Rahimov tadqiqot olib borishgan².

Qipchoq lahjasida so‘zlashuvchi xalqlar O‘zbekiston hududiga qadimgi davrlarda kelib joylashgan va o‘troq tarzda turmush kechirishgan. X. Doniyorov qipchoq o‘zbeklarining O‘zbekiston hududiga kirib kelishini uch davrga bo‘libko‘rsatadi:

Birinchi davr – eng qadimgi davrlardan tortib - XIII asrgacha bo‘lgan davr.

Ikkinchi davr – XIII asrning 20-yillaridan XIV asrning boshlarigacha bo‘lgan davr.

Uchinchi davr – XIV asrdan boshlanadi. Ma’lumki, bu davrda qipchoqo‘zbeklar yoppasiga O‘rta Osiyoga kelib joylashdi va ana shu davrdan boshlab, ular O‘rta Osiyoda turg‘un holda yashayotgan o‘zbeklar bilan har tomonlama aralashuvga o‘ta boshlaganlar³.

O‘zbek tili qipchoq shevalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilining qipchoq lahjasi bugunga kelib to‘liq shakllangan va boshqa qipchoq tillari hamda shevalaridan farqlanuvchi xususiyatlar kasb etgan. Jumladan, o‘zbeklar bilan yagona lingvogeografik hududlarda yashab kelgan qozoq, qirg‘iz va qoraqalpoq vakillari tillaridan ham farqlanadi. Shu bilan birga, uzoqroq hududlardagi ayrim qipchoq tillari bilan umumiyliklarga ham ega.

O'zbek tili qipchoq lahjasining tarixi, rivojlanish bosqichlari, o'rganilishi va bu borada amalga oshirilgan izlanishlarni tahlil qilish tadqiqotlar yetarli darajada emasligini ko'rsatdi. Bu asosan qipchoq lahjasini tasniflashdagi yondashuvlarning turlicha ekani, ayrim hududlar ilmiy nazardan chetda qolib ketgani, aksariyat ishlarining obyektini belgilashda qipchoq tilida so'zlashuvchi etnoslarning shevalariga emas, hududiy jihatlariga ko'proq e'tibor qaratilgani bilan izohlanadi. Jumladan, Surxondaryo shevalarini o'rganishda Buxoro amirligi davrida viloyat hududida shakllangan qo'ng'iroq, juz va do'rman bekliliklarida bir-biridan farqlanuvchi shevalar shakllanganiga ahamiyat berilmagan. B. Karmishevaning ishlarida qipchoq shevalari tumanlar bo'yicha tasniflashga harakat qilingan.

Qipchoq lahjasining fonetik xususiyatlari shundan iboratki, bu lahjada singlarmonizm ya'ni unlilar ohangdoshligi qonuni to'liq amal qiladi. Hatto fe'llardagi yetakchi va to'liqsiz fe'ldan iborat fe'l shakli ham bu qonunga bo'ysunadi: bor ekan – **баракан** – baraqan, boribmi ekan- **барьппакан** – borippaqan, ko'p ekan – **кубикан**- ko'bikan, va boshqalar. Shuningdek, quyidagi fonetik hodisalar ham qayd etiladi:

- konstrat juft unlilar: **y/y** ~ ii/u, **e/o** ~ o/o, **и/ы** ~ i:/i:, **ь-ь** ~ i/i, **э/а(о)'** - a/a mavjud.
- so'z boshida **y** ~ **j** undoshi **дж** ~ **z** undoshiga o'tadi: yo'l ~ **джол** ~ *jol*, yamon — **джаман** ~ *jaman*;
- **г/г** ~ **g/y** undoshlari **й** ~ **j**ga o'tadi: yig'in - **джьйьн** ~ *jiyin*, tegdi - **тьйдь** ~ *tiydi*, sigir - **сьйьр** ~ *siyir*;
- unlilar o'rtasida **п** ~ **p**, **к** ~ **k**, **к** ~ **q** undoshlari jaranglashadi: gap ~ **гэбь** ~ *gabi*, ekin ~ **егьн** ~ *egin*, chiqin — **чьгьн** ~ *chiyin*;
- **x** undoshi **q** undoshiga o'tadi: xotin ~ **катын** ~ *qatin*, tuxum ~ **тукум** ~ *tuqum*, xayol ~ **кьйал** ~ *qiyal*, xat - **кат** ~ *qat*; aksincha **q** undoshi **x** undoshiga ham o'tadi: vaqt - **вахт** ~ *vaxt*, oq ~ **ох** ~ *ox*.
- so'z oxirida **k**, **q** undoshlari tushib qoladi: sariq ~ **сарь** ~ *sari*, kichik - **кьчь** ~ *kichi*;
- unli bilan boshlanadigan so'zlar boshida **h** undoshi ortadi: ayvon ~ **хайван** ~ *hayvan*, aqli ~ **х,акль** ~ *haqli*;
- so'z o'rtasida va oxirida **F~y**, **K~q**, **к~к** undoshlari vga o'tadi: og'iz ~ **авуз** ~ *avuz*, bog' ~ **бав** ~ *bav*, tog' ~ **тов** ~ *tav*, bo'yoq ~ **бойав** ~ *boyav*, ellik ~ **елув** ~ *eluv*.

Qipchoq lahjasining morfologik xususiyatlarini esa quyidagicha tahlil qilish mumkin:

qaratqich va tushum kelishiklari affiksida **n** undoshi sonor va jarangli undosh bilan tugagan so'zlarda **d**, jarangsiz undosh bilan tugagan so'zlarda **t** tovushlari bilan

almashadi: uyning ~ *уйдун* ~ *uydun*, otning ~ *аттѣн* ~ *attin*, ishni ~ *ѣштѣ* ~ *ishti*, gulni ~ *гулдѣ* ~ *guldi*;

- jo'nalish kelishigining belgisiz qo'llanishi xarakterli: armiyaga ketgan ~ *армыйѣ кеткѣн* ~ *armiya ketkan*, o'qishga bordi ~ *окув бордѣ* ~ *o'quv bordi*;
- kishilik olmoshlari jo'nalish kelishigi shakli *маган* ~ *mayan*, *саган* ~ *sayan*, *угон* ~ *uyan* shaklida qo'llanadi;
- so'zga ko'plik qo'shimchasi qo'shilganda, regressiv assimilatsiya yuz beradi: jigitlar ~ *дѣжѣгѣллѣр* ~ *jigillar*, atlar ~ *аллар* ~ *allar*;
- harakat nomi *-в/ув/ув* ~ *v/uv/iiv* affiksi bilan ifoda qilinadi: borish ~ *барув* ~ *baruv*, kelish ~ *келув* ~ *keluv*, qolish ~ *калув* ~ *qaluv*;
- hozirgi zamon davom fe'li *-дѣжатѣр* ~ *jatir* affiksi (uning old qator varianti yo'q) bilan hosil qilinadi: boryapti ~ *барѣндѣжатѣр* ~ *barbpzatir*, ketyapti ~ *кетѣндѣжатѣр* ~ *ketipjatir*;
- kelasi zamon sifatdoshi *-тыан* ~ *t'ig'an* affiksi (uning ham old qator variant yo'q) bilan hosil qilinadi: keladigan ~ *келѣтъган* ~ *kelatig'an* - *kelatiyan*, boradigan ~ *барѣтъган* ~ *baratiyan* - *baratig'an*;
- hozirgi-kelasi zamon fe'lining III shaxsida *-дѣ* ~ *di* affiksi qatnashmaydi: keladi ~ *келѣ* ~ *kela*, boradi ~ *барѣ* ~ *bara*;
- *билан* ko'makchisi - *мѣн/ман* ~ *men/man* tarzida sintetiklashadi: ishi bilan ~ *ѣштѣмѣн* ~ *ishiman*, oyog'i bilan ~ *айагѣман* ~ *ayag'iman*.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda milliy tilimizning sofligini saqlash, uning lug'at boyligini oshirish eng dolzarb vazifaga aylangan. Shunday ekan, avvalo, tilimizning o'z qatlamini boyitishga yanada e'tibor qaratish zarur. Bunda boshqa turkiy tillarni va ularning shevalarini qiyosiy-tarixiy tilshunoslik nuqtai nazaridan o'zbek tili bilan qiyosiy o'rganish muhim o'rin tutadi. Shunday ekan, O'zbek tilining qipchoq lahjasini o'rganishga e'tibor qaratish o'rinli bo'ladi va bu o'zbek tilining keyingi rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Решетов В. В. Ўзбек шеваларининг классификацияси//Ўзбек тили ва адабиёти. – 1966. – №1. – Б. 3-14;
2. Юдахин К.К. Ўзбек ва уйғур халқлари тилларидаги яқинлик//Ўзбек тили ва адабиёт масалалари. – 1958. –№ 1. – Б. 31-35.;
3. Юнусов Ғози Олим. Ўзбек лаҳжаларининг таснифида бир тажриба. – Тошкент: Ўқувўздавнашр, 1937. – 84 б;

4. Абдуллаев Ф.А. Хоразм шевалари таснифи масаласи. Ўзбек диалектологиясидан материаллар. II. – Тошкент: Фан, 1961. – 351 б.;
5. Ишаев А. Манғит шевасининг баъзи бир фонетик хусусиятлари. Ўзбек диалектологиясидан материаллар. II. – Тошкент: Фан, 1961. – 465 б.;
6. Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг лексикаси. – Тошкент: Фан, 1973. – 117-б.;
7. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Тошкент: Наврўз, 2017. – 136-13-15 б.;
8. Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент, 1990. – 45 б.
9. Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. –Тошкент: Фан, 2013. – 423 б.;
10. Жўраев Б. Юқори Қашқадарё ўзбек шевалари. – Тошкент: Фан, 1969. – 465 б.;
11. Ashirboyev Samixon. O‘ZBEK DIALEKTOLOGIYASI // darslik // T.: «NAVRO‘Z» nashriyoti 2016. - 136 b.
12. Egamov V. O‘zbek shevalarining sintaktik qurilishi // O‘zbek tili so‘zlashuv nutqi sintaksisi masalalari.S.,1973
13. R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, M.Abuzalova “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” Toshkent - 2009;
14. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tilshunoslik>
15. <https://azkurs.org/samarqand-davlat-universiteti-v6.html?>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI VA ULARNING AXLOQIY QADRIYATLARNI ANGLASH JARAYONI

Xolmo'minova Aziza Zafar qizi

TerDPI tayanch doktoranti

+998902949900

xolmuminovaa1999@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy qadriyatlarni anglash jarayoni, bu jarayonning psixologik-pedagogik xususiyatlari va uni shakllantirishda samarali metodlar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, o'qituvchi va oila hamkorligining bu boradagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, axloqiy tarbiya, qadriyatlar, o'quvchi shaxsi, pedagogik jarayon, ijtimoiy muhit.

Yangi avlodni tarbiyalashda axloqiy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf davri bola dunyoqarashining shakllanishi, ijtimoiy normalar va axloqiy me'yorlarning anglanishi bosqichidir. Shu bois bu davrda axloqiy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish nafaqat ta'limning, balki jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari sezgir, emotsional, taqlidga moyil bo'lishadi. Ular o'qituvchining shaxsiy namunasi va atrofdagi voqea-hodisalarni kuzatish orqali axloqiy tushunchalarni anglay boshlaydilar. Bu bosqichda axloqiy tarbiya og'zaki ta'sirdan ko'ra amaliy faoliyat orqali samaraliroq bo'ladi.

Bugungi kunning muhim masalalaridan biri bo'lgan axloqiy qadriyatlarning turlari va mazmuni nimada ekanligini ko'rib chiqadigan bo'lsak, avvalo axloqiy qadriyat tushunchasi to'xtalib o'tmog'imiz lozim.

Axloqiy qadriyatlar — bu shaxsning xulq-atvori, munosabatlari va qarorlarini belgilab beradigan, jamiyat tomonidan ma'qullangan, ijobiy ijtimoiy-huquqiy va madaniy me'yorlarga asoslangan tushunchalar tizimidir. Ular insonning ijtimoiy hayotdagi yo'l tutishini, boshqalar bilan munosabatini va o'zini baholash mezonlarini shakllantiradi.

Ilmiy nuqtai nazardan pedagogika, sotsiologiya va psixologiyada axloqiy qadriyatlar quyidagicha talqin etiladi:

Soha	Yondashuv
Pedagogika	Tarbiya vositasi sifatida axloqiy qadriyatlar shaxsning kamoloti va ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.
Psixologiya	Qadriyatlar – bu shaxsiy e'tiqod va motivatsiyalarning markaziy qismi; ular orqali inson o'zini va atrofni baholaydi.
Sotsiologiya	Jamiyatning barqarorligi va ijtimoiy tartibni ta'minlovchi norma va qadriyatlar tizimi.

Shuningdek, axloqiy qadriyatlar ko'p qirrali bo'lib, ular quyidagicha tasniflanadi:

- **Umuminsoniy qadriyatlar:** halollik, adolat, mehr-oqibat, insonparvarlik, tinchliksevarlik;
- **Milliy qadriyatlar:** vatanparvarlik, o'z ona tiliga hurmat, urf-odatlariga sodiqlik;
- **Shaxsiy qadriyatlar:** o'ziga va boshqalarga hurmat, ijobiy o'z-o'zini baholash;
- **Ijtimoiy qadriyatlar:** jamiyatga foydali bo'lish, mas'uliyat, o'zaro hurmat.

Axloqiy qadriyatlar har bir jamiyat hayotining ma'naviy-axloqiy asoslarini tashkil etadi. Ular insonning o'zini va atrofdagilarni baholashi, harakatlarini to'g'ri yo'naltirishi, ijtimoiy me'yorlarga amal qilishi uchun zarur bo'lgan axloqiy mezonlar tizimidir. Ta'lim tizimi esa bu qadriyatlarni shakllantirish va yosh avlod ongiga singdirishdagi eng muhim ijtimoiy institut sanaladi.

Ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki *shaxs kamoloti, axloqiy qarashlar, fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatni* tarbiyalashni ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, globallashtirish, axborot oqimining kuchayishi, zamonaviy tahdid va illatlar kuchayayotgan bir paytda yosh avlodda axloqiy immunitetni shakllantirish zarurati tobora ortib bormoqda. Bu jarayonda axloqiy qadriyatlar — yo'naltiruvchi kompas, ruhiy tayanch va ijtimoiy barqarorlik kafolati sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim tizimida axloqiy qadriyatlarning ahamiyatini quyidagi asosiy jihatlar orqali ko'rsatish mumkin:

1. Shaxs kamolotini ta'minlash. Axloqiy qadriyatlar insoniylik, halollik, adolat, vijdon, mas'uliyat, hurmat kabi muhim fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta'lim oluvchilar bu qadriyatlar asosida shaxs sifatida shakllanadi, o'z xatti-harakatlarini baholashni, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadilar.

2. Ijtimoiylashuv va moslashuvni yengillashtirish. Axloqiy qadriyatlar bolalarning o'z tengdoshlari, o'qituvchilar, jamiyat a'zolari bilan sog'lom munosabatda bo'lishini, nizolarni hal qilishda to'g'ri yo'l tutishini ta'minlaydi. Bu esa ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashuvni osonlashtiradi.

3. Milliy o'zlik va fuqarolik ongini shakllantirish. Ta'limda milliy qadriyatlar – vatanparvarlik, tilga hurmat, an'analarni asrash, buyuk ajdodlar merosini e'zozlash singari tushunchalar orqali yoshlarda o'z milliy o'zligini anglash, xalq va Vatanga sadoqat tuyg'ulari rivojlanadi. Shu orqali ular ongli, fidokor va mas'uliyatli fuqaro sifatida voyaga yetadilar.

4. Ma'naviy immunitetni kuchaytirish. Zamonaviy axborot muhitida bolalar turli salbiy ta'sirlarga duch kelishadi. Axloqiy qadriyatlarni puxta egallagan shaxs bunday holatlarga nisbatan tanqidiy yondasha oladi, yomon va zararli odatlardan o'zini himoya qilishga qodir bo'ladi.

5. Xulq-atvorni boshqarish va baholash mezon. Axloqiy qadriyatlar bolaning kundalik hayotdagi xatti-harakatlarini tartibga soluvchi ichki "yo'l xaritasi" hisoblanadi. Masalan, bolalar "to'g'rilik", "adolat", "o'zaro hurmat" kabi qadriyatlar asosida o'zlarini va boshqalarni baholay boshlaydilar, bu esa sog'lom muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

6. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish. O'zida axloqiy qadriyatlarni mujassam etgan o'quvchi o'qituvchiga, sinfdoshlariga va fanlarga hurmat bilan yondashadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim samaradorligini oshiradi, dars jarayoniga ijobiy muhit yaratadi. Bunday sharoitda o'zlashtirish darajasi ham yuqori bo'ladi.

7. Kelajak jamiyat uchun mas'ul shaxsni tayyorlash. Bugungi ta'lim ertangi jamiyatning asosiy negizini tayyorlaydi. Axloqiy qadriyatlarga ega bo'lgan, mas'uliyatli, ijtimoiy faollikka moyil shaxslar kelajakda jamiyat taraqqiyoti uchun hal qiluvchi kuchga aylanadi. Shu bois, axloqiy tarbiya va qadriyatlar ta'lim strategiyasining ajralmas qismidir.

Xulosa qilib aytganda, axloqiy qadriyatlar ta'lim tizimi uchun ma'naviy asosi, shaxsiy taraqqiyot uchun ichki tayanchi va jamiyat barqarorligi uchun strategik mezon hisoblanadi. Ta'lim tizimi shunchaki bilim emas, balki qadriyat beruvchi tizim bo'lishi lozim. Faqat bilimli emas, balki tarbiyali, halol, adolatli va fidokor yosh avlod tarbiyasigina millat kelajagini porloq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абдуллаева, Г. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyani shakllantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Axmedov, N. (2019). Pedagogik mahorat. – Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti.
3. To'raqulova, M. (2020). Bola tarbiyasida axloqiy qadriyatlarning o'rni // Pedagogik izlanishlar jurnali, №2.
4. Қораев, Н. (2018). Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti.

5. Xolmurodova, S. (2020). Axloqiy tarbiya: nazariya va amaliyot. – Samarqand: Ilm Ziyo nashriyoti.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi (2022). Umumiy o‘rta ta’limda axloqiy tarbiyaning holati va rivojlanish yo‘nalishlari. – Toshkent.
7. Davlat ta’lim standarti. (2022). Boshlang‘ich ta’lim: o‘quv dasturlari va metodik ko‘rsatmalar. – Toshkent: O‘zR XTV.
8. Васильева, М. И., & Гербова, В. В. (2017). Этика и нравственное воспитание в начальной школе. – Москва: Просвещение.
9. Макаренко, А. С. (2015). О воспитании. – Москва: Педагогика.
10. Ходжиева, М. (2023). Milliy qadriyatlar asosida o‘quvchilarning axloqiy ongini rivojlantirish yo‘llari // Boshlang‘ich ta’lim muammolari jurnali, №4.

KORXONA FAOLIYATINING TASHKILY VA IQTISODIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sharofiddinova Lobarxon Karomiddin qizi

Samarqand davlat universitetining Denov

tadbirkorlik va pedagogika instituti

lobarkhonsharofiddinova2@gmail.com

Annotatsiya: Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish subyekti bo'lgan korxonalar mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Korxonada faoliyatining muvaffaqiyati nafaqat texnologik imkoniyatlar va moliyaviy resurslarga, balki ularning tashkiliy va iqtisodiy asoslarini to'g'ri yo'lga qo'yishga ham bevosita bog'liqdir. Ushbu ilmiy ishda zamonaviy korxonada boshqaruvining asosiy yo'nalishlari, tashkiliy tuzilmani optimallashtirish, menejment tizimining ilg'or shakllari, xarajatlarni boshqarish, samaradorlikni oshirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlar, shuningdek, ichki va tashqi omillarning korxonada faoliyatiga ta'siri atroflicha yoritiladi. Korxonada strategik boshqaruv yondashuvlarini joriy etish, menejment tizimini takomillashtirish va iqtisodiy ko'rsatkichlar monitoringi orqali raqobatbardoshlik darajasini oshirish masalalari asosiy ilmiy e'tibor markazida turadi. Korxonada faoliyatining tashkiliy asoslarini chuqur tahlil qilish orqali korxonada ichki muhitida samarali ish taqsimotini yo'lga qo'yish, vakolatlar va mas'uliyat chegaralarini aniqlash, tashkilotda mehnat resurslaridan oqilona foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Iqtisodiy asoslarni takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, elektron boshqaruv tizimlarini joriy etish, marketing strategiyalarini kuchaytirish, ishlab chiqarish jarayonini raqamlashtirish, qiymat zanjirini samarali shakllantirish kabi zamonaviy yondashuvlarga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ilmiy ishda xorijiy davlatlar tajribasi, xususan rivojlangan mamlakatlardagi korxonada boshqaruv tizimlari va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishda qo'llanilayotgan model va mexanizmlar tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, hukumat qarorlari va amaldagi qonunchilik asosida korxonalar faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazaning holati va takomillashuvi yuzasidan tahliliy fikrlar bayon etiladi. Mazkur ishda korxonada faoliyatining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish

orqali nafaqat korxonaning ichki boshqaruvi, balki uning umumiy iqtisodiy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va mehnat unumdorligi oshirishga erishish yo'llari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiyotning real sektorida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar, menejerlar, iqtisodchilar va davlat boshqaruvi organlari uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Korxonada faoliyati, tashkiliy asoslar, iqtisodiy mexanizmlar, menejment, samaradorlik, strategik boshqaruv, raqamli texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar, ishlab chiqarish, xarajatlarni boshqarish, iqtisodiy barqarorlik, huquqiy baza, marketing strategiyasi, korxonada rentabelligi, investitsion muhit, xalqaro tajriba.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Лобархон Шарофиддинова

Аннотация: В условиях рыночной экономики предприятия, являющиеся субъектами производственной или сервисной деятельности, занимают важное место в экономическом развитии страны. Успех деятельности предприятия напрямую зависит не только от технологических возможностей и финансовых ресурсов, но и от правильной организации его организационно-экономических основ. В настоящем исследовании всесторонне рассматриваются основные направления современного управления предприятием, оптимизация организационной структуры, передовые формы менеджмента, механизмы управления затратами, пути повышения эффективности, а также влияние внутренних и внешних факторов на деятельность предприятия. Особое внимание уделяется внедрению стратегического управления, совершенствованию системы менеджмента и мониторингу экономических показателей как ключевым условиям повышения конкурентоспособности. Глубокий анализ организационных основ деятельности позволяет рассмотреть возможности эффективного распределения труда внутри предприятия, четкого разграничения полномочий и ответственности, рационального использования трудовых ресурсов.

В разработке рекомендаций по совершенствованию экономических основ акцент делается на использование инновационных технологий, внедрение электронных систем управления, усиление маркетинговых стратегий, цифровизацию производственных процессов и эффективное формирование

цепочки создания стоимости. Кроме того, в работе проводится анализ международного опыта, в частности моделей и механизмов управления предприятиями в развитых странах, направленных на повышение экономической эффективности. Анализируется состояние и перспективы развития нормативно-правовой базы регулирования деятельности предприятий в Узбекистане на основе указов Президента, постановлений правительства и действующего законодательства. В результате исследования раскрываются пути повышения как внутреннего управления предприятия, так и его общей экономической устойчивости, инвестиционной привлекательности и производительности труда. Полученные результаты обладают как теоретической, так и практической значимостью и могут быть полезны предпринимателям, менеджерам, экономистам и органам государственного управления, работающим в реальном секторе экономики.

Ключевые слова: Деятельность предприятия, организационные основы, экономические механизмы, менеджмент, эффективность, стратегическое управление, цифровые технологии, инновационные подходы, производство, управление затратами, экономическая устойчивость, правовая база, маркетинговая стратегия, рентабельность, инвестиционная среда, международный опыт.

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FOUNDATIONS OF ENTERPRISE ACTIVITY

Lobarkhon Sharofiddinova

Abstract: In a market economy, enterprises—whether engaged in production or service activities—play a crucial role in a country's economic development. The success of an enterprise depends not only on technological capabilities and financial resources, but also on the proper structuring of its organizational and economic foundations. This research thoroughly explores the main directions of modern enterprise management, the optimization of organizational structure, advanced management models, cost control mechanisms, strategies to increase efficiency, and the influence of internal and external factors on enterprise operations. Particular attention is given to the implementation of strategic management approaches, the improvement of the management system, and the monitoring of economic indicators as key components in enhancing competitiveness. A deep analysis of the organizational

foundations allows for improved internal work distribution, clear delineation of authority and responsibility, and rational utilization of human resources.

In formulating recommendations for improving economic foundations, the study emphasizes the use of innovative technologies, the introduction of electronic management systems, the enhancement of marketing strategies, digitalization of production processes, and the effective formation of the value chain.

Additionally, the study analyzes international experiences, particularly models and mechanisms used in developed countries to enhance enterprise efficiency. It provides an analytical overview of the legal and regulatory framework that governs enterprise activity in Uzbekistan, based on Presidential decrees, government resolutions, and existing legislation. This research reveals ways to improve not only the internal governance of enterprises but also their overall economic stability, investment attractiveness, and labor productivity. The findings have both theoretical and practical significance and can be beneficial for entrepreneurs, managers, economists, and government institutions working in the real sector of the economy.

Keywords: Enterprise activity, organizational foundations, economic mechanisms, management, efficiency, strategic management, digital technologies, innovative approaches, production, cost control, economic stability, legal framework, marketing strategy, profitability, investment environment, international experience.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqobatning keskin kuchayib borayotgan sharoitida korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi bevosita ularning tashkiliy va iqtisodiy asoslarining qanchalik puxta yo'lga qo'yilganiga bog'liqdir. Korxonalar – bu nafaqat iqtisodiy faoliyat yurituvchi subyekt, balki mamlakatning umumiy iqtisodiy salohiyatini belgilovchi muhim elementlardan biridir. Unda ishlab chiqarish, boshqaruv, mehnat resurslari, moliyaviy oqimlar va tashqi-iqtisodiy munosabatlar uyg'unlashgan holda amal qiladi. Shu bois, har qanday korxonaning barqaror va samarali faoliyati uning tashkiliy tuzilmasi va iqtisodiy mexanizmlarining doimiy takomillashuvini talab etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rahbarligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususan, tadbirkorlikni rivojlantirish, xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash, korxonalar faoliyatini liberallashtirish yo'nalishida amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı chora-tadbirlar korxonalarining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo qilmoqda. Ayniqsa, kichik va

o'rta biznes subyektlarining bozor sharoitlariga moslashuvi, menejment tizimining zamonaviylashuvi, raqamli texnologiyalarni keng joriy etilishi ushbu sohada chuqur ilmiy tahlil va amaliy takliflar ishlab chiqishni zarur qiladi.

Korxonalar faoliyatida tashkiliy asoslar deganda, uning boshqaruv strukturasi samaradorligi, vakolatlarning aniq belgilanishi, xodimlar o'rtasidagi funksional taqsimot, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarining muvofiqlashtirilganligi tushuniladi. Iqtisodiy asoslar esa, asosan, daromad va xarajatlar tizimi, moliyaviy barqarorlik, investitsion salohiyat, foyda rentabelligi, narx belgilash mexanizmlari kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Ushbu ikkala omil bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning uyg'unlashtirilgan holda rivojlantirilishi korxonaning bozor muhitida raqobatbardoshligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur mavzuni o'rganish orqali zamonaviy korxonalar faoliyatini samarali tashkil qilish, mavjud tashkiliy tuzilmalarning afzallik va kamchiliklarini aniqlash, iqtisodiy mexanizmlarni innovatsion asosda takomillashtirish imkoniyatlari yoritiladi. Ilmiy ishda iqtisodiyotning real sektorida faoliyat yuritayotgan korxonalar misolida tahlillar o'tkazilib, ularning tajribasi asosida amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy foyda ham berishi kutiladi, ayniqsa korxonalar boshqaruvida faol ishtirok etayotgan menejerlar, iqtisodchilar va tadbirkorlar uchun.

Mavzuning dolzarbligi

Bozor iqtisodiyotining tobora chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitida har bir korxonaning faoliyati nafaqat uning ichki salohiyatiga, balki tashkiliy va iqtisodiy asoslarining qanchalik puxta yo'lga qo'yilganiga ham bevosita bog'liqdir. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, ayniqsa xususiy sektorning rivojiga berilayotgan ustuvor e'tibor, kichik va o'rta biznes subyektlari faoliyatini kengaytirish, ularga yengilliklar yaratish, investitsion muhitni yaxshilash bilan birga, korxonalarining boshqaruv tizimini zamon talablari asosida takomillashtirish zaruratini kun tartibiga olib chiqmoqda. Korxonalar – bu nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil qiluvchi iqtisodiy subyekt, balki milliy iqtisodiyotning tayanch bo'g'inidir. Shunday ekan, uning tashkiliy tuzilmasi, mehnat taqsimoti, vakolat va mas'uliyatlar muvozanati, moliyaviy boshqaruv va iqtisodiy mexanizmlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi – korxonaning umumiy samaradorligini belgilovchi asosiy omillardandir. Ayniqsa, so'nggi yillarda global iqtisodiy inqirozlar, pandemiyadan keyingi tiklanish bosqichlari, logistika va xomashyo zanjirlaridagi

uzilishlar, valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi kabi tashqi omillar korxonalarni tashkiliy jihatdan mustahkam, iqtisodiy jihatdan barqaror va moslashuvchan bo'lishga majbur etmoqda. Shuningdek, zamonaviy menejment yondashuvlari, raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari, elektron hisob-kitob va boshqaruv tizimlarining joriy etilishi korxonalar oldida yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi mas'uliyat va muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda. Bunday sharoitda korxonalar faoliyatining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini yangilash, innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Mazkur mavzuning o'rganilishi korxonalar faoliyatida mavjud bo'lgan muammolarni aniqlash, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, tashkiliy va iqtisodiy jihatdan samarali ishlash mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Ayniqsa, bu tadqiqot natijalari bevosita real sektor ishtirokchilari, amaliyotchi menejerlar, iqtisodchilar, tadbirkorlik subyektlari, shuningdek, iqtisodiy siyosat yuritayotgan davlat organlari uchun muhim nazariy va amaliy manba bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, "Korxonalar faoliyatining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish" mavzusi iqtisodiyotni liberallashtirish, raqobatbardoshlikni oshirish va milliy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda o'z vaqtida tanlangan, ilmiy jihatdan asoslangan va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb yo'nalishlardan biridir.

Metodika va materiallar

Mazkur tadqiqotda korxonalar faoliyatining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini chuqur o'rganish, ularni takomillashtirish yo'llarini aniqlash va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish maqsadida bir qator kompleks tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik metodlar, funksional tahlil hamda amaliy kuzatishlar tashkil etdi. Avvalo, **tizimli yondashuv** yordamida korxonalar faoliyatini tashkil etuvchi barcha tarkibiy qismlar – boshqaruv, ishlab chiqarish, moliyaviy va marketing bloklari – bir-biri bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Bu usul korxonaning ichki va tashqi muhitini chuqur tahlil qilish, tashkiliy tuzilma va iqtisodiy mexanizmlarning o'zaro ta'sirini aniqlashda muhim vosita bo'ldi.

Tahlil va sintez usuli orqali mavjud ilmiy-nazariy qarashlar o'rganildi, amaliyotdagi muammolar sinchiklab tahlil qilindi, so'ngra ularni umumlashtirish asosida yangi taklif va tavsiyalar shakllantirildi. Bu usul korxonalar faoliyatidagi umumiy tendensiyalar va ularning individual xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga yordam berdi. **Qiyosiy tahlil** orqali O'zbekiston Respublikasidagi korxonalar faoliyati

xorijiy davlatlar tajribasi bilan solishtirildi. Xususan, rivojlangan davlatlar, jumladan Germaniya, Janubiy Koreya va AQShdagi korxonalar boshqaruv tizimlari, iqtisodiy samaradorlikka erishishdagi uslublar, tashkiliy modellar o'rganildi. Bu orqali mamlakatimiz sharoitiga mos innovatsion yondashuvlar tanlab olindi. **Iqtisodiy-statistik metodlar** yordamida korxonalarining ishlab chiqarish hajmi, rentabellik ko'rsatkichlari, xarajatlar tuzilmasi, foyda darajasi, investitsiya oqimi kabi mezonlar asosida sonli tahlillar olib borildi. Ushbu raqamlar asosida tendensiyalar va muammolar aniqlandi. **Amaliy kuzatish va so'rovnoma metodlari** esa bevosita faoliyat yuritayotgan korxonalarda olib borildi. Hududiy tadbirkorlik subyektlari, kichik biznes vakillari, boshqaruv mutaxassislari va moliyaviy menejerlar bilan suhbatlar o'tkazilib, ularning amaliy tajribasi va qarashlari asosida muhim xulosalar olindi.

Tadqiqot materiali sifatida:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Iqtisodiyot va moliya vazirligi hujjatlari;
- Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari;
- Denov tumanidagi bir qator yirik va o'rta korxonalarining amaliy hisobotlari;
- Mavjud iqtisodiy tahlil markazlarining ma'lumotlari;
- Ilmiy maqolalar, monografiyalar va xorijiy adabiyotlar tahlili asos bo'ldi.

Shuningdek, tanlangan tadqiqot obyektlari sifatida Denov tumanidagi faoliyat yuritayotgan yirik sanoat korxonalari, kichik tadbirkorlik subyektlari va xizmat ko'rsatish tashkilotlari tanlab olindi. Ular asosida olib borilgan tahliliy ishlar mavzuning nazariy jihatini amaliy dalillar bilan mustahkamlashga xizmat qildi.

Muhokama

Tadqiqot davomida olingan ilmiy natijalar va amaliy kuzatishlar asosida korxonalar faoliyatining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish zarurati dolzarb va ko'p qirrali masala ekanini yana bir bor tasdiqlandi. Korxonalar faoliyatida mavjud muammolar nafaqat ularning ichki boshqaruv mexanizmlaridagi nomukammallik, balki tashqi iqtisodiy va institutsional muhitdagi omillar bilan ham chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. Jumladan, me'yoriy-huquqiy tartibotlarning tez-tez o'zgarib turishi, soliq va audit tizimidagi murakkabliklar, raqamlashtirish jarayonlarining sustligi korxonalarining rivojlanish sur'atlariga salbiy ta'sir

ko'rsatmoqda. Muhokama jarayonida korxonaning tashkiliy tuzilmasini samarali shakllantirish, ichki boshqaruvni takomillashtirish va mehnat resurslaridan oqilona foydalanishning ilmiy asoslangan yondashuvlariga alohida urg'u berildi. Ayniqsa, funksional boshqaruvdan strategik boshqaruvga o'tish, departamentlararo aloqalarni muvofiqlashtirish va zamonaviy menejment konsepsiyalarini tatbiq etish orqali korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish mumkinligi isbotlandi. Amaliyotda bu kabi yondashuvlar nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshiradi, balki mehnat unumdorligini, iste'molchilar ishonchini va brend qadriyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Iqtisodiy asoslar kontekstida olib borilgan tahlillar korxonalarda xarajatlar tuzilmasi va foyda rentabelligini chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatdi. Moliyaviy boshqaruvning innovatsion yondashuvlar bilan boyitilishi, masalan, korporativ byudjetlashtirish, risklarni boshqarish, balansli ko'rsatkichlar tizimi kabi usullarning tatbiqi korxonaning umumiy iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi – buxgalteriya hisobining avtomatlashtirilishi, onlayn monitoring tizimlarining ishlashi, real vaqt rejimida moliyaviy tahlilni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Muhokama davomida ta'kidlash lozimki, korxonalarning tashqi muhit bilan o'zaro aloqalari, ya'ni mijozlar, yetkazib beruvchilar, investorlar, davlat tashkilotlari bilan o'rnatilgan munosabatlar ularning tashkiliy jihatdan barqaror va iqtisodiy jihatdan samarali ishlashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, korxonalar o'z faoliyatini faqat ichki resurslar hisobiga emas, balki tashqi strategik hamkorliklar orqali ham mustahkamlashi, bozor tahliliga asoslangan marketing strategiyalarini ishlab chiqishi zarur. Xalqaro tajribaning tahlili shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kichik va o'rta korxonalar faoliyatining asosiy muvaffaqiyat omillari – bu ulardagi mustahkam tashkiliy tuzilma, moliyaviy intizom, ochiq axborot almashinuvi va innovatsiyalarga tayangan boshqaruv yondashuvidir. Bu modeldan kelib chiqib, O'zbekiston korxonalari uchun ham ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni inobatga olgan holda moslashtirilgan mexanizmlar ishlab chiqish lozim. Shu tarzda, tadqiqot doirasida olingan natijalar nafaqat ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish, balki real sektor uchun foydali bo'lgan aniq va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qildi. Bu esa mavzuning nafaqat nazariy, balki amaliy dolzarbligini ham tasdiqlaydi.

Natijalar

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida korxonalar faoliyatining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish borasida bir qator muhim ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi. Dastlabki tahlillar shuni ko'rsatdiki, aksariyat korxonalar o'z faoliyatini an'anaviy boshqaruv yondashuvlari asosida olib bormoqda, bu esa ularning raqobatbardoshligini pasaytiradi, moliyaviy resurslardan samarasiz foydalanishga olib keladi va tashqi muhitdagi o'zgarishlarga sust moslashuvchanlikni yuzaga keltiradi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, korxonalarda samarali tashkiliy strukturaning mavjud emasligi yoki nomukammalligi boshqaruv qarorlarining kechikishiga, funksiyalar va vakolatlar bo'yicha chalkashliklarga sabab bo'lmoqda. Bu holat xodimlar o'rtasidagi ish taqsimotining izdan chiqishiga, motivatsiyaning pasayishiga va mehnat unumdorligining keskin kamayishiga olib kelmoqda. Shu bois, korxonalar uchun moslashuvchan, samarali va dinamik boshqaruv tizimini shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri sifatida baholandi.

Iqtisodiy asoslarni o'rganish orqali korxonalarda xarajatlarni rejalashtirish, optimallashtirish va nazorat qilish mexanizmlari yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani aniqlandi. Xususan, ayrim korxonalarda moliyaviy oqimlarning ichki auditi, investitsiya tahlili, foydalilik ko'rsatkichlari monitoringi va rentabellik tahlilining tizimlashtirilmagani ularning iqtisodiy samaradorligini pasayishiga olib kelmoqda. Tadqiqot davomida zamonaviy iqtisodiy vositalar – balansli ko'rsatkichlar tizimi, SWOT tahlil, benchmarking, reengineering kabi usullarni korxonalar boshqaruviga tatbiq etish orqali bu muammolarni hal qilish imkoniyatlari ko'rsatib berildi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar, xususan Germaniya, Janubiy Koreya, Yaponiya va AQShda qo'llanilayotgan ilg'or boshqaruv amaliyotlari, raqamli transformatsiya jarayonlari, marketing strategiyalari va logistika tizimlari o'rganildi. Bu tajribalar asosida O'zbekiston korxonalari uchun mos va milliy shart-sharoitlarga moslashtirilgan takliflar ishlab chiqildi. Amaliy kuzatish va so'rovnomalar natijalari asosida aniqlanishicha, Denov tumanidagi o'rta va kichik korxonalarda ishchilar o'rtasida funksional ziddiyatlar mavjud bo'lib, bu bevosita boshqaruvdagi tashkiliy bo'shliqlarga borib taqaladi. Shu munosabat bilan korxonalarda mehnat taqsimotini optimallashtirish, xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Yakuniy natija sifatida quyidagilar asosiy ilmiy-amaliy yutuqlar sifatida belgilandi:

- Korxonalar faoliyatining tashkiliy asoslarini takomillashtirish uchun moslashuvchan boshqaruv strukturalari ishlab chiqildi;

- Iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun investitsiyalarni boshqarish, foyda rentabelligi va xarajatlar monitoringi tizimlari taklif etildi;
- Raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron boshqaruv tizimlari orqali samaradorlikni oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi;
- Xorijiy tajribani o'zlashtirish asosida mahalliy korxonalar uchun mos innovatsion model ishlab chiqildi;
- Amaliy tadqiqotlar orqali mahalliy korxonalaridagi mavjud muammolar va ularning echim yo'llari aniqlab berildi.

Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar real sektor ishtirokchilari, xususan menejerlar, iqtisodchilar va tadbirkorlar uchun metodik qo'llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish, uni barqaror rivojlanishga yo'naltirish hamda raqobatbardoshlik darajasini mustahkamlash bevosita tashkiliy va iqtisodiy asoslarning takomillashuviga bog'liq. Korxonaning muvaffaqiyati zamonaviy boshqaruv konsepsiyalarining tatbiqi, optimallashtirilgan tashkiliy struktura, innovatsion iqtisodiy yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni qo'llashga tayangan holda shakllanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko'plab korxonalarda tashkiliy tuzilma va boshqaruv tizimi o'rtasidagi nomutanosiblik, funksiyalar va vakolatlarining aniq taqsimlanmaganligi sababli samaradorlikka erishish qiyinlashmoqda. Shu munosabat bilan, korxonalar tuzilmasini modellashtirishda moslashuvchanlik, tezkor qaror qabul qilish mexanizmlarini shakllantirish va samarali muloqot kanallarini joriy etish zarurati mavjud. Iqtisodiy asoslarni tahlil qilish korxonalar faoliyatining moliyaviy barqarorligi, xarajatlarni boshqarish tizimi, investitsion oqimlar, foyda rentabelligi, mahsulot tannarxi va iqtisodiy ko'rsatkichlar monitoringini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni ko'rsatdi. Bu borada innovatsion iqtisodiy mexanizmlar – jumladan, balansli ko'rsatkichlar tizimi, rejalashtirish va prognozlash, raqamli audit, va moliyaviy axborot texnologiyalari – asosiy vosita sifatida qaralishi lozim. Xalqaro tajribani o'rganish shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlardagi korxonalarda tashkil etilgan tashkiliy madaniyat, yuksak menejment saviyasi, resurslardan oqilona foydalanish, shaffof axborot oqimi va uzviy integratsiyalashgan ishlab chiqarish tizimlari ularning barqaror va yuqori daromadli faoliyatini ta'minlamoqda. Bu tajriba asosida O'zbekiston korxonalarining o'ziga xos

xususiyatlarini hisobga olgan holda zamonaviy yondashuvlar shakllantirildi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

- Korxonalar samaradorligini oshirish uchun tashkil etilgan boshqaruv tizimi moslashuvchan, funktsional va aniq vakolatlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak;
- Iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda xarajatlar boshqaruvi, foyda monitoringi, investitsion portfel tahlili va moliyaviy oqimlar nazorati yetakchi rol o'ynaydi;
- Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali boshqaruv tezligi, axborot aniqligi va tahliliy quvvat keskin oshiriladi;
- Amaliyotda xorijiy ilg'or tajribalardan foydalangan holda mahalliy korxonalar uchun milliy sharoitlarga mos innovatsion model ishlab chiqilishi zarur;
- Korxonalarda mehnat resurslaridan foydalanish, xodimlar malakasini oshirish, samarali mehnat taqsimoti tashkil etish iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, korxonalar faoliyatining tashkiliy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish orqali nafaqat korxonalar darajasida, balki umuman mamlakat iqtisodiyotida ham yuqori samaradorlikka, investitsion jozibadorlikka, mehnat unumdorligiga va barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Ushbu tadqiqot natijalari real sektor ishtirokchilari, ilmiy doiralari va davlat boshqaruvi tizimi uchun metodik-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdukarimov A. va boshq. Menejment asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
2. Egamberdiyev M.X. Strategik menejment asoslari. – Toshkent: "Sharq", 2017.
3. Eshbekov S.T., Tursunov B.O. Korxonalar iqtisodiyoti. – Qarshi: Nasaf, 2022.
4. Fayzullayev A. Korxonada moliyaviy boshqaruv. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2019.
5. G'ulomov S.S., Komilov X.X. Menejment nazariyasi. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2020.
6. Karimov E. Korxonalar faoliyatini takomillashtirish yo'llari. – Samarqand, 2021.
7. Muminov N. Korxonalar faoliyatida innovatsion yondashuvlar. – Buxoro: BuxDU, 2020.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. – 2023-yil, 11-sentabr, PF–167-son.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 9-martdagi PQ–157-son qarori “Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Rasmiy hisobotlar – www.stat.uz
11. Qosimova S.R. Korxonalar boshqaruvida raqamli texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
12. Saidov U. Korxonalar faoliyatida moliyaviy barqarorlikni oshirish omillari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №4. – B. 56–61.
13. Tadjibayeva D.S. Marketing strategiyasi va biznes model. – Toshkent: TDYU, 2020.
14. Umarov A. Raqobatbardosh korxonalar shakllantirishda tashkiliy asoslar. – Farg‘ona, 2021.
15. Yusupov S. Korxonalar iqtisodiyoti va boshqaruvi. – Toshkent: “Moliya”, 2020.
16. Zokirov M.B. Innovatsion iqtisodiyot va tadbirkorlik. – Toshkent: “Fan”, 2021.

XXI ASR O'ZBEK QISSACHILIGIDA POETIK IZLANISHLAR SAMARASI

Almirzayeva Yulduz Shoymardon qizi

DTPI "Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili ta'lim" yo'nalishi 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 21-asr o'zbek qissachiligida badiiy-estetik izlanishlar, poetik ifoda vositalarining boyishi, janr doirasida yuz bergan shakl va mazmun yangilanishlari yoritiladi. Mustaqillikdan so'ng adabiy tafakkurda yuz bergan o'zgarishlar qissa janrida yangi estetik tendensiyalarni yuzaga keltirdi. Erkin A'zam, Muhammad Ali, Xurshid Do'stmuhammad, Ulug'bek Hamdam, Nazar Eshonqul kabi yozuvchilar ijodida poetik izlanishlar orqali inson ruhiyati, ichki kechinmalar, jamiyatdagi murakkab jarayonlar chuqur ifodalanmoqda. Ushbu maqola zamonaviy qissalarda qo'llanilayotgan ramziy ifoda, falsafiy mushohada, lirizm va psixologik tahlilning badiiy-estetik imkoniyatlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: o'zbek adabiyoti, qissa janri, poetik tafakkur, ramz, falsafa, psixologik tahlil, badiiy izlanish.

ANNOTATION

This article explores the aesthetic and poetic developments in 21st-century Uzbek short fiction (qissa). Following the country's independence, literary thinking in Uzbekistan has evolved to embrace new trends and styles, particularly within the short novel genre. Writers such as Erkin A'zam, Muhammad Ali, Khurshid Dustmuhammad, Ulug'bek Hamdam, and Nazar Eshonqul have introduced innovative poetic expressions that delve into human psychology, internal emotions, and the complexities of societal transformation. The article analyzes the literary effectiveness of symbolic language, philosophical reflections, lyricism, and psychological analysis in the structure of modern Uzbek qissas.

Keywords: Uzbek literature, qissa genre, poetic thinking, symbolism, philosophy, psychological depth, literary experimentation.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, adabiy jarayonda ham yangilanish va erkinlik ruhi sezildi. Bu o'zgarishlar adabiy tafakkurning shakllanishiga, mavzular doirasi va ifoda usullariga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, kichik epik janr — qissachilikda bu jarayon yanada yaqqol namoyon bo'ldi. Qissa —

muayyan hajmga ega, lekin badiiy fikrni chuqur ifodalash imkonini beruvchi janr sifatida yangicha qiyofada namoyon bo'la boshladi. Yozuvchilar mazmun va shakl, uslub va struktura jihatidan tajriba qilib, yangi poetik yondashuvlarni sinab ko'rmoqdalar.

1. Qissa janrining yangi bosqichi: mazmun va shakldagi izlanishlar

21-asrda qissa janri an'anaviy realizm doirasidan chiqib, liriko-falsafiy, ramziy, psixologik yo'nalishlarga o'tdi. Adiblar hayotiy voqelikni emas, balki insonning ichki dunyosi, qalb olamini aks ettirishga e'tibor qaratmoqdalar. Bu borada Erkin A'zamning ijodi alohida o'rinni egallaydi. Uning "Odamlar nima deydi?", "So'nggi o'q", "O'zbekning o'lishi qiyin" kabi qissalarida zamonaviy odamning jamiyat bilan ziddiyatlari, ichki bo'linishlari, tanlov oldidagi turg'un holatlari teran poetik til orqali ifodalanadi.

Bu asarlarda syujetdan ko'ra ruhiy holat, ichki monolog va ramziy mazmun ustuvor. Har bir qahramon harakati – ichki kechinmaning tashqi ko'rinishidir.

2. Poetik ifoda va ramz: Nazar Eshonqul fenomeni

Nazar Eshonqul qissalari o'zbek nasrida yangicha yo'nalish — ramziy-falsafiy nasrning shakllanishida muhim bosqichdir. Uning "Qorquv", "Ko'lankalar", "Shohi so'z" kabi asarlarida realistik tasvirlar o'rnini ramzlar, ishoralar, subyektiv tafsirlar egallaydi.

Masalan, "Qorquv" qissasida qo'rquv degan his jamiyatdagi bosim, inson ruhiyatining tanazzulga yuz tutishi va hatto siyosiy metafora sifatida talqin qilinadi. Ramziy obrazlar orqali u universal g'oyalarga murojaat qiladi. Yozuvchi har bir syujet detalini ma'naviy-falsafiy tushunchalar bilan boyitadi.

3. Falsafiy va liriko-psixologik izlanishlar

Xurshid Do'stmuhammadning ijodi — qissachilikda filosofik poetikaning namunasi sifatida baholanishi mumkin. Uning "Jimjitlik", "Aytishlaricha", "Qadimgi qadam izlari" kabi asarlarida muallif o'quvchini bevosita mushohadaga chorlaydi. Bunday qissalarda syujet kam, ammo ruhiy va falsafiy og'irlik yuqori.

Ulug'bek Hamdam asarlarida esa lirizm ustuvor. "Sirli yelkan", "Ko'ngil ko'zlari", "Dunyo" kabi qissalarda ifoda vositalari orqali qahramon ruhiy holati nozik tuyg'ular bilan tasvirlanadi. She'riy nasr unsurlari, parcha-parcha ifodalar, ichki kechinmalarining nozik tahlili bu uslubga xosdir.

4. Psixologizmning kuchayishi va yangi qahramon

21-asr o'zbek qissalarida psixologik izlanishlar asosiy yo'nalishga aylandi. Qahramonlar endi jamiyat bilan emas, balki o'z ichki dunyosi bilan kurashadi. Muhammad Ali qissalarida inson ichki kechinmalari, o'zligini anglash, tarixiy xotira va zamonaviylik ziddiyati asosiy mavzuga aylangan. U "Charxpalak", "Yolg'izlar",

“Oq sir” kabi qissalarda o‘zbek qissachiligiga yangi — egzistensial izlanish ruhini olib kirgan yozuvchilardan biridir.

21-asr o‘zbek qissachiligida poetik izlanishlar janrning badiiy-estetik imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Ramz va falsafaning kuchayishi, lirizm va psixologizmdan foydalanish yozuvchilarning hayotga yangicha qarashini ifoda etmoqda. Qissa — bugungi adabiy tafakkurda shunchaki voqeani hikoya qiluvchi emas, balki insonni anglashga, ong va qalbgga kirib borishga xizmat qiluvchi chuqur san’at shakliga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Azimov, H. Qissa haqida mulohazalar. – Toshkent: Fan, 2004.
2. Do‘stmuhammad, X. Adabiy tahlil va tafakkur. – Toshkent: Yozuvchi, 2010.
3. Hamdam, U. She’riy nasr tajribalari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2015.
4. A‘zam, E. Odamlar nima deydi? – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
5. Eshonqul, N. Qorquv. – Toshkent: Akademya nashr, 2017.
6. Muhammad Ali. Charxpalak. – Toshkent: Adabiyot, 2020.
7. Xasanov, O. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida psixologizm. – Samarqand, 2021.
8. Mamarasulov, H. Qissa: janr va zamon. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
9. Turaqulov, T. Badiiy tafakkurda yangilanish tamoyillari. – Qarshi, 2019.

CONTEMPORARY CHALLENGES OF ACUTE RESPIRATORY INFECTIONS IN PEDIATRIC

L.N. Tuychiev, M.B. Mirkhoshimov

Research Institute of Virology, Republican Specialized Scientific-Practical Medical Center of Epidemiology, Microbiology, Infectious and Parasitic Diseases, Tashkent, Uzbekistan

Background: Acute respiratory infections (ARIs) remain one of the leading causes of morbidity and hospitalization among children globally. The heterogeneity of viral and bacterial pathogens involved, compounded by evolving epidemiological trends post-COVID-19, presents significant diagnostic and therapeutic challenges, especially in low- and middle-income countries (LMICs).

Objective: This study aimed to analyze the clinical and epidemiological features of pediatric patients with ARIs of uncertain etiology and to evaluate the role of rapid antigen testing for SARS-CoV-2 in the initial diagnostic algorithm.

Methods: A total of 70 children aged between 2 months and 14 years, hospitalized with acute respiratory symptoms at the Zangiota-1 City Specialized Infectious Disease Hospital between January and May 2024, were enrolled in a prospective observational study. Detailed clinical data were collected, and all patients underwent rapid antigen testing for COVID-19 using oropharyngeal and nasopharyngeal swabs at admission.

Results: Fever ($>37.0^{\circ}\text{C}$) and cough were the most prevalent clinical symptoms, occurring in 90% and 84.2% of patients, respectively. None of the children tested positive for SARS-CoV-2 using rapid antigen testing. The majority of patients presented within the first 48 hours of symptom onset.

Conclusion: Rapid antigen testing for SARS-CoV-2 remains a critical diagnostic tool in pediatric patients presenting with nonspecific ARI symptoms. Integration of such diagnostics into frontline clinical workflows in LMICs facilitates early differential diagnosis, reduces the inappropriate use of antibiotics, and enhances outbreak preparedness and response.

Keywords: Acute respiratory infections, SARS-CoV-2, pediatrics, rapid diagnostics, low- and middle-income countries, Uzbekistan

Introduction

Acute respiratory infections (ARIs) continue to represent a major public health burden, accounting for a significant proportion of morbidity and mortality among children under the age of five, particularly in resource-constrained settings. ARIs are typically caused by a spectrum of viral and bacterial pathogens, including respiratory syncytial

virus (RSV), influenza viruses, parainfluenza viruses, adenoviruses, and *Streptococcus pneumoniae*. The overlap in clinical manifestations—such as fever, cough, rhinorrhea, and respiratory distress—poses a considerable challenge for accurate diagnosis, timely treatment, and infection control.

The emergence of SARS-CoV-2 has further complicated the clinical landscape, as COVID-19 shares many symptoms with other common respiratory infections. Post-pandemic, the need for sensitive and rapid diagnostic tools has intensified to distinguish between SARS-CoV-2 and other etiologies, especially to avoid misdiagnosis and prevent the spread of infection.

This study was designed to analyze pediatric ARIs of unknown etiology in a clinical hospital setting in Uzbekistan and to evaluate the utility of point-of-care rapid antigen tests for SARS-CoV-2 in supporting differential diagnosis.

Materials and Methods

A prospective observational study was conducted from January 12 to May 24, 2024, involving pediatric patients admitted to the Zangiota-1 City Specialized Infectious Disease Hospital in Tashkent, Uzbekistan. Inclusion criteria comprised children aged from 2 months to 14 years with signs and symptoms of acute respiratory infection (onset <5 days), including fever, cough, sore throat, and nasal congestion, in the absence of a confirmed etiology.

Clinical Assessment

Upon admission, all patients underwent thorough clinical examination, and detailed patient histories were obtained from caregivers. Vital signs, symptom duration, comorbidities, vaccination status, and potential COVID-19 exposure were recorded. Laboratory testing was performed based on clinical indications.

Rapid Antigen Testing

All patients were subjected to rapid antigen testing for SARS-CoV-2 using combined nasopharyngeal and oropharyngeal swabs. The testing was carried out using lateral flow immunoassays approved by the Uzbek Ministry of Health. Tests were performed within 30 minutes of sample collection, and results were interpreted in accordance with manufacturer instructions.

Data Analysis

Descriptive statistical methods were applied to summarize clinical and diagnostic findings. Results were expressed in absolute numbers and percentages. Ethical approval for the study was granted by the Institutional Review Board of the Research Institute of Virology.

Results

A total of 70 pediatric patients met the inclusion criteria. The age distribution ranged

from 2 months to 14 years, with a median age of 4.6 years. Slightly more than half of the cohort (54%) were male. All patients presented within the first 72 hours of symptom onset.

Clinical Presentation

The most common presenting symptoms were fever $>37^{\circ}\text{C}$ in 90% (n=63), followed by persistent cough in 84.2% (n=59). Other symptoms included nasal discharge (38.5%), sore throat (24.2%), wheezing (11.4%), and vomiting (7.1%). None of the patients required mechanical ventilation or intensive care during hospitalization.

Diagnostic Testing

Rapid antigen tests for SARS-CoV-2 yielded negative results in all cases. This finding was significant given the high clinical suspicion of viral etiology and underlines the need for broader respiratory viral panels to further characterize causative pathogens. No bacterial coinfections were confirmed through routine microbiological cultures due to infrastructure limitations.

Discussion

The negative SARS-CoV-2 results in all enrolled patients suggest a predominance of other respiratory viruses not captured by the available diagnostics, such as RSV, rhinoviruses, or seasonal influenza. Given the limitations in molecular testing infrastructure, rapid antigen testing serves as a critical triage tool for excluding COVID-19, especially in children presenting with nonspecific symptoms.

The high prevalence of fever and cough reflects classical presentations of viral ARIs. Early testing not only assists in narrowing the differential diagnosis but also prevents unnecessary antimicrobial prescribing—a critical step in combating antimicrobial resistance (AMR).

In LMICs such as Uzbekistan, where advanced multiplex PCR-based diagnostics are not routinely available in all facilities, the strategic use of cost-effective point-of-care diagnostics is indispensable. Additionally, the use of rapid testing strengthens infection prevention and control measures in hospital settings.

Our findings further advocate for the incorporation of algorithmic diagnostic pathways supported by antigen testing at the point of first contact, particularly in pediatric populations with high ARI incidence.

Conclusion

Rapid antigen testing for SARS-CoV-2 represents an essential component of the diagnostic toolkit for pediatric ARIs, especially in post-pandemic clinical settings. Although none of the children in this study tested positive for SARS-CoV-2, the exclusion of COVID-19 allowed for more accurate clinical decision-making and therapeutic planning. Broader diagnostic capabilities, including multiplex testing for

common respiratory viruses, are urgently needed in LMICs to improve patient outcomes and guide antimicrobial stewardship.

References

World Health Organization. Acute respiratory infections: global epidemiology. Geneva: WHO; 2023.

1. UNICEF. State of the World's Children: Child Health and ARIs. New York: UNICEF; 2022.
2. CDC. Clinical guidance for management of pediatric respiratory infections post-COVID-19. Atlanta: CDC; 2023.
3. ECDC. The impact of rapid diagnostics on AMR. Stockholm: European Centre for Disease Prevention and Control; 2022.

O'ZBEKISTON SHAROITIDA YOSHLAR BANDLIGINI TA'MINLASHDA RAQAMLI IQTISODIYOT IMKONIYATLARI

Axmedova Gulnoza Abdurashitovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti iqtisodiyot mutaxassisligi 1-bosqich
magistranti

Ilmiy rahbar: Muxamadiyev S. A.

Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekiston sharoitida yoshlar bandligini ta'minlashda raqamli iqtisodiyotning mavjud va istiqbolli imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Mamlakatda yoshlar sonining ko'pligi mehnat bozorida ularning faol ishtirokini ta'minlash masalasini dolzarb qilib qo'ymoqda. Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti esa yangi ish o'rinlari yaratish, zamonaviy kasblarni ommalashtirish, innovatsion platformalar orqali masofaviy va erkin bandlik shakllarini yo'lga qo'yish uchun qulay zamin yaratmoqda. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyotning yoshlar uchun taqdim etayotgan asosiy yo'nalishlari – IT xizmatlari, frilans faoliyati, startap tashabbuslari, elektron savdo, sun'iy intellekt sohalarida kasbiy o'sish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada amaldagi bandlik siyosatining yoshlar ehtiyojlariga moslashuvchanligi, raqamli savodxonlik darajasi, ta'lim va mehnat integratsiyasi darajasi baholanadi. Taklif etilgan yondashuvlar yoshlarga barqaror daromad manbalarini yaratish, ularning mehnatga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan. Maqola yoshlar bandligini ta'minlashda raqamli iqtisodiyot vositalarini tizimli ravishda tatbiq etish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, yoshlar bandligi, frilans, IT kasblar, onlayn ta'lim, startaplar, innovatsiya, masofaviy ish, iqtisodiy inklyuziya, mehnat bozorining transformatsiyasi.

Abstract

This article is devoted to studying the existing and promising opportunities of the digital economy in ensuring youth employment in the conditions of Uzbekistan. The large number of young people in the country makes the issue of ensuring their active participation in the labor market urgent. The development of digital technologies creates favorable conditions for creating new jobs, popularizing modern professions, and establishing remote and free forms of employment through innovative platforms. The study analyzes the main areas of the digital economy for young people - IT services, freelance activities, startup initiatives, e-commerce, and professional growth opportunities in the fields of artificial intelligence. The article assesses the adaptability

of the current employment policy to the needs of young people, the level of digital literacy, and the level of integration of education and labor. The proposed approaches are aimed at creating stable sources of income for young people, strengthening their motivation to work, and ensuring their socio-economic integration. The article justifies the need for systematic implementation of digital economy tools to ensure youth employment.

Keywords: Digital economy, youth employment, freelancing, IT professions, online education, startups, innovation, remote work, economic inclusion, labor market transformation.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida mehnat bozori yangilanish jarayonini boshdan kechirmoqda. Ayniqsa, yoshlar uchun zamonaviy kasblar, innovatsion bandlik shakllari, onlayn platformalar orqali ish topish imkoniyatlari yanada kengaymoqda. O'zbekiston sharoitida 30 yoshgacha bo'lganlar aholining 60 foizidan ortig'ini tashkil qilgan holda, bu ijtimoiy qatlamning iqtisodiy faolligini oshirish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyot aynan yoshlar uchun yangi imkoniyatlar maydonidir, chunki ular raqamli muhitga nisbatan yuqori moslashuvchanlikka ega, zamonaviy texnologiyalarni o'rganishga ochiq va innovatsion g'oyalarga boy.

So'nggi yillarda davlat tomonidan "Yoshlar – kelajagimiz", "Raqamli O'zbekiston – 2030" kabi dasturlar doirasida yoshlar bandligini ta'minlash bo'yicha muhim tashabbuslar ilgari surildi. Ammo amaldagi ta'lim tizimi bilan mehnat bozori o'rtasidagi uzilishlar, zamonaviy kasblar bo'yicha malakali kadrlarga bo'lgan talab, raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Maqolaning asosiy maqsadi – raqamli iqtisodiyot vositalaridan samarali foydalanish orqali yoshlarning barqaror bandligini ta'minlash imkoniyatlarini ilmiy asoslash, mavjud to'siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini taklif etishdir.

Asosiy qism. Raqamli iqtisodiyotning yoshlar bandligiga ta'siri so'nggi besh yil ichida jahon miqyosida ko'plab tadqiqotchilar e'tiborini tortmoqda. Xususan, McKinsey (2020), World Economic Forum (2022), va ILO (2021) tomonidan chop etilgan hisobotlarda sun'iy intellekt, avtomatlashtirish va raqamli xizmatlar sohasida yoshlar uchun ochilayotgan yangi kasbiy yo'nalishlar tahlil qilingan. OECD ekspertlari esa "Skills for Jobs" konsepsiyasida yoshlarning kasbiy tayyorgarligi bilan bozor ehtiyojlari o'rtasidagi tafovutlarni aniqlab, raqamli savodxonlik va texnologik kompetensiyalarning ahamiyatiga urg'u berishgan.

O'zbekiston miqyosida esa ushbu soha bo'yicha asosiy ilmiy va tahliliy manbalar – Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, Yoshlar ishlari agentligi hamda AKT vazirligi tomonidan

ishlab chiqilgan statistik to'plamlar va strategik hujjatlardir. Masalan, 2022-yilda e'lon qilingan "Yoshlar bandligini rivojlantirish strategiyasi"da raqamli kasblarni o'rgatish, onlayn treninglar tashkil etish, IT markazlar sonini oshirish choralari ko'zda tutilgan.

Shuningdek, O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida olib borilayotgan dissertatsion tadqiqotlarda raqamli iqtisodiyotning ta'lim, startaplar va bandlikdagi o'rni tahlil etilgan bo'lib, ular maqola asosida tavsiyalar shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanildi: sotsiologik so'rovnoma, statistik tahlil va ekspert baholash usullari asosida O'zbekistondagi yoshlarning raqamli iqtisodiyotdagi ishtiroki va mehnat faolligi o'rganildi. 18–30 yosh oralig'idagi 400 nafar respondent o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalarida ularning raqamli kasblarga qiziqishi, IT yo'nalishlarida bandlik darajasi, mehnatga oid asosiy muammolari haqida ma'lumotlar to'plandi.

Shuningdek, 10 dan ortiq mutaxassislar – IT kompaniya rahbarlari, ta'lim platformalari asoschilari, davlat bandlik siyosati bo'yicha mas'ullar bilan intervyular o'tkazildi. Maqsad – yoshlarning real bandlik imkoniyatlari va mehnatga integratsiya jarayonidagi to'siqlarni aniqlashdir.

Statistik tahlil doirasida Davlat statistika qo'mitasi, AKT vazirligi va IT Park ma'lumotlari asosida 2020–2024-yillardagi yoshlar ishtirokidagi startaplar soni, onlayn kasb egallaganlar ulushi, IT yo'nalishidagi bandlik sur'atlari baholandi. Tahlil uchun diagrammalar, trend chiziqlari va taqqoslash jadvallari tuzildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda yoshlar orasida raqamli iqtisodiyot sohalariga qiziqish ortib bormoqda. So'rovnoma ishtirokchilarining 68 foizi IT va masofaviy ishlash imkoniyatlarini o'zlari uchun istiqbolli deb hisoblashgan. 52 foiz respondent kamida bitta onlayn kasb o'rganishga harakat qilayotganini bildirgan. IT Park va "Najot Ta'lim" kabi markazlar orqali o'qitilgan yoshlar soni 2023-yilda 15 mingdan oshgan.

Biroq raqamli kasblarni egallashda muammolar mavjud. Xususan, internet infratuzilmasining notekis taqsimoti, qishloq joylarda sifatli o'quv materiallarining yetishmasligi, ingliz tili ko'nikmalari pastligi, amaliy ish tajribasi uchun yetarli imkoniyatlarning yo'qligi ko'rsatilgan. Shuningdek, yoshlar orasida raqamli savodxonlik darajasi taxminan 38–40% atrofida bo'lib, bu ko'rsatkich global standartlarga nisbatan pastdir.

Shu bilan birga, intervyu natijalari ko'rsatdiki, IT sohasida ish beruvchilar tomonidan yosh kadrlarga talab mavjud bo'lsa-da, ko'nikma va malaka tafovuti bandlikni cheklamoqda. Startaplarni moliyalashtirish va yuritish bo'yicha huquqiy-huquqiy maslahat xizmatlariga bo'lgan talab ham yuqori ekani aniqlangan.

Xulosa. Yoshlar bandligini ta'minlashda raqamli iqtisodiyotning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish uchun tizimli yondashuv zarur. Raqamli savodxonlik darajasini oshirish, zamonaviy kasb o'rgatuvchi o'quv dasturlarini kengaytirish, onlayn ta'lim infratuzilmasini kuchaytirish zaruriy choralar sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ingliz tilini o'rganish, IT yo'nalishida xalqaro sertifikatlar olish uchun subsidiya mexanizmlari yo'lga qo'yilishi lozim.

Davlat tomonidan yoshlar uchun onlayn bandlik platformalarini yaratish, ularga soliq yengilliklari va grant ajratish tizimini joriy etish bandlikni rag'batlantiradi. Shuningdek, "bir oila – bir raqamli kasb" tamoyili asosida har bir hududda yoshlarni raqamli mehnatga yo'naltirish markazlari tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Yoshlar bandligi faqat iqtisodiy masala emas, balki ijtimoiy barqarorlik va demografik ijobiylik garovidir. Shu bois, raqamli iqtisodiyotni yoshlar manfaatlari bilan uyg'unlashtirish O'zbekistonning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyasida muhim o'rin egallashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Economic Forum. Future of Jobs Report 2022. Geneva. 2022
2. OECD. Skills for Jobs: Indicators and Analysis. Paris. 2021
3. ILO. Digital Labour Platforms and Youth Employment. Geneva. 2021
4. O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari vazirligi. Raqamli transformatsiya hisobotlari. 2023
5. Yoshlar ishlari agentligi. Yoshlar bandligi strategiyasi – 2022–2026. 2022
6. IT Park Uzbekistan. Yillik faoliyat hisoboti. 2023
7. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. Raqamli iqtisodiyot va mehnat bozori: tahliliy sharh. 2024

HUDUDLAR BO'YICHA AHOLINING IQTISODIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH MASALALALARI

Atamurodova Rajaboy

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 1-kurs magistranti.

ANNOTATSIYA

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida hududlarda aholi va tadbirkorlar shu jumladan kichik biznes egalarining moliyaviy savodligini oshirishga alohida e'tibor berilmoqda. Iqtisodiy savodxon bo'lgan har bir kishi o'z mablag'larini to'g'ri taqsimlay oladi va xarajatlar rejasini ham to'g'ri tuza oladi. Mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishi ham bevosita aholining iqtisodiy savodxonligiga bo'g'lik. Moliyaviy savodxonlik aholining turmush farovonligini oshiradi hamda hududlarda kambag'allik darajasini ham qisqartirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy savodxonlik, investitsiya, moliyaviy barqarorlik, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy o'sish.

ANNOTATION

In the conditions of a modern market economy, special attention is paid to improving the financial literacy of the population and entrepreneurs, including small business owners, in the regions. Everyone who is economically literate can correctly allocate their funds and correctly plan their expenses. The stable economic development of the country is also directly dependent on the economic literacy of the population. Financial literacy increases the well-being of the population and helps reduce the level of poverty in the regions.

Keywords: Economic literacy, investment, financial stability, small business and private entrepreneurship, economic growth.

АННОТАЦИЯ

В условиях современной рыночной экономики особое внимание уделяется повышению финансовой грамотности населения и предпринимателей, в том числе владельцев малого бизнеса, в регионах. Любой человек, обладающий финансовой грамотностью, может правильно распределить свои средства и

составить план расходов. Устойчивое экономическое развитие страны также напрямую зависит от экономической грамотности населения. Финансовая грамотность повышает благосостояние населения и способствует сокращению бедности в регионах.

Ключевые слова: Экономическая грамотность, инвестиции, финансовая устойчивость, малый бизнес и частное предпринимательство, экономический рост.

Aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish va iqtisodiy savodxonlik to'g'risida turli iqtisodchi olimlar o'zlarining fikr-mulohazalarini bildirib o'tgan. "Moliyaviy savodxonlik kategoriyasini fuqaroning moliyaviy mahsulotlar va xizmatlar bozorida aktiv pozitsiyasini egallashi, jamiyatda o'zi va oila a'zolarining moliyaviy farovonligini oshirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalari majmuasi sifatida namoyon bo'ladigan insoniy fazilati sifatida ta'riflaydi" (Vaxobov, Xojibakiev, 2022).¹

Tadqiqotchi Teshaboyeva (2022) aholi moliyaviy savodxonligining o'sishi uning o'z moliyaviy mablag'larini rejalashtirish, daromad va xarajatlarini tartibga solish, turli moliyaviy instrumentlardan foydalana olish borasidagi bilim, malaka va ko'nikmalarining kengayib va takomillashib borishini anglatar ekan, bu o'z navbatida mamlakatdagi tadbirkorlik faoliyati va aholi daromadlar darajasini oshirishga o'z ta'sirini ko'rsatishini ta'kidlaydi (Teshabayeva, 2022).²

"Aholi moliyaviy savodxonligini oshirish masalasini uning darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillarni aniqlamasdan turib hal etib bo'lmaydi. Shunga ko'ra u quyidagi omillarni ajratib ko'rsatadi:

- 1) mamlakatdagi iqtisodiy ta'lim darajasi;
- 2) moliyaviy infratuzilmaning mavjudligi va rivojlanganlik darajasi;
- 3) aholining iqtisodiyotga ishonchi darajasi;

¹Вахабов Абдурахим Васикович, Хажибакиев Шухрат Хўжаёрович (2022) Истеъмолчиларнинг молиявий саводxonлик даражасини ошириш муаммолари // Экономика и финансы (Узбекистан). №4 (152).

² Тешабаева О. Н. и др. (2022) Аҳоли молиявий саводxonлиги ўсишининг тadbirkorlik фаолияти ва даромадлар даражасининг ошишига таъсири //Gospodarka i Innovatsje. – Т. 29.

4) moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari (Voskonyan, 2022).”³

Umumiy xulosa qilib aytishimiz mumkinki, iqtisodiy savodxonlik -bu aholining o'z moliyaviy mablag'larini o'zi boshqara olishi, moliyaviy mustaqil bo'lishi hamda xarajatlar va daromadlar rejasini tuza olishi, daromadlarini to'g'ri investitsion loyihalarga yo'naltira olishidir.

Bugungi kunda mamlakatimizda aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish jarayonlariga alohida e'tibor qilinmoqda., O'zbekiston Savdo-sanoat palatasi, Jahon Banki guruhi moliyalar va bozorlar bo'yicha departamentining Markaziy Osiyo va Ozarbayjonda moliyaviy infratuzilmani mustahkamlash bo'yicha loyihasi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 11-iyuldagi qaroriga muvofiq “O'zbekistonda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish” loyihasi Xalqaro moliya korporatsiyasi, Savdo-sanoat palatasi va “Norma” professional rivojlanish markazi tomonidan “Tadbirkorlar va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish” dasturi yo'lga qo'yilgan. 2018-yil 17-avgustda O'zbekiston Markaziy banki Boshqaruvi Moliyaviy ommaboplik alliansiga (Alliance for Financial Inclusion) a'zo bo'lish to'g'risida qaror qabul qildi. Shular qatorida 2025 -yilda amalga oshirilayotgan “MOLIYAVIY SAVODXON MAHALLLA” loyihasi alohida e'tiborga loyiq sanaladi. Ushbu loyiha davomida mahallada istiqomat qiluvchi aholi moliyaviy savodxonlik asoslari, jamg'arma va investitsiya hamda byudjetni rejalashtirish kabi mavzular haqida batafsil ma'lumotlarga ega bo'ladilar.

“Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga qaratilgan e'tibor oshib bormoqda. Bu o'z navbatida, iqtisodiy taraqqiyotining eng muhim omili hisoblangan fuqarolarning hayot sifati va farovonligini oshirishga xizmat qiladi. "Finlit.uz" axborot-ta'lim resursi - bu moliya va iqtisodiyot sohasidagi asosiy bilimlarni o'qitish uchun mo'ljallangan veb-sayt. Resursning asosiy maqsadi moliyaviy savodxonlikni oshirish va fuqarolarning moliyaviy xulq-atvorlarini shakllantirishdir.

Har bir foydalanuvchi o'zini qiziqtirgan mavzu bo'yicha tegishli ma'lumotlarni topishi mumkin. Ma'lumotlar turli shakllarda taqdim etiladi: maqolalar, videolar, ekspertlar fikri, tez-tez beriladigan savollarga javoblar va infografika. Bundan tashqari,

³ Восканян Р.О. (2018) Финансовая грамотность как условие формирования

ushbu resurs depozit va kredit kalkulyatorlari, so'rovnomalar va anketalar kabi interaktiv xizmatlarni ham taqdim etadi.⁴

1-rasm.Moliyaviy savodxonlik bo'yicha loyihalar

Yuqorida keltirilgan rasmni tahlil qiladigan bo'lsak moliyaviy savodxonlik boyicha loyihalar quyidagi guruhlarga ajratilganini ko'rishimiz mumkin:

- media loyihalari
- moliyaviy ta'lim
- “Edutainment” loyihalari
- multiplikator ta'siriga ega loyihalari
- hududlardagi terninglar
- GMW/WSD xalqaro kompaniyalari
- xalqaro hamkorlik

⁴ Finlit.uz

Umumiy qilib aytadigan bo'lsak iqtisodiy savodlik aholining moliyaviy mustaqillikha erishishida asosiy kalit vazifasini bajaradi. Aholi orasida qanchalik moliyaviy savodxonlik darajasi oshib borsa aholi daromadlari to'g'ri taqsimlanada va investitsiyaviy faoliyat ham oshib boradi. Daromadlar va xarajatlar rejasi to'g'ri tuzilishi daromadlarning oshishiga yordam beradi. Shuning uchun ham hozirgi iqtisodiy sharoitda nafaqat yoshlar balki yoshi kattalar ham iqtisodiy savodxon bo'lishga harakat qilishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Вахабов Абдурахим Васикович, Хажибакиев Шухрат Хўжаёрович (2022) Истеъмолчиларнинг молиявий саводхонлик даражасини ошириш муаммолари // Экономика и финансы (Узбекистан). №4 (152).
2. Тешабаева О. Н. и др. (2022) Аҳоли молиявий саводхонлиги ўсишининг тадбиркорлик фаолияти ва даромадлар даражасининг ошишига таъсири //Gospodarka i Innowacje. – Т. 29.
3. Восканян Р.О. (2018) Финансовая грамотность как условие формирования
4. финансовой культуры. Azimuth of Scientific Research: Economics and Administration. Т. 7. № 1(22)
5. Finlit.uz

**BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARI KASBIY FAOLIYATI
SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI TRENING DASTURINING
AHAMIYATI**

Hayitova Zilola Maxmudjonovna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy universiteti o'qituvchisi

Qo'shqorov Hayot

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy universiteti talabasi

Hozirgi davrda ta'lim jarayonida psixologik trening o'zaro ta'sir ko'rsatish metodi sifatida amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ijtimoiy-psixologik trening muloqotni, muomalani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan bilim tizimidir.

Trening, asosan shaxsni muloqotga o'rgatish uchun bajariladigan o'yin va mashqlar uzluksizligini tashkil etadi. Trening mashg'ulotlarida psixologiyaning umumiy qonuniyatlarini aniqlashga doir o'tkazilgan tajribalar orqali ularning psixik hodisalarga tegishli nazariy bilim va tushunchalari amaliy jihatdan tahlil qilinadi[1]. Shaxs o'zaro munosabatga kirishish orqali o'z-o'zini anglash, kamol toptirish, haq-huquqini, erkinligini aniqroq va to'g'riroq tasavvur qilish imkoniyatini tushunib boradi[2]. Ular bir-birlari bilan o'zaro muloqotga kirishgan sari, o'zaro munosabatlar tajribasi ham ortib boradi. Shuningdek, umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar ham paydo bo'ladi. Munosabatdan ko'zlangan asosiy maqsad – o'zaro til topishish, bir-birlarini to'g'ri tushunish ekanligini anglab yetadilar.

Trening mashg'ulotlari sinf va guruhlarda tashkil qilinsa, o'qituvchi bilan o'quvchining muomala jarayonida muammoli vaziyatlarni yechishni yengillashtiradi hamda o'zaro munosabatlarning yaxshilanishiga olib keladi[3]. Uni o'tkazish orqali shaxslarning bir-birini tushunish, muomala madaniyatini oshirish, ichki muammolarni hal etish imkoniyati tug'iladi. Psixologik treningni muvaffaqiyatli o'tishi o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining faol harakatlarini talab etadi. Natijada ishtirokchilar o'zining bilimi, salbiy yoki ijobiy emotsiyalarni qabul qilishga tayyorligi va o'z navbatida psixologik himoya va xulq-atvorni shakllantirib borish zarurligini tushunadi. Shuningdek, mashg'ulotlarni mazmunli o'tkazish darsda o'qituvchi va o'quvchi qarashlarini tenglashtiradi. Mashg'ulot jarayonida o'qituvchi hamma narsani biluvchi

sifatida emas, balki hamkorlik qiluvchi teng huquqli sherik yoki qatnashuvchi sifatida ishtirok etishi mumkin.

O'qituvchi bilan o'quvchilar o'zaro munosabatini boshlang'ich sinfda to'g'ri tashkil etish ularning shaxs sifatida shakllanishi bilan bir qatorda insonlar bilan munosabat o'rnatishga, murakkab vaziyatlarda o'zini boshqarishga poydevor yaratadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida psixofiziologik jihatdan asabi bo'sh, maktabgacha yoshida kattalarning salbiy munosabatlari orqali o'zida qo'rquv yoki odamlar bilan munosabatga kirishish kompleksini orttirib olgan bolalarga duch kelinishi tabiiy ekanligi tadqiqotimizning barcha bosqichlarida kuzatildi.

O'qituvchi bilan o'quvchilarning emotsional munosabatlarini aniqlash borasidagi urinishlarimiz jarayonidagi natijalarga muvofiq holda trening dasturini quyidagi bir qator mezonlarga asoslanib ishlab chiqdik:

1. O'quvchilar bilan bo'lgan munosabatdagi to'siqlarni olib tashlash;
2. Ularning muomalaga kirishishdagi emotsional zo'riqishlarini bartaraf etish;
3. O'qituvchi to'g'risidagi tasavvurlarini boyitish;
4. Tengdoshlari bilan hamkorlik muhitini tashkil etish orqali o'qituvchi bilan munosabatlarini yaxshilash;
5. Ularning ruhiy faolligini ta'minlash.

Tadqiqotimizning psixik tuzatish dasturi o'qituvchi bilan o'quvchi munosabatlaridagi o'ziga xos tomonlarni, xususan, boladagi shaxslararo munosabatga faollikni vujudga keltirish, frustrasion holatlarni bartaraf etish va muloqotda o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqaruvchi mashqlarni amalga oshirish orqali samarali faoliyatni tarkib toptirishga yo'naltirilgan.

Ushbu psixotrening mashg'ulotlari boshlang'ich sinf o'qituvchilar, kichik maktab o'quvchilari va ularni ota-onalarini qamrab olgan holda tashkil etiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun psixologik treningda ishtirok etish shaxsiy va kasbiy rivojlanish hamda psixologik imkoniyatlarni kengaytirish imkoniyatini beradi. Psixologik trening mashg'ulotlarimiz o'qituvchi shaxsini, boshlang'ich sinf o'qituvchidagi kasbiy sifatlarini, dars mashg'ulotlari uchun zarur bo'lgan psixologik mashg'ulotlarni boyitib borishga qaratiladi. Psixologik mashg'ulotlarda kichik maktab yoshi o'quvchisida diqqat konsentratsiyasini yaxshilash, xotirani mustahkamlash, nutq va tafakkurini kengaytirishga qaratilgan mashg'ulotlar mazmunini berish. Psixotrening mashg'ulotning ikkinchi bo'limida kichik maktab yoshi o'quvchi shaxsini o'rganishga qaratilgan mashg'ulot turlari beriladi. Bola shaxsini rivojlantirish, bilish xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan

mashg'ulotlar, ota-onalarni ham jalb qilish lozim topdik, ota-onalar farzandlarining psixologik imkoniyatlaridan xabardor bo'ladi hamda psixologik bilimlarini oshirib boradi. Barcha guruhlar bo'yicha trening mashg'ulotlari tashkil etildi. Boshlang'ich sinf o'qituvchi va o'quvchilarni ortiqcha zo'riqlashga olib kelmaslik uchun trening mashg'ulotlarini ularda qo'llanilgan mashqlarning qiziqarliligi va jozibadorligini ta'minlash orqali amalga oshirildi.

Xulosa. Psixotrening dasturidan joy olgan mashg'ulotlar o'quvchilarning atrofdagilar bilan muloqotga kirishishi va ularning hamkorlik o'rnatish talablariga javob berishi, nazorat tajribalari ishlarida samarali natijalarga erishishga to'liq imkoniyat yaratildi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bilan o'quvchilari munosabatidagi xulqiy va emotsional jihatlar samaradorligini oshirish orqali ularning muloqot maromlarida ijobiy o'zgarishlarga erishildi. O'qituvchi bilan o'quvchilar munosabatlaridagi kognitiv komponentlar esa alohida tadqiqot predmeti sifatida o'rganish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Beknazarova L.S. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi hamkorligining psixologik xususiyatlari (pedagogika kollejlari misolida). Psixol. f.n. avtoreferati. – Toshkent, 2007. - 22 b.
2. Эшметов Ш.А. Устоз-шогирд муносабатларининг ижтимоий-психологик феноменлари. Психол. фанл. номз. дис.– Тошкент: 2004. - 157 б.
3. Gaynutdinov R.Z. O'qituvchiga tarbiya psixologiyasi haqida. - Toshkent: 1995. - 20 b.

**TA'LIMDA RAQAMLASHTIRISHNING AFZALLIKLARI VA
KAMCHILIKLARI**

Ubaydullayeva Samira Ziyodulla qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Ingliz tili va adabiyoti fakulteti talabasi

E-mail: samiraxonubaydullayeva@gmail.com

Yaqubjonova Ro'zixon Mirkomil qizi

ADCHTI, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola ta'lim tizimida raqamli transformatsiyalash jarayonini o'rganadi. Raqamli texnologiyalarning ta'limga joriy etilishi, o'quvchilar va o'qituvchilar uchun yaratilgan qulayliklar, masofaviy ta'lim imkoniyatlari, axborotga tezkor kirish, ta'lim sifatini yaxshilash, o'quv jarayonini samarali tashkil etish kabi jihatlar yoritib beriladi. Shu bilan birga, texnik infratuzilmaning yetishmasligi, insoniy muloqotning kamayishi va raqamli savodxonlik darajasining pastligi kabi muammolar ham ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, maqolada raqamli texnologiyalar tahdidlari va uni ta'lim tizimiga tatbiq etishdagi kamchiliklar ham tahlil qilinib, kerakli taklif va tavsiyalar beriladi.

KALIT SO'ZLAR: raqamli transformatsiya, masofaviy ta'lim, ta'lim tizimi, raqamli texnologiyalar, ta'lim muassasalari

АННОТАЦИЯ: В данной статье исследуется процесс цифровой трансформации в системе образования. Освещаются такие аспекты, как внедрение цифровых технологий в образование, удобства для учащихся и преподавателей, возможности дистанционного обучения, оперативный доступ к информации, повышение качества образования и эффективная организация учебного процесса. Также рассматриваются такие проблемы, как недостаток технической инфраструктуры, снижение уровня межличностного общения и низкий уровень цифровой грамотности. Кроме того, анализируются угрозы цифровых технологий и недостатки их внедрения в систему образования, предлагаются соответствующие рекомендации и предложения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: цифровая трансформация, дистанционное обучение, система образования, цифровые технологии, образовательные учреждения.

ABSTARCT: This article explores the process of digital transformation in the education system. It highlights aspects such as the integration of digital technologies in education, conveniences for students and teachers, opportunities for distance learning, quick access to information, improvement of education quality, and the effective organization of the learning process. The paper also addresses challenges such as insufficient technical infrastructure, reduced human interaction, and low levels of digital literacy. Furthermore, it analyzes the threats posed by digital technologies and the shortcomings in their implementation within the education system, offering appropriate suggestions and recommendations.

KEYWORDS: digital transformation, distance learning, education system, digital technologies, educational institutions.

KIRISH: Jamiyatning rivojlanishi va taraqqiy topishida ta'lim tizimining o'rni va roli beqiyosdir. XXI asr - raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar asri, ta'lim tizimi rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqdi. Masofaviy ta'lim, onlayn darsliklar, elektron jurnal va kundaliklar, sun'iy intellektga asoslangan ta'lim platformalari kabi innovatsion vositalar o'quv jarayonini qulayroq, ochiqroq va samaraliroq qilishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli ta'lim tizimiga o'tish ayrim muammolar va qiyinchiliklarni ham yuzaga keltirmoqda. Ushbu maqolada ta'lim tizimini raqamlashtirishning asosiy afzalliklari va mavjud kamchiliklari tahlil qilinadi hamda ushbu jarayonning istiqbollari haqida atroflicha fikr yuritiladi.

Raqamlashtirish — bu axborot, xizmatlar, jarayonlar va faoliyatlarni raqamli texnologiyalar orqali avtomatlashtirish, raqamli formatga o'tkazish jarayonidir. Boshqacha aytganda, raqamlashtirish — bu ma'lumotlarni qog'ozdan yoki an'anaviy shakldan kompyuterlar va internet orqali ishlatiladigan shaklga o'tkazishdir. Ta'lim jarayonida raqamli transformatsiya tushunchasi esa ta'lim tizimining barcha jihatlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish va ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llashni anglatadi.

Misol uchun, dars jarayonini onlayn platformalarga o'tkazish. Zoom, Google Classroom, Moodle va shu kabi dasturlar orqali o'quvchilar uyda o'tirgan holda onlayn darslarda qatnasha oladi. O'qituvchi bilan muloqot qilib, o'zi qiziqqan savollarga javob olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu ta'lim shakli, ayniqsa, pandemiya davrida juda asqotdi.

Elektron darsliklar, videodarslar va test tizimlaridan foydalanish. Bunda o'quvchi og'ir kitoblarni ko'tarib yurishi yoki har kuni uzoq masofani bosib o'tib darsga kelishiga xojat qolmaydi.

O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotni raqamli vositalar orqali amalga oshirish (chat, elektron pochta, forumlar). Raqamlashtirish sharoitida o'qituvchi va o'quvchi faqat dars vaqtida emas, balki istalgan vaqtda va joyda bog'lana oladi. Bu esa darsdan tashqari o'rganishni, savol-javob qilishni va maslahat olishni osonlashtiradi.

Elektron kundalik, reyting tizimi va elektron hujjatlar yuritish. Bunda hujjatlar tartibli va xavfsiz saqlanadi. Ularni qidirish, nusxa olish va yuborish oson. Elektron kundalik tizimi esa ta'lim tizimida shaffoflikni oshirishda yanada qo'l keladi va o'quvchilarning ota-onalari ham farzandlarining o'zlashtirishini onlayn tarzda kuzata oladi.

Sun'iy intellekt va tahlil vositalari yordamida o'quv jarayonini boshqarish va monitoring qilish. Raqamli ta'lim jarayonida sun'iy intellekt (SI) va ta'limiy tahlil vositalari tobora muhim o'rin egallamoqda. Bu texnologiyalar ta'lim jarayonini tahlil qilish, rejalashtirish, shaxsga moslashtirish va sifatni baholashda muhim ahamiyatga ega.

Muxtasar qilib aytganda, raqamlashtirish ta'limni yanada tezkor, ochiq, moslashuvchan va shaxsga yo'naltirilgan qilishga yordam beradi. Biroq raqamlashtirishning ta'lim tizimiga tatbiq etilishida bir qancha kamchiliklarni ham e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim.

Hozirda texnik infratuzilmaning yetarli emasligi sababli ba'zi maktablar, ayniqsa qishloq hududlari, kompyuterlar, planshetlar, internet aloqasi bilan to'liq ta'minlanmagan. Bu esa raqamli ta'limdan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, hamma o'qituvchilar ham raqamli texnologiyalardan foydalanishni yaxshi bilmaydi, chunki test tuzish, onlayn platformalarda ishlash yoki sun'iy intellektdan foydalanish ko'pchilik uchun yangilik bo'lishi mumkin. Bu esa dars sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Masofaviy ta'limda o'quvchilarni haqiqiy qatnashishi, topshiriqlarni o'zlari bajarishi va darsni tushungan-tushunmaganini aniqlash ancha murakkab bo'ladi. Bu esa baholashda noaniqliklarga sabab bo'ladi.

Ekran oldida uzoq vaqt o'tirish salomatlikka zarar. Kompyuter yoki telefon orqali uzoq dars qilish ko'z, umurtqa, ruhiy holatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Axborot xavfsizligi va maxfiylik muammolari. Onlayn tizimlar orqali shaxsiy ma'lumotlar tarqalib ketishi, tizimlarga buzib kirish (xakkerlik) kabi xavflar mavjud.

Internet tarmog'idagi uzilishlar, texnik nosozliklar va ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq masalalar ham ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning to'liq joriy etilishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shunday qilib, ta'lim tizimida raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun texnik infratuzilmani mustahkamlash va o'qituvchilarni raqamli texnologiyalarni qo'llashga tayyorlash zarur.

XULOSA: Ta'lim tizimini raqamlashtirish — bu zamonaviy jamiyatning zaruriy ehtiyojlaridan biridir. U ta'lim sifatini oshiradi, o'qitish va o'rganishni yanada qulaylashtiradi va individual yondashuv imkonini beradi. Biroq bu jarayon texnik, metodik va ijtimoiy jihatdan puxta tayyorgarlikni talab qiladi. Kamchilik va xavflarni kamaytirish uchun raqamli ta'lim bosqichma-bosqich, tizimli va barqaror tarzda joriy qilinishi lozim. To'g'ri yondashuv orqali raqamlashtirish ta'lim sohasida sifat, tenglik va innovatsiyalarning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliyeva Nodira. Ta'lim tizimida raqamli transformatsiya." Ilm fan taraqqiyoti: muammo, yechim va istiqbollari II an'anaviy " mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya . Toshkent 17-18 dekabr. 2024

2.1. Tajimamatovich, J. V. (2023). Pedagogical Management Ability of Socio-Cultural Activity Owners. American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157), 1(6), 14-17.

3. Norqulova D.R ,Bo'riyev B.B ,Botirov J.B .Oliy ta'limni raqamlashtirishning asosiy afzalliklari va imkoniyatlari. O'zbekiston fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. (291-294) .

26-son. 20-yanvar 2024.

«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR» NOMLI
KONFERENSIYANING 3-TOM, 5-SON (MAY)
MUNDARIJA

1	GISTOLOGİYADAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI Zuhra Turdiyeva, Nilufar Egamova, Marjona Abdullayeva, Zarina Shoimova, Nilufar Mamatqulova	6-11
2	TUB SONLAR ISHTIROK ETGAN DIOFANT YAQINLASHISHLARI HAQIDA Jahonbibi Kattaxo'jayeva	12-17
3	RAQAMLI IQTISODIYOT: IMKONIYATLAR VA XAVF-XATARLAR Shaxlo Karimova	18-19
4	ZAMONAVIY BANK XIZMATLARIDA MIJOZLAR TALABINI QONDIRISH VA XIZMAT SIFATINI OSHIRISH Sitara Jumaqulova	20-22
5	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДХОДОВ К ЭФФЕКТИВНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКИХ И РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ СУРХАНДАРЬИНСКОГО РЕГИОНА Баймирзаева Рузигуль Нурматовна	23-25
6	GAMIFICATION IN TEACHING: A POWERFUL METHOD FOR 9TH GRADE STUDENTS. Jalolova Muqaddas, Azimova Dildorda	26-29
7	TERRITORIAL VARIETIES OF ENGLISH PRONUNCIATION O'rinboyeva Gulziro, Axmadullaeva Mohlaroy	30-34
8	=KORXONALARNING ISHLAB CHIQRISH VA SOTISH REJASINING BAJARILISHIDA MATERIALLAR HISOBINI TAHLIL QILISH Turayeva Gulizahro, Tilovbekova Aziza, Abdullayev Quvonchbek, Rahmonov Asadbek, Yo'ldoshev Asilbek	35-37
9	JAMIYATDAGI DEVIANT XATTI-HARAKATLARNING SABABLARI VA ULARNI OLDINI OLISH YO'LLARI Xoldarova Umidaxon Dilmurodjon qizi	38-39
10	BRIDGING CULTURES: THE PHILOSOPHICAL AND THEMATIC RESONANCE OF T.S.ELIOT IN CONTEMPORARY UZBEK LITERATURE	40-44

	Mukhlisa Tilaymurodova , Ravshan Eshonkulov	
11	ТВОРЧЕСТВО И.КУПРИНА В АКЦИОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ Низомиддин Абдухамидов, Хужанова О.Т	45-48
12	ATOYI TUYUQLARIDA SHAKLDOSHLIK HODISASINING IFODALANISHI Dilshod Mamarajabov	49-52
13	ATOYINING “NETTI, NE BO‘LDI” RADIFLI G‘AZALINING LINGVOSTATISTIK TAHLILI Dilshod Mamarajabov	53-55
14	ENDOKRIN TIZIMDA BIOFOTONLAR VA ULARNING GORMON SEKRETSIYASIGA TA’SIRI BIOFIZIK YONDASHUV Yorqin Sattarov , Mashhura Ziyotova	56-60
15	THE LANGUAGE LEARNING TASK: CBL (CONTENT BASED LEARNING) Muqaddas Jalolova , Dilorom Sobirjonova	61-66
16	THE LANGUAGE LEARNING TASK: PBL (PROJECT BASED LEARNING) Muqaddas Jalolova , Mohlaroy Axmadullaeva	67-71
17	XOTIRA Saida Baltabayeva , Go’zal Mamasaxatova	72-76
18	DEZADAPTATSIYA VA UNING O‘SMIRLAR XALQIGA NAMOYON BO‘LISHI Mohichehraxon Rasulova	77-78
19	MORPHOLOGICAL STRUCTURE AND ELEMENTAL COMPOSITION ANALYSIS OF THE DMK+FK IONITE Gulshoda Toirova , Iroda Alikulova , Dilafruz Abduganiyeva	79-80
20	YURAK MUSHAK TO‘QIMASI VA UNING GISTOLOGIK TUZILISHI Inoyat Yusufaliyev , Gulasal Ravshanova	81-90
21	BOLALAR ORASIDA SEMIZLIKNING IQTISODIY OQIBATLARI: SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMIGA VA JAMIYAT RIVOJIGA TA’SIRI Sh.S.Safaraliyeva, G.B.Begimqulova	91-92
22	BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA XALQ O‘YINLARI ASOSIDA JISMONIY FAOLLIK VA MA’NAVIY TARBIYANI UYG‘UNLASHTIRISHNING METODIK YONDASHUVLARI Rustam Erdonov	93-95
23	QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARINI QAYTA ISHLASHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING QO‘LLANILISHI VA ULARNING SAMARADORLIGI Xushvaqt Amanov , Moxibonu Yangiboyeva	96-99

24	BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI KASBIY FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI TRENING DASTURINING AHAMIYATI Hayitova Zilola Maxmudjonovna	100-102
25	MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING CHIZIQLI VA KVADRAT TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI Eshqorayev Qaxramon Aburaxmatovich	103-106
26	РАЗНООБРАЗИЕ И СИСТЕМАТИКА ПТИЦ: ЭВОЛЮЦИЯ, КЛАССИФИКАЦИЯ И СОХРАНЕНИЕ Каримова Мафтуна	107-111
27	Oiladagi YAKKA FARZANDLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Turgunova Gulru Todjiboyevna	112-14
28	СТРОЕНИЕ И ФУНКЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ У ПОЗВОНОЧНЫХ Баходирова Ойдиной Ёркиновна	115-119
29	TA'LIM TARBIYA JARAYONIGA PSIXOLOGIK MUHIT TA'SIRI O'rozova Gulnora, Abdimo'minova Munisa	120-125
30	NERV HUYAYRALARI: TUZILISHI, VAZIFASI VA NEYROFIZIOLOGIK AHAMIYATI Abdullayeva Marjona Rustamovna	126-133
31	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING MA'NAVIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI. Mengto'rayeva Safura Abdimalik qizi	134-137
32	HARAKAT TAYANCH A'ZOLARI: TUZILISHI, FUNKSIYASI VA AHAMIYATI Yudasheva Gulmira Abdug'affor qizi	138-142
33	BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI SAMARALI QO'LLASH USULLARI Jumaboyeva Sevinch, Baqoyeva Zarina Rayimovna	143-146
34	QULLARNING DEHQONCHILIK, HUNARMANDCHILIK VA QURULISHDA ISHLATIRILISHI. Meyliyev Kamoliddin Otabek o'g'li, Shuhrat Abdulloyev	147-149
35	MA'NAVIYAT VA SAN'ATNING O'ZARO BOG'LIQLIGI Vahobov Samandar G'ayratjon o'g'li	150-155
36	JIGARNING YOSHGA QARAB MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI VA METABOLIK KASALLIKLAR ORASIDAGI BOG'LIQLIK Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich, Fayzullayev Yulduz Kamol qizi	156-164

37	GIMNASTIKANING ASOSIY VOSITALARI VA TURLARI Ziyoyev Olim, Shoimov Husan, Qo‘shoqov Umidbek	165-168
38	TANA TILI: SHAXSLARARO MULOQOTDA NOVERBAL KOMMUNIKATSIYANING O‘RNI Xoldarova Umidaxon Dilmurodjon qizi	169-170
39	SHAXSNING PSIXOLOGIK BARQARORLIGI VA UNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI Xoldarova Umidaxon Dilmurodjon qizi	171-172
40	SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI ISHLAR HAQIDAGI QARASHLAR Omonqulova Zilola, Meliyeva Dilfuza, Bobonazarova Durdona Shuhratovna	173-175
41	HO‘L USULDA PORTLANDSEMENT ISHLAB CHIQRISH JARAYONIDA MAHALLIY XOM ASHYOLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI Abdulxamidov Jahongir, Xaydarova Munira	176-178
42	MILLIY LIBOS DIZAYNIDA MINIATYURA SAN‘ATI TA’SIRI Xo‘jamurodova Sevinch Abdilmajidovna	179-184
43	SUN‘IY INTELLEKT VA UNING IQTISODIYOTGA TA’SIRI Rasulova Umida Shokirjon qizi	185-187
44	HUJJATLARNI BOSHQARISHNI AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMINI YARATISHDA QO‘LLANILADIGAN TEXNOLOGIYALAR Axmedova Madina Alimardon qizi,, Ibragimov Sanjar Salijanovich,	188-190
45	O‘ZBEKISTON AHOLISINING ICHKI MIGRATSIYASI:SOTSIOLOGIK JIHATLARI Pardayev Olim Mamayunusovich, Mirzayeva Shirin Nodirovna, Ibodullayeva Inobat To‘xtasin qizi	191-197
46	SILYBUM MARIANUM O‘SIMLIGINI YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI VA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI Axmedova Shaxinabonu Nodir qizi	198-200
47	SUD PSIXOLOG EKSPERTI FAOLIYATIDA IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK KOMPETENTLIK: NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI Paramonov Vladimir Andreyevich	201-205

48	SUD PSIXOLOG EKSPERTLARINING SOTSIAL-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR Paramonov Vladimir Andreyevich	206-210
49	SHISHA IZOLYATORLAR ISHLAB CHIQRISHDA MAHALLIY XOM ASHYOLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI Abdulxamidova Hilola,, Choriyeva Nigora	211-213
50	AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB SODIR ETILGAN FIRIBGARLIK JINOYATIDA DASTLABKI VA KEYINGI TERGOV HARAKATLARINI O'TKAZISH TAKTIKASI Nosirov Amirxon Bahodir o'g'li	214-218
51	TEMPERAMENT, TEMPERAMENT TIPLARI Jurayev Hasan Sodiq o'g'li, Choriyev Xusniddin Musurmon o'g'li	219-223
52	O'SMIRLIK DAVRIDAGI PSIXIK RIVOJLANISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI VA BOSQICHLARI Odinayev Jasurbek Abdinazar o'g'li, Hakimov Qosimbek Mamatmurat o'g'li	224-227
53	ЁШЛАРНИНГ ОТА-ОНАЛИК РОЛИГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛИК ДАРАЖАСИ Niyazmetova Munira Ibragimovna	228-230
54	O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOT VA UNING IJTIMOIFYALSAFIY JIHATLARI Do'stov Bahodir Tashpo'latovich	231-141
55	MEHNAT MUNOSABATLARINING IQTISODIY MOHIYATI VA HUQUQIY ASOSLARI Batoshov Doston, Bayxonov Baxodirjon Tursunbaevich	242-246
56	MAKTAB O'QUVCHILARI UCHUN INTERAKTIV METODLARGA ASOSLANGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH Toshtemirova Dinora, Nuriddinova Hurriyat	247-250
57	RAISING ECOLOGICAL AWARENESS IN THE YOUNGER GENERATION- AN IMPORTANT EDUCATIONAL DIRECTION Ashurokhunova Go'zaloy Ikromjon kizi, I.A. Egamberdiyeva	251-254
58	QURILISHDA QO'LLANILADIGAN QUYMA POL TURLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI Muxiddinova Shaxzoda, Choriyeva Nigora	255-257
59	QON VA LIMFA: QAN SURTMALARIDAN LEYKOSITLAR TURLARINI TO'G'RI AJRATISH Hamroyev Nuriddin, Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich	258-268

60	МАМЛАКАТИМИЗДА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ ХУҚУҚИЙ БАЗАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ Насриддинов Отабек Сирожевич	269-273
61	TURIZMDA DISTANSIYA KONSEPSIYASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI Kalandarov Sarvar Ruslanovich	274-278
62	YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH DAVRIDAGI IJTIMOIIY-IQTISODIY O'ZGARISHLAR Allayorova Dildora Sobir qizi, Mirzakulova Risolat Musurmankulovna	279-283
63	BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INTERFAOL METODLAARNING AHAMIYATI Ahmedov Muslimjon Usmonovich, Shavkatova Mohiraxon Baxtijorxon qizi	284-287
64	MATERIALS FOR TEACHING CULTURE: LITERATURE AND NEWSPAPER Qòchqarova Shohsanam Oybek qizi	288-291
65	DEALING WITH CULTURE CLASHES IN A GLOBALIZED WORLD Yo'ldasheva Mashhurabonu Sherzodbek qizi	292-294
66	QIPCHOQ DIALEKTIKASINING TARIXI, RIVOJLANISH BOSQICHLARI, O'RGANILISHI VA FONETIK-MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI Abdisamatova Dildora Sobirovna, Qaytarov Humoyun Akbar o'g'li	295-299
67	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI VA ULARNING AXLOQIY QADRIYATLARNI ANGLASH JARAYONI Xolmo'minova Aziza Zafar qizi	300-303
68	KORXONA FAOLIYATININING TASHKILY VA IQTISODIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH Sharofiddinova Lobarxon Karomiddin qizi	304-315
69	XXI ASR O'ZBEK QISSACHILIGIDA POETIK IZLANISHLAR SAMARASI Almirzayeva Yulduz Shoymardon qizi	316-318
70	CONTEMPORARY CHALLENGES OF ACUTE RESPIRATORY INFECTIONS IN PEDIATRIC L.N. Tuychiev., M.B. Mirkhoshimov	319-322
71	O'ZBEKISTON SHAROITIDA YOSHLAR BANDLIGINI TA'MINLASHDA RAQAMLI IQTISODIYOT IMKONIYATLARI Axmedova Gulnoza Abdurashitovna, Muxamadiyev S. A	323-326

72	HUDUDLAR BO'YICHA AHOLINING IQTISODIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH MASALALALARI Atamurodova Rajaboy	327-331
73	BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI KASBIY FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI TRENING DASTURINING AHAMIYATI Zilola Hayitova , Hayot Qo'shqorov	332-334
74	TA'LIMDA RAQAMLASHTIRISHNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI Samira Ubaydullayeva , Ro'zixon Yaqubjonova	335-338
	MUNDARIJA	339-345

